

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Kadri Kanter

**Eesti NSV kinematograafia ministeerium 1946–1953:
eellugu, tegevuse põhisuunad ja likvideerimine**

Magistritöö

Juhendaja: prof Tõnu Tannberg

Tartu
2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eesti kinovõrgu kujundamine 1940–1945	11
1.1. Kino- ja filmikorraldus Eesti Vabariigis 1935–1940.....	11
1.1.1. Kinokorralduse ja filmikontrolli seadustamine Eesti Vabariigis	11
1.1.2. <i>Eesti Kulturfilm</i>	16
1.2. Ümberkorraldused kino- ja filmiasjanduses 1940–1941	20
1.2.1. Institutsionaalsed muudatused 1940. aastal	20
1.2.2. Kinofikatsiooni valitsuse moodustamine ja 1941. aasta tööplaanid. <i>Glavkinoprokat</i>	23
1.2.3. <i>Eesti Kulturfilmi</i> reorganiseerimine Tallinna Kinostuudioks	26
1.3. Kino- ja filmiasjanduse korraldus NSV Liidu tagalas	29
1.3.1. ENSV RKN j.a Kinoasjanduse operatiivgrupi loomine	29
1.3.2. Kinoasjanduse operatiivgrupi tegevus	34
2. Eesti NSV kinovõrgu taastamine 1944–1945	39
2.1. Kinofikatsiooni valitsus ja EVK <i>Glavkinoprokat</i> 1944–1945.....	39
2.1.1. Kokkuvõtted kinovõrgu ja <i>Glavkinoprokati</i> sõjakahjudest	39
2.1.2. Linna- ja maapaikkinode taastamiskavad	45
2.1.3. EVK <i>Glavkinoprokat</i> ja filmilaenutuse olukorrast. Kaadri vahetused kinofikatsiooni valitsuses.....	52
2.2. Kinokroonika Tallinna Stuudio 1944–1945	56
2.2.1. Kinostuudio taastamiskavad	56
2.2.2. Kinostuudio sõjakahjud. Kinokroonika Tallinna Stuudio asutamine	60
3. Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi moodustamine 1946–1947	66
3.1. Ümberkorraldused NSV Liidu MN j.a Kinokomitees ja liiduvabariikides	66
3.1.1. <i>Kogu maa kinofitseerimine</i> . NSV Liidu kinematograafia ministeeriumi moodustamine	66
3.1.2. Kunstiliste filmide tootmise kava sõjajärgsel viisaastakul. Kunstiline dokumentaalfilm „Nõukogude Eesti“	69
3.1.3. ENSV kinofitseerimise viie aasta kava. Kino- ja küüdimehed.....	73
3.2. ENSV kinematograafia ministeeriumi moodustamine	77
3.2.1. Algu Raadik Moskva ministeeriumi koridorides	77

3.2.2. Eesti filmikunsti rahvuskaadrid ja <i>kinolinn</i> Raadiku plaanides.	
Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi tegevuse algus.....	82
3.2.3. Eesti NSV kinovõrgu <i>eripärasused</i>	90
3.2.4. Raadiku tööaasta kokkuvõtted	92
3.2.5. Ministeeriumi struktuur ja põhimäärus	101
3.2.6. „Elu tsitadellis“ ja ideoloogilise töö arendamise plaan	105
3.3. Kinostuudio rahvusliku loovkaadri <i>kiirkursused</i> . „Laulev rahvas“	111
4. Eesti NSV kinematograafia ministeerium 1948–1953	123
4.1. Repertuaaripoliitika ja kinovõrgu plaanimajandus 1948–1949	123
4.1.1. „Малокартинье“ ja „trofeefilmid“	123
4.1.2. Võimalused plaanitulude tõstmiseks	126
4.1.3. Filmirepertuaar ja -laenutus Eesti NSVs	134
4.1.4. <i>Kuulake kinokülastaja häält</i>	144
4.2. ENSV rajoneerimine ja muudatused kinovõrgus 1950–1951.....	149
4.2.1. Aasta 1950: töö kaadritega	149
4.2.2. Muudatused ministeeriumis ja kinovõrgus seoses rajoneerimisega	157
4.2.3. Kaksikjuhtimine. Ministeeriumi aruanne Riigikontrollile.....	164
4.3. Repertuaaripoliitika 1951–1953	169
4.3.1. Filmipropaganda ja preemiaraha plaanitäitmise abinõuna	169
4.3.2. Aasta 1952: „tugevdatud repertuaar“	173
4.4. Kinematograafia ministeeriumi ja <i>Glavkinoprokati</i> ehitusplatsid 1952–1953	179
4.5. Kinematograafia ministeeriumi likvideerimine	183
Kokkuvõte	187
Summary	194
Allikad ja kirjandus	197
Kasutatud lühendid	201

Sissejuhatus

Eesti kinematograafia suundumusi ning arengut on uuritud tavapäraselt kui *filmikunsti* ajalugu. Eesti kultuurile ühel või teisel ajaperioodil tunnuslikest omamaistest filmiteostest ning filmiloomet kujundanud ja rikastanud filmiloojatest on meie filmiteadlased ja filmikriitikud tulevikule kirja pannud olulisi ning tänuväärseid käsitusi.

Siinse uurimuse peamiseks taotluseks ehk eesmärgiks on anda ülevaade Eesti NSV riikliku kinomajanduse ja filmitootmise organisatsioonilisest ülesehitamisest ning rakendusest ajajärgul, mil järk-järguline sovetiseerimine, sh haridus- ja kultuurielu ümberkujundamine ning propaganda arsenalis sõjajärgne uuendamine pidid tooma Eesti NSVsse nii uue poliitilise teadvuse kui ka looma ideoloogiliste ja majanduskampaaniatega uue, nn Nõukogude inimese maailmavaate.¹ Ehkki ka varasem riigivõim käsitles filmi kui olulist „masside kasvatusvahendit“, pidid nii Nõukogude filmikunst kui ka tema kinomajandus kõrvuti teiste „propaganda tehniliste vahendite“ raadio ja trükiväljaannetega saama Eesti NSV sovetiseerimise üheks võimalikult käepäraseks tööriistaks ühiskonna sisulisel ümberkorraldamisel. Selles uurimuses on püütud kokku sobitada poliitika, majandus, kinotehnika, filmikunst, selle tootmine ja ettekandmine ning ka ajajärgule iseloomulik repertuaaripoliitika. Aga ka unistused ja suured sõnad.

Käesoleva võrdlev-ajaloolise uurimistöö sihiks on otsida vastuseid eelkõige küsimustele, milliseid eesmärke seadis võimuaparaat, nii Eesti Vabariigis kui ka Nõukogude Eestis, kino- ja filmiasjandusele; kuidas toimus murdeline üleminek nõukogulikule kinomajandusele; milliste sihtidega asutati Eesti NSV kinematograafia ministeerium, kuidas seda juhiti ja kuidas seda kontrolliti; kes ja kuidas kujundas kinovõrgule repertuaaripoliitikat ning milliste lootuste ja vaevadega loodi Nõukogude Eesti rahvuslik filmikunst.

Nõukogude valitsuse – Rahvakomissari Nõukogu – ümberprofileerimisega ministeeriumiteks moodustati 1946. aastal NSV Liidu Kinokomiteest kinematograafia ministeerium. Seesuguse filmi- ja kinosfääri institutsionaalse arengu olulisema murdepunkti ja staatuse formaalse tõstmisega kaasnes aga valdkonna rahastamise oluline vähendamine. Kogu maa *kinofitseerimise* ehk sõja lõppedes kõige lühema ajaga purustatud linna- ja maakinovõrgu taastamiseks ei piisanud enam sugugi nõukogulikust, leninlik-stalinlikust plakatist kinost kui „tähtsaimast kunstidest“. Ja seda vaatamata sellele, et seesugune sisutühi ja eos sandistatud

---

¹ O. Mertelsmann. „Sovetiseerimise“ mõistest. Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22). Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 22.

loosung jõudis Eesti NSVsse *sissetöötatult* – alles pärast seda, kui Nõukogude kinematograafia oli antud ÜK(b)P agitpropi kätte. Ametliku propagandaaparaadi (agitpropi) eestvedamisel juurutati nüüd kogu Nõukogudemaal täiesti omalaadset, uut majandusmudelit, mille järgi pidi suurendatama kinost saadavat tulu, vähendades sellele tehtavaid kulutusi. „Kinole ei saa läheneda ekstensiivselt nagu põllumajandusele. Vaja teha vähem filme, see-eest häid,“² olid *Kremli tsensori* sõnad.

Filmitööstuse ja kinode piletimajanduse tegemiste üle tugevdati ka riiklikku järelvalvet, seda ikka ülesandega leida need kitsas- ja ebakohad filmitootmises ning kinofikatsioonisüsteemis, mis *takistasid* „tõsta ja ületada“ kinode eksploatatsiooniplaanidesse kirja pandud tulunumbreid. Kogu selle majandus- ja käsundusmudeli lõpptulemuseks oli Nõukogude Liidu filmitootmise seiskumine 1952. aastal. Ühegi viisaastaku plaan sellist olukorda aga ette näha ei saanud – riiklikule kinovõrgule esitati külastajate, seansside, saalide täituvuse ja brutotulu teenimise plaanid ning numbrid igaks kuuks, kvartaliks, aastaks. Läbivaks küsimuseks küll oli, milliste filmidega täiendada filmilaenutuskontori *Glavkinoprokati* tühjenevaid filmifonde ning millise repertuaarivalikuga tõsta kinode külastatavust ja saavutada plaanitäitmine, ent siingi andis 1939. aastast Nõukogude kinematograafiat juhtinud minister Ivan Bolšakovile juhised kätte agitprop. Sõja-eelsete ja -aegsete Nõukogude mängufilmide kordustiraažid ja reparatsioonivarade seast hoolikalt valitud nn *trofee*-filmid lasti ekraanidele, et tasa teenida isemajandava kinovõrgu kulutusi ja saada tulu kodumaise filmitootmise tasasel käigul hinges hoidmiseks.

Nimetatud *epohhi* on Vene filmiajalugu käsitlevas teaduskirjanduses hakatud nimetama ühe- ja samas ka paljutähendusliku mõistega „*малокартинье*“. Kuivõrd selle perioodi võimalikud tõlkevasted „vaegkino“ või „väiketootmine“ oleksid mõneti eksitavad, on siinses töös eelistatud venekeelset ehk sisule vastavat väljendit. Samas on võimalusel püütud hoida diskreetset distantssi ka toonaste keelendite kaasajastamisel, mistõttu on alljärgnevas tekstis kasutatud näiteid ajastukohasest kantseliidist ning kaduvikku läinud ühiskonna keelekultuuri kuulunud sõnu – ja üks neist, olgu lihtsa näitena siinkohal ära märgitud, on kinoteater, millest kumaks justkui veel vihje vaimsusele, kultuurile. Selguse mõttes eristuvad täna võõraina tunduvad sõnad ja väljendid tekstis *kursiivkirjaga*.

Kinoelu korraldus Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi asutamisele eelnenud perioodil, ministeeriumi tegevus ja selle funktsioonid üleminekul käsu- ehk plaanimajandusele

---

² История киноотрасли в России: управление, кинопроизводство, прокат.
http://www.mkrf.ru/upload/mkrf/mkdocs2013/21_01_2013_2.pdf, 18.05.2013, с. 897 (*edaspidi*: История киноотрасли в России).

ja agitpropi *majandusmudeli* ning ideoloogilise hoogtöö ellurakendamisel on käeolevas uurimuses liigendatud selgelt eristuvatesse ajalõikudesse. Sellest tulenevalt on töö jaotatud neljaks peatükiks.

Esimeses peatükis „Eesti kinovõrgu kujundamine 1940–1945“ antakse käsitletavale uurimisteemale sissejuhatusena ülevaade Eesti Vabariigis aastast 1935 kehtima pandud ja mitmeid kordi täiendatud ning parandatud, s.t ajakohastatud Kinoseadusest ja -määrusest, mis hakatuseks piiritlesid mõiste „film“ – selliseks sai edaspidi arvata ainult linateoseid, millel oli „rahva elu ülesehitav ja kasvatuslik sisu“.

Järeldavalt selle üle pidas Propaganda Talituse filmiinspektor Artur Adson, ja aeg, mil kinole vaadati kui odavale meelelahutusele, sellega lõppeski. Lühidalt antakse ülevaade Adsoni võitlustest piirata kinodena tegutsevate asutuste arvu. Kuna nii maailma filmiturul kui Eesti kinomaastikul lõbukultuuri kultiveerivate odavate kinopiltide pakkumine ületas kaugelt nõudmise, tuli filmiinspektoril leida võimalusi vähendada filmide sissevedu. Filmikontrolli ja filmide registreerimise maksudest pidi moodustuma filmikapital omamaise kinotööstuse arendamiseks, ehk teisisõnu – laekunud summadest rahastati riiklikuks ettevõtteks reorganiseeritud SA *Eesti Kulturfilmi* (edaspidi: EKF) kinokroonika tootmist; laenurahaga muretsesi stuudiole võtmetechnikat, labori sisseseadeid jm.

1940. aasta juunipöörde järel käis kinoasjandus uue võimu käes pikalt käest kätte, kuni septembris moodustati Rahvahariduse RK juurde Riiklik Kinokeskus, mille direktori Paul Rummo korraldada jäi ka kinode ja filmikontorite natsionaliseerimine. Muutus nn rahvakinodes esitletav repertuaar, muutus ka EKFi juhtkond, muutus kogu kinomajanduse ülesehituse ja juhtimise põhimõtted. 1941. aasta jaanuaris moodustati ENSV RKN juurde iseseisev asutusena Kinofikatsiooni valitsus ja sellele oli Vladimir Riisi juhtimisel määratud „täita ja ületada“ esimeseks nõukogude aastaks etteantud plaaninäitajad.

Alanud sõda viis Nõukogude tagalasse nii Eesti NSV kinovõrgu ülesehitamisega tegelenud ametnikud kui ka Leningradi varjule EKFi äsjamuretsed ülimoodsa võtmetechnika ja labori sisseseaded. 1943. aastal moodustati ENSV RKN juurde kinoasjanduse operatiivgrupp eesotsas Ernst Hallopiga, kelle ülesandeks jäi organiseerida filmivõtteid tagalas ja rindel, arvele võtta Eestist evakueeritud ja teiste vabariikide eestlastest kinospetsialiste. Tellimusi kinoaparatuurile ning kinovõrgu sõjajärgseks ülesehitamiseks esitati Moskva Kinokomiteele arvestusega, et pärast sakslaste lahkumist kinode sisseseadeid Eesti üldse ei ole.

Teises peatükis „Eesti NSV kinovõrgu taastamine 1944–1945“ antakse ülevaade riikliku kinovõrgu, Tallinna kinostudio ja filmilaenutuskontori *Glavkinoprokati* sõjakahjustest. ENSVs jätkas tegutsemist juba 1941. aastal Kinokeskuse reorganiseerimisel loodud RKN j.a

kinofikatsiooni valitsus, mille juhtimise andis Hallop 1945. aasta juunis üle Vladimir Riisile. Alalises ruumikitsikuses Kinofikatsiooni valitsus ja *Glavkinoprokat*i Eesti kontor majutati ühise katuse alla. Kuna nende kahe asutuse töölerakendamine oli vaevaline ning kinolevisse saatmiseks mõeldud filmide ja eestikeelseks tõlkeks vajalike tekstilehtede saabumine Moskva *Glavkinoprokat*ist oli sõna otseses mõttes juhuslik, hakkas neid probleeme omal moel lahendama EK(b)P KK büroo.

Töökõlbulikuna säilinud Tallinna kinode arvu vähendas veelgi *Estonia* taastamistööde ajaks esinduskino *Gloria-Palace*'i andmine teatrile. Kinoasjanduse operatiivgrupi tagalas tehtud ettevalmistav töö maakondade kinofikatsiooni osakondade tööle saamiseks „lühima ajaga“ takerdus sõjas purustatud ja remonti nõudvate kinode ning neis olevate sisseseadete vähesuse taha – tellitud-lubatud aparaadid jäidki Leningradi, nagu ka kinostudio sisseseaded, mille kättesaamist korraldas nii RKN aseesimees Nigol Andresen kui ka NSVL kinokomitee esimees Ivan Bolšakov – ent tagajärjetult. Kuni polnud kinostuudiot, kellele tehnika kuulus, polnud seda ka kellelegi üle anda. Leningradi Kinokroonika Stuudiost saadeti Eestisse võttegruppe filmima nii *kohalikku kroonikat* kui ka „kaadreid ajaloo jaoks“ – iidse Tallinna purustusi ja Klooga laagrit. Kava luua Tallinnasse Leningradi studio korrespondentpunkt kavaks jäigi – 19. märtsil 1945 asutati ENSV RKN määrusega Kinokroonika Tallinna Studio, mille esimeseks direktoriks kinnitati kinooperaator Vladimir Parvel. *Lenfilmi* abiga alustati Nõukogude filmide dubleerimist eesti keelde.

Kolmas peatükk „Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi moodustamine 1946–1947“ annab põhjalikuma ülevaate nii NSV Liidu kui Eesti NSV kinematograafia ministeeriumite loomisest. Algas Raadiku nimetamine ENSV kinematograafia ministriks tõi kaasa põhjalikud muutused ja otsatu korraldustöö. Raadiku siiras osavõtlikkus ja organiseerimisvõime Eesti filmitööstuse jalulepitamiseks on siinkohal saanud ka pikema lahtikirjutuse. Tema unistus Nõmmele kerkima hakkavast *kinolinnast* paviljonide, stuudiote, ladude, tsehhide, filmivabriku, kinoremonditehase, kortermajade jms ning rahvuslike kinokaadrite, s.t „kinonäitlejate kollektiivi“ ettevalmistamise kavad Tallinna Teatriinstituudis on sedavõrd haaravad, et Raadik, see *võitja, ehitaja ja tuleviku looja*, väärib kaasamõtlemist. Samavõrd põhjalik, kui ta oli oma päevakavapunktide elluviimisel, oli ta ka rändkinode plaanitäitmise kindlustamisel ja kinomehaanikute rändeelu kergendamisel.

31. detsembril 1946 alustas kinostudio direktorina tööd Edgar Kostabi.

Kuna Johannes Varese surm 1946. aasta novembris tõi kaasa EK(b)P KKs ja valitsuses kaadrite ümberpaigutusi, tuli vähem kui aasta ministriametis olla saanud Raadikul ümber asuda EK(b)P KK propagandasekretäriks. Olga Lauristini ministriks määramiseni täitis ministri

kohuseid ajutiselt Vladimir Riis. Tema *ajutise* juhtimise all kinnitati ministeeriumi struktuur, põhimäärus ja koosseisud. Riisi hooleks sai ka kahe Eesti filmiajaloole olulise filmi – „Laulev rahvas“ ja „Elu tsitadellis“ – „võttesse laskmine“ ning ministeeriumi „ideoloogilise töö arendamise plaani“ kokkukirjutamine.

Neljandas, lõpetavas ja kokkuvõtvas peatükis „Eesti NSV kinematograafia ministeerium 1948–1953“ läheb vaatluse alla Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi kinofikatsiooni valitsuse struktuuri muutused seoses korduvate Eesti NSV haldusreformide ehk rajoneerimise ja oblastite moodustamisega. Maakondade kinofikatsiooni osakondade arvu kasv 13-lt 39-ni tõi kaasa tõsiseid probleeme nii kinoaparatuuride jaotuskavas, eksploatatsiooni-plaanides, ennekõike aga kinotöötajate kaadri *vakantsist* ja selle paigutusest – tööle võeti 75% uusi, kinomajandamises kogenematuid osakonnajuhatajaid, kinodirektoreid ja raamatupidajaid.

Selles peatükis on vaatluse all ka kinovõrgu plaanitäitmine ning selle tõusud ja langused seoses repertuaaripoliitika muutustega. Uute Nõukogude filmide vähesus tõi Eestis kinoekraanidele nn „tugevdatud repertuaari“ ehk *trofee*-filmid, mis andsid küll tööd ministeeriumi kinorepertuaari inspektoreile ja hoogu plaanitäitmisele, ent sellega käisid kaasas agitpropi korraldatud ideoloogilised rünnakud nn välisfilmide „kodanliku moraali“ ning ministrite Bolšakovi ja Lauristini vastu.

Kaadri vahetused seoses 1950. aasta EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumiga puudutasid ka minister Olga Lauristini, kes vabastati 5. jaanuaril 1951 ametist päevapealt. Lauristini asemele asus jällegi *ajutiselt* Vladimir Riis, kellele sai ülesandeks alustada ministeeriumi koosseisude koondamist. Märtsis 1951 nimetati Vladimir Riis ministriks. See tõi aga kaasa ministeeriumi tegusama kaadri ümberpaigutusi. *Glavkinoprokat*i juhataja Eduard Nõust sai Riisi asetäitja, *Glavkinoprokat*i uue juhataja kinnitamisel tekkis aga omalaadne Riisi ja Johannes Kābini vastasseis. Suurem ja veelgi põhimõttelisem vastasseis tekkis Riisil aga Riigikontrolliga, kes süüdistas ministrit ja tema asetäitjaid otsesõnu kelmuses ning piletimajanduse korratuses. Lühülevaates *Glavkinoprokat*ile ja Tallinna kinostuudiole hädapäraste majade ehitustest saab selgeks, et sellega tegeleti nii Moskvas kui Tallinnas, nii ENSV MNs kui ka EK(b)P Keskkomitees.

Lõpetuseks on lisatud ka ministeeriumi veelkordne ümberstruktureerimine 1953. aastal, mis sedakorda lõppes Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi ühendamisega Eesti NSV kultuuriministeeriumiga ja kinematograafia peavalitsuse moodustamisega.

Uurimus põhineb valdavalt Riigiarhiivi arhiiviainesel. Tulenevalt teemapüstitusest on läbi töötatud vastav ajajärk ENSV Riikliku Kinematograafia Komitee, Filmistuudio *Tallinnfilm*, EKP Keskkomitee, ELKNÜ Keskkomitee, ENSV Kultuuriministeeriumi,

Riigikontrolli ministeeriumi, Rahandusministeeriumi, Siseministeeriumi jt fondides. Oluliselt aitas tööle kaasa ka võimalus kasutada Filmiarhiivi digiteeritud audiovisuaalseid allikaid. Eesti Filmi Andmebaasi on koondatud ja kasutajaile kättesaadavaks tehtud oluline teabe- ja allikmaterjal Eesti filmikunsti ja kino ajaloost. Siit leiab ka andmeid filmide, nende loojate, aga ka suurema osa Eesti kino ja filmi kohta avaldatud publikatsioonide kohta.

ENSV Riikliku Kinematograafia Komitee fondis (ERA.R.1946.) talletatud NSVL ja ENSV kinematograafia ministrite käskkirjade, eeskirjade, ringkirjade, korralduste, juhiste, tootmis- ja finantsplaanide jpmis kõrval on lisaks ministeeriumi kolleegiumi ja partei-algorganisatsiooni koosolekute protokollidele oluliseks allikaks maakondade kinofikatsiooni osakondade juhatajate kuuaruanded, kuhu said kirja nii plaanitäitmise numbrid kui ka *eeltsenseerimata* lühiolukirjeldused nn kohtadelt. Samast fondist on leitavad ka *Glavkinoprokati* Peavalitsuse korraldused repertuaari kohta vabariikide allasutustele, juhised ja ettekirjutused kinorepertuaari kontrollile ja kinovõrgule; samuti ka NSVL kinematograafia ministri käskkirjad, mis puudutavad ministeeriumi struktuuri, kolleegiumi ja kaadri komplekteerimist; kinostuudio filmitootmise ja riikliku ning ametkondliku (s.o käitiskinode, ametiühingutele, koolidele, kinnistele klubidele jne kuulunud kinode) kinovõrgu küsimusi käsitlevaid materjale jms.

Kinostuudio fondis (ERA.R.1707.) olevad ministrite ja direktorite käskkirjad filmitootmise, võttegruppide ja -tähtaegade, eelarvete, finantsplaanide, töötajate palgafondi aruanded jms lubavad pilguheitu Eesti filmiajalukku. Kinostuudio rahamajandus on kirjas põhitegevuse iga-aastastes aruannetes. Siinkirjutajale oli huvipakkuv ka eestikeelsete dublaažide töösseminek ja komisjonide poolt vastuvõtmisel antud hinnangud tööle, kuna siit on selgesti näha, milliseid nn suuri Nõukogude filme peeti vajalikuks dubleerida rahvuskeeltesse nii agitpropis kui ka Moskva ministeeriumis. Olulise lisateabe valminud filmidele annavad ka kirjanduslikud stsenaariumid ja filmide montaažlehed, aga ka retsensioonid, filmide vastuvõtuaktid.

Partei-, nõukogude ja komsomolitöötajate kirjavahetus maakondade/rajoonide osakondadega ning säilitatavad aruanded, küsimustikud, määrused ja suunised annavad kinnitust kinematograafia võimalustest ja väärtustatusest *uue inimese* maailmavaate kujundamisel. Siit leiab ka lisaandmeid maakondade paik- ja rändkinodes linastunud filmide kohta.

Kinokorraldus Nõukogude Liidu tagalas sai tervikpildiks materjalidest, mis on leitavad 249. Laskurdiviisi ja EKP ning Ministrite Nõukogu fondides. Muude allikatega katmata ajalõik – suvi 1946 ja ettevalmistused ENSV kinematograafia ministeeriumi loomiseks – on kirjas

Algu Raadiku nn „Moskva päevikutes“.³ Samas leiduvatest säilikutest joonistub välja ka Raadiku propagandasekretäri töö spetsiifika. Olulist kultuuriloolist sisu omab ka näitleja Lembit Rajala alleshoitud Nõukogude Eesti esimese mängufilmi „Elu tsitadellis“ kirjanduslik ja režiistsenaarium ning lisaks ka Leningradi Kinomajas toimunud filmi arutelu stenogramm,⁴ aga ka Rajala kogutud ajaleheartiklite väljalõiked tema osalusel valminud filmidest.

Siinses töös on kasutatud ka mitmete nn võtmetegelaste isiklikke toimikuid.

Terviklikke käsitusi või uurimusi ei ole Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi tegevusest senini avaldatud. Teatmestust saab nimetada „Eesti NSV Kultuuriasutuste ajaloo teatmik“ (II osa. Kinoasutused), „Filmidokumentide annoteeritud kataloog“ (II osa, 1. vihik. 1940–1970)⁵ ning „EKP KK büroo istungite regestid“ (I osa. 1940–1954).⁶ Lisateavet kinodes jooksnud Nõukogude filmidest annab ka 1950. aasta „Filmide nimestik“.⁷

Mõneti on seda perioodi vaadelnud Jaak Lõhmus oma telesaatesarjades,⁸ milles on peatähelepanu arusaadavalt aga Eestis valminud mängufilmidel. Telesarjale „Kommentaare Eesti filmile“ lindistatud intervjuud Olga Lauristiniga sai autori lahkkel loal kasutatud ka siinse töö ettevalmistamisel.⁹ Samuti olid ettevalmistusetapis abiks filmiteadlaste Lauri Kärgi, Tatjana Elmanovitši, Valdeko Tobro, Veste Paasi, Karol Ansipi jpt seda ja ka hilisemaid perioode käsitlevad publikatsioonid.

Varasematest heliülesvõtetest võiks nimetada „Elu tsitadellis“ autorite austamisõhtut Eesti Rahvusringhäälingu heliarhiivis.¹⁰ Samas säilitatakse ka saatesarju, milles Tiina Lokk on aastaid tagasi küsitlenud Eesti filmiloojaid.¹¹ Ajakirjas *Teater. Muusika. Kino* avaldatud Jaan Ruusi vestlused Eesti kinolugu kujundanud filmitegijatega ning tema raadiointervjuude sarjad „Eesti filminäitlejad“ ja „Eesti filmilavastajad“ on koondatud raamatusse „Eesti filmi täheatas“.¹² Mõnevõrra on antud teemat ja perioodi käsitletud ka Artur Adsoni, Nikolai

³ A. Raadik. Märkmek N. Eesti kinematograafia loomise ja arendamise päewilt (17.06–13.07.1946).

ERA.R.1911.1.9, l 63–68p; August 1946. Samas, l 70–71. ENSV kinematograafia arengu rõõmudest ja muredest. Samas, l 69–75. Märkus: säilikus puudub läbiv paginatsioon.

⁴ Kino-Maia Leningradis. Stenogrammiline aruanne filmist „Elu tsitadellis“. Lavastaja Herbert Rappoport, 22.11.1947. Jaanuar–veebruar 1948 Tallinnas. Vene keelest Hugo Laur. ERA.R.1603.1.8, l 1–15.

⁵ Eesti NSV Kultuuriasutuste ajaloo teatmik. II osa. Kinoasutused. Tallinn, 1983; Filmidokumentide annoteeritud kataloog. II osa, 1. vihik. 1940–1970. Tallinn: ENSV MN j.a Arhiivide Peavalitsus ja ENSV Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklik Keskariiv, 1988.

⁶ EKP KK büroo istungite regestid. I : 1940–1954. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006.

⁷ Filmide nimestik. Tallinn: Filmilaenu Peavalitsuse Eesti vabariikliku kontor, 1950.

⁸ *Kommentaare Eesti filmile* (toimetaja Jaak Lõhmus). ETV 1994–1996; *Kaadris* („Elu tsitadellis“, toimetaja Jaak Lõhmus). ETV, 03.02.2012.

⁹ Jaak Lõhmuse intervjuu Olga Lauristiniga, 1994. Erakogus.

¹⁰ Katkendid filmi „Elu tsitadellis“ austamisõhtult, 09.04.1948. <http://arhiiv.err.ee/vaata/katkendid-filmi-quot-elu-tsitadellis-quot-austamisohut>.

¹¹ *Duubel kolm* (toimetaja Tiina Lokk). Eesti Raadio, 1991.

¹² J. Ruus. Eesti filmi täheatas. Tallinn: Hea Lugu, 2013; *Eesti filminäitlejad* (toimetaja Jaan Ruus). Eesti Raadio, 1994; *Eesti filmilavastajad* (toimetaja Jaan Ruus). Eesti Raadio, 1996.

Kultase, Elbert Tuganovi, Semjon Školnikovi jt mälestusteraamatuis.¹³ Huvitava lisalugemisenä võiks nimetada ka käsitletud perioodil ning hiljemgi avaldatud väikestrukiseid.¹⁴

Mõõtmatu hulga venekeelse filmi- ja kinoajaloo teadus- ja erialakirjanduse seast tuleks aga esile tõsta olulisi allikapublikatsioone, mida ka siinses töös on kasutatud: kaasaja Venemaa filmiteadlaste suursugused uurimused Vene kino ajaloost „Летопись Российского кино 1946–1965“ ja „История киноотрасли в России: управление, кинопроизводство, прокат“.¹⁵ Pingutades allikakriitilist meelt, võimaldab ka Grigori Marjamovi mälestusteraamat „Кремлевский цензор: Сталин смотрит кино“¹⁶ saada ettekujutuse ajastust, inimestest ja oludest, kuidas ja miks nii- või teistsugune filmipoliitiline otsustus NSV Liidu võimuladvikus sündis.

Sovetiseerimise kavandatud eesmärkide, nõukoguliku administratiivaparaadi kujundamise ning filmipoliitika keerulist kooslust *kogu maa kinofitseerimisel* ja sellega sammhaaval kaasas käinud ideoloogilise tausta vormimist pole püütud siinsesse töösse ei teadlikult ega tahtlikult mahutada. Filmipropaganda ja Nõukogude filmide teekond *oma vaatajani* vääriski aga kindlasti edaspidist uurimist.

Käesoleva uurimuse lisadest on leitavad Eesti kinoametite juhid ning olemasolevate andmete põhjal koostatud tabel Eesti NSV riikliku kinovõrgu arengust 1940–1953.

---

¹³ A. Adson. Siuru-raamat. Tallinn: Tänapäev, 2007; L. Lauri. Kirjutamata memuaare, V. Nikolai Kultase elujutustus. Tallinn: Perioodika, 1991; С. Школьников. Я сотворил себе кумира. Таллинн: Ээсти раамат, 1986; E. Tuganov. Jalutuskäik läbi sajandi. Tallinn: Olympia, 1998.

¹⁴ A. Fjodorov. Kuidas kino teenindab rahvast. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951; V. Tomberg. Kinematograafia arengust Eesti NSVs. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952; H. Palamets. Õpilased ja filmikunst. Tartu: TRÜ, 1969.

¹⁵ Летопись Российского кино 1946–1965. Москва: Канон+, 2010 (*edaspidi*: Летопись ...); История киноотрасли в России.

¹⁶ Г. Марьямов. Кремлевский цензор: Сталин смотрит кино. Москва: Киноцентр, 1992.

1. Eesti kinovõrgu kujundamine 1940–1945

1.1. Kino- ja filmikorraldus Eesti Vabariigis 1935–1940

1.1.1. Kinokorralduse ja filmikontrolli seadustamine Eesti Vabariigis

1935. aastal Kinoseaduse eelnõuga kaasunud seletuskirjas annab siseminister Karl Einbund teada, et „aeg, mil vaadati kinole kui peamiselt rahvahulkade odavale meelelahutusele, on ammu ja jäädavalt möödunud. [...] Ükski kultuurriik ei saa jätta seadustega normeerimata filmi ja kino poolt haaratud ala.“¹⁷ Riigivõimu veendumuse kohaselt võis filmiasjandus areneda ainult Euroopa riikide praktikat teadmiseks võttes: üksnes sundkorras seadusandlikul teel.¹⁸

Kino kui määrava tähtsusega kultuurilise, kunstilise ja rahvakasvatuse teguri korraldamise varasemaist seaduslikest kavatsusist võidi meenutada üksnes Vabariigi valitsuse poolt Riigikogule 17. veebruaril 1933 esitatud „Kinofilmide seaduse“ eelnõud. Sellesse oli sisse kirjutatud nii riiklikult tähtsate sündmuste jäädvustamine ja tulevikule alalhoidmine kui ka kodumaise kinokroonika kohustuslik linastamine kinode eeskavas, et toetada nn sundkroonikamaksuga Eesti *filmitööstust*.¹⁹ Kuivõrd aga aastaid haridus- ja sotsiaalministeeriumis ette valmistatud seaduse eelnõu muutus Riigikogu komisjone läbides *pisut eluvõõraks*, võeti see Vabariigi valitsuse otsusega 9. juunil 1931 ellukutsutud A/S *Eesti Kulturfilmi* palvel Riigikogust lihtsalt tagasi.²⁰

1935. aastaks oli kinode arv²¹ arutus „ebavahekorras elanikkude arvuga“ ja sisseveetavate filmide hulk teadmata.²² Kümme aastat kestnud filmide tsenseerimisega, mis piirdus peamiselt pealkirjade läbivaatamisega, oli suudetud ära hoida üksnes „kõige jämedamad vääratused, saavutatud ainult hädavajaline piltide vaatamiskõlvulisus“.²³

Uus, nüüd siis siseministeeriumis välja töötatud Kinoseaduse projekt anti Valitsuse otsusega arutamiseks ministritevahelisse komisjoni, kuhu kuulusid siseminister, majandusminister ja välisminister,²⁴ ning märtsis 1935 Riigikogus vastuvõetud **Kinoseadus**²⁵ jõustus 1.

¹⁷ Siseminister K. Einbundi seletuskiri Kinoseaduse eelnõule, veebruar 1935. ERA.14.2.148, 19–10.

¹⁸ Seletuskiri EKFi asjus [1935]. Samas, 1 17.

¹⁹ Samas, 1 9.

²⁰ EKFi kiri Riigisekretärile. Samas, 1 14.

²¹ Kinode ja istekohtade arv linnades ja alevites: 1932 – 54 kinoteatrit ja 4 ajutiselt tegutsevat kino 18 865 istekohaga, sh kinosid Tallinnas 17 (6862 istekohta) ja Tartus 6 (2782 kohta). Aprilliks 1935 on omavalitsustest laekunud teavitistest tehtud kokkuvõte: Eestis on kinosid kokku 102. ERA.14.2.225, 1 458–462; Kinod Vabariigis ja nende ülemäär tulevikus, 29.04.1935; ERA.14.2.148, 1 13.

²² Samas, 1 9–10. Vt: Tartu linnavalitsuse kiri nr 6490 siseministri abile H. Kukkele, 13.10.1934. Samas, 1 12.

²³ Filmikomisjoni koosoleku protokoll nr 12, 20.05.1935. ERA.14.2.149, 1 16–17.

²⁴ V. Paas. Ajahetked. Eesti dokumentaalfilm 1920–1940. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, lk 73.

²⁵ Pandud maksma edasi lükkamatu riikliku vajaduse tõttu Riigivanema otsusega nr 129, 08.02.1935.

aprillist s.a.²⁶ Sellega pandi kehtima kinode avamise ja pidamise kord (§ 1– 6), piiritleti ka mõiste „film“, mis nüüdsest pidi nii „sisult kui kujutluselt olema rahva elu ülesehitav ja kasvatav“ (§ 7). Koostöös majandusministeeriumiga määrati filmiimportijaile-kontoreile nn *kaubakontingent* ehk lubatud aastane kogus; filmide sisse- ja väljavedu jälgis tolliamet ja kontrollis siseministeerium filmiinspektori kaudu (§10).

1935. aasta märtsikuus oli üheainsa telefonikõne peale *Päevalehe* toimetusest siseministeeriumisse filmiinspektori kohale asunud teatrikriitik, kirjanik, tõlkija **Artur Adson**, „esimene, ainus ja viimane selles ametis“.²⁷ Vaimukultuuri mõttesuunda tuli filmiinspektoril, kes oli alates 27. märtsist ka 6-liikmelise filmikomisjoni esimeheks²⁸, muutma hakata kohe, kui kinoseaduse elluviimiseks oli vastu võetud **kinomäärus**.²⁹ Sellega korraldati filmide sisse- ja väljaveo registreerimise, kontrolli ja filmiinspektorile demonstreerimise kord; seati sisse linastusõigusega filmide kontrolltunnistused (nn filmide passid). Määrusesse pandi kirja, kes (filmiinspektor) ja kuidas annab loa avalikus kohas filmi reklaamimiseks välja panna pilte-fotosid ja plakateid; samuti ka kinode järelvalvet teostavate siseministeeriumi ametnike ning kinopidajate õigused ja kohustused jms. Filmikontrolli ning filmide registreerimise maksudest³⁰ pidi moodustuma **filmikapital**³¹, mida tuli kasutada omamaise filmitööstuse arendamiseks ning mille tulud-kulud kinnitas siseminister. Samadest maksudest tuli katta ka filmiinspektori palk ning filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise ning filmide registreerimise kulud.³² N-ö isemajandava filmiinspektori volituste hulka kuulusid nüüdsest ka kõikide kinode eeskavades nõutava kohustusliku kodumaise, s.o *Eesti Kulturfilmi* (EKF) sundkroonikamaksu³³, filmide meetrimaksu³⁴ ning kinode arvu ja nende klassidesse

---

ERA.14.2.148, l 3; Kinoseadus. ERA.14.2.148, l 4–8.

²⁶ RT, 1935, 17, 399.

²⁷ A. Adson. *Op. cit.*, lk 263.

²⁸ Siseministri käskkirj nr 82, 26.03.1935. ERA.14.2.149, l 3; Kinoseadus, §10, lõigud 2 ja 3; Filmiinspektori ülesandeid täidab üks filmikomisjoni liige siseministri määramisel. Filmikomisjoni koosseisu määrab siseminister kokkuleppel haridus- ja sotsiaalministri ning majandusministriga. ERA.14.2.148, l 6.

²⁹ RT, 1935, 39, 931; Siseminister andis kinomääruse. *Kaja*, 20.04.1935, lk 3.

³⁰ Märkus: *Gloria-Palace*, nn esimese järgu ehk esimese-ekraani kino maksukohustus riigile/omavalitsusele veebruaris 1938 oli: sisseveotoll 3 krooni filmilindi kilolt (keskmine mängufilm kaalub 24–25 kilo), 2 krooni reklaamfotode ja muu filmireklaami pakkide kilolt, meetrimaks 5 senti igalt meetrilt (mängufilm keskmiselt 2400–3000 meetrit), EKF-i sundkroonikamaks (4800 kr aastas), lõbustusmaks (23 000 kr ühes kultuurkapitali ja Punase Risti heaks võetava maksuga), lisaks kinnisvaramaksule (4000 kr), vee- ja elektriarvele (9800 kr aastas) ka kohustuslik kindlustusmaks nitrofilmile toodetud kergestisüttivatele filmikoopiatele. Kõnelemata äri- ja tulumaksudest. *Royal-Film A.S.*-i palve siseministrile, 27.01.1937. ERA.14.2.385, l 304.

³¹ Kinomäärus § 38. RT 1935, 39, 929–930.

³² RT, 1935, 39, 931.

³³ Märkus: siseministri määrusega 27.04.1935 (RT 1935, 39) määrati kinodele kodumaa kroonika linastamise eest võetava tasu ülemmääraks 100 krooni ühe ringvaate eest. SA *Eesti Kulturfilm* siseministrile, 22.11.1937. ERA.14.2.386, l 147.

³⁴ ERA.14.2.383, l 57. Märkus: Meetrimaksu võeti seaduse järgi filmilindi pikkuse ehk nn jooksva meetri alusel. 10minutilise filmiosa pikkuseks on 285 meetrit. Täispikk mängufilm ca 1500 m = 53 minutit; 2000 m = 72

määramine. Kui 1935. aasta sügisel reorganiseeriti seni siseministeeriumi alluvuses töötanud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus otse peaministrile allutatud Riiklikuks Propaganda Talituseks, jäi filmiinspektor Artur Adson oma töö iseloomust tulenevalt ainsana siseministeeriumi teenistuslehele.³⁵

Kinomajanduses korraloomiseks tuli alustuseks koostada üleriigiline nimekiri kinodena töötavatest asutustest, ja selgust saada, kui palju ja mida filmikontorid üldse publikule pakuvad. Aprilliks 1935 oli filmiinspektori laual omavalitsustest laekunud teavitustest tehtud kokkuvõte – Eestis oli kinosid kokku 102.³⁶ Filmikomisjoni ettepanekul jagati kõik need kaheksasse järku³⁷ ning vastavalt järgule kehtestati piletihinna ning sundkroonikamaksu alam- ja ülemmäär.³⁸

Kuna filmikontorid pidid arvestama publiku maitsega, mida nad ise kehtvalt rikkunud olid³⁹, ületas lodevaid eluviise edendavate operettide, jantide, draamade, metsiku-lääne-filmide⁴⁰ ja muidu lõbukultuuri kultiveerivate kinopiltide pakkumine kaugelt nii nõudmise kui ka ilmselgelt Adsoni taluvuse, tema tõekspidamiste ja kultuurilise rajajoone. Seetõttu sai filmipoliitilisse tööplaani kirja pandud, et kõiki Eestis esmakordselt ekraanile tulevaid mängufilme linastatakse edaspidi vaid I järgu äritunnistusega kinodes. Küsimus, missugune võiks olla selliste kinode arvu normaalne ülemmäär, pidi selge olema selleks, et otsustada, kas üldse viia esietenduskinno mõistet seadusesse (ka sellist mõistet nagu *rändkino* 1935. aasta seaduses polnud). Nn esimese ekraani kinode määratlemise ja seadustamisega vähenenuks sisseveetavate filmide arv tunduvalt, kusjuures filmide sisu ja vorm pidanuks Adsoni arvamusel paranema, kuivõrd igale kinopilte importivale kontorile eraldatud *kvoot* pidi iseenesest eeldama paremat ja vastutustundlikumat filmide eelvalikut.⁴¹ Filmide sisseveo vähendamine võimaldanuks Adsoni meelest kinopidajail *kvaliteetfilmide* eest rohkem maksta ning andnuks nii mõnelegi äriinimesele lootuse vabaneda Balti riikides filmidega äritsevatest *muulastest*⁴² (*loe*: juhtida filmiimporti „oma rahvuslise elemendi kõvendamise suunas“⁴³) –

---

minutit (1.12'); 3000 m = 105 minutit (1.45'), K.K.; Filmitäht käib läbi tsensorifiltri. *Esmaspäev*, 02.12.1939, nr 48, lk 5.

³⁵ L. Vaan. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu, 2005, lk 114.

³⁶ Kinod Vabariigis ja nende ülemmäär tulevikus, 29.04.1935. ERA.14.2.225, l 458–462.

³⁷ Filmikomisjoni ettepanek. Vabariigis asuvate kinode järkudesse kuuluvuse kava, 13.04.1935. Samas, l 463–464.

³⁸ Üksikute kinode klassidesse määrajaks oleks Filmikomisjon sihtasutise EKF ettepanekul. ERA.14.2.225, l 458–464.

³⁹ Filmikomisjoni koosolek nr 12, 20.05.1935. ERA.14.2.149, l 16p.

⁴⁰ *Märkus*: Ainuuksi žanriliigitusest draamad/komöödiad linastati kontrollaastal 1934/35 Eestis kokku 369 filmi. Vt ka: Eestis kontrollitud ja registreeritud filmide üldarvud. ERA.14.2.299, l 11–13; ERA.14.2.403, *pagineerimata*; ERA.14.2.1238, l 112.

⁴¹ Abidirektor O. Angelus Ministri abile, nr 269, aprill 1937. ERA.14.2.385, l 14p–15.

⁴² ERA.14.2.385, l 15p.

ning osta mängufilme ainuüksi Eesti jaoks.⁴⁴ Et korrastada rikutud tasakaalu saksakeelsete ja -meelsete *schlaagrite* ning „heade filmide“ hankimisel ning avardada „Eesti publiku huvipiirkonda“ ning kuna tegutsevad filmikontorid talitavat täiesti oma maitse ja heaksarvamise järele, „andes riigivõimule filmiinspektori näol üksnes võimaluse etteantud filmidest rahvale näitamiseks lubada üht või keelata teist“, tõstatus tulevikumõttena filmide sisseveo monopoli andmine mingile riiklikule ettevõttele (*loe*: EKFile). Ka ei saavat see mitte kuidagi tunduda riigi tungimisena erakaubandusse, sest „käsitatud ala on liig väike selleks, et kõnelda erakaubandusest üldse.“⁴⁵ Seetõttu oli filmiinspektori palveks siseministrile, et pöörataks tähelepanu meie kinode programmide ühekülsusele ja tehtaks sellest „vastavad järeldused kinoseaduse alusel“.⁴⁶ 1936. aastaks kehtestatigi sissetoodavate filmide üldkontingendiks 220 mängufilmi.⁴⁷

1. märtsil 1937 hakkas kehtima kinomääruse täiendamise määrus⁴⁸, millega seadustas kord, et kinoeeskavas võis nüüdsest alates olla vaid üks täispikk mängufilm⁴⁹ – senini oli kõigis kinodes, v.a viies Tallinna esietenduskinos⁵⁰, lubatud linastada nn kahekordset eeskava.

Ühekordse eeskava määrus tähendas filmide sisseveo vähenemist peaaegu poole võrra ning seetõttu arvasid kinopidajad põhjendatud palveks majandusministrile määrata uute kontingentide väljastamisel ülemmääraks 175 filmi aastas.⁵¹ Arusaadavalt ei pidanud suurkinode omanikud filmituru suhtes tarvilikuks veel *mingite uute* esietenduskinode avamist, ent ärilises plaanis pidi veelgi riivavam tunduma Adsoni *rehnung*, mis nägi ette viie esietendusokino asemel kolme, mille aastane filmitarvidus oluks üksnes 81 mängufilmi.⁵² Küsimus, kas Eestis tegutsevate kinode (sh esietenduskinode) ülemmäära peaks tõstma või langetama, oli põhimõtteline ja tekitas tõsiseid lahkarvamusi ka filmikomisjonis.⁵³ Ning vastupidiselt Adsoni ja siseministeeriumi üldosakonna abidirektori Oskar Angeluse kavale

⁴³ Filmiimport nõuab reformi kontsentreerimise ja oma rahvuslase elemendi kõvendamise suunas, 03.02.1935. ERA.14.2.147, *pagineerimata*. Märkus: rahvusvahelisel filmiturul väljakujunenud seisukorra põhjal müüdi filme Eesti, Läti ja Leedu peale kokku üks filmikoopia.

⁴⁴ ERA.14.2.385, l 15p.

⁴⁵ Siseministeeriumi üldosakond, nr 2468, 16.12.1935. ERA.14.2.225, l 423–425p.

⁴⁶ Filmiiinspektori ettekanne siseministrile, 22.04.1936. ERA.14.2.299, l 1.

⁴⁷ ERA.14.2.385, l 14.

⁴⁸ RT, 1937, 11.

⁴⁹ Vt: Kinodesse ainult üks mängufilm. Tahetakse vähendada sisseveetavate filmide arvu. *Postimees*, nr 340, 16.12.1936, lk 4.

⁵⁰ Kinoomanike palve siseministrile seaduse teel piirata esietenduskinode arvu Tallinnas. Saadud: 07.04.1937. Viis I järgu e esimese-ekraani e esietendusokino 1938/39 Tallinnas olid: *Gloria-Palace*, *Helios*, *Ars* (endine *Grand Marino*), *Modern* ja *Bi-Ba-Bo*. ERA.14.2.385, l 11.

⁵¹ Märgekiri Härra Majandusministrile, 03.02.1937. ERA.14.2.383, l 3.

⁵² Angeluse ettekanne abiministrile, aprill 1937. ERA.14.2.385, l 15. „Niisuguse matemaatilise täpsusega on võimatu elunähteid korraldada, [...] igal juhul ei tõuse mängufilmide arv üle 120. Keskmiselt maksab üks mängufilm 1500 krooni, mistõttu ettepanud süsteem annab kokkuhoidu välisvaluutas 150 000 krooni.“

⁵³ EKFi juhatause esimehe E. Kigaste ettepanek filmikomisjonile, 01.09.1937. ERA.14.2.385, l 128.

otsustati filmikomisjoni koosolekul 2. septembril 1937 tunnistada otstarbekohaseks kinode arvu ülemmäära tõstmine. Uue, **1938. aasta Kinoseaduse** § 4⁵⁴ alusel määras siseminister kinode arvu ülemmääraks 1. juunist 1938 kuni 1. juunini 1941 Tallinnas 21 (neist esietenduskinosid 5 ja noortekinosid 2), Tartus 8 (neist noortekinosid 1), Narvas 6, Pärnus 4, Nõmmel, Viljandis, ja Rakveres 3, Valgas 2 ning kõikides teistes linnades ja alevites – igaühes üks.⁵⁵ Et küsimus oli tõesti põhimõtteline, annab tunnistust peaminister Eenpalu noodi-laadne läkitus siseminister Richard Veermale:

„[...] palun võtta juhtnööriks kinode asjas järgnevat: Kino on teater ja sellekohaselt peab olema ta korrastatud. [...] Seepärast, et kinodel oleks teatrina jõudu, peab nende arv olema väiksem ja igaüks neist jõukam ja korrastatum. [...] Määrust, mis läinud teist rada, muuta oleks tülikas, aga tegelikult asja juhtimine peaks käima võimalikult seda mööda eesmärgiga: kinod korralikeks kinoteatreiks hea eeskavaga ja korraliku sisustusega, arvult ka mitte palju, et ka üldteatritel oleks vähem võistlust“. K. Eenpalu, Peaminister.⁵⁶

Sellest tulenevalt oli 1940. aastal Eestis kinosid kokku vaid 101.⁵⁷

Oma filmiinspektori sisulises (*loe*: tsensori-) töös sai ja võis Adson lisaks isiklikule arvamisele juhinduda ka „Filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise juhtnööridest“⁵⁸ ning hiljem, kui asju hakati nimetama õigete nimedega, ka „Alaealiste suhtes filmide tsenseerimise juhtnööridest“.⁵⁹

Filmiinspektori otsustuste puhul – üksikute kärbete nõudmisel või terve filmi keelamisel – tuli kinoomanikule/filmikontorile ettenähtud korras edastada keelu täpne põhjus. Selle otsuse võis kahe nädala jooksul vaidlustada filmikomisjonis,⁶⁰ kelle nõustumisel

⁵⁴ RT, 1938, 39, 356. *Märkus*: Kinoseaduse § 4 järgi määras siseminister igaks kolmeks aastaks kinode arvu ülemmäära, mida ei võinud muuta enne kolme aasta möödumist.

⁵⁵ Kinode arvu ülemmäära määrus, 09.06.1938. ERA.14.2.648, l 52.

⁵⁶ K. Eenpalu siseministrile, 22.08.1938. Samas, l 73.

⁵⁷ Andmed Eestis asunud kinode kohta 1940. aastal. ERA.14.2.1372, *pagineerimata*. Kinosid Tallinn-Harju prefektuuri piirkonnas – 21 (sh Tallinnas 17, neist üks nn noorsookino); Tartu-Valga prefektuur – 22 (sh Tartus – 5); Viru-Järva prefektuur – 28; Viljandi-Pärnu prefektuur – 13; Narva prefektuur – 11; Lääne-Saare prefektuur – 3; Petseri-Võru prefektuur – 3. Kokku 101 kino 27 295 istekohaga; Filmikomisjoni ettepanek: Vabariigis asuvate kinode järkudesse kuuluvuse kava. 13.04.1935. ERA.14.2.225, l 463–464.

⁵⁸ Filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise juhtnöörid. Antud siseministrilt 2. septembril 1937. ERA.14.2.386, l 67.

⁵⁹ Alaealiste suhtes filmide tsenseerimise juhtnöörid. Antud siseministrilt 20. juulil 1938, alus: Kinoseadus § 38. RT, 1938, 39, 356; ERA.14.2.403, *pagineerimata*.

⁶⁰ *Märkus*: Filmikomisjoni koosseisu, kuhu kuulusid siseministeeriumi, haridus- ja sotsiaalministeeriumi, majandusministeeriumi, EKFi ja sõjavägede staabi esindaja, kas muudeti või kohendati selle järelejäanud viie aasta jooksul kolmel korral. Kinomääruse § 20 järgi oli filmiinspektoril, filmikomisjoni liikmeil ja kinode järelevalvet teostavil siseministeeriumi ametnikel vastava tunnistuse ettenäitamisel vaba sissepääs kõikidesse vabariigi kinodesse. RT, 1935, 39, 929–930. IV peatükk. Filmikomisjon.

filmiinspektori poolt tehtud otsusega võis apelleerida Kinoseaduse § 21 tähendatud korras ka siseministrile, kelle otsus oli lõplik.

Adsoni ametkonna aruannetest, ettekannetest ja nn filmide kontrolli raamatuist võime saada enam-vähem õige, ehkki veidi lihtsustatud ülevaate ühe võimufiltri, filmiinspektor Artur Adsoni asetusest *kultuuri-poliitilise teadvuse* üldisel foonil. Viie ametiaasta jooksul vaatas filmiinspektor läbi 4757 filmi kogupikkusega 5 118 198 meetrit, mis kajastus filmikontoritele esitatud arvetel rahas ja Adsonile endale kulutatud ajas – sellise hulga läbivaatamine nõudis ühtekokku 2993 tundi. Neist 4757 lühi- ja täismetraažilisest filmist tehti inspektori nõudmisel kärpeid 195-s ja 143 filmi linastamine Eestis keelati.⁶¹ Mõistagi polnud lubatuist mitte kõik mõeldud nägemiseks noorsoole või *piiriäärsetele*.

Adson ei kartnud, nagu ta ise rõhutatult ja uhkusegagi kirjutab, olla moralist.⁶² Tema püüdeks ei olevat olnud Eesti rahvast „suruda pansiooni režiimi ega kasvatada noorsugu triiphooone taimedena“, küll aga tuli ja sai seaduse jõul kinodest eemal hoida „vastutustundetuid sensatsioonitaotlejaid oma varjamatult pornograafiliste, kõditavate, pikantsete ja ahvatlevate filmidega“.⁶³ Filme või neist üksikuid stseene, kaadreid, ka tekste kõrvaldades puhastasid Adsoni tsensorikäärid filmilevi ja seeläbi ka elusurrogaate pitsiva ekraani labastest, *kõlbliselt* häirivatest jne stseenidest; „tontlevaist“ *banaliteetidest*; ebaeskujulistest, ebakunstilistest jne jantidest.⁶⁴ Oma filmiinspektori ametiaust on Artur Adson kirjutanud nii:

„Ja siin asja juures olla ning üht-teist algatust ilmutada tähendas mulle eriliselt selle usalduse teostamist, mille oli minu peale pannud Kaarel Eenpalu.“⁶⁵

1.1.2. Eesti Kulturfilm

Eesti Kulturfilm (EKF), see ka varasemalt riiklikult finantseeritud ettevõtte, mille juhatuse esimeheks sai 1936. aastal Riikliku propaganda talituse üldosakonna juhataja **Edgar Kigaste**,⁶⁶ pidi 1935. aasta Kinoseadusest tulenevalt tootma kinode eeskavadeks riiklikke väärtusi propageerivaid nn kodumaa kohustuslikku kroonikat (nimetatud ka kui *sundkroonika*) ja

⁶¹ Eestis kontrollitud ja registreeritud filmid 1934/35, 31.03.1940. ERA.14.2.299, l 11–13; ERA.14.2.383, l 74; ERA.14.2.403; ERA.14.2.1238, l 112.

⁶² A. Adson. *Op. cit.*, lk 246.

⁶³ Moraali küsimus (Adsoni käsikirjaline mustand). ERA.14.2.223, l 18–19.

⁶⁴ Filmide kontroll-raamat I (01.04.1935–25.03.1937). ERA.14.2.224, *pagineerimata*; Filmide kontroll-raamat II (01.04.1937–29.03.1940). ERA.14.2.384, *pagineerimata*.

⁶⁵ A. Adson. *Op. cit.*, lk 271.

⁶⁶ I. K. Sihtasutus *Eesti Kulturfilmi* nõukogu esimehele, 13.03.1936. ERA.1093.1.370, l 26.

kultuurfilme.⁶⁷ Filmide sisulise ehk propagandalise külje juhtimise allutas siseminister Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse juhatajale ning määras talle sel alal lähemaks juhtijaks-kaastööliseks filmiinspektori,⁶⁸ kes pidi filmiloojailt nõudma kodumaa kroonikates värskuse ja väärkuse kõrval ka „propagandalisi ja kodumaad teenivaid sihte“.⁶⁹

„Kino kui masse arvestav asutus on vägevaks relvaks rahva kunstimaitse ja koguni ilmavaate ning moraali kujundamisel,“⁷⁰ kirjutas 1935. aastal Adsoni luuletajast ametivend, Propaganda talituse kultuurinõunik Henrik Visnapuu. Ent olukorras, kus kinoseadusega aukohale tõstetud Eesti kroonikafilmid pidid paratamatult (ja veel aastaid) jooksuma tummfilmina grammofonimuusika saatel [1935] ja operaatorid Voldemar Päts, Konstantin Märskä ja Armas Hirvonen pidid labori puudumisel ilmutama filme „oma juures, et siis täiesti valmis film kontorisse tuua“⁷¹, taganeti üsna kohe eesmärgist kohustada EKFi varustama kinosid omamaise kroonikaga täies mahus (200 meetrit nädalas), ning juba maist 1935 esitleti kinopublikule kodumaa kroonikat vaheldumisi välismaisega.⁷²

Kuna EKF oli Adsoni sõnastuses „mitmesuguste riigiasutuste ja üldkasulikke sihte taotleivate asutuste esindajate koondis, siis oli selle konstruktsiooni tagajärjeks arusaadavalt tarvilike aparaatide ja muude vahendite puudumine, teemade valiku ja üldlõplise töösuuna ebakindlus, mis on alati iseloomustav nähe seal, kus küsimuse otsustajaks on mõni komisjon ja selle juhuslik enamus“.⁷³ Seepärast, kinnitas Adson, olnuks „riigivõimul arukas ellu kutsuda riiklik ettevõtte, kes teeks järjekindlat propagandat temale etteantavas suunas, ja kes ise valmistaks ning ise ka turustaks filme, hoides ise tasakaalus kulud ja tulud, võimalusel isegi tulusid andes“.⁷⁴

Märtsis 1936 reorganiseeritigi *Eesti Kultuurfilm* Adsoni ja Angeluse töökavandi kohaselt riiklikuks stuudioks,⁷⁵ filmiasjanduse juhtivaks keskorganiks. Nüüdsest pandi sellele niigi aateline iseloomuga ettevõttele lisaks rahvuspropagandalistele nõuetele ka ärilised funktsioonid. Sedasi rakendati ka EKF riiklikele ja rahvuslikele põhimõtetele, nagu seda oli juba tehtud teatrite ja ringhäälinguga.⁷⁶ Kava kohaselt pidi kodumaine film suutma „meie

⁶⁷ Siinses tähenduses kui ulatuslikum dokumentaalfilm mõnest üksikust elu-, kultuuri- või majandusvaldkonnast.

⁶⁸ Filmiasjanduse monopol. ERA.14.2.225, l 449.

⁶⁹ Kodumaa filmikroonika *Eesti Kultuurfilmilt*. *Postimees*, nr 117, 01.05.1935, lk 3.

⁷⁰ H. Visnapuu. Vaimse eneseteostuse poole. koit.pri.ee/wp-content/uploads/.../Vaimse-eneseteostuse-poole-35.doc, 20.05.2013.

⁷¹ *Kultuurfilmi* tegevusest. *Film ja Elu*, nr 20, 24.05.1935, lk 6.

⁷² EKFi kiri Riigisekretärile. ERA.14.2.148, l 14.

⁷³ Angelus ja Adson siseministrile, nr 2468, 16.12.1935. ERA.14.2.225, l 425p.

⁷⁴ Samas, l 423–425p.

⁷⁵ Vt ka: EKFi lähemaid kavasisid. Helifilm saab teoks. *Postimees*, nr 157, 13.06.1936, lk 3; Räägivad EKFi juhatuse esimees E. Kigaste ja asjaajaja-direktor A. Peel. *Postimees*, nr 159, 15.06.1936, lk 3.

⁷⁶ Reorganiseeritava asutuse ülesanded. ERA.14.2.225, l 441.

rahvale ja ka välismaadele pakkuda palju huvitavat, ja pidavat muutuma senisest „sundkroonikast“ tõeliseks kultuuri- ja propagandategemiseks.“⁷⁷ Aga enne tuli rääkida rahast.⁷⁸

1935. aastal anti Valitsuse heakskiidul EKFi alustuseks Piirimaade kapitalist laenuna 4000 krooni labori asutamiseks ja siseministeeriumilt tegevuskapitaliks 15 000 *ajutist* laenu.⁷⁹ Peagi oli selge, et sundkroonikast saadav tulu ei kata EKFi laenumakseid ega too vähimatki puhastulu, millest soetada uut või moodsamat ja väga kallist võtteaparatuuri. Kuivõrd 1935. aastal kehtestatud filmide registreerimise ja meetrimaksu määrad oli kalkuleeritud suurema sisseveetavate filmide arvu põhjal, siis filmide sisseveo piiramise tõttu saadi aastast filmikapitali kassatäiteks vaid 1 miljon senti. EKFi toetamiseks tunnistas filmikomisjon 1936. aasta alguses väga vajalikuks tõsta meetrimaksu esmakordselt sisseveetavalt filmidelt kolmelt sendilt viiele ja korduvalt sisseveetavalt filmidelt $\frac{1}{4}$ sendilt ühele sendile meetrilt.⁸⁰ Lisaks riigieelarvest saadavale toetusele lisati EKF sissetuleku suurendamiseks 1938. aasta Kinoseadusesse, et omavalitsustele minevast lõbustumaksust antakse 10% Eesti filmi arendamiseks.⁸¹

Filmikunsti kiires ja pöördumatus tehnilises arengus, teekonnal vahetiitritega tummfilmist värvilise helifilmini,⁸² oli Eesti filmiasjandus teistest maadest kaugemale maha jäänud: kaamerad, mille operaatorid pruugituina omal ajal ostnud, olid mõeldud pigem *asjaarmastajaliseks* tegevuseks⁸³; ajaks, mil teistes riikides enam tummfilmi ei tehtud ega ka näidatud, polnud EKFi kasutada ainsatki moodsat sünkroon-helikaamerat. Filmimeeste V. Pätsi, E. Eichelmanni, K. Märskaa aastatepikkustest katsetustest ja konstrueerimistööde tulemusest sai aeg-ajalt lugeda ajakirjandusest.⁸⁴ Alles aastal 1938, mil helifilm tähistas juba 10. aastapäeva, ostis EKF lisaks helimontaažlauale ka helifilmiülesvõtte sünkroonkaamera ja 25 000 krooni maksnud eritellimusel valminud heliauto *Ford* 8V, mille sisse paigutati

⁷⁷ *Vaba Maa*, nr 44, 23.02.1937, lk 4.

⁷⁸ Vt: Adsoni käsikirjaline arvepidamine. EKFi tulud/kulud, 01.10.1935–01.01.1936. Kolme kuu tasakaalus tulud/kulud olid 15 600 krooni, millest tuluna saadud 14 400 krooni ringvaadete üürist; kuluks läinud 10 725 krooni ringvaadete tootmiseks ja kuue koosseisulise töötaja palgaks 1 395 krooni. ERA.14.2.225, l 424.

⁷⁹ Siseministeerium, nr 1315, 22.06.1936. ERA.14.2.225, l 192–193.

⁸⁰ Väljavõtte filmikomisjoni protokollist nr 17, 23.05.1936. ERA.14.2.299, *pagineerimata*; Kinokorraldus ja filmikontroll. ERA.14.2.383, l 57.

⁸¹ 1936/37 lõbustumaksu kokku 224 740 krooni. Filmide sissevedu ühe ettevõtte kätte. *Postimees*, nr 101, 12.04.1938, lk 2.

⁸² Tallinna esinduskinodes oli 1938. aasta lõpuks 15 miljoni sendi eest helifilmiaparatuuri. *Rahvaleht*, nr 205, 05.11.1938, lk 14.

⁸³ Siseministeerium, nr 1315, 22.06.1936. ERA.14.2.225, l 191p.

⁸⁴ Parallelism filmialal. Kodumaa filmitöö kahes harus. *Vaba Maa*, nr 299, 19.12.1935, lk 7; K. Märskaa helifilmi aparaat valmis. *Uus Elu*, nr 13, 14.02.1936, lk 2; Kaks kodumaa helifilmiaparaati valmis [K. Märskaa ja V. Päts on valmistanud helifilmi aparaadid]. *Uus Eesti*, nr 171, 28.06.1937, lk 3 jt.

Klangfilmi ülimoodne heliülesvõtte aparatuur.⁸⁵ Ringvaadetele, millest nüüd hakkas regulaarselt igal nädalal ekraanidele jõudma uus number, lisandusid varasematele diktoriseletustele ja muusikalisele kujundusele ka sünkroonvõtted.

Mängufilmideni, s.o „[...] partisanide võitluseist, kooliõpilaste pataljoni tegudest, soomusrongide rünnakuist, ratsa-retkist Düünani välja, võimalik ka, et mereväe dessandist“, mis Adsoni unistustes kaotanuks tüki sellest käsitlesest, mis „meid alahindab ja kõneleb väikesest rahvast ja kitsaist oludest“ ning mille „kaudu tõestub kujukalt, et väikerahval võib olla suur ajalugu ja imponeeriv rüht“,⁸⁶ Eesti *filmitööstus* aga ikka veel ei küündinud. Ka Propaganda Talituse organiseeritud filmikäsikirjade kavandite võistlusel Vabariigi 20. aastapäeva pühitsemiseks 1938. aastal polnud võitjat – „võistlus ei annud küll täiesti rahuldavaid tulemusi, küll aga mõningaid ideesid ja kavu.“⁸⁷ Eesti mõistes – asi seegi.

1938. aastal läks piiramisele seadusesse sisekirjutatud EKFi ainuõigus valmistada välisfilmidele eestikeelseid vahe- ja diakirju (subtiitreid). Pika võitluse ja tõlgenduste lahkarvamuste järel said filmikontorid loa ja politseiprefektid korralduse lubada ekraanidele koopiatesse sisse trükitud subtiitritega võõrkeelseid filme.⁸⁸

11. juunist 1940 tõsteti senised filmitsensuuri maksumäärad jooksvalt meetrilt kahekordseks – viielt sendilt kümnele.⁸⁹ Põhjuseks vajadus suurendada sissetulekuid *Eesti Kultuurfilmile*, kelle tegevus nõudis kulutusi juba 150 000 krooni aastas. Tsensuurimaksu tõstmine 100% võrra pidanuks andma EKFile lisatulu umbes 60–70 000 krooni aastas.⁹⁰

Pärast 1940. aasta juunipööret andis Artur Adson 26. juulil välja oma viimase *lubakirja*. „Tunnistus. Antud Ü.K.S. *Filmile* selles, et temale N. Liidu Kaubandusesinduselt üleantud film „Девушка с характером“ on lubatud tasuta sisse tuua. A. Adson, filmiinspektor.“⁹¹

25. juulil 1940 oli Adson uuele siseministrile esitanud kaks avaldust: esimeses avalduses soovis ta ametipuhkust 30. juulist 20. augustini ning teises palus „ülesannete lõpetamise puhul ennast vabastada filmiinspektori kohustustest alates 20. augustist s. a.“.⁹²

⁸⁵ Uus sünkroon-kaamera *Eesti Kultuurfilmile*. *Vaba Maa*, nr 38, 15.02.1938, lk 4; Helifilmiauto saabus. *Muusikaleht*, 1938, nr 6, lk 151; Eesti helifilmi-auto moodsamaid Euroopas. *Uus Eesti*, nr 151, 02.06.1938, lk 2.

⁸⁶ A. Adson. Eesti mängufilm. *Uus Eesti*, nr 87, 29.03.1936, lk 3.

⁸⁷ Kinokorraldus ja filmikontroll. ERA.14.2.383, l 57.

⁸⁸ RT, 1935, 17, 159. Kinoseaduse § 9. Filmide eestikeelse tekstilise osa sissetoomine välismailt on keelatud; Angelus Politseivalitsusele, 03.03.1938. ERA.14.2.386, l 172. „... ültähendatud keelu alla käib tekstiline osa, kui ta on valmistatud eraldi filmist, mitte aga, kui ta on filmi sisse kopeeritud, s.o moodustab filmi lahutamatu osa“.

⁸⁹ RT, 1940, 48, 435, lk 820–821.

⁹⁰ Filmitsensuurimaks kahekordseks. Kinopäasmete hinnad endisteks. *Päevaleht*, 13.06.1940, nr 156, lk 6.

⁹¹ Üldosakond, nr 1177, 26.07.1940. ERA.14.2.1371, *pagineerimata*.

1.2. Ümberkorraldused kino- ja filmiasjanduses 1940–1941

1.2.1. Institutsionaalsed muudatused 1940. aastal

1940. aasta juunist allusid kinod jätkuvalt siseministeeriumile. Adsonilt seni piiriületuskeelu saanud „poliitilise tendentsiga propaganda mittekommunistliku riigikorraga riikide vastu“ ehk riulitelt alla võetud Nõukogude kaubandusesinduse nimele 1939. aastast peale saabunud filmid ning VOKSi ülesandel kohale toimetatud 130 Nõukogude filmikoopiat⁹³ pandi *Ü.K.S. Filmile*⁹⁴ kohustuseks ekraanidele lasta. Öeldud oli, et neilt filmidelt ei võeta filmitsensuuri-maksu *tingimusel*, kui kinoomanikud annavad saadud tulu VOKSile.⁹⁵ Mingist piletitulust siinkohal rääkida polnud mõtet, kuivõrd esialgu ainsatena kinolevis ringlevad tõlketa venekeelsed filmid, mis üle maa laiali saadeti, tegid publiku puudusel kassat vaid mõne päeva. Edaspidi olid need filmid kõigile ja kõikjal tasuta – kuni erikorralduseni.⁹⁶

21. augustil 1940 saadab keegi Kaubanduse Korraldamise Komitee (KKK) Saare-Lääne osakonna liige vastuskirja Tallinnasse, milles annab teada, et vastavalt esitatud nõudmisele on kinoomanikele ja -pidajatele tugijõuks mõeldud usaldusmehed nüüd määratud, ja palub telegrammistilis nimetatud usaldusmeestele välja saata volitused.⁹⁷ Samal ajal aga on Tallinnas kinode ja filmiasjanduse juhtimine Kaubanduse RK-lt üle läinud Hariduse RK kompetentsi. Tulebki uus käsk noorsoo ja vabahariduse osakonna direktorilt **Paul Rummolt**, milles palutakse koolivalitsustel KKK-lt üle võtta kinode juhtimine koos usaldusmeestega – aga siiski kontrollida, et need oleksid täiesti sobilikud oma ülesannete täitmiseks, kui ei, siis määrata viivitamatult uued; koheselt saata ka andmed majade kohta, kus ikka veel tegutsevad kinod. Kõigis kinosse puutuvais küsimustes tuli edaspidi pöörduda maa- ja linnakoolivalitsuste poole.⁹⁸

---

⁹² Artur Adsoni avaldused, 25.07.1940. ERA.14.2.1370, *pagineerimata*.

⁹³ 16.–18. juulil 1940 said Adsonilt lubakirja 25 nimetust Nõukogude filme (sh „Maksimi noorus“ ja „Tšapajev“ – 5 koopiat; „Lenin 1918. aastal“ – 4 koopiat; ka „Mannerheimi liin“, „Baltikumi saadik“, „Inimene relvaga“, „Traktoristid“ jms. ERA.14.2.1370, *pagineerimata*.

⁹⁴ Üleriikliku Kinoomanike Selts, *Ü.K.S. Film* (Viru 11), oli *Sojuzintorgkino* esindajaks Eestis 1935. aastast. ERA.14.2.223, l 107.

⁹⁵ Siseministeeriumi üldosakonna vastus *Ü.K.S. Filmile*, nr 985, 09.07.1940. ERA.14.2.1371, *pagineerimata*. Viimane tasuta sissetoomise luba nr 1509 on väljastatud 22.08.1940, allkirjastanud üldosakonna direktor E. Lepik. Samas, *pagineerimata*.

⁹⁶ Kinokeskuse 06.11.1940. a korraldus nr 126 maksuta kinode külastamise kohta: alates 15. novembrist 1940 hakkab kehtima Kinokeskuse korraldus [...] lõpetada igasugune maksuta pääsmete ja sissepääsukaartide väljaandmine. ERA.R.967.1.120, l 94.

⁹⁷ Kaubanduse Korraldamise Komitee Tallinnas, 21.08.1940. ERA.R.1016.1.168, l 7.

⁹⁸ Hariduse RK Noorsoo ja Vabahariduse osakond, nr 62, 07.09.1940 – kiire. ERA.R.967.1.120, l 62; Hariduse RK Noorsoo ja Vabahariduse osakond, nr 68, 20.09.1940 – väga kiire. ERA.R.1016.1.83, l 7.

28. septembril 1940 anti ENSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi poolt ENSV **Riikliku Kinokeskuse seadlus**.⁹⁹ SA *Eesti Kulturfilm*, filmikontorid ja kinod koos kogu varaga, samuti kui kõik kinodeks ehitatud majad, kuulusid natsionaliseerimisele ning tuli anda Hariduse RK juhatusel ja järelvalvel ENSV Riikliku Kinokeskuse valitsemise alla. Filmikontorite riigistatud varad koos õiguste ja kohustustega pidid pärast välisfirmadega sõlmitud lepingute läbivaatamist ühe kuu jooksul üle antama NSV Liidu Filmide Paljundamise ja Üürimise Peakontorile (*Glavkinoprokatile*), mille otsealluvusse moodustati iseseisva asutusena **Filmikontor**.

Kinode ning teiste vastavate asutuste juhtimise ja järelvalve ning kõikide nimetatud asutuste natsionaliseerimise ja Kinokeskuse asutamise tähtajad, koosseisud-palgad pidi määrama ning kinnitama hariduse rahvakomissar.¹⁰⁰ Natsionaliseeritud E. Uukkivi peenmehaanikatöökoda nimetati ümber Kinokeskuse remonttöökojaks.¹⁰¹

Juba 30. septembril kinnitas ENSV RKN Kinokeskuse seadlusele tuginedes natsionaliseerimisele kuuluvate kinode loetelu, milles seisis 47 nimetust,¹⁰² sellele lisandus 15. oktoobril veel täiendav nimestik üheksa kino¹⁰³ ning kõigi kuue riigistamisele läinud filmikontoriga.¹⁰⁴

Hilisemad kontrollarvud, mis arusaamatul viisil toovad algnäitena kinode arvu 1939. aastal (?), kinnitavad kinode arvuks 54, milles istekohti oli kokku 16 700.¹⁰⁵ Natsionaliseeritud kinode peatsest *maha arvamisest* võib ühe näitena tuua Võhma kino Viljandimaal, mis seoses usaldusmehe elukohavahetusega likvideeriti detsembris 1940.¹⁰⁶

Kinode natsionaliseerimiseks määratud komissarid ehk usaldusmehed¹⁰⁷, kes koos maakoolivalitsuste ja kohaliku poliitharidustöö kaadriga olid sidepidajaiks uue võimuga Tallinnas, said 7. oktoobril hariduse rahvakomissarilt kinode natsionaliseerimiseks ülesande kokku kutsuda kinoteenijate, omanike, valdajate või nende asemike üldkoosolek, millel tuli

⁹⁹ ENSV Teataja, 1940, 15, 149, lk 122–123; Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja. Ametlik Ajakiri. Nr 7, 8. oktoobril 1940, lk 94–95; ERA.R.3.3.19, 1 1–5.

¹⁰⁰ Seletuskiri ENSV Riikliku Kinokeskuse seadlusele. ERA.R.3.3.19, 1 3.

¹⁰¹ ENSV RKN otsus E. Uukkivi mehaanikatöökoda Riiklikule Kinokeskusele allutamise kohta, 04.12.1940. ENSV Teataja, 1940, 61, 765, lk 859; ENSV Teataja, lisa nr 3, 17.01.1941, otsus E. Uukkivi mehaanikatöökoda bilansside kohta. ERA.R.1946.1.8, 1 4.

¹⁰² ENSV Teataja, 1940, 16, 172, lk 139–140.

¹⁰³ Samas, 28, 322, lk 309–310.

¹⁰⁴ Samas, 323, lk 310. Riigistatud filmikontorid olid: Üleriikliku Kinoomanike Seltsi *Ü.K.S. Film, Parafilm*, Eesti Filmitööstuse A/S *Metro-Goldwyn-Mayer*, A/S *Esto-Film*, *Ars-Film* ning Ed. Thomson & Co/ *Fox-Film*.

¹⁰⁵ Kinofikatsiooni ja tervishoiu 1941. a plaanide näitarvud. ERA.R.10.1.159, 1 61. *Kirjas on*: 1939. aastal kõiki kinoseadmeid kokku 54, neist linnas 46 (kinoteatreid 44 ja klubisid 2, rändkinosid 0), maal 18 (neist kinoteatreid 17 ja rändkinosid 1); siit tulenevalt selgub arvutuslik viga: 46 + 18 = 64 kino. Ainus rändkino oli *Ambula Kinoteater*. Vallasvara nimekiri, 15.10.1940. ERA.R.1946.1.6, 1 4.

¹⁰⁶ ERA.R.967.1.120, 1 107–108.

¹⁰⁷ ENSV Teataja, 1940, 89, 870, § 8, lk 1200.

teatada, et kino on võetud riigi valdusse koos varanduse, kassa ja väärtpaberitega; tuli teha inventuur, koostada bilanss jms – ning juhtida kino tegevust kuni uute korraldusteni.¹⁰⁸ Juba väljasaadetud „Nõukogude filmide hinnangu raamat“ tuli koheselt *Glavkinoprokatile* tagasi saata ja kuni korralduseni mitte sisse seada uusi raamatuid.¹⁰⁹

24. oktoobril pandi hariduse rahvakomissar Nigol Andreseni käskkirjaga kinode valitsemine **Riiklikule Kinokeskusele**¹¹⁰, mille direktoriks määratud P. Rummo (Lisa 1) edasisedki korraldused kannavad läbivalt pealdisi: *Teadmiseks ja täpseks täitmiseks! Kiire! Väga kiire! Viivitamata! või Rutuliselt!*

Kinokeskuse ülesandel korraldati kinode ja filmikontorite kinnis- ja vallasvara hindamist, kreditoride ja deebitoride nimestikud, mille vaatas läbi ja kinnitas Hariduse Rahvakomissariaadi Riikliku Kinokeskuse bilansside komisjon.¹¹¹ Ettevõtte ülevõtmine loeti lõplikult teostunuks bilansi kinnitamisega hariduse rahvakomissari poolt.¹¹² Tallinna *rahvakinode* direktori kohale saadi Georg Pärnpuu mäletamist mööda peamiselt elektrikute ametiühingu ja selle esimehe A. Nõugaste toetusel.¹¹³

Nii Andresen kui Rummo saatsid käske, korraldusi või juhendeid ühes kirjas korraga mitu: kuidas korraldada natsionaliseerimise lõpuleviimise järel teenijate koosseisudes muudatusi ja ümberpaigutusi; kuidas ning millal endistele kinoomanikele, ärijuhtidele ja raamatupidajatele üles öelda teenistuslepingud; juhtuvatest sabotaažiaktidest tuleb kohe teatada Kinokeskusele¹¹⁴; kõrgendada tööliste (mehaanikud, kohanäitajad, koristajad jne) palku keskmiselt 45%¹¹⁵; alates 25. novembrist teostada avansi maksmist ainult NSVL rublades¹¹⁶; tasulisi kinoetendusi võivad korraldada ainult ENSV kinovõrku kuuluvad kinod; kinovõrgu normaalseks majandamiseks tohib tasuta kinoetendusi korraldada ainult Kinokeskuse igakordsel loal¹¹⁷; jpms.

¹⁰⁸ Hariduse Rahvakomissari poolt kinode natsionaliseerimiseks määratud komissaride ülesanded natsionaliseerimise alal, 07.10.1940. ERA.R.967.1.120, l 69.

¹⁰⁹ Kõikidele kinokomissaridele. Kinokeskus (Pärnu mnt 10), nr 62, 18.11.1940. ERA.R.967.1.120, l 99.

¹¹⁰ ENSV Teataja, 1940, 35, 399, lk 359.

¹¹¹ Riikliku Kinokeskuse bilansside läbivaatamise komisjoni koosoleku protokollides on komisjoni liikmetena märgitud: komisjoni esimees Riikliku Kinokeskuse direktori abi H. Tõnissoo, liikmed pearaamatupidaja R. Voore, raamatupidaja E. Endre, peainsener J. Ostrat. Alates 28.11.1940 (koosolek nr 5) oli komisjoni esimeheks Kinokeskuse direktori asetäitja Vladimir Riis. ERA.R.1946.1.6, l 238; ERA.R.1946.1.8, l 23.

¹¹² ENSV RKN määrus natsionaliseeritud ettevõtete bilansside läbivaatamise ja kinnitamise korra kohta. ENSV Teataja, 1940, 19, 213, § 5, lk 174.

¹¹³ G. Pärnpuu. Film propaganda teenistuses. *Teater. Muusika. Kino*, 1989, nr 6, lk 35–36.

¹¹⁴ ENSV Riikliku Kinokeskuse korraldus kõikidele kinokomissaridele, saadud 28.10.1940. ERA.R.967.1.120, l 88.

¹¹⁵ ENSV Hariduse rahvakomissari 4. oktoobri [1940] käskkiri. Samas, l 67.

¹¹⁶ Kinokeskus, nr 154, 24.11.1940. Kõikidele kinode komissaridele. Väga kiire! Samas, l 105.

¹¹⁷ ENSV Riikliku Kinokeskuse korraldus kinoruumide väljaüürimise kohta, saadud 28.10.1940. Samas, l 87.

1.2.2. Kinofikatsiooni valitsuse moodustamine ja 1941. aasta tööplaanid.

Glavkinoprokat

15. jaanuaril 1941 andis ENSV RKN välja määruse, mille alusel moodustati ENSV RKN juurde iseseisva asutusena **Kinofikatsiooni valitsus**¹¹⁸ (*edaspidi*: KV). Hariduse RK alluvuses tegutsenud Kinokeskus ja selle kohustused läksid üle kinofikatsiooni valitsusele, millest sai põhimääruse¹¹⁹ järgi NSVL RKN juures asuva Kinokomitee liiduvabariiklik organ – iseseisev majanduslik üksus, mis pidi täitma temale pandud ülesandeid NSVL RKN j.a Kinokomitee Kinofikatsiooni peavalitsuse juhendite ja kontrollarvude alusel, mille kinnitas ENSV RKN.¹²⁰

KV-le allus kogu ENSV territooriumil olev kinovõrk (s.t riiklikud, ametiühingute, asutuste ja organisatsioonide kinod), mille arengu- ja eksploatatsiooniplaanid tuli koostada vastavalt Kinokomitee Kinofikatsiooni Peavalitsuse juhenditele; maakondadesse pidi loodama iseseisvate majandusüksustena **maakonna kinofikatsiooni osakonnad** (*edaspidi*: KO); tuli ehitada ja remontida kinosid; kinnitada NSVL RKN j.a Kinokomitee filmide paljundamise ja üürimise peavalitsusele alluva *Glavkinoprokati* vabariikliku kontori koostatud repertuaariplaan; samuti korraldada kinode ja rändkinode kultuur-massilist tööd jms.¹²¹ Kinoasjanduse arengu huvides pidi nõuandvaks organiks saama Kinofikatsiooni valitsuse **aktiiv**, mis pidi kokku tulema vajadusel – kogemuste vahetamiseks, Partei ja Valitsuse otsuste ning Kinokomitee tähtsamate juhendite arutamiseks.¹²²

„Nagu muudel elualadel, nii ka kinoasjanduses algab meil nüüd avar ajajärk,“ märkis novembrist 1940 Kinokeskuse direktori asetäitjaks määratud varasem Dagestani ANSV kinofikatsiooni valitsuse juhataja, keerulise elukäiguga saarlane **Vladimir Riis**.¹²³ Riisi ja plaaniosakonna juhataja H. Tõnissoo koostatud 1941. aasta tegevus- ja tööplaan esitati jaanuarikuu alguses Moskva Peavalitsuses „seisukoha võtmiseks“. Plaanide kohaselt tuli tööle panna üle 80 kino. Kuna juhtmõtteks oli, et „kino peab tungima kõige laiematesse rahvahulkadesse ja haarama ka kõige mahajäänumaidki maanurki“, siis pidi erilist tähelepanu pööratama **rändkinodele** – senisele ühele rändkinole pidi juurde muretsetama 21 kõige moodsamat spetsiaalaparaati koos jõujaamade ja eriseadeldistega. Nende sisseseadmiseks

¹¹⁸ Kinofikatsiooni Valitsuse asutamise ja kinode ning filmikontorite natsionaliseerimise kohta. ENSV Teataja, 1941, 9, 73, lk 102.

¹¹⁹ ENSV RKN määrus nr 344, Kinofikatsiooni valitsuse põhimääruse kinnitamise kohta, 03.03.1941. ERA.R.1946.1.38, 15.

¹²⁰ ENSV RKN juures asuva Kinofikatsiooni Valitsuse põhimäärus. ERA.R.1946.1.5, 15–8.

¹²¹ Samas.

¹²² Kinnitati Kinofikatsiooni Valitsuse põhimäärused. *Sirp ja Vasar*, 08.03.1941.

¹²³ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии № 7–11, 14–16. ERAF.1.4.71, 1 0112; Vladimir Riis. Isiklik leht kaadrite arvestamiseks, 29.04.1951. ERA.R.1.2k.473, 15.

eraldati Moskvast 475 000 rubla,¹²⁴ kusjuures 1941. aastaks oli ENSV KV-le ette nähtud eraldada assigneeringuid kokku 1,5 miljonit rubla.¹²⁵ Plaani kohaselt pidi ülemaailses ulatuses toimuma 33 516 seanssi (neist 4345 lastele) 5 116 000-le vaatajale.¹²⁶

Ettearvatavalt tuli aga enne *filmi* külaskäiku teha aktiivset eeltööd, leida *rahvakinodele* ka vastavad ruumid rahva- ja koolimajades.¹²⁷ Uutele rändkinoseadmetele tuli KV remonttöökojas juurde ehitada ka kirjanäitamise-aparaadid (alloskoobid¹²⁸) eestikeelse tõlke projitseerimiseks ekraanile.¹²⁹ Lisaks rändkinodele pidi tegevusse asuma veel 20 paikkino. Kinomehaanikute ettevalmistamiseks oli plaanis korraldada vastavad kursused.¹³⁰ ENSV RKN määrusega anti KV valdusse 11 ehitist Tallinnas, kus töötasid riikliku kinovõrgu kinod – *Gloria-Palace*, *Bi-Ba-Bo*, *Helios*, *Kungla*, *Forum*, *Modern*, *Endla*, *Mars*, *Saturn*, *Kroonikakino* (end *Skandia*) ja *Noorsookino* (end *Amor*).¹³¹ Kuna KV-st sai nende hoonete tegelik omanik, oli plaanis kinoruumide põhjalik ümberehitus.¹³²

Veebruarini jätkas KV ülemana kinode natsionaliseerimist juhtinud Paul Rummo¹³³ – „pigem tagasihoidlik ja leebe, kui pealetungiv ja võitlev natuur“¹³⁴, nagu teda on iseloomustanud Johannes Semper. Rummost sai *Estonia* direktor ja Kinofikatsiooni valitsuse uue ülemana jätkas **Vladimir Riis** (Lisa 1). ENSV KV kinovõrgu juhatajaks määrati Boris Hariste,¹³⁵ KV remonttöökoja etteotsa I. Rozent.¹³⁶

Märtsis toimus KV maakondade juhatajate nõupidamine, millel arutati maakondade kinovõrgu juhtimist, kinode järelevalvet ja kinokultuuri üldist suunamist loodavates

¹²⁴ *Rahva Hää*, 18.01.1941.

¹²⁵ Poolteist miljonit rubla ENSV kinofikatsioonile (Moskva, meie korrespondent). *Советская Эстония*, 19.04.1941.

¹²⁶ 1941. a I kvartalis külastas ENSV kinosid 1 359 000 inimest, mis oli 29,6% aasta plaanist, väidetavalt ületati ka kinoseansside hulga- ja rahandusplaani. ERA.R.10.1.159, l 61; Kino tungib töötava rahva hulkadesse. *Tööraha Elu*, 13.05.1941.

¹²⁷ Koolimajad ja rahvamajad rändkinopunktideks. *Tööraha Hää*, 08.02.1941. „Hariduse RK ja ENSV RKN j.a KV vahel on sõlmitud leping, mille alusel Hariduse RK lubab KV-l kasutada rändkino-etenduste andmiseks kõiki koolimaju ja rahvamaju [...] KV kohustub ühtlasi kõiki rändkino juhatajaid arvestama rahva- ja koolimajade juhatajate soove kinofilmide valikul.“

¹²⁸ Alaskoop = diaskoop – riist diapositiivide vaatamiseks.

¹²⁹ Rändkinod saavad ka kirjanäitamise-aparaadid. *Sirp ja Vasar*, 01.03.1941.

¹³⁰ *Rahva Hää*, 18.01.1941.

¹³¹ ENSV RKN määrab: 1. kinohoonete *Bi-Ba-Bo*, *Forum*, *Kungla*, *Gloria-Palace*, *Helios*, *Modern*, *Amor*, *Endla*, *Mars*, *Skandia* ja *Saturn* üleandmise kohta Kinofikatsiooni valitsuse valdusse ja kinohoone *Diana* andmise kohta kohaliku nõukogu elamufondile. 21.03.1941. ERA.R.1946.1.8a, l 9.

¹³² Tallinna kinohooned Kinofikatsiooni Valitsuse valdusse. *Sirp ja Vasar*, 23.03.1941.

¹³³ Paul Rummo. ERA.R.1.2k.482, l 2.

¹³⁴ P. Rummo iseloomustus. Samas, l 5.

¹³⁵ Provintsi kinode ruumide seisukord parandamisele. *Punane Täht*, 04.03.1941. Kinovõrgu juhataja B. Hariste – endine *Heliose* kino vastutav isik. Vt: 6. jsk politseikomissar, nr 7020, 02.03.1939. Otsusega nr 163 on määratud KrS § 296 põhjal 10 krooni rahatrahvi kino *Helios* vastutavale isikule Boris Haristele. ERA.14.2.223, *pagineerimata*.

¹³⁶ Plaan kinovõrgu aparaatide kordaseadmiseks. *Sirp ja Vasar*, 08.03.1941.

maakondlikes osakondades.¹³⁷ Samal ajal kujundati ümber KV juures tegutsenud laste- ja koolikino osakond noortekino inspektuuriks, mille ülesandeks sai noorte-kinoteatrite juhtimine, eriliste noorsoo-etenduste korraldamine – eesmärgiga süvendada ja muuta töö noortega süsteemikindlamaks.¹³⁸

Valiti ka KV käitisekomitee, kuhu kuulusid E. Endre, M. Saari ja R. Nõugast. Tegevusse asus KV õpiring Konstitutsiooni õppimiseks, igal nädalal toimusid selgitavad ettekanded uutest seadustest ja määrustest; õpiti innukalt ka ühislaule.¹³⁹

Ja nii saavutati ENSV KV 1941. aasta jaanuarikuu plaanitäitmisel üleliiduliselt I koha – aastaplaanist oli täidetud 8,4%, tunduvalt ületati teiste vabariikide näitajaid. Maakinode arvestuses saadi 16 liiduvabariigi seas 13. koht.¹⁴⁰

ENSV Riikliku Kinokeskuse seadlusega asutatud ja otse NSVL Filmilaenuuse Peakontorile (*Glavkinoprokat*) allutatud **Filmikontor** seati sisse riigistatud *Ars-Filmi* kontoriruumidesse (s.o *Gloria-Palace*'i peal asuvasse bürooruumidesse, Võiduväljak 5). Sealne ametnikkond paisus kiiresti koos töö- ja trükikojaga 90-ni.¹⁴¹

„Filmide küsimus ei tee meile muret,“ seletanud KV juhataja Rummo, „sest maarahvas pole näinud peaaegu ainustki filmi – neile on kõik uus.“¹⁴² Tõesti, nagu kirjutab Pärnpuu, polnudki siinmail esiotsa filmidega muret – plaaniületamisele aitas kaasa juulist 1940 NSVL RKN j.a Kinematograafia Komitee poolt *Glavkinoprokat*i ülemaks komandeeritud **Pjotr Brigadnov**, kes mõned aastad varem oli töötanud Londonis Nõukogude kaubandusesinduses.¹⁴³ Osava ärimehena mõistis ta, et rahvale ei saa kohe peale suruda Nõukogude filmide laviini. Tänu ameerika ja saksa filmide uuesti linaletoomisega olid kinod rahvast täis. Brigadnovi nõuandjaiks ehk tsensoreiks filmide ekraanile lubamisel või keelamisel olid Pärnpuu sõnul admiral Vladimir Tributs ja NKVD Eesti operatiivgrupi ülem, erivolitustega Aleksei Škurin¹⁴⁴, kellele korraldati eriseansse *Gloria-Palace*'i baariruumi loodud nn *sisekinos*.¹⁴⁵

Õöl vastu 14. juunit 1941 kadusid endised kinoomanikud Joh. Raud, Gustav Bartels, Leo Fallstein, S. Fallstein, A. Koževnikov, Voldemar Zagorski¹⁴⁶, Vassili Voinov, varem olid

¹³⁷ Kinofikatsiooni osakonnad maakondadesse. *Sirp ja Vasar*, 15.03.1941.

¹³⁸ Noortekino inspektor Kinofikatsiooni Valitsuse juurde. *Sirp ja Vasar*, 29.03.1941.

¹³⁹ Kinofikatsiooni Valitsuse käitise-komitee tegevusest. *Sirp ja Vasar*, 01.03.1941.

¹⁴⁰ ENSV Kinofikatsiooni Valitsus plaani täitmisel jaanuarikuus esikohal. *Sirp ja Vasar*, 15.02.1941.

¹⁴¹ G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 36.

¹⁴² Rändkinod valmistuvad väljasõiduks maale. *Rahva Hääl*, 15.02.1941.

¹⁴³ P. G. Brigadnovi elulookirjeldus, 10.02.1941. ERAF.5.2.67, 1 4p, 9; G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 34–39.

¹⁴⁴ M. Saueauk. Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946. *Tuna*, 2008, nr 3, lk 35.

¹⁴⁵ G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 36–37.

¹⁴⁶ E. Püüa. Fakte Saaremaa kinodest. <http://www.saartehaal.ee/2008/08/16/fakte-kuressaare-kinodest/>,

arreteeritud kinojuhataja B. Voinov, kassapidaja N. Tomson, EKFi filmioperaator Valdo Maimre.¹⁴⁷

1.2.3. Eesti Kultuurfilmi reorganiseerimine Tallinna Kinostuudioks

„Tuginedes suulistele läbirääkimistele“ saatsid Oskar Angelus (EKFi juhatuse abi/esimees) ja Juhan Kuslap (direktori eest) 5. juulil 1940 Riiklikule Informatsiooni Keskusele EKFi 1940/41 töökava, millest informeeriti ka Eesti Ametiühingute Keskliidu esimeest.¹⁴⁸ Selles kavas olid haaratud kõik mõeldavad valdkonnad uuele elule ümberseadistatud tööstusest-põllumajandusest-kalandusest, saabaste valmistamisest vene külates, Töölisühingute Keskliidu tegevusest kuni õppetundideni emadele; ka oli kavas „Kreutzwaldi jälgedes“ ja „Siin elas ja töötas Viktor Kingisepp“; juurdetekivad ehk -mõeldavad teemad jäeti rubriiki „mitmesugust“. ¹⁴⁹

22. juulil 1940 saadeti sm *Propagandaministrile* kiri:

„Tervitan Nõukogude Eesti Vabariigi Valitsust! [...] Nüüd, kus võidutseb vaba sõna, võiksin ma oma sõnavõtu avaldada ajalehes, kuid pean otstarbekamaks kirjutada otseselt Teile. Üheaegselt saadan samasisulise kirja Peaministrile, Haridusministrile, Välisministrile ja Majandusministri kohustetäitjale, Põllutööministrile, Sotsiaalministrile ja Eestimaa Kommunistliku Partei Juhatusele.“¹⁵⁰

Kirjakirjutamine *Kõigile! Kõigile!* olevat tõuke saanud *neil päevil* ajalehtedes avaldatud SA EKFi töökavast.¹⁵¹ Kirja sisuks on „sõnaga – võib jahmuda, kui võetakse järeleuurimisele EKFi senine tegevus“. Lühikokkuvõtteks on see EKF „teatud kliike filmivõhikute, filmikarjeristide juhtimisel langenud tasemeni, et kinoomanikud on häbenenud kodumaist nädalakroonikat kinoreklaamides mainidagi“; *nüüd* tuleks sellele EKFile määrata tehniline juht ja ideeline produktsioonijuht-direktor, kes oskaksid filmi tegelikke töid *a-bis-z*. Midagi oli lisandusena kirjas ka mängufilmidest: nendegi valmistamine praeguste tehniliste võimaluste juures olevat täiesti mõeldav. „Sõnaga – enam kui kirjasõnal on mõju näitlikul mängufilmil kommunismi ideede levitamisel.“¹⁵² Jms.

23.03.2014.

¹⁴⁷ G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 37.

¹⁴⁸ Sihtasutise *Eesti Kultuurfilm* 1940/41. a töökava. 05.07.1940–15.08.1940. ERA.1093.1.389, l 1.

¹⁴⁹ Samas, l 2–7.

¹⁵⁰ Sm Propagandaministrile, Tallinnas, 22. juulil 1940. Samas, l 12.

¹⁵¹ Uus ajajärk ka kodumaises filmis. *Rahvaleht*, 16.07.1940, nr 164, lk 9.

¹⁵² Sm Propagandaministrile ... ERA.1093.1.389, l 13–16.

22. juulil 1940 saatis sm *Propagandaministrile*, Informatsiooni Keskuse juhatajale, palvekirja ka Edgar Kigaste, endine EKFi juhatuse esimees, kes *nüüd* oli Informatsiooni Keskuse esindajana EKFi juhatuse liikmeks. Palve teda „lahkesti vabastada juhatuse liikme ülesannetest“ saab rahuldatud professor Hans Kruusi käskkirjaga samal päeval.¹⁵³ EKFi asjaajaja-direktorina jätkas Aleksander Peel.

Enne veel, kui tulevad suuremad muudatused, jõutakse EKFi abijõudude ning omavahenditega valmis teha film „Rahva tahe“.¹⁵⁴ Et film sai „valmistatud erakordselt ja erakordses pikkuses“ (demonstreerimise aeg ligi tund) ning selle valmistamiseks kulus filmimaterjali 8200 krooni eest, olid EKFi lõppemas „majanduslikud võimalused“ oodatud-lubatud ringvaadete tootmiseks. Euroopas alanud sõja tõttu pidi SA EKF ostma ja aprillis-mais välja maksma terve aastatagavara toorfilme ja kemikaale, kogusummas 45 000 krooni. Selleks kasutati amortisatsioonikapitali ja tootmissummadeks jäi järele vaid 10 000 krooni.¹⁵⁵ Lisaks sattus 7. augustil viies linnas linale lastud *suurfilm*¹⁵⁶ ajale, mil kinodesse sissepääs oli kas vaba või vähese tasu eest, mistõttu kuue filmikoopia üürist saadi tagasi vaid 500 krooni.¹⁵⁷ Et uuele võimule „reportaaž uue Eesti sünni ajaloolistest päevadest“ meeldis, määras Kruus, peaministri asetäitja Informatsiooni Keskuse juhataja ülesannetes, küsitud 8200 krooni asemel EKFi toetust 4200 krooni *valmistamiskulude katteks*.¹⁵⁸ Sellest EKFi tavapärasest rahakauplemisest on ehk olulisem, et kirjavahetuses Kruusiga on ära toodud „kõik viimase aja ajaloolised sündmused“, millest film „Rahva tahe“ on valmistatud (filmi avatiitrites on *must-valgelt* kirjas: *juuni–juuli, 1940*): valimiseelsed organiseerimiskoosolekud, Riigivolikogu valimised, valimistele järel korraldatud meeleavaldused, reportaaž Riigivolikogu koosolekutest ja suurmiitingutest, mis järgnesid Riigivolikogule.¹⁵⁹

Lõputul marsisammul valmis ka teine EKFi nime all välja lastud kunstilis-dokumentaalne film „Eestimaa“ (1941).¹⁶⁰ Leningradi Kinokroonika Stuudiost Eestile pöördelist aega jäädvustama saadetud Vassili Beljajevi film¹⁶¹ lõpetatigi etteantud tähtajal –

¹⁵³ Ärakiri EKFi juhataja käskkirjast nr 9, 22.07.1940. ERA.1093.1.389, l 9–10.

¹⁵⁴ „Rahva tahe“ (EKF, 1940), operaatorid A. Eljari, K. Märsk, Vl. Parvel, G. Donets, J. Utšitel. EFA.203.422; <https://www.efis.ee/et/filmiid/film/id/11412>.

¹⁵⁵ EKFi juhatuse esimehe Edg. Kigaste ja EKFi direktori A. Peeli kiri siseminister A. Jürimale, 24.05.1940. ERA.14.2.1370, *pagineerimata*.

¹⁵⁶ „Rahva tahe“ viies linnas korraga ekraanile (*Eesti Kultuurfilmi* reportaaž uue Eesti ajaloolistest päevadest). *Rahvaleht*, nr 183, 07.08.1940, lk 12.

¹⁵⁷ SA EKF Juhatuse esimehe eest [...]. Informatsiooni Keskuses saadud 13.08.1940. ERA.1093.1.389, l 17.

¹⁵⁸ SA EKFi, 15.08.1940. ERA.1093.1.389, l 18.

¹⁵⁹ EKFi kiri 09.08.1940. ERA.1093.1.389, *pagineerimata*.

¹⁶⁰ „Eestimaa“ („Эстонская земля“. EKF, Leningradi Kinokroonika Studio, 1941), režissöör Vassili Beljajev. EFA.203.463. <https://www.efis.ee/et/filmiid/film/id/2240/>.

¹⁶¹ Vt: Kolme kuuga Eesti ajalugu kinolinal. *Rahva Hääl*, 22.10.1940; Sõna on režissööril. *Sirp ja Vasar*, 02.11.1940.

SSORi 23. aastapäevaks. Kuivõrd aga film oli mõeldud üleliidulisele ekraanile ja „lähivaatamisel peeti vajalikuks filmi mõningal määral täiendada“, tehti talv läbi uusi ülesvõtteid. Ekraanile jõudis „Eestimaa“ alles märtsis 1941, pärast NSVL Kinokomitee poolt *vastu võtmist*.¹⁶² Pärnpuu teab nimetada, et filmist tehti 25 vene- ja kolm eestikeelset koopiat, ning et esilinastus toimus *Gloria-Palace*’is.¹⁶³

Lõpuks siis algasid muutused ka *Eesti Kultuurfilmis*. Septembris 1940 natsionaliseeritud *Eesti Kultuurfilmi* varad anti 13. jaanuaril 1941 ENSV RKN määrusega üle NSVL RKN j.a Kinokomiteele, edaspidine filmitootmine allutati Kinokomitee kroonikafilmi tootmise peavalitsusele ning stuudio sai nimetuseks **Kinokroonika Eesti Stuudio**. Ülevõtmise formaalsusi käis nii Tallinnas, Riias kui Kaunases õiendamas Moskva Kinokomitee esindaja M. Vassilitšenko alles märtsis 1941.¹⁶⁴ Stuudio direktoriks määrati Kuibõševi kinokroonika stuudiost Tallinnasse saadetud režissöör **M. Jurov**. A. Peelist sai direktori asetäitja, kes aeg-ajalt kirjutas leheveergudel uuenenud stuudio argipäevadest:

„Oleks vääär arvata, et Nõukogude film ei baseeru majanduslikel kalkulatsioonidel. Otse vastupidi: Nõukogude Liit töötab filmide alal kõige rangemate plaanide ja kalkulatsioonide alusel. Selle alusel on võimalik filmikapitali rakendada nii, et see ei ole juhuslik hea õnne peale filmide valmistamine. Nõukogude filmidele on juba ette garanteeritud suur levik ja ka majanduslik tasuvus, kuna siin film on määratud kogu rahvale. [...] Nüüd on meie riigi piirid avardunud 1/3 maailmale – siin valmistatud film leiab tee kõikjale.“¹⁶⁵

Kinokroonika stuudio kohustuseks oli anda üleliidulisele ekraanile kaks kroonikapala kuus – märtsiks aga oli Moskvast *vastu võetud* juba kaheksa filmisüžeed.¹⁶⁶ Hea töö eest 1941. aasta I kvartalis kroonikafilmi tootmisel määras NSVL RKN j.a Kinokomitee žürii aukirja Tallinna ja Gorki kinostuudiotele.¹⁶⁷

Ainsa hoogu pidurdava tegurina märgitakse stuudio kasutuses olevate ruumide kitsikust.¹⁶⁸ Aprillis 1940 paiknes EKF neljas erinevas kohas: laboratoorium ja büroo Harju 46 (Kapsi ja Ko majas), järelsünkroniseerimis- ja valguspargi ruum Rüütli 32, heliauto garaaž Hollandi 50 ja filmiladu Toompeal. Peale selle olid kõik need üüriruumid – eriti laboratoorium – tööks kõlbmatud ning määrustele mittevastavad. EKF juhatuse poolt välja valitud maja

¹⁶² Kunstitilis-dokumentaalfilm „Eesti“ võeti NSVL Kinokomitee poolt vastu. *Sirp ja Vasar*, 08.03.1941.

¹⁶³ G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 38.

¹⁶⁴ Moskva kinotegelane Tallinnas. *Sirp ja Vasar*, 08.03.1941.

¹⁶⁵ A. Peel. Avaraid võimalusi filmile ja kinole. *Rahva Hääl*, 30.01.1941.

¹⁶⁶ Kinokroonika Eesti Stuudio töö uutes tingimustes. *Sirp ja Vasar*, 01.03.1941.

¹⁶⁷ NSVL RKN j.a Kinematograafia Komitee žürii määrus nr 13, 24.04.1941. ERA.R.1707.1.1, 12.

¹⁶⁸ Kinokroonika Eesti Stuudio töö uutes tingimustes. *Sirp ja Vasar*, 01.03.1941.

aadressil Lai 34, kuhu kogu asutus sisse mahtunuks, oli Saksa Usaldusvalitsusel müüki pandud hinnaga 70 000 krooni, ent siseminister A. Jürima ei pooldanud EKFile maja ostmist.¹⁶⁹ Uuel, 1941. aasta kevadel anti lubadus, et stuudiole muretsetakse lähemal ajal uued ruumid.¹⁷⁰

1941. aasta juuni lõpus, samal ajal ENSV kaitsekomitee määrusega alustada evakueerumist¹⁷¹, esitasid direktori asetäitja Peel ja režissöör Juhan Kuslap Kinokroonika Eesti Stuudio 1941. aasta juulikuu töökava: *Jälle vabad!* Vabastatud asulad ja külad. Elanikud võivad peiduurgastest välja tulla ja jätkata oma igapäevast tööd; Heinatöö täies hoos – rinde taga jätkavad talupojad rahulikult oma tööd; Tallinna elanikkond töötab ENSV pealinna kindlustustöödel.¹⁷²

Pole teada, millal alustati filmitehnika demonteerimist ning millal need teele saadeti – hilisemates aruannetes on kirjas, et alates juulist 1941 säilitati kinostuudio evakueeritud aparatuure, inventari ja materjale Leningradi Kroonikastuudio ruumides ning filmikopeervabriku aidas Kirovi saarel. Seal seisis ka heliauto *Ford 8V*¹⁷³, millesse Vladimir Parvel¹⁷⁴ olevat „allesjäänud kaamerad ja muu ülesvõttetehnika laadinud, ise rooli taha istunud ja Leningradi kihutanud ning peaaegu viimase autona läbi lipsanud enne sakslaste jõudmist Soome lahe kaldale Kirde-Eestis“¹⁷⁵, paneb aastaid hiljem Parveli mäletamise kirja Enn Säde.

Brigadnov koos naisega lahkusid Eestist *Gloria-Palace*’i omanikult Leo Fallsteinilt poole hinnaga ostetud hiigelsuures *Fordis*.¹⁷⁶

1.3. Kino- ja filmiasjanduse korraldus NSV Liidu tagalas

1.3.1 ENSV RKN j.a Kinoasjanduse operatiivgrupi loomine

Punaarmee Poliitilise Propaganda Valitsuse (UPP) varustusosakonnast väljastati 12. veebruaril 1941 Punaarmee 182. poliitosakonnale kinoprojektor K-25 (nr 861) ja tunnistus, mille alusel anti kinomehaanikust punaarmeeleale **Eugen Rozentalile** õigus laenutada kinopilte sõjaväeringkonna filmibaasist.¹⁷⁷ Sissekannetest selle projektori „passis“ vaatab vastu kinomehaaniku kalender-märkmik – harvadest sissekandeist selgub, milliseid filme näidati

¹⁶⁹ SA EKF. Kõrgesti austatud siseminister ... , 20.04.1940. ERA.14.2.1370, *pagineerimata*.

¹⁷⁰ Kinokroonika Eesti Stuudio töö uutes tingimustes. *Sirp ja Vasar*, 01.03.1941.

¹⁷¹ EK(b)P KK büroo kinnise istungi protokoll nr 14, 28.06.1941. ERAF.1.4.71, l 119.

¹⁷² Temaatiline plaan Tallinna Kinokroonika Stuudio tööks juulis 1941. ERA.R.1707.1.1a, l 2.

¹⁷³ Akt Leningradis asuvate Tallinna Kinokroonika Stuudio 1941. aastal evakueeritud heliauto, heliülesvõtte-aparatuuri, automaatse ilmutusmasina jt kohta, 28.10.1944. ERA.R.1.15.32, l 10–10p.

¹⁷⁴ Vladimir Parvel [1938. aastani Bartels] (1908–1971). Sõja alguses osales aktiivselt kinotehnika evakueerimisel Leningradi ja evakueerus sealt Irkutskisse. ERA.R.1946.1.188, l 80.

¹⁷⁵ E. Säde. Filmilugu Mikklist ja tema *Fordist*. *Sirp*, 21.01.2010.

¹⁷⁶ G. Pärnpuu. *Op. cit.*, lk 36.

¹⁷⁷ Киноустановка № 861. ERAF.79.1.440, l 1–2.

punaväelastele märtsist juunini 1941, ning et ümber- ja väljaõppe kiirel ajal polnud kinotamiseks muud aega kui laupäeval-pühapäeval, mitte rohkem kui 3–5 korda kuus.

Järgmine kord, kui kalender-märkmik kinomehaanikust ja tema projektorist juttu teeb, on mööduvas ajas ette keeratud kuupäev 22. juuni 1942¹⁷⁸ – ja Rozentalist on saanud 249. Eesti laskurdiviisi kino-raadiotehnik.¹⁷⁹ Diviisi klubi kinoetenduste nädalakava (28.07.–02.08.1942, kuus seanssi algusega kl 22.00) kinofilmi „Suvorov“ linastamiseks väeosadele oli kinnituse saanud diviisi poliitosakonna ülemalt, pataljoni komissarilt **Algus Raadikult**. Polgu *poliitööliste*le anti korraldus esineda enne seanssi selgitusettekandega „Kes oli Suvorov?“ Augustikuu plaan nägi ette anda väeosadele viie filmiga 37 kinoseanssi – ühtekokku 40 500-le võitlejale, ning diviisi juhtivale koosseisule samade filmidega veel viis etendust.

Kinomehaanik leitnant Rozentalil oli sõitmist palju – kinoetendused toimusid nii diviisi klubis kui ka ühe või teise roodu „asukohas“. Filmid olid ikka ühed ja samad – „Perekond Oppenheim“, „Professor Mamlock“, „Ülesküntud uudismaa“, „Muusikaline lugu“, „Judenichi purustamine“, „Luumurded“, „Käsivõitlus“ ja siis jälle „Suvorov“. Kinoetenduste *sisulist külge* Rozental oma ettekandeis diviisi klubi ülemale Erich Humalale ei arutanud, sest see „suuremal määral oleneb filmibaasidest, kui meist“.¹⁸⁰ Kalender-märkmiku septembri lehekülgedel on mitu päeva, mil kinoetendust segas vihm, vahel polnud bensiini, vahel polnud võimalik hoida korda. Rozentali generaator, mis iga töötunniga tarbis ühe liitri bensiini, valgustas vahel klubi lava; mõnel korral keerutas seal ka *heliplaate muusikat*.¹⁸¹

27. detsembrist 1942 kuni 26. jaanuarini 1943 diviisis kino ei näidatud – siis valgustas generaator *medsanbatti*.¹⁸² Rozentali ja tema jõujaama töötundide arv Velikije Luki operatsioonis oli 490.¹⁸³

Ajakirjas *Bolševik* (1943. aasta nr 2) avaldati NSVL riigikaitse rahvakomissariaadi kaadriosakonna andmed, kui palju on lahinguliste teenete eest autasustatud venelasi (187 178), ukrainlasi (44 344), valgevenelasi (44 344) jt. Loetelu lõpuks oli märgitud, et autasustatute hulgas on „ka jakuute, juute ja võitlejaid kõikide teiste NSVL rahvuste seast“.¹⁸⁴

14. mail 1943 kirjutasid Nikolai Karotamm ja Arnold Veimer kirja NSVL RKN j.a Kinokomitee esimehele **Ivan Bolšakovile**. Sissejuhatavates lausetes kinnitatakse, et võrdselt

¹⁷⁸ Aparadi töötunnid 22.06.–05.07.1942. ERAF.79.1.440, l 53.

¹⁷⁹ Eugen Rosental, 1942–1945. 249. Eesti laskurdiviisi poliitosakonna kino-raadiotehnik. Fotol filmiprojektori juures. ERAF.2.1.3405.1. <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=363172>, 13.02.2014.

¹⁸⁰ Kinoetendused väeosas. ERAF.79.1.440, l 75.

¹⁸¹ Samas, l 53–56, 64, 67.

¹⁸² Meditsiini-sanitaarpataljon; välihaigla.

¹⁸³ ERAF.79.1.440, l 58

¹⁸⁴ Н. Петрова. Кремль и „Дело ЕАК“. Антифашистские комитеты в СССР: 1941–1945 гг. 1999. <http://www.pseudology.org/evrei/EAK2.htm>, 23.05.2009.

teistega peavad ka kõige nooremate vennasvabariikide rahvad aktiivset võitlust fašismi vastu, oma ajalooliste surmavaenlaste saksa röövvalutajatega. Ja kirja sisuks ja mõtteks oli: et seda võitlust teistelegi näidata, peavad EK(b)P Keskkomitee ja ENSV RKN möödapääsmatuks lülitada NSVL Kinokomitee muude plaanide kõrvale ka film Nõukogude Eestist.¹⁸⁵

Kui 1943. aasta suvi möödus, oligi saadud nõusolek Kinokroonika peavalitsuse ülemalt V. Vassilevskilt toota täispikk dokumentaalfilm eesti rahva võitlusest hitlerlike anastajate vastu. Enne aga kui täispika filmiga algust teha, pidas ENSV RKN aseesimees Arnold Kress oma kirjas Vassilevskile vajalikuks meenutada, et tarvilik oleks anda korraldus mõnele kroonikastuudiale viivitamatult filmile jäädvustada rida „kordumatuid sündmusi ja momente, mille taastamine hilisemal ajal pole enam võimalik“. Läbirääkimiste ja konsultatsioonide pidamiseks pakkus Eesti pool välja endise Tallinna kinostudio multitsehi juhataja¹⁸⁶, kunstnik Ernst Hallopi.¹⁸⁷ Selle kirja lisas on n-ö *kiirvõtete teemapakett*, milles on üles loetletud ja lahti kirjutatud viis süžeed eestlaste tagala- ja rindevõitlustest, keda ja kus filmida. Hallop koos operaatoriga pidi saadetama diviisi, kuna võitluspalas „Eesti diviis sõjateedel“ tuli „taastada rida fakte ja neid organiseerida“.¹⁸⁸ Mõned päevad hiljem esitas Mart Raud sarnase loetelu võttekohtadest ja teemadest, mis „võimalikult avaramas ulatuses kirjeldaks eesti rahva osa Isamaasõjas“. Et Raua stsenaarium (sh lühipalad ENSV juhtivate isikute tegevusest, sõnavõttudest, rindemaastikest, džässorkestrist, „Kalevipojast“, *Sõjasarvest*, seinalehtedest, eesti kolhoosidest Tšuvaššias ja Tatarstanis, kunstimeistritest Jaroslavlis, tagala- ja rindeinimestest Jegorjevskis, lastekodudest ja -aedadest Tšeljabinskis, meistersportlastest treeninguil jpm-st¹⁸⁹) täismetraaziliseks filmiks saaks, alustas ENSV RKN kinogrupi organiseerimist.

29. septembri 1943 seisuga oli kinogrupi põhiliseks töötajaks endine Kinokroonika Eesti Stuudio direktor, Kuibõševist Moskvasse üle toodud insener-kapten M. Jurov. Enne sõda jõudis ta Eesti filmiloole anda ehk endast maha jätta seitsmest kroonikapalast koosneva ringvaate ja vaatefilmide 1941. aasta maipidustustest Tallinnas.¹⁹⁰ Esimestel sõja-aastatel valmisid Jurovil kodustuudios Kubõševis linateosed „Kodumaa eest lahingusse“ („В бой за

¹⁸⁵ NSVL RKN ja Kinematograafia Komitee esimees I. G. Bolšakovile, 14.05.1943. ERAF.1.1.470, l 9.

¹⁸⁶ Andresen *Multifilmi* direktor Smirnovile, 10.12.1943. ERA.R.1.2.21, l 22.

¹⁸⁷ ENSV RKN, nr 3092, *Glavkinokronika* ülemale Vassilevskile, 15.09.1943. Samas, l 3.

¹⁸⁸ Teemad filmile eesti rahva võitlusest fašistlike vallutajate vastu. Samas, l 4–4p.

¹⁸⁹ Mart Raud Pällule, 17.09.1943. ERAF.1.1.470, l 17.

¹⁹⁰ Kinokroonika Eesti Stuudio *Žurnaali* nr 7, veebruar 1941.

http://www.efis.ee/et/moodulid/otsing?keywords=jurov&search_type=Films; Esimene mai 1941. Temaatiline ringvaade *Nõukogude Eesti* nr 16. <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/7752>.

Родину“), „Võitlusse, rahva pojad“ („В бой, сыны народа“), „Püha sõda“ („Священная война“), „Stalinlik ratsavägi“ („Сталинская конница“).¹⁹¹

Veimeri taotlusel saadeti kindral-leitnant Pärna käsutusse Jurov, kelle korraldusse palus Ernst Hallop anda korpuse seersandi, endise kinostudio operaatori abilise, oma venna Heino Hallopi.¹⁹² Filmimeestelt, kes vormistati 8. laskurkorpuse kinokorrespondentideks,¹⁹³ tuli tagasiside juba mõne nädala pärast – Jurov teatas, et kindral Pärn olevat loonud „ENSV RKN j.a kinogrupile“ (nagu Jurov seda grupikest Veimeri loal nimetaks) parimad tingimused. Ja tänu Veimeri hoolele sammuvat Eesti kinematograafia nüüd kiiretel sammudel edasi. Lisaks saatis Jurov Veimerile ka korpuse poliitosakonna ülema polkovnik August Pusta poolt kinnitatud stsenaarse plaani „filmist“, millest pidanuks saada mõnede täiendustega nn ENSV RKN kinogrupi *sõjafiliaali* tööde plaan 1943. aasta IV kvartalis.

Alustuseks oli kavas aasta lõpuks välja lasta kiningvaate „**Nõukogude Eesti eest**“ esimene number. Kindral Lembit Pärna 13. septembri ettekande „Eesti laskurkorpuse esimese aastapäeva puhul“ põhjal pidi valmima filmipala, milles Jurov tahtnuks näidata korpuse parimaid võitlejaid „sõjalises olukorras“ ning mis edaspidi pidi sobituma ka täispikka filmi.¹⁹⁴ Jurovil oli plaanis luua ka multiplitseeritud kinosatiir eesti *kvislingitest* ning korpuse jõududega rahvuslik-heroiline laulufilm – GlavPURKKA¹⁹⁵ poolt kinnitatuna pidi see koos korpusega Eestisse jõudma, et „rõõmus rahvas saaks seda ekraanidelt haarata kui vabaduselaulu“.¹⁹⁶

Oktoobris saatsid Karotamm ja Oskar Sepre ÜK(b)P KK agitpropi osakonna juhatajale Georgi Aleksandrovile otsekoheselt terava kirja, milles oli hulk etteheiteid NSVL RKN j.a Kinokomiteele. Kirjas on öeldud: arvestades seda, et Bolšakovi ametnikkond ei suuda kokku koguda Eestist evakueeritud kinospetsialiste ega korraldada eesti rahvale oluliste, kordumatute sündmuste jäädvustamist filmilindile ega taga Leningradi evakueeritud Eestist pärit hindamatu kinoaparatuuri kompleksust ega tee vähimatki ettevalmistavat tööd ENSV kinovõrgu taaskäivitamiseks pärast fašistide-anastajate väljakihutamist, tõstatavad EK(b)P KK ja ENSV RKN ÜK(b)P KK agitatsiooni ja propaganda osakonna ees küsimuse luua ENSV RKN juurde kino operatiivgrupp (5 ühikut). Selle grupi loomiseks tuleb Punaarmee ridadest vabastada 2–3 kinospetsialisti nimekirja alusel, mis on esitatud ENSV RKN kaitse rahvakomissariaadile ning

¹⁹¹ В. Заводчиков. Деятельность Куйбышевской студии кинохроники по экранизации трудового подвига народа в годы Великой Отечественной войны (1942 г.). http://vestnik.ssu.samara.ru/articles/527/85_19.pdf, 23.03.2014.

¹⁹² Heino Hallop (Ernst Hallopi vend). ERAF.395.6.42.

¹⁹³ Eesti 8. Laskurkorpuse komandörile, k-leitnant L. Pärnale, nr 3352, 29.09.1943. ERA.R.1.2.21, l 13.

¹⁹⁴ M. Jurov A. Veimerile, 12.10.1943. Samas, l 14–15.

¹⁹⁵ Политуправление Красной Армии (ПУРККА) – Punaarmee Poliitvalitsus.

¹⁹⁶ M. Jurov. ENSV RKN kinogrupi sõjafiliaali tööde plaan 1943. a IV kvartalis, 11.10.1943. ERA.R.1.2.21, l 15.

selle grupi koheseks ülesandeks on ühe olemasoleva stuudio baasil luua kaks ringvaadet „Nõukogude Eesti vabaduse eest“ tiraažiga 5–6 koopiat ning kokku koguda Tallinna kinostuudio kasutusesta kinoseadmed ja need üle anda ENSV RKN-le.¹⁹⁷ Kinoasjanduse operatiivgrupi juhatajaks kinnitati 1. detsembril 1943 **Ernst Hallop** (Lisa 1).¹⁹⁸

8. detsembril 1943 saatsid ENSV võimuesindajad järjekordse kirja Kinokomitee esimehele Bolšakovile, ja jällegi peeti „möödapääsmatuks ning õigeaegseks alustada koheselt Kinokroonika Eesti Stuudio ja kinovõrgu tehnilise baasi taastamist“. Otstarbekaks peeti paluda Bolšakovil anda korraldus Kinokroonika Peavalitsusele eraldada Eestist pärit stuudiotehnika ja autotransport Leningradi stuudio varadest ning seada need töökorda. Ka anti Bolšakovile teada, et NSVL RKN korraldusel on loodud ENSV RKN juurde 3-liikmeline **kinoasjanduse operatiivgrupp**, mille koosseisus on grupi ülem ja kaks osakonna juhatajat,¹⁹⁹ nimesid nimetamata. Nädal hiljem kinnitas ENSV RKN oma koosolekul kinogrupi suuruseks neli töötajat – ülem ja kolm osakonna juhatajat, kellele sai palgarahaks ühtekokku määratud 4500 rubla kuus.²⁰⁰

Kinoloojate ja -spetsialistide kokku kogumine võis alata – 1944. aasta jaanuari alguses asutatakse Moskva Dokumentaalfilmide Keskstuudio juurde eestlaste **kinožurnaaligrupp**. Sellesse arvatakse direktor E. Hallopi kõrvale veel režissöör **E. Ballod**, operaator **Vladimir Parvel**, administraatoriks määratakse **Arkadi Pessegov**. Hallop ja Pessegov loetakse komandeerituiks ENSV RKN poolt, Ballod ja Parvel jäävad kinostuudio ülalpidamisele.²⁰¹ ENSV RKN palvel saab jaanuarist töö ja monteeriya koha Kroonikafilmi Keskstudios Irkutski stuudiost üle toodud Vera Parvel²⁰²; ettevalmistamiseks Eesti kinostuudiole kunstnik-multiplikaatorit, saadetakse RKN stipendiaadina *Multfilmi* juurde õppima kunstnik Felix Randel²⁰³; Ivanovo oblastis võetakse kinomehaanikute kursustele neli vigastatud eesti sõjameest – selgitusena on lisatud, et küsimus on kooskõlastatud NSVL RKN ja Kinokomiteega.²⁰⁴

¹⁹⁷ ÜK(b)P KK agitpropi osakond, G. Aleksandrovile. Kino operatiivgrupi loomisest ENSV RKN juurde, nr 3033/26. ERA.R.1.2.21, l 2–2p.

¹⁹⁸ ENSV RKN määrus nr 142, 10.12.1943. ERA.R.1.1.49, l 161.

¹⁹⁹ NSVL RKN ja Kinokomitee esimees Bolšakovile, nr 4392/58, 08.12.1943. ERA.R.1.2.21, l 17.

²⁰⁰ Koosseisud, töötasud, operatiivgrupid. Vastuvõetud ja kinnitatud ENSV RKN koosolekul 15.12.1943. XXIX Kinofikatsiooni Peavalitsus. ERA.R.1.1.203, l 216a.

²⁰¹ Kinoasjanduse operatiivgrupi jaanuaris [1944] kinostuudio osas tehtud töö. ERAF.1.1.833, l 1.

²⁰² Kress Kroonikafilmi tootmise peavalitsuse ülemale Katsmanile, nr 204/58, jaanuar 1944. ERA.R.1.2.21, l 27.

²⁰³ Kinoasjanduse operatiivgrupi jaanuaris ... ERAF.1.1.833, l 2.

²⁰⁴ Veimer Kinofikatsiooni Peavalitsuse ülemale Grofimovile, nr 66/58, 06.01.1944. ERA.R.1.2.21, l 25.

Erilist kooskõlastust nõudis aga 1942. aasta jaanuarist Omski oblasti kinofikatsiooni valitsust juhtima saadetud **Vladimir Riisi**²⁰⁵ Moskvasse ületoomine – 15. jaanuarist 1944 määrati ta operatiivgrupi osakonnajuhataja kohusetäitjaks.²⁰⁶

Alustuseks tehti Leningradi kirjalik järelepärimine Tallinnast evakueeritud kinostuudio varustuse seisukorra kohta. Vastusest selgus, et kogu evakueeritud võtmetehnika olevat Leningradi ühendatud kinostuudios *korrasolekus*, ehkki mõne asja remont olevat tarvilik; üleantud autodest vastuskirjas juttu polnud.²⁰⁷

1.3.2. Kinoasjanduse operatiivgrupi tegevus

1944. aasta jaanuaris tegeldi lisaks kaadrite komplekteerimisele ka organiseerimis- ja sõjamõllus kadunuks jäänud tagala-teemaliste filmimaterjalide otsimisega.²⁰⁸ Veebruariks olid endised nn RKN j.a filmigrupi *sõjafiliaali* liikmed M. Jurov ja H. Hallop asunud korraldama korpuse fototeeki – „hästikorrastatud fotodokumendid on tulevikule ületamatu varandus“. Eesti korpusesse saatis 2. Balti rinde poliitosakond aga oma operaatorid. Kolmanda operatiivgrupi liikme Pessegovi ületoomine Molotovist Moskvasse veebruari lõpus pidi kergendama operatiivgrupi tegevust tunduvalt – temast sai loomisjärgus kinofikatsiooni valitsuse ja kinostuudio varustaja, lisaks sellele jäi tema hooleks ka kirjavahetus.²⁰⁹

Operaator Vladimir Parveli andis kinoasjanduse operatiivgrupp veebruarist Eduard Pälli käsutusse. Selleks et Parvel saaks filmida eranditult üksnes kinožurnaali jaoks, pidi Päll aga osutama kaameramehele mõningast kaasabi: leidma toa, kus Parvel võinuks julgesti hoida tuldkartvaid filme; saatma operaatori väeosadesse filmima ning leidma võimaluse kiiresti toimetada filmimaterjalid Moskvasse ilmutamisele.²¹⁰

1944 veebruarikuu teisel poolel valmis Kinokroonika Keskstuudios režissöör E. Ballodi poolt kokku pandud kauaoodatud ringvaate esimene number – nimetuse all *Žurnaal*.²¹¹ Parveli vändatud filmipalu sai näha alates ringvaate *Nõukogude Eesti* 3. numbrist, kui kogu asjaajamine ja filmitootmine oli üle viidud Leningradi Kinokroonika Stuudiosse.²¹²

²⁰⁵ V. Riisi elukookirjeldus. ERAF.1.6.4638, 17.

²⁰⁶ ENSV RKN määrus nr 19 operatiivgruppide koosseisude kohta. ERA.R.1.1.205, 1 130; Väljavõte ENSV RKN määrusest nr 19. ERA.R.1.2k.473, 1 14.

²⁰⁷ Kinoasjanduse operatiivgrupi jaanuaris ... ERAF.1.1.833, 12.

²⁰⁸ Samas, 1 1.

²⁰⁹ Hallop. Kinofikatsiooni osas on tehtud järgmist [...]. E. Pällile, 14.02.1944. Samas, 1 4–4p.

²¹⁰ Hallop. Viimaseid uudiseid kino alalt [...]. E. Pällile, 14.02.1944. Samas, 1 3.

²¹¹ *Žurnaal*, 1944, nr 1, Kinokroonika Keskstuudio. EFA.203.467; *Nõukogude Eesti*, 1944, nr 3, Leningradi Kinokroonika Stuudio. EFA.203.469.

²¹² Punaväe Eesti Korpuse koduväral. *Nõukogude Eesti*, 1944, nr 3, 5/5. Leningradi Kinokroonika Stuudio.

31. märtsil 1944 kinnitati operatiivgrupi koosseisu veel neli spetsialisti: pearaamatupidaja, tehnik, sekretär-masinakirjutaja ja kinomehaanik. Palgarahaks määrati neile ühtekokku 2450 rubla kuus.²¹³

Loomisjärgus struktuuriüksuse 1944 veebruari–märtsi tööplaani oli asjatundliku tõsidusega kirja pandud *kinoasjanduse orgbüroo*, nagu Riis seda nimetas, kohesed ülesanded „kinofikatsiooni ja filmilaenutuse alal“.²¹⁴ Selles kavas on jätkuvalt esikohal vajadus arvele võtta nii Eestist evakueeritud kui ka teiste Nõukogude Liidu vabariikide eestlastest kinospetsialiste – kinomehaanikuid, administraatoreid, monteeri- ja majandusteadlasi, motoriste-autojuhte. Kinomehaanikute ettevalmistamiseks korraldati eestlastele kohad Kinokomitee alalistele kursustele.²¹⁵

Kinoaparatuuri muretsemiseks ENSV paik- ja rändkinodele ning kinovõrgu ülesehitamiseks koostas Riis varustuse plaani arvestusega, et sõja lõppedes kinode sisseseadeid Eestis üldse ei ole. Nii pidi igasse maakonda muretsetama helirändkino-projektoreid koos jõujaamadega kaks seadet (kokku 22 komplekti); linna paikkinodele vahetuseks neile, mille saksa okupandid kas hävitavad või kaasa viivad 28 komplekti (KZS-22 ja TOMP-4); maa paikkinodele 12 komplekti (TOMP-4); lisaks ka 11 veoautot heliaparatuuri transpordiks ning üks auto kinovõrgu taastamiseks ja varustamiseks. Kinoremonditöökoja tööle saamiseks vajati koheselt kolme tööpinki ja loetlematul hulgal tööriistu. Kõike vajaminevat küsiti Riisi väitel väga tagasihoidlikult – nimekirja pandi vajaminevatest kinosisseseadeist vaid 30-65%.²¹⁶

Koostada tuli ka filmide nimestik ja esitada see Kinokomiteele, et hankida ENSV kinovõrgu käikulaskmiseks küllaldane filmifond – kõik need filmid tuli kiiremas korras tõlkida ja varustada kas kirjanäitamise filmirullide või koopiatesse sissetrükitud subtiitritega.²¹⁷

Aprillikuine tagasisivaade ehk kokkuvõte eelpool loetletud plaanidest²¹⁸ annab tunnistust Riisi võimekusest ja võimalustest. Kinovõrgu tulevaste tööplaanide koostamiseks oli Riis üleliidulistest asutustest kokku kogunud andmed varasema Eesti kinovõrgu läbilaskevõimsuse ja kinode suuruse kohta. Aprilliks oli *osaliselt ja osadena* saadud aparaat juba Leningradi linna ning oblasti kinofikatsiooni valitsuste ladudes. Kinofikatsiooni Peavalitsuse korraldusel oli Leningradi oblasti remonttöökoda valmis tarvidusel kohe Eestisse saatma 11 komplekti

---

EFA.203.469.

²¹³ ENSV RKN büroo 31.03.1944 koosoleku otsuste protokolli juurde. Kinofikatsiooni Peavalitsuse koosseisude komplekteerimine. ERA.R.1.1.205, l 232.

²¹⁴ Riis. Kinoasjanduse orgbüroo tööplan, 29.01.1944. ERAF.1.1.833, l 5.

²¹⁵ Samas, l 5.

²¹⁶ Riis. ENSV-le vajalikud kinoaparatuur ja sisseseaded. Samas, l 6.

²¹⁷ Samas, l 6–7.

²¹⁸ Riis Pällile ja Kressile. Moskva, 14.04.1944. Samas, l 11–14.

rändkinoaparatuuri (K-29), kolm jõujaama, kaks KLS-2 ja viis TOMP-4-tüüpi projektorit. Kuna aga Kinofikatsiooni Peavalitsus autosid ei jaganud, tuli see kavapunkt ümber mängida: rändkinod tuli esialgu tööle rakendada hobutranspordiga või „silmas pidada võimalust saada *trofee-autotransporti*“. Lahenduseta oli veel töökoja sisseseade ja tööriistade küsimus. Kinofilmide fondi kogumiseks esitati Kinokomiteele nimekiri 43 filmist, millest lubati 1. juuliks 1944 teha Eesti jaoks kaheksa filmi sissekopeeritud tõlkekirjadega – see oli „peaasjalikult tarvilik rändkinodele, mis kirjanäitamise aparatuuri ei oma“. 29 filmile lubati teha tõlkega kirjanäitamise rullid ja kuuele dokumentaalfilmile pidi *häälistatama* eestikeelne diktoritekst. Aprilliks 1944 olid ekraanile andmiseks valmis „Meie linna noorus“ ja „Tema[ke] kaitseb Kodumaad“, kohe valmimas „Kaks sõdurit“ ja „Vikerkaar“. *Häälistatud* olid „Rahvatasujud“, „Leningrad võitluses“, „Orjoli lahing“ ja „Stalingrad“. Suurimaks takistuseks filmide tõlkimisel oli aga *Glavkinoprokati* tehnilise baasi üldine ülekoormatus. „[...] kõrvuti meie töödega tõlgitakse filme ka NSVL teiste rahvaste keeltesse ja isegi paljudesse võõrkeeltesse, seepärast tuleb palju aega kulutada, et meie töid võimalikult kiirustada,“²¹⁹ selgitas Riis oma ettevõtmiste keerdkäike.

Kaadrite arvelevõtmiseks vaatas Riis läbi kohaliku tööstuse kartoteegi – sealt leiti 14 kinomehaaniku ja motoristi nimed. Nende väljakutsumiseks koostati nimekiri ENSV RKN-le ja *seltsimeestega* astuti kirjavahetusse. See tähendas, et kahe kuuga kasvas kinomehaanikute arv kaheksa inimese võrra ja aprillis 1944 võis Riis kindel olla, et tarvidusel saanuks koheselt tööle rakendada kümme kinomehaanikut.²²⁰

28. märtsil 1944 näidati kinožurnaali *Nõukogude Eesti* 1. ja 2. numbrit 249. diviisis kolmel seansil – sel päeval oli Rozentali kinos mehaanikuks NSVL Ülemnõukogu saadik Elfriede Piip.²²¹

Kui 1. juunist 1944 suurendati kinoasjanduse operatiivgrupi koosseisu veel nelja ametikoha võrra ([RKN j.a Kinonduse] Peavalitsuse juhataja asetäitja, tehnikaosakonna juhataja, eksploatatsiooni osakonna dispetšer ja laohoidja),²²² siis 15. augustil NSVL koosseisude komisjonis kinnitatud ENSV RKN j.a KV uues struktuuris loodi 4-liikmelise juhtkonna (juhataja, tema asetäitja, eri- ja kaadriosakonna juhataja ning sekretär-masinakirjutaja) kõrvale juba viis allüksust: eksploatatsiooni-, tehnika-, plaani- ja rahandus-,

---

²¹⁹ ERAF.1.1.833, l 12.

²²⁰ Samas, l 13.

²²¹ Hallop. *Nõukogude Eesti* kinožurnaali No 1 ja 2 näidati [...], 03.05.1944. Samas, l 10.

²²² ENSV RKN määrus nr 121, Leningrad, 09.06.1944. ERA.R.1.1.58, l 162.

administratiiv-majandusosakond ning raamatupidamine. 20 kinotöötaja palgarahaks oli ühtekokku planeeritud 14 715 rubla kuus.²²³

Suve möödudes monteeris Ballod ringvaatepaladesse lõpuks siis ka Varese ja Karotamme sünkroonesinemised, kunstiansambleid, rahvatantsijaid, meeskoori, eestlaste tagalatöid, mängivaid lapsi Jegorjevski lastekodus ja lõpuks ka spordivõistlusi. Rindeoperaatorid filmisid sõjapurustusi Võrus, Punaarmee rünnakuid Tartus, vägede koondumist Narva alla, suurtükiväe tulelööke ja lõpuks siis ka Narva jõe ületamist.²²⁴

16. augustil 1944 sai Viru piirkonna Filmiameti juhataja J. Erm kirja Tallinnast, milles nõuti, et kõik Viru piirkonna aparaadid, mis on saadud Keskfilmiametist, tuleb koheselt tuua *Bezirksbildstelle Estland*'i kontoris, Sakalastraße 53, – kontrollimisele.²²⁵

Augustikuus 1944 tehti otsustusi käigult ja kiirustades, mõned neist – nagu selgus üsna varsti – olid kas liiga laia haardega ehk *käesolevas ajas* liialt ettevaatavad või siis lihtsalt lubamatult iseseisvad.

Nii juhtus, et 19. augustil 1944 sai Leningradis Veimeri kinnituse kaks Eesti kinoelu sõjajärgseks reanimeerimiseks mõeldud olulist otsustust ehk ENSV RKN määrust.

Suurema-mahulisem neist oli ENSV RKN juures tegutseva **Kinovalitsuse põhimäärus**.²²⁶ Selle järgi oli ENSV Kinovalitsus küll NSVL RKN j.a Kinokomitee organ, mille juhataja pidi ametisse nimetama ENSV RKN ja kinnitama NSVL Kinokomitee, ent Kinovalitsuse ülalpidamise kulud pidi kaetama ENSV eelarve summadest.

Põhimääruse järgi pidi Kinovalitsus juhtima riikliku kinovõrgu tööd ja väljaarendamist, reguleerima kõigi ametkondade ja organisatsioonide kinovõrku oma maakondlike kinofikatsiooni osakondade kaudu. Kinovalitsus pidi läbi töötama ja esitama nii ENSV RKN-le kui ka NSVL Kinokomiteele läbivaatamiseks kinoaparatuuri ja tagavaraosade valmistamist puudutavad küsimused vabariikliku ja kohaliku tööstuse ettevõtetes. Selle valitsemise alla kuulusid ka riikliku kinovõrgu ehitustööd – projektide ja eelarvete kinnitamine ettenähtud korras. Lisaks tuli juhtida kinostuudiot ja sealset filmitootmist, nagu see oli kirjas ka varasemas, 1941. aastal kinnitatud Kinofikatsiooni valitsuse põhimääruses. Nüüd, 1944. aastal, aga võeti oma otsese juhtimise alla ka NSVL Kinokomitee allasutus, Filmilaenu Peakontori vabariiklik kontor (*edaspidi: Glavkinoprokat*). Kinovalitsus pidi juhtima selle osakondade ja

²²³ ENSV RKN j.a kinofikatsiooni valitsuse koosseisude loend, 15.08.1944. ERA.R.1946.1.5, l 10.

²²⁴ *Nõukogude Eesti*, 1944, nr 5/6, 7, 8. Leningradi Kinokroonika Studio. EFA.203.471, 472, 473.

²²⁵ Keskfilmiamet, nr 330, Viru piirkonna Filmiameti Juhatajale, 16.08.1944. ERA.3138.2.299, *pagineerimata*.

²²⁶ ENSV RKN määrus nr 120, ENSV RKN juures asuva Kinovalitsuse põhimääruse kinnitamise kohta, 19.08.1944. ERA.R.1.1.51, l 239.

agentide tööd Eesti NSV territooriumil, sh kinnitama ekraanilelastavate filmide repertuaari, jaotama filmikoopiate fonde jne.

Põhikirja järgi oli Kinovalitsusel kuus osakonda, juhataja juurde moodustatav kolleegium ja perioodiliselt kokkukutsutav aktiiv – kriitika ja enesekriitika arendamiseks. Kinovalitsuse juhataja juures pidi toimetama hakkama ka kontrolli-inspektsioonigrupp, mille ülesandeks pidi saama kinoküsimuste-alaste partei ja valitsuse otsuste täitmise kontrollimine kõikides Kinovalitsuse süsteemi kuuluvates osakondades ja ettevõtetes.²²⁷

Teine määrus taastas „kroonika dokumentaalfilmide riikliku ettevõtte Kinokroonika Tallinna Stuudio“. ²²⁸ Selle Põhimääruse § 2 järgi kuulus Kinokroonika stuudio NSVL RKN j.a Kinokomitee süsteemi ja allus (tsitaat) „*selle kroonikalise-dokumentaalse filmide valmistamise Peavalitsusele ja tegutses isemajandamise alusel, kohaldatud Riikliku Tööstustrustide põhimäärusele 29. juunist 1927 käesoleva põhikirja alusel.*“²²⁹ Veidi mõistetavam olid § 4 – riik stuudio võlgade eest ei vastuta – ning § 8, millega määratleti stuudio põhikapitaliks 25 000 rubla.

Kogu selle juhitamatu sõnaseadmise lõpetas Bolšakovi kiri Andresenile: NSVL RKN korraldusega on ette nähtud moodustada **Kinematograafia Valitsused** RKN juurde ainult Ukraina, Gruusia, Aserbaidžaaani ja Armeenia NSVdes. Eesti NSVs jätkab vanaviisi funktsioneerimist ENSV RKN juures asuv **Kinofikatsiooni valitsus**.²³⁰

---

²²⁷ ENSV RKN juures asuva Kinovalitsuse põhimäärus. ERA.R.1.1.51, l 240–246.

²²⁸ ENSV RKN määrus nr 119, 19.08.1944. Samas, l 233.

²²⁹ Kinokroonika Tallinna Stuudio põhikiri. I Üldeeskirjad. Samas, l 234.

²³⁰ Bolšakovi kiri nr M/3-2 Andresenile, 29.08.1944. ERA.R.1.15.32, l 1.

2. Eesti NSV kinovõrgu taastamine 1944–1945

2.1. Kinofikatsiooni valitsus ja EVK *Glavkinoprokat* 1944–1945

2.1.1. Kokkuvõtted kinovõrgu ja *Glavkinoprokat*i sõjakahjustest

Eesti lõunaosas hakkasid kohtadele asuma Leningradis loodud maakondade operatiivgrupid eesotsas maakondade parteisekretäride ja täitevkomiteede esimeestega.²³¹

Mida Karotamm nägi või kuulis, sellest tema kirjutas:

„Tartu linnas esimestel päevadel vaid mõnisaada inimest. 1. septembriks 1944 oli Tartus andmeid vaid kahest professorist, kes olid kohale jäänud [...] Elektrit pole kusagil, veevarustus rikutud. [...] Kodanike grupid (enamuses sügisel Venemaalt evakueerunud), kelle seas on relvastatud sõjaväelased, röövivad peremeheta talusid, [...] karja, hobuseid, sigu, jalgrattaid, mööblit, väärisasju (kellad jne), tühjendatakse tarusid. [...] Viljakoristusega saame hakkama [...] – korraldame käsitsi viljapeksu, mis paljudele Eesti talupoegadele ammu unustatud tegevus. Veriora TK esimees: sakslased võtsid 22 hobust ja punaarmeeelased 16, mida siiani pole tagasi toodud.“²³²

24. septembril jõudis Ernst Hallop, kes oli (teadmata millal, s.t *vahepeal*) nimetatud ENSV Kinofikatsiooni valitsuse juhatajaks, Võru kaudu Tallinnasse.²³³ Kaks esimest nädalat varemate vahel läbiviidud korraldus- ja organiseerimistööde tulemuseks oli mitu erikomisjoni ning ettekannet olukorrast *enne ja nüüd*.

10. oktoobri salajases ettekandes Karotammele annab Hallop nähtust-tehtust põhjaliku ülevaate.²³⁴ Endisele operatiivgrupikesele, nüüdsetele kinofikatsiooni töötajatele, korraldati ringsõite, mille põhjal pandi kirja ja hakati kokku arvestama sõjakahjusid Haapsalust Mõisakülani, Tallinnast Petserini ja tagasi. Aruandest selgub, et arvele võeti kõik kinod ja rahvamajad, kus oli kinoseadmeid, mille päästmisel „sakslaste hävituskire eest [...] on kaasa aidanud kinoteatrite personalid ühes kinomehaanikutega“.²³⁵ *Arvele võetud* Tallinna purustatud kinod pandi rüüstamise vältimiseks valve alla. Kõik kinod töötavad tasuta ja kõik kinotöölised on esialgu nende senistel töökohtadel. Tallinnas ja Nõmmel töötab kaheksa kino ²³⁶ (lõhutud seitse); Tartus on säilinud kino *Ateen* (ilma aparatuurita, ülejäänud neli purustatud); Mõisaküla

²³¹ Ärakiri Karotamme informatsioonist ÜK(b)P KK sekretäridele Ždanovile ja Malenkovile olukorrast ENSV vabastatud lõunaosas, 04.09.1944. ERAF.1.1.850, 1 l.

²³² Samas, 1 2, 3p, 5p, 6.

²³³ Hallop Karotammele. ENSV KV olukorrast ning peale ENSV vabastamist tehtud tööst, 12.10.1944. ERA.R.1946.3.1, 1 3.

²³⁴ Samas, 1 3–6.

²³⁵ Samas, 1 4.

²³⁶ Siinne arvestus koos *Gloria-Palace*’iga, mis oktoobris anti *Estonia* teatrile. 1944. aasta lõpus oli Tallinnas seitse kino. K.K.

seltsimaja hävinenud (rändkino saab korraldada koolimajas); Rakveres on säilinud korras kino (töötab alates 9. oktoobrist); Petseris kinoteatri hoone säilinud (puudub aparaatuur): Harjumaal töötab üks rändkino jne. Seega – „kinoteenistujaist praegu puudust ei ole“.²³⁷

Hallop on *arvele võtnud* ka senise *Ostland Film*'i kõigi tema ettevõtetega: kontoriruumid; täies töökorras kino- ja osaliste tööriistadega auto-remonttöökoja, kus kuus kõlbmatut autokeret; garaaži; filmibaasi, kus nii 1941. aastal mahajäänud Nõukogude filmide kogu kui ka saksakeelsed filmid; kinomaterjalide laod ja fototarvete ärid, mille „vähesed fototarbed läksid valitsuse ja KK tööde teostamiseks“.²³⁸

Kuna KV (vastavalt siis uuele põhikirjale?) tegelevat kõikide kinodesse puutuvate küsimustega, siis oli arvele võetud ka kõik kinotöölised igalt alalt ja teostatud nende jaotamine kolme asutuse – Kinofikatsiooni valitsuse, Kinostuudio ja *Glavkinoprokati* – vahel. *Täpsustusena* on lisatud, et „enne nende ametisse kinnitamist läheb nende kohta kogutud materjal läbivaatamisele eriosakonnale“.²³⁹

Kinofikatsiooni valitsuse *aparaadi*-kaadri komplekteerimisega tegelev asejuhataja V. Riis saatis N. Andresenile 6. oktoobril KV uue struktuuri ja ametikohtade loendi, milles on administratsiooni ja viide osakonda kohale kinnitatuid vaid seitse: juhataja Hallop, asejuhataja Riis, eksploatatsiooni osakonnast juhataja Eduard Nõu ning insener-dispetšerid H. Koorits ja L. Sild, pearaamatupidaja Ed. Kaup ja raamatupidaja-revident L. Raag. Kõik ülejäänud 13 ametikohta 20-st olid selleks ajaks veel kas *vakantsed* (sh kaadriosakonna juhataja, kõik kolm kohta tehnikaosakonnas) või *täidetud* (sh lukksepp-kütja, käskjalg-koristaja, autojuht) – nimesid nimetamata.

Filmide puudus raskendas Hallopi väitel korralikku tööd – kui uusi filme ka saadi, siis *Glavkinoprokati* puudusid eestikeelse tõlke jaoks teksti- ehk montaažlehed. See pidi siis olema selgituseks, miks *Helios* ja *Victoria-Palace* alustasid tööd alles 5. oktoobril ja teised kinod veelgi hiljem; miks paljud filmid olid Tallinnas veel ekraanile tulemata ja miks neid oli asendatud vanematega, millel eesti tõlketekst olemas.²⁴⁰

Senini oli täitmata ka 1. augustil 1944 EK(b)P KK määruse projektis kirja pandud poliit-massiliste ja kultuurhariduslike ettevõtmiste sekka kirjutatud punkt, milles kohustati NSVL RKN ja Kinokomiteed (Bolšakovi) eraldama 15. septembriks ENSV-le 15

---

²³⁷ ERA.R.1946.3.1, 13.

²³⁸ Samas, 14.

²³⁹ Samas, 16.

²⁴⁰ ENSV RKN juures asuva Kinofikatsiooni valitsuse lühike aruanne Tallinna linna kinoteatrite tegevusest 01.10. kuni 15.11.1944, 21.11.1944. ERAF.1.1.833, 121.

rändkinoprojektorit koos generaatoritega, viis paikkinoaparaati ja 15. oktoobriks 1944 veel viis statsionaarset kinoprojektorit.²⁴¹

Vastavalt üleliidulistele eeskirjadele moodustati oktoobris KV juurde komisjon, mis jagas olemasolevad kinod järkudesse ehk kvaliteediklassidesse – et määrata piletihinnad. *Helios*, *Diana* ja Nõmme *Victoria-Palace* liigitati II järku, piletid hinnaga 2–6 rubla; *Skandia*, *Forum*, *Orion* ja *Koppel* III järku, piletihinnad 2–5 rubla. Seletuskirjast selgub, et I järku ühtegi kinoteatrit Eestis määrata ei saadud, kuna ükski neist ei vastanud esitatud nõuetele. Vastavalt kavale pidi Tallinnas II järku määratud kinoteatrid olema esietenduskinod, aga „eelpool tähendatud põhjustel (filmide puudumine) seda teostada ei saanud“.

Kuna töölised ja teenistujad oktoobri lõpuni palka ei saanud ning puudus oli *rahamärkidest*, töötasid kinod vastavalt ENSV RKN korraldusele 25. oktoobrini tasuta, sealt edasi kehtestati tasuta kinokülastuse keeld – ning külastatavus langes.²⁴² Tallinna kinodes piiras vaatajaskonna arvu ka õhtune pimedus ja kell 22.00 alanud liikumiskeeld, ning oluliselt ka joobnud punaväelased, kes Riisi sõnul ei pidanud mingit korda: „Ähvardades relvaga, tungivad sisse piletita; provotseerivad riidu; lärmitsevad ja rikuvad kino puhtust.“ Seetõttu jätvat „erapublikum sageli kino külastamata, jäädes niiviisi eemale Nõukogude filmikunstist“.²⁴³

Nagu asjaajamise käigust selgub, oli igal ülemusel siiski veel ka oma ülemus. Vastupidiselt Hallopi arvamisele, et tema juhtida oli antud ka *Glavkinoprokat*, saatis 11. novembril ÜK(b)P KK instruktorile Rjazanovile oma ja väga põhjaliku aruande ENSV filmifondi ning kinovõrgu olukorrast vabariikliku filmikontori *Glavkinoprokat* juhataja **Valentin Undrits**.²⁴⁴ Aruandeline ettekanne algab äramärkimisest, et „NSVL Kinokomitee määruse põhjal alustas Eesti vabariiklik *Glavkinoprokat*i kontor taastegevust 1. juulil 1944“ ning et selle operatiivgrupp koosnes kahest üksusest: ülemast ja tehnilise inspektsiooni juhatajast. Igale nimetatud *grupile* oli ette nähtud ettevalmistav töö filmifondi komplekteerimisel. 14. oktoobrist alustas kontor tööd Tallinnas. Nagu Hallop, nii võttis ka Undrits arvele *Ostland Film*’i poolt maha jäetud, 1941. aastast säilinud Nõukogude filmid: 44

²⁴¹ Ärakirjad EK(b)P KK kirjadest ÜK(b)P KK-le ja ÜK(b)P KK määrusest „Meetmetest poliit-massilise ja kultuurharidusliku töö organiseerimisel Eesti NSV-s“, projekt koos mustanditega, 01.08.1944. ERAF.1.1.855, 19.

²⁴² ENSV RKN juures asuv Kinofikatsiooni valitsuse lühike aruanne ..., 21.11.1944. ERAF.1.1.833, 122.

²⁴³ Samas, 122–23.

²⁴⁴ *Glavkinoprokat*i Eesti Vabariikliku Kontori aruanne filmifondi ja kinovõrgu olukorrast, 24.11.1944. Samas, 11–16.

kunstilist ja 13 muusikalist filmi. 198 välismaist filmi olevat „eraldatud ja pandud erikontrolli alla“.²⁴⁵

Undritsi väitel oli novembriks filmikontori ja KV koosseisude erinevus vaid viis *ühikut*, ent Undritsi kolleeg *kinofikatsioonist*, Hallop, võtvat enda alla kõik, mis võimalik – Hallopi haaramispoliitika pidurdavat tööd. Tänu Pälli isiklikule sekkumisele saadi alles 3. novembril Hallopi käes olnud 11-st toast filmikontorile kaks, mis aga tähendas, et Undrits oli *siiani* ilma kabinetita ja see väljenduvat ka töös – aga! „siin on koht ka unistusteks“.²⁴⁶ Undrits olevat saavutanud kokkuleppe filmilaenu Moskva Peavalitsusega, mis pidi 1945. aastal eraldama vahendeid filmibaasi ehitamiseks Tallinnasse, ent seda tingimusel, et ENSV RKN lülitab selle objekti riigiplaani ja kindlustab ehituse materjalidega.²⁴⁷

Kuna ametkondlik subordinaatsioon ning Undritsi-Hallopi isiklikud vahekorrad polnud veel paika pandud, puudutas Undrits oma ettekandes põhjalikult ka kinovõrgu tasasel käigul töölerakendamist sügisel 1944. Nii kinnitab Undritsi koostatud töö *analüüs*, et Eesti 45-s kinonäitamiskohas (riiklikud (20) pluss ametkondlikud kinod (3), rändkinod (3), sõjaväeosad (14), haiglad (5)) korraldati 26. oktoobrist 15. novembrini 656 seansi, millele piletistjaid oli 75 038 ning saadud nn brutotulu oli 64 909 rubla.²⁴⁸ Siinjuures ametkondlikes ja rändkinodes, samuti kui maakonnakeskustes (Haapsalu, Narva jt), pakutavat tasuta seansse, mis olevat „selgekujuline Partei ja Valitsuse määruse rikkumine“. Lisaks võtvat maakonnalinnade kohalikud võimud erinevate ürituste korraldamiseks kasutusse kinoks ettenähtud ruume, mis toovad „kahju riigile ja agiit-masstöö katkemise.“²⁴⁹

Ja üldse, töö külas on halb – Nõukogude film vaatajateni ei jõua, sest alloskoopidega on varustatud ainult kaks rändkinoseadist. Seetõttu tuleb ette, et mõnikord on filme ekraanile lastud subtiitriteta. „Eestikeelsete subtiitritega koopiaid on tõesti vähe, sest ainus subtiitri-pink asub Moskva kopeervabrikus, seal aga tehakse tööd tervele NSVL-le,“ kirjutab Undrits. Kohapeal subtiitrite valmistamine oleks mõeldav küll, aga kaks *Boston*-tüüpi pinki, millele on Riias valmistatud spetsiaalne šrift ning mis on valmistatud ning sobilikud üksnes ja ainult subtiitrite tegemiseks, on Haapsalus ja Kirjastuskeskus neid üle andma ei nõustu. Kui need masinad saaksid Undritsi juhtimise alla, suudaks *Glavkinoprokat* subtiitreid filmikooptatele panna 5–7 päevaga. Sellest on Undritsil paaril korral juttu olnud ENSV RKN-s ja EK(b)P KK-

---

²⁴⁵ ERAF.1.1.833a, l 2.

²⁴⁶ Samas, l 3.

²⁴⁷ Samas, l 16.

²⁴⁸ Samas, l 4–5.

²⁴⁹ Samas, l 10.

s, kuid seni lootusetult, s.t tulemusteta, seepärast ka palve sm Rjazanovile – tõsta päevakorda subtiitri-pinkide üleandmine *Glavkinoprokatile*.²⁵⁰

Et Nõukogude film jõuaks maarahvani, peaks Hallopi kontoril olema organiseeritud marsruutplaanid, talust taluni küüt ja haritud agitaatorid – neid aga pole; reklaami tegemiseks oleks vaja paberit – seda aga pole; kinomehaanikud kutsetunnistusi ei oma; filmide veoks oleks vaja oma autotransport, sest raudtee RKN korraldust filmide veoks esmajärjekorras (s.t võrdsustades neid korrespondentsiga) – lihtsalt ei täideta ja filme rongi peale ei võeta. Tallinna kinodel puudub igasugune nägu – pole siin džäss-orkestreid, grammo-translatsiooni, mikrofone loengute pidamiseks ja teadete edastamiseks nagu mujal Liidus. Seegi mõjutab külalastatavust. Kinofikatsiooni valitsuse väide, et *Glavkinoprokatile* pole jõukohane kindlustada kinovõrku lastefilmidega, on lihtsalt vale tõlgendus – kõik, mida „laps kinos näeb ja kõik, mis temani jõuab, arendab ja kasvatab teda, sest lapsed peavad teadma/tundma (*знать*) meie kangelasi, meie isasid-emasid“. Kogu kinovõrk, nii riiklik kui ametkondlik, peab omama riiklikku plaani, mis on määratud Kinofikatsiooni valitsuse poolt. Seda aga pole. Jne.²⁵¹

Süsteem ja ametnikkond hakkasid ennast tasapisi kohtadele sättima. Detsembriks oli määratud maakondade kinofikatsiooni osakondade juhatajad, kellele Hallop saatis ringkirja, milles nõudis *viibimata* koostada rändkinodele 1945. aasta kohta „geograafilised marsruudid“, kinoetenduste toimumise kohad ja kuupäevad.²⁵² Hallopi kiri Andresenile jätkab sama teemat –

„Kuna kino on tähtsaimaks ja mõjuvamaks teguriks propaganda ja agitatsiooni kandmisel ja sisendamisel laia- ja rahvamassidesse, on tõhusamaks vahendiks nõukogude korra, elu, kunsti ja teaduse tutvustamisel ja populariseerimisel hulkadele, on ajakohaseks, kultuurseks puhkeaja veetmiseks rahvale, siis peaksime kinofitseerimist igati korrastama, arendama ja soodustama, et kino kanduks laialdastesse rahvahulkadesse, et kino haaraks mitte linna ja tööstusasulaid, vaid ka üksikuid külasid, asundusi, koole jne.“²⁵³

siis selleks kõigeaks on KV-s arendamisel rändkinode võrk, ja esialgne kavatsus on saata igas maakonnas ringreisile vähemalt üks rändkino. Juba töösse rakendatud rändkinod kasutavad transpordivahendina hobuveokeid, ent rändkino tundliku aparatuuri seesugune *transporteerimine* on ohtlik ja aeganõudev – „ja enamikus otse teostamata, kuna maal hobuse saamine on peaaegu võimata“. Põhjustena teab Hallop nimetada: sõja tagajärjel hobuste vähesus maal, sügisesed-kevadised põllutööd, talvised metsaveod, ja ka tihedad küüdikorrad.

²⁵⁰ ERAF.1.1.833a, l 8.

²⁵¹ Samas, l 11–15.

²⁵² ENSV RKN j.a KV, nr 1379, ringkirjaliselt, detsember 1944. ERA.R.1.15.32, l 22a.

²⁵³ ENSV RKN j.a KV, nr 1149, ENSV RKN aseesimees Andresenile, 12.12.1944. Samas, l 12.

Ning lahendus saab siinkohal olla vaid üks – asetada rändkinod autodele. Seeläbi kasvavat etenduskordade arv kuus 50% ja paranevat rändkino-mehaanikute niigi raske rändeeelu. Kuna KV-1 on kasutada oma autoremondi töökojas korrastatud kaks rändkinoautot – üks lepingu alusel ühiseks kasutamiseks Harjumaa poliitosakonnaga –, siis puudub *hädavajaliselt* veel kümme masinat, mille RKN võiks trofeeautodest KV-le eraldada. Võimalusi arvestades on kirjale lisatud resolutsioon: eraldatud 1 auto.²⁵⁴ Undritsi plaan „talust taluni küüt ja haritud agitaatorid“ jääb aga aastast aastasse korduvaks päevakorrapunktiks siin ja seal.

1944. aasta lõpuks oli KV kasutuses 10 rändkinoaparaati ja 23 generaatorit²⁵⁵ – kas ja kuhu olid läinud Riisi poolt Leningradi ladudesse „osaliselt ja osadena“ kogutud kinotehnika, sellest enam juttu ei tehta.

Sõjakahjude hindamistööde eest vastutav Riis esitas 10. detsembril kokkuvõtte kahjustustest ja kahjudest, täielikult või osaliselt purustatud kinodest: 32 objekti ja 13 281 491 rubla ning 41 kopikat.²⁵⁶ Selles tänaseks kaduvikku arvatud kinode hinnasiltidega nimekirjas oli esikohal Narva *Bi-Ba-Bo* (1 278 499 rbl), siis Tallinna suurim, 1450-kohaline kino *Ars* [end *Grand Marino*] (3 739 489 rbl), *Skandia* (1 375 030 rbl), *Modern* (1 262 564 rbl), *Bi-Ba-Bo* (707 848 rbl); ning *Central*, *Metropol* ja *Apollo* Tartus (1 173 855, 885 876 ja 697 787 rbl), *Rex* Valgas (522 321 rbl), ja paljud teised – kõikide „kahjud akti põhjal kindlaks tehtud“. ²⁵⁷ Kui juurde arvati ka reevakuatsioon (23 120 rbl), kinofikatsiooni valitsusele kuulunud elumaja (1212 m², purustatud täielikult), trüki- ja töökoda (purustatud osaliselt), ära- või laialitassitud ränd- ja paikkinoseadmed ning kaks autot, saadi kogukahjuks 16 644 484 rubla ja 67 kopikat.²⁵⁸

Aruande juurde lisatud *spravka* meenutab, et enne sõda oli Eestis 38 linna- ja 12 maapaikkino ning 10 rändkino – 1944. aastaks oli paikkinodest täielikult purustatud 29 (48,3%), osaliselt 2 (3,3%). Lõpetuseks on öeldud, et komisjonidel „fašistlikke kurjategijaid kindlaks teha ei õnnestunud, kuivõrd eranditult kõik purustused olid tekitatud sõjategevuse tagajärjel 1941/44“. ²⁵⁹

V. Undritsi *Glavkinoprokati* kontori sõjakahjudeks loeti 1941. aastal Estonia puiestee 25 asunud ja õhurünnaku tagajärjel täielikult purustatud trükikoja sisseseaded ja sisustus. Et asi

²⁵⁴ ERA.R.1.15.32, l 12.

²⁵⁵ Uute rändkinode eksploatatsiooni laskmise kava 1945. aastaks. Samas, l 30.

²⁵⁶ ERA.R.364.1.72, l 13p.

²⁵⁷ KV, nr 412. Kokkuvõtte saksa fašistlike rööv vallutajate poolt kinodele tekitatud kahjustustest ja kahjudest, 09.12.1944. Samas, l 2–4, 6, 10.

²⁵⁸ Samas, l 13p.

²⁵⁹ Õiend ENSV Kinofikatsiooni valitsusele sõjategevuses tekitatud kahju lõpparuande juurde, 07.03.1945. Samas, l 17–18.

edaspidi kõigile selge oleks, pani Undrits kirja, et „nimetatud õhurünnak ja selle tagajärjed leidsid aset kevadel 1944 – õhurünnaku kestvuseks kolm ja pool tundi.“ Välja selgitati ka see, et *Glavkinoprokati* (Brigadnovi kontori) *Gloria-Palace*'i majas asunud vara oli laiali tassitud juba 1941. aasta septembris ning siis hävitati ka 78 filmikoopest koosnenud filmifond (1944. a *hindades* 83 850 rbl). Trükikoja kohta koostatud 3-leheküljeline akt on täis kirjutus- ja lõikamismasinaid, stantse, tiigel- ja trükipresse, korrektuurlaudu jms; kirjas on ilmselt kõik trükiasjanduses kasutamist leidnud abivahendid – šriftid, kaalud, numeraatorid, pintsliid, paberinoad, joonlauad, lauambid, üks kirjutuslaud jpm. Kontorist läks kahjude hulka 3 kirjutusmasinat (21 000 rbl), kaks nahkdiivanit ja -tugitooli (7600 rbl), kolm kirjutuslauda (4500 rbl) ja kolm *ameerika* lauda (900 rbl), taburetid-toolid-pegliid jne – kõik kokku 156 080 rubla 20 kopikat.²⁶⁰

2.1.2. Linna- ja maapaikkinode taastamiskavad

1945 algas kinofikatsiooni valitsusele I kvartali plaani projektide ja aastaplaani ettepanekute esitamisega Riiklikule plaanikomisjonile, aruannetega Statistikavalitsusele, kirjavahetusega Kunstide Valitsuse, EK(b)P KK agitatsiooni ja propaganda osakonna jts-ga.

1. jaanuariks 1945 oli Eestis töökorda seatud kolm maapaikkino (istekohti 732) ja 21 linnakino (istekohti Tallinnas 2593²⁶¹, Eestis kokku 6504). Kõikides neis kinodes oli oktoobrist jaanuarini külastajaid kokku 514 759, neist Tallinnas 327 241.²⁶² Et kinoks ehitatud 900-kohaline esinduslik *Gloria-Palace* oli ajutiselt üle antud Kunstide Valitsusele, oli Tallinnas kuus ja Nõmmel üks kino, ning neist olid talvisel koolivaheajal osaliselt köetud *Helios*, *Diana*, *Orion* ja *Forum*, täiesti kütmata *Skandia*, *Koppel*, *Victoria-Palace* Nõmmel.²⁶³ Tartus alustas regulaarset kinotööd *Ateen*, Pärnus *Ate-Palace*, Viljandis *Gloria* ja *Täht*, Kuressaares *Skala*, Rakveres *Union* ja *Skala*, Narvas *Säde*, Võrus *Mars*, Tapal *Kalev*, Valgas *Ilmarine*, rahvamajad Paides ja Türil ning Haapsalu kinoteater.²⁶⁴ Petserimaa likvideerimisega läks *Palladium* – juba Adsoni aegade valulaps – Pihkva oblasti Petseri rajooni kinofikatsiooni osakonna juhtimise alla.

Oktoobris 1944 palus ENSV Kunstide Valitsuse Paul Rummo Arhitektuuri Valitsust võimalikult kiiresti korraldada kino *Gloria-Palace* teatrihooneks ümberehitamise projektid.

²⁶⁰ Akt *Glavkinoprokati* sõjakahjustest, 16.11.1944. ERA.R.364.1.72, l 19–23.

²⁶¹ ENSV RKN juures asuv Kinofikatsiooni valitsuse lühike aruanne ..., 21.11.1944. ERAF.1.1.833, l 21.

²⁶² KV, nr 43-76/4, EK(b)P KK agitpropile. Lisa 1, 05.01.1945. ERA.R.1.15.32, l 20.

²⁶³ Koolivaheajal õpilastele korraldatavate etenduste kava. Samas, l 34.

²⁶⁴ Samas, l 20.

Hädavajalike tööde loetelus olid: kõlakoja lammutus ning ekraani ja heliseadeldise maha monteerimine; ja kapitaalsed lammutustööd; ja lisaruumide ehitamine töökodadeks ning harjutusruumideks jms.²⁶⁵ Arhitektuuri Valitsuse juhataja Harald Arman oma vastuskirjas rõhutas – viisakalt, ent otsustavalt, – et ruumid olevat *Estonia* teatrile antud ajutiselt ja palus Rummol kui „ehitajal (ülesande andjal)“ hoone kasutamistingimused teatrile teatavaks teha.²⁶⁶ Kinoteatri *Gloria-Palace*’i funktsioonide ja omanikuõiguste juurde tullakse ikka ja jälle, veel ja veel kord tagasi – 1946, 1947 ja 1948. aastal.

Nüüd aga, jaanuaris 1945, saadab ärritunud Hallop Kunstide Valitsusele, Andresenile ja Pällile kirja Nõmme kino *Victoria-Palace* asjus, ja teatab, et Rummo ettepanekuga üürida kinoruume nuku- ja noorsooteatri etendusteks ei saa KV kuidagi nõustuda: Nõmme kino praegune ülekoormatus²⁶⁷ pahandavat isegi *Sovetskaja Estonija* kirjasaatjat. Sellest järeldub, et Nõmme kinoteater, soovist rahuldada elanikkonda ja eriti sõjaväge, peab töötama tingimata iga päev, ja nimelt öhtutundidel. Seda teist Rummo kavatsetavat ettepanekut – üürida ühe Tallinna südalinna kino ruumid Riiklikule filharmooniale – ei saavat üleüldse kõne alla võtta, sest üür ei kompenseeri iialgi tulusid, mida saadakse kinoetendustest, ja „ometi oleme seotud 1945. aasta kinnitatud plaaniga, mida peame tingimata täitma“.²⁶⁸

Kirjavahetus Kunstide Valitsuse, Andreseni ja Pälli jt-ga jätkub juunikuus, kui KV saab ENSV Kunstide Valitsuselt kirja ja määruse eelnõu (08.06.1945, nr 911), milles sooviti *Heliose* üleandmist Riiklikule Noorsooteatrile. Kunstide Valitsuse selgituskirjas oli viidatud ENSV RKN ja EK(b)P määrusele nr 178 (II ptk, p. f) – see punkt aga ei kõnelevat Riisi väitel hoopiski, et Noorsooteatri ruumidega kindlustamine peaks toimuma „samasihilise asutuse arvel“.²⁶⁹

Riisi kirjast *kunstnikele-luuletajatele* selgub, et Kunstide Valitsusele olevat juba üle antud lisaks *Gloria-Palace*’ile ka „väljaspool Tallinnat asuvad kinoteatrid *Koppel* Koplis ja Nõmme *Victoria-Palace*“, ning lisab, et Tallinna kinode arv kahanes sõja tagajärjel niigi viimse piirini – 13-st sõja-eelsest kinost töötab vaid viis, s.o 38,4%, ja 6179 istekoha asemel on alles veel vaid 1725 ehk 27,9%. Näitlikustamaks 572-kohalise *Heliose*²⁷⁰ osakaalu üleriigilise brutotulu laekumises, kõrvutab Riis 1945. aasta III kvartali planeeritava summa

²⁶⁵ ENSV Kunstide Valitsus ENSV Arhitektuuri Valitsusele, 26.10.1944. ERA.R.1992.1.44, I 1–3p.

²⁶⁶ Arman ENSV Kunstide Valitsusele, nr 415, 14.11.1944. Samas, I 4.

²⁶⁷ Nõmme kinos *Victoria-Palace* istekohti 403. ERA.R.1.15.32, I 47p.

²⁶⁸ KV, nr 63-76/4, ENSV Kunstide Valitsusele, ära kirjad RKN aseesimees Andresenile ja EK(b)P KK propagandasekretär Pällile, 06.01.1945. Samas, I 14.

²⁶⁹ KV, nr 1762-1, Andresenile, ära kirjad Pällile ja ENSV Kunstide Valitsusele, 11.06.1944. ERAF.1.80.39, I 24p.

²⁷⁰ KV, nr 75-32/2, ENSV Riiklikule Plaanikomisjonile, 08.01.1945. ERA.R.1.15.32, I 47p.

(2 737 000 rubla) ja *Heliose* aastaplaani (2 221 551 rubla) ehk teisisõnu saab tulemuseks, et *Heliose* loovutamise kaotaks ENSV kinovõrk ühe kvartali-jagu planeeritud kasumist. Lisatud on ka *Heliose* osatähtsus pealinna kinode seas: 45,9 % brutotulust ehk 37,5% istekohtadest ning 44% kinokülastajatest.²⁷¹

Vähe sellest, lisab Riis – vastavalt NSVL RKN j.a Kinokomitee määrusele nr 104 (16.03.1945) ja esitatud nõudmistele (07.05.1945²⁷²) peab Tallinnas – kui liiduvabariigi pealinnas – organiseeritama üks suurim ja eeskujulikum kino nn *muster-õppekinoks*. Kuna ainsana selleks sobiv, kinoteatriks ehitatud *Gloria-Palace* on *ajutiselt* antud Kunstide Valitsusele, määras KV esinduskinoks *ajutiselt Heliose*, mis sai ka varustatud nõutava kahepostilise aparatuuri ja parima heliseadeldisega. Lisakirjas juhib Riis kõigi asjaosaliste tähelepanu ka NSVL RKN otsusele nr 12, 4. veebruarist 1944, ning peab tarvilikuks teatada, et vastavalt sellele on kinode üleandmine muudeks tegevusteks võimalik ainult liiduvabariigi RKN otsusega, mis on kooskõlastatud NSVL RKN j.a Kinokomiteega.²⁷³

Kõigele vaatamata saab KV 21. juunil asjadevalitsejalt Karl Maranikult teatise *Heliose* üleandmise kohta Kunstide Valitsusele, ühes Andreseni *pealkirjaga*, lisa 7 leheküljel.²⁷⁴ Sedapuhku aga tulevad appi kellegi teistsugused otsustused ja *muster-kino Helios* on kinode nimekirjas esimene, mis *arvates* 7. novembrist 1947 saab uue nime – *Oktoober*.²⁷⁵

Tulles tagasi aga eelpool nimetatud Moskva Kinokomitee maikuise korralduse juurde, mis andis juhiseid, milline peab väljanägemiselt ja sisustuselt olema kraide, oblastite, vabariikide pealinnade ja vabariikliku alluvusega linnade näidis-kino, siis – jättes kõrvale arhitektuurse välisvormistuse (kinode fassaadid) ja ruumikad ning mugavad hea akustikaga vaatesaalid – tuleks seda dokumenti lugema asuda *pöördelt*. Kümne-punktilise jutu kinoekraani suurusest ja selle peegeldusvõimest, raamistusest ja kujundusest; pildi fookusest ja heli kvaliteedist; liikuvatest eesriietest, mis oleksid juhitud aparaadiruumist; džässorkestritest, temaatilistest näitustest jms lõpetab korraldus – nädiskinode organisatoorne töö olgu lõpetatud 1. augustiks 1945.²⁷⁶

²⁷¹ KV, nr 1762-1, 11.06.1945. ERAF.1.80.39, l 26.

²⁷² Nädiskinode moodustamisest, 07.05.1945. Samas, l 17.

²⁷³ KV, nr 1771-1, 12.06.1945. Samas, l 26.

²⁷⁴ Maranik Kinofikatsiooni valitsusele, nr 575-360, 21.06.1945. ERA.R.1.15.32, l 65.

²⁷⁵ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 132, 11.11.1947. Tallinna kinode nimetuste muutmise kohta [Vastavalt ENSV MN määrusele nr 807, 25.10.1947, nimetan ümber ... O. Lauristin, minister]. ERA.R.1946.1.45, l 84; Alus: Tallinna Linna TSN TK otsus nr 498-0, 21.10.1947. SSORi 30. aastapäeva tähistamiseks Tallinna Linna TSN TK otsustab: Muuta Tallinna kinode nimetused järgmiselt ... ERAF.1.82.9, l 60.

²⁷⁶ Kinofikatsiooni Peavalitsuse ülem A. Kopõtov. Nädiskinode moodustamisest, 07.05.1945. ERAF.1.80.39, l 17–18.

Et kino, sealhulgas ka selle väline kultuurikiht, parteile tõesti korda läks, annab tunnistust ka KV-le ja KK propagandaosakonnale saadetud maikuine tõetruu olukirjeldus Rakvere kinodest – *kirjasaatjaks* EK(b)P Virumaa komitee sekretär Janson. Siin, tavalises maakonnakeskuses, pole juttugi Moskva ametnike servomootoriga kardinatest ega ruumikast puhvetist, kus kinokülastaja saaks kultuurselt ja pikalt aega veeta. Janson kirjutab: uste eesriieteks on riputatud saksa trofeekotid; saali seinad, laed ja põrandad on määrdunud; elektrilambid kõlguvad kuidagi laes jms. „Need ei ole kohad, mis vääriskid Nõukogude kino nime“ – ning kauem sellist olukorda olevat võimatu kannatada ja kui otsekohe vastavaid abinõusid tarvitusele ei võeta on Janson sunnitud need asutused, mis kannavad Rakveres *kino* nime, sulgema, ja vastutus langevat igatahes Kinofikatsiooni valitsusele, täiel määral. Ja teiseks – Kiviõli rahvamajale antavat palju õpetlikke filme, mis „ei ole aga kooskõlas põlevkivitöölise tööga“. Jansonile „selgub, et siin ei teenita rahvast, vaid minnakse välja ärilistest huvidest, milline seisukord on lubamatu“.²⁷⁷

KV ja selle juhtkond said 1945. aasta jaanuaris esimese tõsisema õppetunni ühest õigest plaanimajandusest. Kuna 1945. aasta ekspluatatsiooni- ja ehitusplaanid said tehtud arvestusega, et hävinenud kinovõrk taastatakse 3–4 aasta jooksul, siis ENSV Riiklikule plaanikomisjonile esitatud esialgse plaani projektis arvas KV 1945. aasta taastamistööde vajaduseks 9 773 300 rubla, millest 1945. aasta I kvartalis kavandati 773 400 rubla. NSVL plaanikomisjon kärpis plaanis olnud summa aga 1 000 000 rublani (üks miljon), kusjuures 1945. aasta I kvartali kapitaalmahutuste (taastamistööde) limiidiks määrati 100 000 rubla, jaanuariks 30 000. Nimetatud miljonist piisanuks Hallopi sõnul vaid hädavajaliku 18 rändkino ja muude sisseseadete muretsemiseks *resp.* taastamiseks, et varustada iga maakond 1–4 kinoga.²⁷⁸

Plaanikomisjonile esitatud vastulauses, 1945. aasta vajaduste *miinimumis*, võeti plaani ainult need summad, mis olid hädavajalikud ENSVs veel säilinud kinode kapitaalremondiks ning kolme hävinenud kino (Tallinnas (*Bi-Ba-Bo*), Tartus (*Apollo*) ja Narvas (*Bi-Ba-Bo*) – kõigis kokku istekohti 1508²⁷⁹) taastamiseks, ja saadi summaks 3 790 000 rubla. Plaanikomisjonilt vastust oodates kasutati jaanuariks ettenähtud 30 000 rubla kolme kino (Põltsamaa, Valga ja Pärnu – kokku 9400 rbl), kinostuudio (4000 rbl), kinode remonttöökoja (8600 rbl), rändkinoautode (3000 rbl) taastamiseks ja projekteerimistöödeks (5000 rbl).²⁸⁰

²⁷⁷ Virumaa Komitee KV juhatajale, ärakiri KK agitpropile, saadud 03.05.1945. Samas, I 14.

²⁷⁸ KV kirjavahetus ENSV Riikliku plaanikomisjoniga, 08.–19.01.1945. ERA.R.1.15.32, I 47–52.

²⁷⁹ Samas, I 47.

²⁸⁰ KV tegevusaruanne, jaanuar 1945. 31.01.1945. ERAF.1.80.35, I 18.

Märtsis esitatud KV II kvartali tööplaanides olidki Tallinna *Bi-Ba-Bo* ja Tartu *Apollo* projektide esitamine Arhitektuuri Valitsusele²⁸¹ ning aprillikuises plaanis Narva *Bi-Ba-Bo* projekteerimistööde lepingu sõlmimine, ning kinoteatrite töötajate taastamistöödele rakendamine.²⁸² Mingisugune vastus oli Plaanikomisjonilt maikuu lõpuks saabunud ja *krediidid vormistatud*, sest 25. mail kirjutas Hallop juunikuu tööplaani kinode taastamis- ja remonditöid 114 000 rubla eest, sh Tallinna 601-kohalisele *Bi-Ba-Bo*-le 60 000, 332-kohalisele *Forumile* 8000 (lae sissevarisemise oht), Tartu 500-kohalisele *Centralile*²⁸³ 26 000 rubla.²⁸⁴

5. juulil Riisi koostatud kokkuvõttest selgub, et II kvartalis tehti limiitseid kapitaalmahutusi 161 500 rubla ja mitteliitsete kulutusi 147 000 rubla eest. *Centrali* taastustöid alustas Ehitustrust nr 3 alles 2. juulil.²⁸⁵ ENSV KV ja Ehitusvalitsuse nr 1 vahel sõlmitud kunagise 800-kohalise *Bi-Ba-Bo* taastamistööde lepingu kohaselt pidi Ehitusvalitsus nr 1 avariitöödega alustama 28. aprillil, ning II kvartalis oli plaanis teha avarii- ja ehitustöid, mis ei vajanud transpordivahendeid.²⁸⁶ Nüüd, juulis, sai kokkuvõttesse kirja, et *Bi-Ba-Bo* lepingu-kohast taastamistööde „teostamist Ehitustrustilt nr 1 oli küll korraldatud ja nõutud, kuid tagajärjetult“. *Forumi* taastamistööd jäid samuti tegemata – puudus ehitusmaterjal, transport ja tööjõud.²⁸⁷ Ja nii edasi, kuni selleni, et kaadriosakond sai tööülesandeks jälgida, et iga KV töötaja teeks septembrikuu jooksul 16 tundi individuaal-taastamistöid *Bi-Ba-Bo* juures.²⁸⁸

Novembris lasti töösse kaks kuud „lae varisemise ohu tõttu“ ajutiselt kinni olnud 407-kohaline kino *Ateen* Tartus.²⁸⁹ 20. novembril saatis *laiale ringile* ühe vahutava küsimuse ka Karotamm – kes on süüdi selles, et juba pool aastat ei tööta Narva maanteel kinoteater *Forum*? *Spravka* ja selles asjas süüdiolijad tuli esitada kolme päeva jooksul, lisaks ka teatada, mis oleks vajalik selleks, et *Forum* nädala-paari jooksul tööd võiks alustada.²⁹⁰ Nagu selgub, jõudsid ehitusmaterjal, transport ja tööjõud nüüd kiiresti *Forumini*, sest KV esitatud 1945. aasta paikkinode töö aruandest selgub, et Tallinna kinoteater *Forum* olevat plaanitajate seast

²⁸¹ KV tööplan 1945. a II kvartaliks, 17.03.1945. Samas, l 29.

²⁸² KV aprillikuu 1945 tööplan, 17.03.1945. Samas, l 26.

²⁸³ Asukoht Ülikooli tänav 34. Hävis juulis 1941. Vt ka: 500-kohaline pärast ümberehitust. *Postimees*, nr 237, 02.09.1930, lk 6; <http://vanadasjad.wordpress.com/2011/02/25/raekoja-tagune/>.

²⁸⁴ KV juunikuu 1945 tööplan, 22.05.1945. ERAF.1.80.35, l 40.

²⁸⁵ KV asejuhataja E. Nõu, KV septembri plan 1945, 25.08.1945. Samas, l 52.

²⁸⁶ KV Ehitustrustile nr 1, ärakiri ENSV RKN aseesimees Andresenile, 27.05.1945. ERA.R.1.15.32, l 64.

²⁸⁷ KV juunikuu 1945 aruanne, 05.07.1945. ERAF.1.80.35, l 44.

²⁸⁸ KV septembri plan 1945, 25.08.1945. Samas, l 52.

²⁸⁹ KV aruanne novembrikuu 1945 tööplani täitmise ja tegevuse üle, 08.12.1945. ERAF.1.80.39, l 111.

²⁹⁰ Karotamm. Sm-d Kründel, Riis ja Päss!, 20.11.1945. Samas, l 116.

väljalangenud siiski vaid *ajutiselt*.²⁹¹ 1946. aastal läks *Forum* aga taastusremonti – siis vahetati nii see allakukkumisohus lagi kui ka osa katusest.²⁹²

1945. jaanuarikuu tööplaanis seisis Hallopi korraldus KO-de juhatajatele, et maakondade rändkinode esimesel marsruudil oleks „ENSV oludele kohane film“.²⁹³ Eestikeelse tõlke või kirjadega varustatud filmide arv, nagu eelpool ka öeldud, polnud selleks ajaks kuigi märkimisväärne.

Moskva pidi Undritsi kontorit varustama montaažlehtede ja filmikoopiatega, KV lisanduvaid rändkinosid diafilmide ja kirjanäitamis-seadeldistega. Kuivõrd *Glavkinoprokatis* oli filmide saabumine jätkuvalt korratu – kord saabus montaažleht ilma filmita, siis jälle film ilma montaažlehta²⁹⁴ –, tekitas nii paik- kui rändkinode repertuaariplaani kavandamine endiselt raskusi, samuti ka ettetulevate kõikvõimalike pühade ning tähtpäevade – nagu näiteks Lenini mälestuspäeva ja Leninipäevade (22. aprill) – eriline tähistamine.

Jaanuari alguses kogunes EK(b)P KK büroo arutama **maaelanikkonna kinoga teenindamise abinõusid**. Kohe alustuseks märgiti, et KV ja Hallopi töö on ebarahuldav: 1944. aasta detsembrikuu plaanilisest 900 seansist oli antud vaid 180, millega teenindati 6371 inimest; Pärnu- ja Saaremaal ei olnud maarahvas siinamaani kino näinud; Valgas ja Võrus polnud paikkinnod ikka veel tööd alustanud. Tõsise puudusena maaelanikkonna teenindamisel märgiti eestikeelse tõlkega filmide vähesust, nõrk olevat ka filmide reklaamimine ajakirjanduses ja raadios. Hallopit kohustati kindlustama alates 1945. aasta jaanuarist filmide regulaarne demonstreerimine kõikides maakonna- ja valdade keskustes. Mis tähendab, et kasutuselolev rändkinoaparatuur pidi töötama kui rahvamajade *statsionaar* – vähemalt 20 seanssi kuus. Selleks pidid kõik maakonnad 25. jaanuariks olema varustatud rändkinoseadistega. Kõikidele TK-de esimeestele, kes polnud KV töötajatele küüdi andmises isiklikku abi osutanud, tuletati meelde, et „kino kui üks tähtsaim töölismasside poliitilise kasvatamise vahend [...] kasvatab rahvastevahelist sõprust ja sügavaimat vihkamist fašistlike röövvalitajate vastu“.²⁹⁵

Ka ENSV RKN-le anti ülesandeid: eraldada rändkinodele igas kuus 1000 kg bensiini ning linnakinode kütmiseks *vajalik* kogus puid-turvast-sütt, mille Autotranspordi peavalitsus

²⁹¹ Seletuskiri KV 1945. aasta kinovõrgu arendamise ja eksploatatsiooni plaani täitmise aruande juurde, 14.01.1946. ERAF.1.81.22, 197.

²⁹² A. Raadik. ENSV KM 1946. aasta kokkuvõte, 11.01.1947. Õiend seisuga 01.01.1947. ERAF.1.82.9, 15.

²⁹³ KV, nr 41-A, KV 1945. jaanuarikuu tööplaan rändkinode osas, 09.01.1945. ERA.R.1.15.32, 125.

²⁹⁴ Uute rändkinode eksploatatsiooni laskmise kava 1945. aastal. Samas, 130.

²⁹⁵ EK(b)P KK büroo istungite protokoll nr 90, 10., 11. ja 13.01.1945. 21. ENSV maaelanikkonna kinoga teenindamise abinõudest. ERAF.1.4.156, 158.

oli kohustatud laiali vedama. Samuti tuli RKN-l rändkinomehaanikutele muretseda sooje riideid – 35 tükki/paari poolkasukaid, sooje pükse, vilte, saapaid, labakuid.²⁹⁶

NSVL *Glavkinoprokati* Peakontorit kohustati varustama kõiki Eesti kontorile saadetavaid uusi ja varasemate aastate Nõukogude filme montaažlehtedega, ning igas kvartalis eraldama planšettide valmistamiseks 400 kg afišipaberit ja 200 kg esimese sordi paberit. Undrits pidi kindlustama, et edaspidi saaks kõikidele koopiatele sisse trükitud subtiitrid.²⁹⁷

EK(b)P KK büroo otsuste osaliseks *ellurakendamiseks* korraldati alustuseks KV ja selle Tallinna allasutuste töötajatele töökultuuri tõstmiseks üldkoosolek. Sealt pidi igale kohalviibijale meelde jääma kuulnud ja hiljem kirjapandud hüüdlauseid „kabinetijuhtimisest“ ja *force majeure*’st, nagu näiteks:

„480 minutit igapäevast tööd olgu ära kasutatud maksimaalse asjalikkuse ja sisukusega; Kiirendada ja vähendada kirjavahetust miinimumini, teostades selles kokkuhoidu paberis, sõnastuses. Kirjade stiil olgu karmilt asjalik.“²⁹⁸

Ringhäälingus sisustati reedeti kl 13.00 kavas olnud „Kino kümme minutit“ märksa ulatuslikuma teemaga – „25 aastat Nõukogude kino“.²⁹⁹ Aadressile Vene 12 ühise katuse alla paigutatud kaks pretensioonikat vastasleeri – Hallop ja Undrits – tegid plaane, arvutusi, ettekandeid. Kirjutasid, kuhu vaja.

Mõned KK büroo poolt etteantud kavapunktidest polnudki täitmiseks ning neid sai võtta lihtsalt teadmiseks. Küttetrustil Tallinna kinode tarbeks varutud 15 tonni põlevkivi(puru) osutus kõlbmatuks – kinode kütteseadeldised ei olevat sellise *asja* jaoks ehitatud. Kino *Kungla* rusude alt kaevati omal algatusel välja 4,5 tonni kivisütt, mis jaotati Tallinna kinode vahel.³⁰⁰ Sel talvel jäi ka küttepuid metsast väljavedu bensiini puudusel ära.

Ka KV tegevusaruannetes lisandus nüüdsest kuust kuusse aina korduv ja korratud lõpulause – kui *Glavneftesnab* KK büroo ja RKN korraldusi ei täida ja rändkinodele kuunormiks ettenähtud 1000 kg bensiini kohe ei eralda või/ja kui KV-st ei arvata koos sõjaväe ja põllumajanduslike asutustega³⁰¹ eelisjärjekorda, siis jäävad rändkinod seisma.³⁰²

²⁹⁶ ENSV RKN korraldus nr 88, 20.01.1945. ERAF.1.80.35, l 10.

²⁹⁷ ENSV maaelanikkonna kinoga teenindamise abinõudest. ERAF.1.4.156, l 60–61.

²⁹⁸ KV ja selle Tallinna allasutuste töötajate 28.02.1945 üldkoosoleku otsused töökultuuri tõstmiseks. Ärakiri. ERA.R.1.15.32, l 57.

²⁹⁹ KV, nr 791-I, propagandasekretär Käbinile, 14.03.1945. ERAF.1.80.35, l 27.

³⁰⁰ KV tegevusaruanne, jaanuar 1945, 31.01.1945. Samas, l 18.

³⁰¹ KV, nr 791-I ... Samas, l 23. Märkus: NSVL valitsuse korralduse kohaselt tulnuks KV-le kütteõlid välja anda ühistel alustel põllumajanduslike ettevõtetega.

³⁰² Samas, l 23.

Jaauanuaris lisandus senisele kümnele rändkinole veel kaks – üks Viljandi-, teine Pärnumaal.³⁰³ Riisi arvutuste kohaselt pidanuks üks rändkino-agregaat, mis keskmiselt andis 25 seanssi kuus, tarvitama 100 kg bensiini.³⁰⁴ RKN korralduste alusel eraldas Plaanikomisjon KV-le jaanuaris 1000 kg – kätte saadi 200; veebruaris 300 – kätte saadi 250; märtsis 300 – „pool kuud möödas, kätte saadud 100 kg“.³⁰⁵ Kokku sai hoida nii paberis kui sõnastuses – ja ilmselt siis ka bensiinis, sest rändkinod seisma siiski ei jäänud. Kust ja kuidas Kinovarustuse direktor Johannes Tamre generaatorite tööks tegelikult vajamineva koguse bensiini või petrooli hankis, pole teada, ent Riisi kokkuvõtte 1945. aasta I kvartali eksploatatsiooniplaani täitmisest kinnitab, et rändkinode osas täideti seansside plaan – 100%, külastajaid oli 180% ja brutotulu saadi 176%.³⁰⁶ Juunikuuks oli rändkinosid juba 14 ja kättesaadud bensiini *kvantum* 300 kg – siiski, öeldud on, et „kuuplaani täitmisel tekkis raskusi“.³⁰⁷

Et rändkinodele pandud plaan ka kuudelõikes täidetud saaks, andis Hallop ülemuslikke korraldusi maakondade KO juhatajatele. Nii näiteks tuli Järvamaa osakonna juhatajal muretseda rändkinole eriveok, mis „liiguks lumega jalastel ja lumeta – ratastel“; Valgamaa juhataja pidi rändkino liikumasaamiseks kasutama oma hobust; Harjumaa osakonna juhataja pidi *maalt* otsima bensiini- ja õlikanistreid ning nõudma, et *Glavkinoprokat* mureteks rohkem eestikeelse tekstiga filme.³⁰⁸

2.1.3. EVK *Glavkinoprokat* ja filmilaenu tuse olukorrast.

Kaadrivahetused kinofikatsiooni valitsuses

Aprillis saatis Undrits oma järjekordse seletuskirja EK(b)P KK büroosse, sm G. V. Perovile. Justkui milleski süüdi olev Undrits tunnistab, et *Glavkinoprokatis* on tõesti ekraaniootel hulk filme (nagu „Ivan Groznõi“, „Nelja südamed“ („Сердца четырех“), „Vallutusretk“ („Нашествие“) ja teisi). Aga et puuduvad montaažlehed, mis tulevad Moskvast suure hiline misega, seisvat need filmibaasis kasutuseta/tegevuseta (*бездействия*) – nagu „kullafond“.

Undrits palub Perovil aga veel kord teadmiseks võtta, et ükski saabunud uutest filmidest ei saa minna ekraanile ilma eestikeelse tõlketa – seda enam, et Kinofikatsiooni valitsuse Riis on

³⁰³ KV tegevusaruanne, jaanuar 1945, 31.01.1945. ERAF.1.80.35, l 18.

³⁰⁴ Uute rändkinode eksploatatsiooni laskmise kava 1945. ERA.R.1.15.32, l 30.

³⁰⁵ KV, nr 791-I, propagandasekretär Käbinile, 14.03.1945. ERAF.1.80.35, l 23.

³⁰⁶ 1945. aasta I kvartali eksploatatsiooni plaani täitmisest, 05.04.1945. Samas, l 36.

³⁰⁷ KV juunikuu aruanne, 05.07.1945. Samas, l 46.

³⁰⁸ KV maaosakondade tööplaanid 1945. a I kvartalis rändkinode osas. ERA.R.1.15.32, l 28.

saatnud kõikidele kinodele mingi ringkirja, milles keelatakse kinofilmide demonstreerimine ilma eestikeelsete subtiitriteta. *Omalt poolt* arvab Undrits, et selline korraldus pole õige, sest kui „film seisab mõnda aega, kaotab ta aktuaalsuse ja poliitilise väärtuse“. Siinkohal jätab Undrits aruka inimesena täpsustamata, millise filmi tema *omalt poolt* arvab „aktuaalseks“ või milline neist võiks lähiajal kaotada „poliitilise väärtuse“ (!?). Vastutuse tõlkega tegeleda jätab *Glavkinoprokat* siiski endale, ent täita saab seda vastavalt võimalustele, s.t montaažlehtede olemasolul.³⁰⁹

Riisi eesti- ja venekeelne ringkiri kõikidele maaosakondade juhatajatele ja iseseisvatele kinoteatrite direktoritele, millest ära kirja sai ka Undrits, keelas tõepoolest otsesõnu kategooriliselt „käesoleva kirja kättesaamise päevast“ eestikeelsete kirjadeta filmide demonstreerimise kõikides kinoseadistes. „Kui edaspidi saate *Glavkinoprokatist* eestikeelsete kirjadeta filmi, siis sellest kohe teatada Kinofikatsiooni Valitsusse. (V. Riis) Allkiri.“³¹⁰

Kaks päeva pärast Undritsi ettekannet tuleb kokku EK(b)P KK büroo – nüüd siis võetakse arutluse alla **filmilaenutuse olukord**.

Selkorral märgitakse alustuseks – uued Nõukogude filmid seisavad ladudes juba kuukaks, sest Moskvast pole saadud õigeaegselt montaažlehti. Süüdi on selles *Glavkinoprokat*i sm Undrits. Ja kumbki – ei Hallop ega Undrits – pole täitnud jaanuarikuist EK(b)P KK büroo otsust varustada kõik filmid eestikeelsete subtiitritega (kirjadega). *Järgneb* ... Mitte midagi pole teinud ka Riis, Kinofikatsiooni valitsuse juhataja asetäitja, saates laiali hoopiski „poliitiliselt vääraid ringkirju, mis kategooriliselt keelavad näidata filme eestikeelsete kirjadeta“. Seetõttu – korra loomiseks filmilaenutuses – otsustas EK(b)P KK büroo valgustada ÜK(b)P KK propaganda valitsuse kunstide osakonda *Glavkinoprokat*i käskkirjast (sm G. Gornov³¹¹), mille alusel, tutvumata eelnevalt tegelike olematute võimalustega kohapeal, lõpetati Moskva kopeervabrikus 1. jaanuarist 1945 filmide subtitreerimine eesti, läti ja leedu keelde. Teiseks tuli paluda ÜK(b)P KK-d, et see kohustaks NSVL Kinokomiteed jätkama eestikeelsete subtiitrite tegemist Moskvast, korraldama montaažlehtede väljasaatmise koos filmikoopiatega ning varundama ENSV KV kinomehaanika töökoda vajaliku optikaga, et saaks valmistada rändkinodele vajalikke alloskoope.³¹²

³⁰⁹ *Glavkinoprokat*i Eesti vabariiklik kontor, nr 935, EK(b)P KK büroo, G. Perov, 16.04.1945. ERAF.1.80.35, 134.

³¹⁰ ENSV RKN j.a Kinofikatsiooni valitsus, nr 1073-52/4, ringkirjaliselt, 03.04.1945. ERAF.1.80.39, 110.

³¹¹ *Glavkinoprokat*i Peavalitsuse ülem G. Gornov tuli 1947. aastal vallandada, kuna „ei suutnud parandada *Glovkinoprokat*i tööd“. See „ohvrikstoomine“ olukorda siiski ei parandanud ... Vt: История киноотрасли в России, с. 924.

³¹² Filmilaenutuse olukorrast (18.04.1945). Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии №№ 104–106, 11.04.1945–26.04.1945. ERAF.1.4.177, 160.

Kõikide ülejäänute puhul mindi isiklikuks – Undritsit hoiatati, et kui filmide subtitreerimine peaks edaspidigi venima tema kontori süül, võetakse ta parteilisele vastutusele. Riisile tuli näidata, et keelates ringkirjaga kategooriliselt eesti kirjadeta filmide näitamise, lasi ta läbi tõsise poliitilise vea – ja Riis muutku see ringkiri koheselt ära. Lõpuks soovitati KV-I ja *Glavkinoprokatil* leida seltsimehelik kompromiss: kui ikkagi peaks subtitreerimine mingil põhjusel viibima, tuleks näidata venekeelseid filme, tehes enne seansse filmi sisust eestikeelseid lühi-ettekandeid – aga ärge hoidke uusi filme laos!³¹³

Vähemalt ühe kausta köidetud kirja kinnitusel on midagi montaažlehtedest juuniks juba kohal – Undrits tellis Riiklikult Kirjastuskeskuselt viie filmi montaažlehtedest á 250 eksemplari. Kuna trükikojad, kus olemas venekeelsed loamasinad, olid mitmeks kuuks tööga koormatud ja Eesti jaoks olnuks tarvis igast montaažlehest ainult üks eksemplar, siis pakkus Kirjastuskeskuse juhataja Mihkel Jürna Pällile saadetud kirjas – te võite seda paljundada kirjutusmasinal, ning lõppu lisas kinnituse: „Jääme ka edaspidi oma seisukoha juurde.“³¹⁴

Septembriks 1945 oli *Glavkinoprokati* kohaliku kontori juhataja V. Undritsi agitpropile esitatud „tähtsamate filmide nimestikus“ eestikeelse diktoriga varustatud filme seitse, sissekopeeritud subtiitritega kaheksa ja diafilmidega varustatud – 28. Nn *tegevfond* oli I poolaastal suurenenud 200 koopiani, neist eesti kirjadega varustatud 107.³¹⁵

„Sm Borkman!³¹⁶ Juba ammu asusime seisukohale, et sms Hallop, kes Moskvas asus ENSV Kinoasjanduse operatiivgrupi üldiseks juhatajaks, tuleb töölt vabastada, kui jõuame kohale ja töö areneb erialade järgi (kinofikatsioon, stuudio ja filmilaenutamine). Nüüd on see toimunud ja sms Hallop on jäänud kinofikatsiooni juhataja kohale, ilma et temal oleks selle ala jaoks küllaldaselt ettevalmistust või kogemusi. Pealegi sms Hallop tahab asuda kunstiala harrastamisele kunstnikuna. Sellepärast palun RKN vabastada sms Hallop KV juhataja kohalt ja määrata sellele kohale sms Riis. P.S. Hallop on KK büroo poolt kinnitatud, nii et vabastamine toimub ainult RKN kaudu. Ed. Päll, 8. juuni 1945.“³¹⁷

Arvates 11. juunist vabastati Ernst Hallop ENSV RKN j.a Kinofikatsiooni Peavalitsuse juhataja kohusetäitja kohalt, ja seda seoses tema üleminekuga teisele ametikohale.³¹⁸ ENSV RKN 29. juuni 1945 määrusega sai **Kinofikatsiooni Peavalitsuse** osakonnajuhatajast Vladimir

³¹³ ERAF.1.4.177, l 60.

³¹⁴ Riiklik Kirjastuskeskus, nr 2790, KK sekretär Pällile, ärakiri *Glavkinoprokatile*, 17.06.1945. ERAF.1.80.35, l 48.

³¹⁵ V. Undrits. ENSV kinovõrgus 01.01.–01.09.1945 linastatud tähtsamate filmide nimestik. ERAF.1.80.39, l 34.

³¹⁶ A. Borkman, ENSV RKN Asjadevalitseja.

³¹⁷ EK(b)P KK propagandasekretär Ed. Päll, 08.06.1945. ERA.R.1.2k.473, l 19.

³¹⁸ ENSV RKN määrus nr 582, 29.06.1945. ERA.R.1.3.6, l 335.

Riisist **Kinofikatsiooni Valitsuse** juhataja.³¹⁹ Niiviisi parandati korraga kaks viga – üks vormiline, teine sisuline.

Pallase kooliga Ernst Hallopi, kes oli end täiendanud Inglismaal, Prantsusmaal ja Itaalias,³²⁰ ei saanud ikka veel kunstnikku – tema määrati ENSV RKN j.a Sõjaväelaste Perekondade Riikliku Hooldamise ja Heaolu Valitsusse.

Arensburgi linnakooli kolme-talve-haridusega **Vladimir Riis**³²¹ (Lisa 1), kes Hallopi iseloomustuse järgi oli samuti *kunsti-loova andega*, „administratiiv-majanduse ala hästi tundev, korralik ja poliitiliselt arenenud“,³²² vastutas varasemalt KV raamatupidamise, kaadri-, plaani-finants-, varustusosakonna töö eest. Nüüdsest hakkas tema esitama kuu-, kvartali- ja aastaaruandeid, kokkuvõtteid, analüüse, ülevaateid – kuhu vaja. Ikka kestis veel aeg, mil töö kiitis tegijat.

1945. aasta kinovõrgu tööd tuli Riisi hinnangul pidada rahuldavaks – eksploatatsiooni oli lastud juba 64 nn avaliku ekraani kino, neist 54 riiklikus kinovõrgus: 25 linnakino, 6 maapaikkino ja 22 maa-rändkino, lisaks ka üks rändkino Tallinnas (Lisa 3); ülejäänud olid nn ametkondlikud ehk klubikinod. Ehkki kohtade arv paikkinodes täideti vaid 84,4%-liselt – põhjuseks ikka see ajutiselt töö katkestanud *Forum* –, täideti ja ületati plaan külastajate arvu osas 128%-liselt. Kinode tööd ja riigiplaani täitmist segas sel 1945. aastal oluliselt ka elektrivoolu *puudus*, mis kestis aasta lõpus ikka veel Võrus, Tapal, Haapsalus, Võhmas ja mujal.

See, et plaanis ettenähtud 26 rändkino asemel teenindas maarahvast vaid 22, tulenes sellest, millal „me Liidust aparatuurid kätte saime“. 1945. aasta rändkinode plaani mittetäitmisel oli mitmeid põhjusi, millest bensiini *puudus* polnudki see peamine – suurim *puudus* oli küüdihobustest ning kvalifitseeritud rändkinomehaanikuist ja motoristidest.³²³

Kui Hallopi jaanuarikuisele abipalvele – aidata korraldada kinomehaanikute üleriigiliseks registreerimiseks lehekuulutusi ja maakondade TK-de abi – kirjutas Andresen *karmilt asjaliku* resolutsiooni: „Tuleb registreerida ja üles otsida enda algatusel,“³²⁴ sai KV kaadriosakonna igakuiseks ülesandeks otsida SaRKi kaudu tööpataljonidest kinomehaanikuid: kohene vajadus olnuks Tartumaale 2, Saare- ja Harjumaale 1 kinomehaanik.³²⁵ Juunikuus

³¹⁹ ENSV RKN määrused nr 583 ja 584, 29.06.1945. ERA.R.1.3.6, l 337.

³²⁰ Ernst Hallop. <http://www.virumaa.ee/2002/03/ve-hallop-ernst-maalikunstnik/>, 22.03.2014.

³²¹ ERA.R.1.2k.473, l 4p.

³²² Hallopi iseloomustus Riisi kohta, dateerimata [november 1945]. Samas, l 11.

³²³ Seletuskiri KV 1945. aasta kinovõrgu arendamise ja eksploatatsiooniplaani täitmise aruande juurde, 14.01.1946. ERAF.1.81.22, l 97.

³²⁴ KV, nr 126-12/1, ENSV RKN aseesimees Andresenile, 12.01.1945. ERA.R.1.15.32, l 15.

³²⁵ KV juunikuu 1945 tööplaan, 22.05.1945. ERAF.1.80.35, l 41.

osutus see võimatuks, kuna toimus töölaagrite ümberpaigutus³²⁶ ja augustikuuks olid SaRKi erilaagrid üle antud hoopiski osakonnale, mis allus Moskvale.³²⁷ Aprillis 1945 alustanud esimesed helirändkino mehaanikute 4-kuulised kursused lõpetas 31. augustil 16 inimest (6 naist ja 10 meest), kes kõik „saadeti KV maaosakondade juhatajate käsutusse“.³²⁸ Neist 32-st, kes asusid õppima 1944. aastal Tallinn-Nõmme Tööstuskooli kinomehaanikute osakonda 2-aastasele kursusele³²⁹, lõpetab juunis 1946 26 kinomehaanikut. Need 13, kes saavad koolist I kategooria kinomehaaniku kutse, lähevad tööle peamiselt Tallinna kinodesse „kui noored ja tugevad kaadrid“.³³⁰ Septembrist 1945 anti Tööjõureservide Peavalitsusele allutatud Nõmme Kinomehaanikute kool üle KV-le,³³¹ ja nüüd sai kaadriosakond enda hooleks ka ühiselamu ja söökla muresemise ning kursantide varustamise õppevahendite ja töömaterjalidega.³³²

2.2. Kinokroonika Tallinna Stuudio 1944–1945

2.2.1. Kinostuudio taastamiskavad

Juhindudes kehtivatest määrustest, põhimäärustest, korraldustest ja omaalgatusest, hakkas Hallop Tallinnasse jõudes kinovõrgu loomise ja filmide laenutamise kõrval tegelema ka kinostuudioga. Polnud siin veel aeg filmide temaatiliste plaanide, kirjanduslike ja režiistsenaariumite kinnitamiseks – juba 24. septembriks oli Leningradist kohale saadetud kolm kinooperaatorit, kellele oli antud ülesanne filmida Klooga laagrit, millest pidi valmima kinožurnaali erinumber.³³³ Et jäädvustada „ajaloomaterjali kroonikapalade ja dokumentaal-filmide jaoks, et näidata sakslastest maha jäetud purustusi ja ENSV valitsuse ülesehitavat tööd“,³³⁴ sõitis kohale ka teine grupp Leningradi kinomehi – kaheksa operaatorit, kaks assistenti ja administraator, kellest 3–4 pidid üles võtma purustusi Tallinnas ja ülejäänud „saadetama laiali üle kodumaa“. Nende kahe filmigrupi liikumasaamiseks andis Hallop neile

³²⁶ KV juunikuu 1945 aruanne, 05.07.1945. Samas, I 46.

³²⁷ KV augustikuu 1945 kokkuvõtte/aruanne, 06.09.1945. Samas, I 58.

³²⁸ Samas.

³²⁹ Hallop ENSV RKN aseesimees Andresenile, 11.12.1944. ERA.R.1.15.32, I 11.

³³⁰ 1946. aasta kinovõrgu plaanitäitmise aruanne. ERA.R.1946.1.31, I 6.

³³¹ KV ENSV RKN-le, 05.10.1945. ERA.R.1.15.32, I 84.

³³² ERAF.1.80.35, I 28.

³³³ Hallop. ENSV KV olukorrast ning peale ENSV vabastamist tehtud tööst, 12.10.1944. ERA.R.1946.3.1, I 4.

³³⁴ Samas, I 5.

lisaks Leningradist saadud *Willysele* ka trofeedest parandatud 3-tonnise veoauto ja sõiduauto *Adler*, ning Plaanikomisjon andis autodele bensiini – vastavalt siis võimalustele – 200 kg.³³⁵

Oma vaatlusi rusuhunnikute ja püstijäänud majade vahel tegi ka Hallop. Harju tänava see pool, kus kunagi olid seisnud *Kuld Lõvi*, kino *Amor* ning Kapsi ja Ko maja³³⁶, milles asusid *Kultuurfilmilt* üle võetud kontoriruumid ja labor, oli täiesti purustatud. Kinostudio tulevikule mõeldes tuli leida vähest remonti nõudev hoone, milles 3500–4000 m² põrandapinda ja mille kubatuur oluks 18–20 000 m³. 30. septembril saatis Hallop kirja RKN-le. Ta olevatki leidnud kaks sobilikku maja – Roosikrantsi 19 („seal on ka hea hoov ja garaaž“) ning Jakobsoni 58 („seda okupeerib praegu sõjavägi“). Jakobsoni tänava maja üleandmisega kinostudiole oluks Hallopi meelest hea ka see, et selle all ei kannatanuks Tallinna kodanikud, kuna hoones eraisikuid ei elanud.³³⁷

Kaks nädalat möödas, ja Hallopi isu Jakobsoni tänava maja järele on püsinud ja suuremakski läinud. Kirjas Pällile loob ta nüüd tõelise kunstniku *vaba käega* kirjeldamatu (pette)kujutluse endisest Rüütli 32 ja Rüütli 15/Harju 46 majadest, kuhu olevat 3000 m²-le (!) ära mahtunud kõik olulised tsehhid: hiigelsuur võttepaviljon, helitsehh, labor, montaažiruumid, filmihoidla, filmoteek, üks vaatesaal, multitsehh, kabiin operaatoritele, režissööride toad, toimetuse toad, valgustustsehh, täppismehaanika töökoda, ruumid administratsioonile ja direksioonile, lisaks ka raamatupidamine. ENSV uue studio loomiseks oleks vaja just sellist hoonet, mis vastaks ka ohutusnõuetele, mille on filmilinti töötlevatele kinoorganisatsioonidele kehtestanud riiklik järelevalve – „Palume vabastada sõjaväe poolt okupeeritud hoone Jakobsoni 58.“³³⁸

Tegelik tahtmine, õieti siis vajadus, oli – kohe!, sest 18. oktoobril sai Andresen Leningradi Kinokroonika Studio direktorilt Solovtsovilt vastuskirja, milles on öeldud, et endise Tallinna kinostudio sisseseadeid, mida säilitatakse Leningradis 1941. aastast, Leningradi studio ENSV kinofikatsiooni organile üle anda ei saa, sest stuudiot, kellele tehnika kuulub, praegusel hetkel ei eksisteeri. „Eesti ringvaateid tehakse NSVL RKN j.a Kinokomitee otsusel Leningradi kinokroonika studios ja nimetatud võtteaparatuuri kasutatakse just nende ringvaadete tootmiseks.“ Ja üldse – „endisele Eesti studiotele kuuluva sisseseade üleandmiseks on vajalik NSVL Kinokomitee eriluba, mille saamisel antakse see Tallinna studiotele (s.o pärast selle asutamist) täies töökorras ja säilivuses üle“.³³⁹

³³⁵ ERA.R.1946.3.1, l 5.

³³⁶ Tallinna Kinostudio lõpparuanne sõjakahjustest, 14.12.1944. ERA.R.364.1.72, l 30p.

³³⁷ Hallop ENSV RKN-le, 30.09.1944. ERAF.1.1.833, l 16.

³³⁸ Hallop Pällile, 14.10.1944. Samas, l 18–18p

³³⁹ Solovtsov, nr 117, ENSV RKN aseesimees Andresenile, 18.10.1944. ERA.R.1.15.32, l 4.

Seepeale saadab Andresen 25. oktoobril Hallopi koos endise kinostuudio laborijuhataja, nüüdse ENSV RKN fotoreporterit August Eljari³⁴⁰, helimehaanik Mihkel Vaarma ja tehnilise osakonna juhataja Arkadi Pessegoviga Leningradi. 28. oktoobril Eljari ja Vaarma koostatud aktist³⁴¹ ning sõidu-järgsest Hallopi ettekandest³⁴² selgub, et kogu senine, pea kaks aastat veeretatud jutt täies komplekteerituses, töökorras ning ootevalmis Tallinna kinostuudio sisseseadeist ja võtmetechnikast – polnud ikkagi päris see.

ENSV RKN Evakueerimiskomisjoni poolt 1944. aastal koostatud aruandes 1941. aastal Leningradi evakueeritud kinoaparatuuri kohta (loetelu nr 27) on aparatuuri, inventari ja materjalide koguväärtuseks hinnatud 392 000 rubla. Sealhulgas on nii võtmetechnika (236 000 rbl), ilmutusautomaat (50 000 rbl), üldnimetusena helikirjutusaparaadid (mikrofonid, võimendi, helipult – kokku 20 000 rbl), objektivid (10 000 rbl), negatiiv- ja positiivfilm (kumbagi 16 000 m – kokku 36 000 rbl) kui ka kinoauto *Tonwagen* (20 000 rbl) ning üks veo- ja üks sõiduauto (kumbki 10 000 rbl).³⁴³

Eljari ja Vaarma akti põhjal seisis heliauto *Ford 8V (Tonwagen)* Leningradi kroonikastuudio hoovis „välimuse järgi juba kauemat aega lageda taeva all“. Auto alla monteeritud neljast hüdraulilisest toetus-tungrauast kaks esimest olid kõrvaldatud. Autosse monteeritud heliülesvõtte aparatuuri *Klangfilm Eurocord B* välisel ülevaatusel ilmnes: helikaamera hoogmass oli kaetud roostekorruga, samuti osa juht- ja transportrulle. Leningradi stuudio inimeste jutust selgus, et kaamera mootoril oli üks mähis läbi põlenud. Jättes sellest kurvast loetelust välja väga kitsale erialainimestele mõistetavad Eljari ja Vaarma detailsed kirjeldused aparatuuri ning tehnika kahjustustest, keskenduks hoopis suurele – automaatsele filmiilmutusmasinale *Geyer Werke*. See asus osaliselt Leningradi kroonikastuudio ruumides, osaliselt Kirovi saarel Leningradi filmikopeervabriku aidas. Eljari ja Vaarma aktis seisab: „Kuna masin on kolm aastat seisnud lahtimonteeritult ja ei ole ilmastikuolude vastu kaitstud sisseäärimise teel, siis on olulistel osadel [...] kohati tugev roostekord peal. [...] Remont tarvilik Tallinnas teostada, kus vastavad töökojad ja asjatundjad, kes nimetatud masinat põhjalikult tunnevad.“ Ja akti lõpetuseks: „Helimontaažlauda ja sünkroniseerimisaparaati *Cinephon*’i (mida RKN poolt koostatud *evakueeritute* nimekirjas polnudki, K.K.) ei osutunud võimalikuks järele vaadata.“³⁴⁴ Hallopi sõnastuses tähendas see, et „Solovtsov võimaldas meie

³⁴⁰ Kokkuvõtte Tallinna kinostuudio sõjakahjustest. ERA.R.364.1.72, l 25.

³⁴¹ ENSV RKN aseesimees Andresenile, aruanne Teiega kooskõlastatud Leningradi sõidust, 04.11.1944. ERA.R.1.15.32, l 10–10p.

³⁴² Samas, l 8–9.

³⁴³ Aruanne kaubalis-materiaalsete väärtuste evakueerimisest Eestist 1941. a (koostatud ENSV RKN poolt 1944). Kinoaparatuur (loetelu nr 27). ERAF.1.1.192, l 6p.

³⁴⁴ Akt Leningradis asuva Tallinna kinostuudio 1941. a evakueeritud heliauto, heliülesvõtte-aparatuuri,

varanduse suhtes vaid osalist ülevaatust“. Ning „arvestades meie praegust olukorda“, tegi Hallop Andresenile ettepaneku viivitamatult nõuda Moskva kaudu Tallinna kinostuudio varanduse väljaandmist, et sellele saaks kiiremas korras tehtud kapitaalremont, mis pidavat teadajate meeste (Eljari ja Vaarma) arvates kestma 2–3 kuud.³⁴⁵

Andresenile tehtud Leningradi sõidu ülevaates kordub taas Solovtsovi mitmekordne toonitus, et ENSV RKN-l ei ole mingisugust õigust Tallinna kinostuudio varandusele. Ning hoolimata Andreseni kirjalikust nõudmisest Tallinna kinostuudio varandust Hallopi kätte ei antudki. Lisaks olevat ägestunud Solovtsov Hallopile nähvanud, et Hallop kui kinofikatsiooni tööline sekkuvat Solovtsovi (kui kinematograafia töölise? K.K) tegevusse, mida „omalt poolt olla kinnitanud ka meie kinooperaator Parvel ja režissööri assistent Ballot“. Vähe sellestki – Leningradis olla levinud jutt, et Baltimaades saab olema ainult üks kinostuudio, asukohaga Riia. Teistesse vabariikidesse luuakse vaid korrespondentpunktid – Tallinn oleks korrespondentpunktiks Leningradi stuudiole, nagu seni, ja seal hakataks valmistama meile kinožurnaale. Hallopile jäi Leningradi sõidust igatahes arvamine, et sealne kroonikastuudio püüdvatki tekitada igasuguseid takistusi kinostuudio loomisele Tallinnasse.³⁴⁶

Kui nüüd Hallop oleks teadnud (või kui teadis, aga ei mäletanud?) *Glavkinokronika* tootmisosakonna juhataja Verdekini üht varasemat 3-leheküljelist tihedakirjalist dokumenti, milles oli loetelu seadmetest ja võtteaparatuurist, mis oli määratud muretseda 1944. aasta jooksul Läti, Leedu ja Eesti NSV-dele,³⁴⁷ poleks kuulnud jutt ühest stuudiost Balti vabariikides olnud talle sedavõrd erutav. Verdekini abikäsi on kirja pannud võttetehnikat ja labori sisseseadeid (tõeliselt suuri!) sellisel hulgal, mida kolmega jagada poleks saanudki: üks negatiivi ilmutusmasin (50 000 rbl), üks positiivi ilmutusmasin (50 000 rbl), üks kopeerimismasin (55 000 rbl), üks sünkroonvõttekaamera (107 000 rbl), kaks veoautot (kokku 20 000 rbl), üks sõiduauto (10 000 rbl) jms – kolme sõsarvabariigi peale kokku 1 536 500 rubla väärtuses võttetehnikat ja labori sisseseadeid.³⁴⁸

Kuna inimese mälu võib olla hüplik, auguline või tuhm jne, siis Hallop, tulenevalt kohast ja ajast või olukorrast, pidigi mäletama valikuliselt. Oma oktoobrikuises ettekandes Andresenile annab Hallop väga-väga üldsõnaliselt mõista, et 24.–25. septembril, kui Tallinnas viibis Leningradi stuudio juhtkond, s.t direktor Solovtsov, arutati Pälli juuresolekul Tallinna

---

automaatse ilmutusmasina jt kohta, 28.10.1944. ERA.R.1.15.32, l 10.

³⁴⁵ Aruanne Teiega kooskõlastatud ... Samas, l 8.

³⁴⁶ Samas.

³⁴⁷ Seadmed ja võtteaparatuur, mis määratud muretseda 1944 Läti, Leedu ja Eesti NSV-dele. ERA.R.1.2.21, l 19.

³⁴⁸ Samas.

kinostuudio taastamise küsimust ja tegevuskava.³⁴⁹ Hallopi teksti on sisse pudenenud jutt ka sellest, et kinokorrespondentpunkti loomist Tallinnasse arutati juba tol korral. Sest kui Solovtsov oktoobri alguses jälle Tallinnasse tuli, olid tal kaasa võetud korrespondentpunkti administraatorid – ehkki, nagu Hallop kinnitab, olla juba varem kokku lepitud, et „administraatoriks saab vene keelt valdav eestlane, kohapealne inimene“. Ka see kohtumine toimunud Keskkomitees Pälli juuresolekul.³⁵⁰ Ning kinostuudio asjus esitatud Hallopi detsembrikuu aruandes on kirjas, et oktoobrist pidi korrespondentpunkti vanemaks Tallinnasse jääma keegi Grober – tegelikult teda pole ega ole olnudki, ja kogu „filmimistööde läbiviimine seisab minu ja kinooperaator Fomini käes. Sellega ametlikult pole Leningrad esindatud“.³⁵¹

10. novembril 1944 saatis Bolšakov Andresenile telegrammi:

„Kinokomitee on tõstatanud NSVL RKN ees Tallinna Kinostuudio taastamise Tčk Pärast loa saamist kõik tehnika ja omandus tagastatakse Tčk Palun eraldada stuudiole sobilik hoone mis ei vaja erilist remondikulu Tčk Kinokomitee esimees Bolšakov.“³⁵²

Andreseni ettepaneku luua üleüldise ruumikitsikuse juures ajutine kinostuudio arvab Hallop *ebaratsionaalseks* – ka ajutise stuudio ehitamine võtaks mitu kuud ja nõuaks suuri kapitaal mahutusi, ning laborisse sissemüüritavad ilmutusmasinad, ehitatav paviljon ja heliülesvõtdekaamerad saaksid edaspidise ümberehituse juures rikutud ja see tekitaks „riigile asjatult suuri kulutusi“.³⁵³ Seepärast seisab Hallopi järgnevate kuude tööplaanides *kordusmäärgina* üks ja sama ülesanne – „Lahendamiseks RKN Aseesimehe Andreseni juures: Kinostuudio jaoks ruumide saamise küsimuse lahendamine“. Mida aeg edasi, seda allapoole see punkt tööplaanides nihkub. Andresenile lähevad lahendamiseks uued, konkreetsemad küsimused: trofeeauto saamine, Lenini surmapäeva filmikava kooskõlastamine, kinoetenduste korraldamine lastele jms.³⁵⁴

2.2.2. Kinostuudio sõjakahjud. Kinokroonika Tallinna Stuudio asutamine

Kinostuudio asjaajamine oli sisse seatud juba tuttavalt aadressil Vene 12. Ja et Hallop hoidis oma haldusala tegevusvaldkonnad rangelt lahus, kasutas ta kinostuudio kirjavahetuses nimetust

³⁴⁹ Aruanne Teiega kooskõlastatud ... ERA.R.1.15.32, 18.

³⁵⁰ Samas.

³⁵¹ KV detsembrikuus 1944 tehtud tööd Kinostuudio osas. Samas, 132.

³⁵² Bolšakov Andresenile, nr 217/T, 10.11.1944. Samas, 17.

³⁵³ Järjekordseid põhilisi ülesandeid. ERA.R.1946.3.1, 15.

³⁵⁴ KV tööplaanid detsembriks 1944, jaanuariks 1945, I kvartaliks 1945. ERA.R.1.15.12, 12, 4, 7.

– RKN j.a Kinostuudio Valitsus.³⁵⁵ 15. detsembril 1944 saatis see Valitsus – s.t Hallop – Sõjakahjude Hindamise Valitsusele akti (sõjakahjude aktide raamatus akt nr 252³⁵⁶) kinostuudiole tekitatud kahjudest. Kahjude hindamiseks moodustatud komisjoni kuulusid Pessegovi kõrval KV pearaamatupidaja Eduard Kaup ja KV ametiühingu esindaja Maanu Saari, ekspertidena kaasati Eljari ja kinostuudio insener Aleksander Pärnpuu.³⁵⁷

Komisjoni töö kokkuvõtteks on kirjutatud, et osalisi purustusi kinostuudio sõjas ei saanud, sest kõik, mis Tallinnasse maha jäi, oli purustatud täielikult. Hoone Rüütli 15/Harju 46 (Kapsi ja Ko maja), kus enne sõda asus kinostuudio kantselei, labor ja montaažitsehh, oli hävinenud täielikult koos stuudiole kuulunud *liikuva varaga*. Teine hoone, Rüütli 32 (multi-, ümberkirjutuse-, operaatori- ja valgustsehh), mis kuulus Tallinna Linna TK kommunaal-majanduse osakonnale, oli osaliselt kahjustatud, kuid stuudiole kuulunud vara – hävinenud täielikult.³⁵⁸

Lahtikirjutatuna sisaldas sõjakahjude lõpparuandes märgitud kogusumma arvutusvea tõttu eksitav summa 541 070 rubla (õige: 531 070)³⁵⁹ nii evakuatsiooni ja reevakuatsiooni, Nõukogude Liitu evakueerituile makstud või maksmata jäänud palku kui ka mahajäänud seadmete, aparatuuride, kontorivara ja võtmete maksumust (364 770 rbl).³⁶⁰ Ilmselt kasutas komisjon *täielikult hävinenud* vara üleskirjutamiseks ja hindamiseks *Kultuurfilmi* natsionaliseerimisel koostatud ülevõtmisakte, ning eksperdid ka mälu.

Evakueerimiskuludena (12 500 rbl) on kirjas kinotehnika demontaaž, pakkimine ja transportimine veoautodel Tallinnast Leningradi. Siit siis selgub, et 1939. aastal *Kultuurfilmile* ostetud tolle aja moodsaim ilmutusmasin³⁶¹, mida Eljari ja Vaarma Leningradis näha said, saadeti Tallinnast teele seitsmes suures kastis. Kirjas on ka 1941. aastal Leningradi saadetud helikirjutusaparatuur ja *Tonwagen*, ning see varandus, mille ülevaatus Leningradis „võimaldati osaliselt“ – helimontaažlaud, võtteaparatuur ja muu.³⁶²

Kapsi ja Ko maja varemete alla oli kinostuudio jäänud kaks kirjutuslauda, kaks vaipa, kolm diivanit, 40 tooli, kaks seinakella, üks kirjutusmasin jms (41 040 rbl); Rüütli 32 *liikuvat vara* – tsehhide sisseseadeid ja võtmetechnikat, mida evakueerida ei jõutud, ei saadud või ei

³⁵⁵ ENSV RKN j.a kinostuudio valitsus. Akt Kinostuudiole tekitatud kahjudest, 15.12.1944. ERA.R.364.1.72, l 11.

³⁵⁶ Registreeritud kahjude aktide raamatus akt nr 252, 15.12.1944. Samas, l 32p.

³⁵⁷ Kokkuvõtte Tallinna kinostuudio sõjakahjudest, 15.12.1944. ERA.R.364.1.72, l 25.

³⁵⁸ Samas, l 30p.

³⁵⁹ Märkus: sõjakahjude kogusumma 541 070 rubla arvutuskäigus on viga: 12 500 (evakuatsioon) + 146 500 (reevakuatsioon) = 169 000 (õige: 159 000 rbl). Seega õige kogusumma on: 531 070 rubla. ERA.R.364.1.72, l 27p.

³⁶⁰ Samas, l 26.

³⁶¹ *Uus Eesti*, nr 201, 29.07.1939, lk 1.

³⁶² ERA.R.364.1.72, l 33.

kavatsetudki –, oli kokkuarvatult 194 730 rubla eest. Sõjakahjudesse kirjutati ka kolm peaaegu uut kopeerimis-automaati koos lisaseadmetega³⁶³ (129 000 rbl) – need pidi Leningradi saadetama laevaga, ent Tallinna sadamasse nad augustis 1941 jäidki.³⁶⁴

Reevakueerumiskuluna (146 500 rbl) oli arvestatud uute ruumide saamine ja aparatuuri ülesseadmine („kooskõlas ekspertidega“) stuudio kasutusse antavas hoones. Selle dokumendi alusel pidavat uus stuudio moodustuma laborist, montaaži-, valgus-, multi- ja operaatorite tsehhist ning töökojast ja garaažist.³⁶⁵ Akti formulari punktis „Ettevõtte lühikirjeldus“ on aga juba 14. detsembri seisuga kirja pandud: Tallinna Kinokroonika Stuudio, asutatud 1944, tsehhe 9, töötajaid 42.³⁶⁶

Kinostuudio 1944. aasta detsembrikuu tegevusaruandest selgub, et selleks ajaks oli loodavale stuudiole eraldatud kaks tuba ehk et paviljon-järelsünkroniseerimise ruumid olid saanud kaheksa uut klaasitud akent ja kolm ust, ahjud olid asendatud keskküttega ja tubadesse oli viidud elekter. Taastamistööde juhiks, s.t teostajaks, oli helioperaator insener Pärnpuu, kes sai KV-lt palka kuni 20. detsembrini. Et aga tema kohale määrati koosseisudes ettenähtud ehitusinsener, jätkas Pärnpuu aparatuuri ja valguspargi remondi-taastustöid. Tema koosseisu võtmine ja töö eest tasu maksmine tuli nüüd lahendada hoopiski Moskva Kinokomitees. Ka valgusmeister Vaarma, kes pidanuks juba alates septembrist palka saama Leningradi Kinokroonika Stuudiost, polnud – korduvatele meeldetuletustele vaatamata – tasu ikka veel saanud, ja Hallop tunnistab, et KV pidi Vaarmale otsesõnu „ebaseaduslikul teel palga arvel raha andma avansina“. Ja et Leningradi stuudio polnud raha kandnud ka Tallinnasse saadetud operaatorite grupi juhile Fominile, tuli tallegi maksata 1000 rubla.³⁶⁷

Nõukogude Eesti ringvaadete jaoks filmiti detsembris 12 kroonikapala – sh „Viimased lahingud Saaremaal“, „Maareform“, „Passide väljaandmine“ jm. Operaatoritele transpordi ning sisevõteteks vajaliku valgusaparatuuri ja selle vedamiseks kasutatud abijõudude eest maksis mõistagi KV, kusjuures *Glavkinoprokat* kandis Leningradi kinokroonika stuudio arvele Eesti ringvaadete valmistamiseks NSVL Kinokomitee poolt ettenähtud summasid, millest Leningradi stuudio pidanuks katma kõik siinsed väljaminekud.³⁶⁸

³⁶³ Moodne tehnika kodumaise filmi teenistuses. Kopeerimismasin, kus jookseb korraga kolm filmilinti. *Rahvaleht*, nr 66, 18.03.1939, lk 12. Fotol *Kultuurfilmi* laboratooriumi juhataja Eichelmann moodsa kopeerimismasina juures; *Kultuurfilm* saab uusi aparate. *Uus Eesti*, nr 201, 28.07.1939, lk 1. „Saksamaalt on tellitud üks moodsamaid ilmutusaparaate, aparaat kontakt-kopeerimiseks kitsasfilmilt kitsasfilmile ja kolmas aparaat kopeerimiseks laialt filmilt kitsasfilmile.“

³⁶⁴ ERA.R.364.1.72, l 31–32

³⁶⁵ Samas, l 33.

³⁶⁶ Samas, l 30.

³⁶⁷ KV detsembrikuus 1944 tehtud tööd Kinostuudio osas. ERA.R.1.15.32, l 32.

³⁶⁸ Samas.

1945. aasta jaanuarikuu Tallinna kinostuudio tööplaanides oli endiselt esmatähtsaks küsimuseks kinostuudiole hoone saamine ja seejärel – kinostuudiole direktori määramine ENSV RKN poolt. Hallopi kandidaadiks oli *Sojuzkino* ja *Lenfilmi* kunagine kaastööline, kinorežissöör Arnold Juhkum³⁶⁹, kelle ta saatnuks kohe jaanuaris Moskvasse Kinokomiteesse kohalekinnitamiseks ning volituste saamiseks, et taastada Tallinna kinostuudio ning tuua Leningradi evakueeritud varandus Tallinnasse remonti. Uuel direktoril tulnuks Moskva komitees korraldada ka Tallinna kinostuudio põhimääruse ja koosseisude kinnitamine.³⁷⁰

31. märtsil sai Arhitektuuri Valitsuse juhataja Harald Arman K. Maranikult ENSV RKN määruse kava Kinokroonika Tallinna Stuudio asutamise kohta ning palve esitada 2. aprilliks oma arvamuse, kas Tallinna ülesehituse kava kohaselt oleks võimalik taastada majad aadressil Harju 31 ja 33.³⁷¹ Vastuses kirjeldab Arman selle kvartali „täiesti ebasanitaarset olukorda“ ja kõrvalisi madalaid ehitusi ja tule müüre, mis tuleks „alustatud detailplaneerimiskava kohaselt lammutada, et organiseerida seal sanitaar- ja linnaehitustingimustele vastav hoov ning aed“. Aga et „tähendatud hooned“ olid tänava-äärses osas *üldiselt* säilinud, siis Arhitektuuri Valitsus nende taastamise vastu ei olnud.³⁷²

3. aprilli ENSV RKN määrusega asutatud **Kinokroonika Tallinna Stuudio** tegevuse alguseks loeti **19. märts 1945**. Selle määrusega kohustati ka Tallinna Linna TSN TK-d üle andma majad Harju 31 ja 33 ühes garaažidega kinostuudiole – viimase sellekohasel nõudmisel.³⁷³ Aga et ühendada uute ruumide ehituse ajaks stuudio kõik osakonnad (v.a heliosakond ja labor) tegi Andresen ettepaneku anda stuudiole ajutiselt kasutada Kultuurihoone ruume.³⁷⁴

Kinostuudio direktoriks, kes vormistati tööle arvates stuudio asutamisest 19. märtsist 1945, määras ENSV RKN Leningradi kroonikastuudio operaatori, Tartu ülikoolist ökonomisti hariduse saanud **Vladimir Parveli** (Lisa 2).³⁷⁵

Leningradi stuudioga tööjaotuse ja rahaasjade korrastamiseks leppisid Parvel ja Solovtsov juulis 1945 kokku, et *Nõukogude Eesti* ringvaadete väljalaskmise eest võtab vastutuse Leningradi stuudio“, s.t Eesti ringvaated lülitati nüüdsest siis ka Leningradi stuudio üldisesse tootmisgraafikusse.³⁷⁶ Temaatilise plaani pidi koostama Leningradi stuudio ning kõik

³⁶⁹ Arnold Juhkum. Senine teenistuskäik. ERA R.16.3k.958, l 4.

³⁷⁰ KV, nr K-585, KV jaanuarikuu 1945 tööplan Tallinna Kinokroonika Stuudio osas, 09.01.1945. ERA.R.1.15.32, l 31.

³⁷¹ Armanile, 31.03.1945. Samas, l 60.

³⁷² Kiri nr 585/214, 31.03.1945. ENSV RKN Asjadevalitseja asetäitja Maranikule, 03.04.1945. Samas, l 61.

³⁷³ ENSV RKN määrus nr 281, 03.04.1945. ERA.R.1.3.4, l 25.

³⁷⁴ Parvel ENSV RKN aseesimees Andresenile, dateerimata [kevad-suvi 1945]. ERA.R.1.15.32, l 79.

³⁷⁵ Vladimir Parvel. ÜK(b)P liikmeks astuja ankeet, 14.11.1945. ERAF.287.2.140, l 2.

³⁷⁶ Parvel ja Solovtsov Kinokomitee kohaliku kinokroonika osakonna juhatajale S. J. Gusevile, juuli 1945.

ringvaadete teemakavandid, mida toimetaja L. Piteriskoi ja režissöör E. Ballod esitasid nagu varasemaltki kinnitamiseks Leningradi kinostudio direktorile Solovtsovile, saadeti ka Pällile, kes need ainsagi märkuseta resulteeris: *kinoasjanduse mappi*.³⁷⁷

Ja kuniks *Nõukogude Eesti* ringvaateid toodeti Leningradis, tuli Parvelil oma käskkirjaga Tallinna stuudio koosseisus olnud režissööre, operaatoreid, toimetajaid komandeerida Leningradi – nagu kokkuleppes kirjas – ainult vajadusel, „vastavalt väljakutsele ning Leningradi stuudio poolt ettenähtud tähtaegadeks“. Tallinna stuudio kohustus andma võteteks transporti, osutama valguspargi ja helitsehhi näol teenust, mille kohta tuli esitada arve Leningradi stuudiole.³⁷⁸ Aga „hoolimata sellest, et operaatoritel ja toimetajal tuli pidevalt sõita Tallinna vahet“, olevat Solovtsovi hinnangul kollektiivil õnnestunud teha „poliitiliselt aktuaalseid, huvitavaid ringvaateid, mis olevat ka kasulikuks agitatsiooni ja propaganda relvaks“.³⁷⁹

1945. aastal valmis Leningradi Kinokroonika Studios juba 16 numbrit ringvaateid *Nõukogude Eesti*. Hakkas kujunema võtte- ja loominguline grupp, milles olid tegijaiks režissöörid E. Ballod, V. Kavrišvili, operaatorid V. Parvel, V. Tomberg, V. Sinitsõn, N. Dolgov, A. Klimov, S. Maslennikov jt.³⁸⁰

Juulis alustati vastavalt NSVL RKN j.a Kinokomitee kunstiliste filmide Peavalitsuse korraldusele *Lenfilmis* mängufilmi „Vallutusretk“ dubleerimist eesti keelde. Kuna Leningradis puudusid tõlkijad ja „rahvusnäitlejad“, tuli otsus dubleerida film Tallinnas ning seda tööd saadeti korraldama *Lenfilmi* dublaažigrupi direktor Aleksei Lapin.³⁸¹

Kui suurfilm „Vallutusretk“ jaanuaris 1946 Eestis ekraanile jõudis, kinnitas Päll *Lenfilmi* direktorile Ivan Glotovile, et see esimene film, mis „kõlab oma keeles, on eesti rahva poolt vastu võetud suurepäraselt“ ning Päll, kes „vaadanud seda suure huviga“, andis dublaažile hindeks „hea“. Kuna „Vallutusretke“ dublaažigrupp – L. Kuravskaja, A. Lapin, S. Pillau, M. Strekalova, N. Izotov ja M. Bernatskaja – olid „ennastsalgava tööga andnud eesti rahvale suurepärase kunstiteose“ ning et „Nõukogude filmide jõudmine Eesti NSV ekraanidele on agitatsiooni võimas relv ja sellel on sügavalt poliitiline tähendus“,³⁸² avaldas Päll lootust, et koostöö leningradlastega annab edaspidigi häid tulemusi ning palus arvesse võtta „meie soove

---

ERAF.1.80.35, 149.

³⁷⁷ *Nõukogude Eesti*, 1945. Teemaatiline plaan, 27.03.1945. Samas, 133.

³⁷⁸ Parvel ja Solovtsov ... Samas, 149.

³⁷⁹ Leningradi kinokroonika stuudio kiri nr 151, 08.09.1945. Samas, 170A.

³⁸⁰ Filmidokumentide annoteeritud kataloog, II osa, 1. vihik. 1940–1970, lk 30–37.

³⁸¹ *Lenfilm* ENSV RKN-le, 25.07.1945. ERA.R.1.15.32, 176.

³⁸² Päll Stepanovile, 06.07.1946. ERAF.1.81.22, 150.

ning anda eesti rahvale 1946. aastal veel 3–4 kinofilmi tema emakeeles“. Päll lisas ka *meie soovid*: „Lihtsad inimesed“, „Taevatigu“, „Pojad“ ja „Suur läbimurre“. ³⁸³

Siitpeale algas Nõukogude mängu- ja multifilmide dubleerimine eesti keelde. Kuigi seda võidi tol ajal nimetada ka „vormilt rahvuslikuks ja sisult sotsialistlikuks kinokunstiks“, andis koostöö *Lenfilmiga* ikka veel noorele Eesti kinematograafiale kooliharidust – sealäbi omandasid teadmisi, oskust ja vilumust režissöörid, helioperaatorid, monteerijad, toimetajad, ning oma esimese filmikogemuse said ka paljud Eesti näitlejad. Paraku – mis liigub, see kulub, ja tänaseks pole meile neist eesti keelde dubleeritud filmidest jäänud rohkemat kui teadmine pealkirjadest, käskkirjad filmide töösse laskmisest, tootmistähtaegadest ning hinnangutest dublaažirežissööride ja filme *sisse-* või *pealelugenud* Tallinna teatrite näitlejate (sh V. Alev, H. Malmstein [Malmsten], A. Randviir, V. Ratasseppe, Ed. Tinn, A. Leetva, I. Ürgo, A. Rebane jt) tööle. *Suursuguste* Nõukogude kinofilmide eestikeelse tõlke või dublaaži ebaõnnestumise eest võidi tegijad süüdi mõista ja töölt kõrvaldada – ning ilma mingi pidulikkuseta seda ka tehti.

Stuudio 1945. aasta tööde-tegemiste kokkuvõttena vajaks äramärkimist kaheksa kuu kohta koostatud ülevaade planeeritud, tegelikult kulutatud ja kokkuhoitud rahast. See koondtabel annab kinnitust, et 1944. detsembris sõjakahjude akti kirjutatud stuudio koosseis – 42 ametikohta – oli aasta hiljem ikka veel komplekteerimata, s.t Moskva poolt kinnitamata. ³⁸⁴

Plaanis ettenähtud 110 500 rublast palgarahast kasutati märtsist oktoobrini 1945 tegelikult ära 34 500 rubla – s.t kokkuhoid 76 000; kaheksaks kuuks lähetusteks mõeldud 9200 rublast oli ära kasutatud 6800 – kokkuhoid 3200; töötajate reevakuatsiooniks kulus plaanitud 16 200 rubla asemel 4100 – kokkuhoid 12 100; Leningradis oleva stuudio varanduse üleveoks arvati minevat 12 000 rubla – tegelikult kulus 3000, siingi *ökonoomia* 9000 rubla. See-eest küttele ei kulunud kopikatki: plaanis 600 rubla – tegelik 0 ja kokkuhoid 600 rubla. Ainus rida, mis näitab ülekulu, oli ruumide rent: ette nähtud 4200 rubla asemel tuli üüripindade eest tegelikult maksta 7200 – s.t ülekulu 3000 rubla. ³⁸⁵

Aprillis 1946 Moskvast kinnitatud Kinokroonika Tallinna Stuudio 1945. aasta aruanne mahtus ära ühte lausesse: kuivõrd stuudio 1945. aastal tootmistegevust ei olnud, siis tootmisnäitajaid, töö ja palga ning omahinna aruandlust ei ole. ³⁸⁶

---

³⁸³ ERAF.1.81.22, 1 1–2.

³⁸⁴ Tallinna kinostuudio 1945. a põhitegevuse aruanne. ERA.R.1707.1.2, 1 50.

³⁸⁵ Samas.

³⁸⁶ Tallinna kinostuudio aastaaruande kinnitamine, Moskva, 13.04.1946. Samas, 1 88.

3. Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi moodustamine 1946–1947

3.1. Ümberkorraldused NSV Liidu MN j.a Kinokomitees ja liiduvabariikides

3.1.1. *Kogu maa kinofitseerimine.*

NSV Liidu kinematograafia ministeeriumi moodustamine

NSVL RKN j.a Kinokomitee esitatud sõjakahjude aktis seisis kõikide vabariikide asiste kahjude kogusumma: 2 953 938 000 rubla.³⁸⁷

Sõja-aastal 1945 Kinokomitee esimehe Ivan Bolšakovi koostatud sõjajärgse Nõukogude kinematograafia ning kinovõrgu taastamise ja arendamise viisaastakuplaanidesse oli sissekirjutatud eesmärk lähiaastatel ette valmistada vabariikidele insener-tehniline ja loominguline kaader ning selline materiaal-tehniline baas, mis pidanuks võimaldama luua 80–100 mängufilmi aastas.³⁸⁸

Uute-suurte värvi- ja stereofilmide kõrval oli ette nähtud ka hulga kinode, kinoaparatuuri ja võttetehnikat valmistavate ning filmilinti tootvate ja töötlevate tehaste jms ehitamine.³⁸⁹ Kõik need „õhinast ja entusiasmist“ sündinud unistused, mille teostamiseks lubas riigieelarve viieks aastaks 500 miljonit rubla, anti hiljem välja eraldi teosena: Bolšakov, I. G. „Nõukogude kinematograafia taastamise ja arendamise viie aasta plaan 1946–1950“.³⁹⁰

Sadade hävitatud või purustatud kinode taastamiseks kinnitas NSVL RKN 8. jaanuaril 1946 kapitaalehitusteks plaani, mille järgi tuli 1946. aastal 30,9 miljoni rublaga NSV Liidus käiku lasta 62 kino. Nende loetud rublade ja objektide nimekirja eesotsas oli VNFSV 29 kino ja 13 miljoni rublaga, Ukraina 10 kino taastamiseks anti 7 miljonit, Valgevene nelja kinomaja ehituseks 3 miljonit rubla. Usbeki NSV-le kirjutati 800 000 ja Gruusia NSV-le 600 000 rubla ühe kino ehituseks, Moldaaviale 1 miljon kahe kino ehituseks jne. Kolme paikkino taastamiseks/ehitamiseks Läti NSVs pidi kuluma 800 000, Leedus 600 000 ja Eestis – 1 miljon rubla.³⁹¹

Kogu maa kinofitseerimiseks – kinovõrgu taastamiseks ja arendamiseks – pidanuks 1946. aasta lõpuks NSVL-s olema töösse rakendatud 20 400 kinoseadist, sealhulgas VNFSV-s 13 700 (neist NSVL kinokomiteele kuuluvaid 10 595), Ukrainas 2 615 (2 200), Kasahstanis

³⁸⁷ Летопись ..., с. 16; История киноотрасли в России, с. 853.

³⁸⁸ 1945. aastal valmis NSVL-s 19 täispikka mängufilmi plaanilise 35 asemel. История киноотрасли в России, с. 872, 890.

³⁸⁹ Samas, с. 849–851. Kinovõrgu arendamise plaanist vt: „История киноотрасли в России“, 5.5. Кинофикация и кинопрокат послевоенного периода, с. 919–925.

³⁹⁰ И. Большаков. Пятилетний план восстановления и развития советской кинематографии. 1946–1950 гг. Москва, 1946.

³⁹¹ NSVL kinofikatsiooni 1946. aasta kapitaaltööde plaan. NSVL RKN määrus nr 36, 08.01.1946. ERA.R.1946.1.17, 19.

877 (650), Valgevenes 605 (560), Usbekistanis 580 (380), Gruusias 315 (210), [...] Karjala-Soomes 117 (110), Lätis 108 (100), Leedus 93 (90), Eestis 78 (70). Igas rajoonikeskuses ja linna-tüüpi asulas pidi aasta lõpuks töötama üks statsionaarne kinopunkt, ja igas külanõukogus tuli kinoseansse korraldada mitte harvem kui 1–2 korda kuus. Selle kõige toimimiseks kohustati *Glavkinoprokatti* täiendama oma filmifondi 27 000 koopiaga ning varustama vabariiklikke kontoreid rahvuskeelde subtitreeritud filmidega. Kursustel ja kinokoolides tuli välja õpetada 5000 kinomehaanikut. Vabariikide RKN-sid kohustati käiku laskma suvekinosid, kindlustama ehitusi ehitusmaterjalide, transpordi ja tööjõuga, ning linnakinosid elektrivoolu ja mööbliga jms; lisaks tuli vabastada 1. juuliks 1946 kõik kinodeks ehitatud hooned, mida kasutati mingil põhjusel muul eesmärgil ning – taastada nende funktsioon kinona; *Glavneftesnab*’il tuli anda 25. jaanuariks rändkinodele lisaks ettenähtud fondile veel 200 tonni bensiini.³⁹²

Sama hooga jätkas kinokomitee esimees Bolšakov, kelle 26. veebruari käskkirjaga kohustati vabariikide KV-si esitama 1. juuliks Kinofikatsiooni peavalitsusele vajaduspõhine tellimus sisseseadele, mida vajati ühe lastekino avamiseks *nimetatud* linnades ja pealinnades, sh mõistagi ka Vilnius, Riia ja Tallinn.³⁹³ Käskkirjale kaasa pandud 28 lastekino loetelust saanuks eeskujuks võtta näiteks Leningradi lastekino *Rodina* (istekohti 827) või Moskva kino *Oktjabr*’ (kohti 406) või Ivanovo *Ars*’i (680) või Saratovi *Pioner*’i (585 kohta) jne. Sama käskkirja teise lisaga saadeti kopeervabrikuisse kordusväljalaskeks kümme varasemate aastate laste- ja noorsoofilmi, sh „Ruslan ja Ljudmilla“, „Aarete saar“, „Gorki lapsepõlv“, „Poeedi noorus“, „Minu ülikoolid“, „Kuidas karastus teras“, „Doktor Aivaluson“ jt.³⁹⁴

Arvata võib, et eelnevast tulenevalt on ENSV kinofikatsiooni valitsuse Vladimir Riis veebruaris kirja pannud ENSV RKN ja EK(b)P KK määruse nr ... *projekti* „Abinõudest kinotöö paremustamiseks ENSV elanikkonna teenindamisel 1946. aastal“. Selles on Riis kohustanud ENSV RKN j.a kinofikatsiooni valitsust 1946. aastal käiku laskma 15 kinoseadet – neli linna- ja kaks maapaikkino ning üheksa heli-rändkinoseadet. Selleks et alates novembrist saaks *kinomees* külastada igat valda vähemalt kaks korda kuus – s.t et rändkinod saaksid takistusteta marsruudil töötada iga päev –, tuli TK-de esimeestel *tingimusteta* tagada õigeaegne hobuküüt. ENSV RKN pidanuks *paluma* NSVL Kinokomiteed, et Eestile eraldataks 10 rändkinokomplekti ning antaks käigusolevate välismaiste kinoaparatuuride tarbeks tagavaraosi

³⁹² NSVL RKN määrus nr 36, 08.01.1946. ERA.R.1946.1.17, l 5–8.

³⁹³ NSVL RKN j.a Kinematograafia Komitee käskkiri nr 79, 26.02.1946. Samas, l 23.

³⁹⁴ Lisa 1: Loetelu [NSVL-s] tegutsevatest lastekinodest. Samas, l 25; Lisa 2: Loetelu kordustiraaži lastefilmidest. 01.01.1946. Samas, l 26.

vastavalt *lisale nr 5*. Kinomehaanikute koolis ja kursustel tuli aastaga ette valmistada 25 paikkinomehaanikut, 50 heli-rändkinomehaanikut ning 25 motoristi.

ENSV Riiklikku plaanikomisjoni kohustas Riisi *projekt* eraldama KV-le freespingi *Universal* koos moodul-freesijate komplektiga, et valmistada käigusolevatele välismaistele kinoaparatuuridele kohapeal tagavaraosi (vt jälle *lisa nr 5*), ning 2500 meetrit bergmanitoru – vanade kinoaparaatide uuendamiseks ja uute aparaatide ülesseadmiseks. ENSV ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse RK (sm Kazanski) pidi plaani võtma kinode ehituse Tallinnas, Narvas, Tartus, Türil ning filmibaasi ehitustööd Tallinnas. ENSV RKN j.a Autotranspordi Peavalitsusel tulnuks KV-le üle anda ruumid Vene 14 koos külm-garaažiga, mida kasutas autoremondi töökoja *Sirp ja Vasar* filiaal.

Lisaks tulnuks RKN-l kõigile ühtviisi arusaadavalt määrata, et kinoteatrit *Gloria-Palace* peab pärast riikliku teatri *Estonia* taastamistööde lõpetamist kasutama „tema otseste ülesannete täitmiseks, organiseerides seal vabariikliku tähtsusega eeskujuliku näidiskinoteatri“.³⁹⁵

Siinkohal vajab etteruttavalt äramärkimist, et Riisi koostatud *projekt* realiseerus võimuaparaadi suuremate reorganiseerimiste järel kohandatult ja osaliselt ENSV MN 11. aprilli 1946 määruses nr 280; ja lisada võiks ka, et 1945. aasta plaanis olnud Tallinna *Bi-Ba-Bo* ehitustööd polnud juunis 1946 veel alanudki ning ehkki Tartu raekoja taga, *Centrali* varemete juures teostati maikuus mingeid avariitöid, oli juunis 1946 töö jälle seiskunud.³⁹⁶ Riis koostas aga ikka plaanikomisjonile seletuskirju ja Eesti esimese kinoviisaastaku plaani uut plaani.

15. märtsist 1946 moodustati NSVL Rahvakomissaride Nõukogu asemele NSVL Ministrite Nõukogu ning 18. märtsil võeti Ülemnõukogu poolt vastu „NSVL rahvamajanduse taastamise ja arengu viisaastakuplaani seadus“. 20. märtsil andis NSVL ÜN Presiidium välja seaduse, mille alusel reorganiseeriti RKN j.a Kinokomitee kinematograafia ministeeriumiks, selle etteotsa jäi Bolšakov.³⁹⁷ Kinoasjandusele kui „tähtsaimale kunstidest“ omaette ministeeriumi loomisega tõsteti küll formaalselt selle staatust, ent selle „viigilehega kaeti häbelikult Bolšakovi ministeeriumi reaalne võimetus ja absoluutne allutatus agitpropile“. Valitsuse liinis määrati ministeeriumit *kureerima* K. Vorošilov.³⁹⁸

30. märtsil 1946 saatis minister Bolšakov NSVL MN-le määruse *projekti*, mille põhjal tuli vabariikides, kus oli juba loodud materiaal-tehniline baas filmitootmiseks, asutada liidulis-vabariiklik ministeerium. Kirgiisi, Tadžiki, Moldaavia, Leedu, Karjala-Soome ja Eesti NSV-

³⁹⁵ ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus, esitatud ENSV RKN j.a KV-lt, 12.02.1946. ERAF.1.81.22, l 11, 13.

³⁹⁶ Riis. Aruanne 1946–1950 KV kinovõrgu kohta. ERA.R.1946.1.30a, l 13.

³⁹⁷ История киноотрасли в России, с. 853; Летопись ..., с. 14.

³⁹⁸ История киноотрасли в России, с. 853.

des pidid vabariigi ministrite nõukogude juures endistviisi jätkama kinofikatsiooni valitsused. Määruse projekt nägi ette, et edaspidise materiaalse baasi arendes tõstatatakse küsimus ka neis vabariikides ministeeriumite loomisest.³⁹⁹

Ka Vene NFSV kinematograafia ministeerium vormistati alles jaanuaris 1947.⁴⁰⁰ Kõik sealsed mängufilme tootvad stuudiod ja ettevõtted said nimetatud kui „üleliidulised“ – sealjuures määras NSVL kinoministeerium, et VNFSV ministeeriumi juhtida jäid kinovõrk, kroonikafilme tootmine (v.a *üleliidulise tähtsusega* Dokumentaalfilmide Keskstuudios), kinotehnika remont ja varuosade tootmine, kinode projekteerimine ja ehitamine, kinomehaanikute ja kinovõrgule juhtiva kaadri ette valmistamine. Sellist otsust nimetas Bolšakov Ždanovile saadetud ettekandes „eriliselt tähtsaks“. Kuna 1938. aasta märtsist oli VNFSV kinovõrk allutatud otseselt NSVL Kinokomiteele, mis tegeles kõikide teiste harude kõrval *muuhulgas* ka Venemaa kinovõrgu juhtimisega, siis VNFSV kinematograafia ministeeriumil oligi *peamiseks ülesandeks* „kiiremas korras taastada sõjaeelne kinovõrk ja arendada seda vastavalt viisaastakuplaanile“.⁴⁰¹

24. aprillil, olukorras, kus viisaastakuks kinnitatud mängufilmide tootmis- ja temaatiline plaan oli *kõrgemalt poolt* tagasi lükatud ja levisid kuuldused, et kusagil tehakse kiirustades uut⁴⁰², tegi Bolšakov Moskva Kinomajas viisaastakuplaanidest pikema ettekande. Rääkides jätkuvalt 80–100 mängufilmi tootmisest 1946. aastal,⁴⁰³ olid sellesse plaani lisandunud nüüd ka Moskva ja Leningradi stuudiote suurejoonelised rekonstruktsioonitööd, Kiievi stuudio taastamine ja uute kunstiliste filmide stuudiote loomine Minskisse, Bakuusse, Vilniusesse, Riiga ja Tallinnasse.⁴⁰⁴

3.1.2. Kunstiliste filmide tootmise kava sõjajärgsel viisaastakul.

Kunstiline dokumentaalfilm „Nõukogude Eesti“

Samal ajal, koguni ühel ja samal päeval – 22. aprillil 1946 – on ka Tallinnas *ette kantud* kaks tulevikunägemust. Üks on esitatud numbrites, mis räägivad tavaliselt ilmekalt ja lihtsalt nii etteantud teemast kui ka sihtidest ja võimalustest; teine visioon on pandud sõnadesse, mis – nagu tihtipeale juhtub – pole ei ilmekad ega lihtsad, vaid juhitamatud.

³⁹⁹ Летопись ..., с. 15.

⁴⁰⁰ NSVL KM käsikiri nr 32/M, 04.02.1947. ERA.R.1946.1.39, l 13.

⁴⁰¹ История киноотрасли в России, с. 855–856.

⁴⁰² Samas, с. 860, 891.

⁴⁰³ 1946. aastaplaani kinnitatud 40st filmist valmis ametlikel andmetel 22, neist mitmed aga keelustati koheselt. Samas, с. 891.

⁴⁰⁴ Летопись ..., с. 16.

Niisiis esitas KV juhataja Vladimir Riis 22. aprillil ENSV plaanikomisjonile tööjõukoondtabelid, parandatud kapitaal mahutuste ning viisaastakuplaani kinovõrgule ja kinoremontitöökojale, KV-le aprillis üleantud ja nüüd organiseerimisel oleva abimajandi Toomaveski nr 316 (30 ha, sellest põllumaad 14,23 ha) viisaastakuplaane jms.⁴⁰⁵

22. aprillil esitas ENSV metsaministeeriumi tööjõu valitsuse ülem **Valentin Vaher**⁴⁰⁶ ENSV MN esimehele Veimerile käsikirjalise, autori poolt *ettekandeks* nimetatud kirjatüki „Rahvusliku kunstilise kinematograafia arengubaasi loomise küsimusest“.⁴⁰⁷ Vaheri *ettekandest*, mis tundubki vastusena varem püstitatud küsimusele *mida teha?*, peab lugejale selgeks saama, et noorel Nõukogude Eestil on olemas kõik võimalused algava viisaastaku jooksul välja arendada kunstiliste filmide tootmine. Selle vastutusrikka ülesande, samuti kui kinofikatsiooni viisaastakuplaani täitmiseks, tuli Vaheri kinnitusel „rakendada rida esmatahtsaid abinõusid“. Alustuseks aga tulnuks kõik kinovaldkonnad – stsenaariumide tellimine ja kirjutamine, mängu- ja kroonikafilmi tootmine, kaadrite ettevalmistus, stuudio ja kinode projekteerimine ning ehitus jms, teha juhitaavaks ühest keskusest – ENSV kinematograafia ministeeriumist.

Vaheri esmapilgul talitsematu teeside-vada teistkordsel lugemisel hakkavad meelde jääma üksikud teemad ja märksõnad, erialaterminid – Vaher kirjutas sellest, millest tema teadis. Kirjutas vene keeles, sest emakeel oli Peterburis lapse- ja koolipõlvega ununenud.⁴⁰⁸

1944. aastal suunati Eesti päritolu leningradlane Valentin Vaher ENSV metsatööstuse RK käsutusse, kuni tema ankeetandmetest selgus, et 1936–1937 töötas ta NSVL Riikliku kinotööstuse ettevõtete projekteerimise instituudi juhatajana ning 1937–1942. aasta juulini oli ökonomist-finantsisti haridusega Vaher tööl *Lenfilmis* nii filmidirektori kui ka kinostuudio rekonstrueerimisprojekti juhatajana.⁴⁰⁹ Kindla peale – teist sellist meest pärast sõda Eestis polnud, ja küsimusele *mida teha?* saigi vastata üksnes Vaher.

Peterburi konservatooriumis professor Jaan Tamme juures õppinud Vaheris⁴¹⁰ oli piiritud loomejõudu. Paraku saavad tema *valitud palad* järgneval paaril-kolmel aastal justkui nurgakivideks, millele hakatakse laduma Nõukogude Eesti kinokunsti luul-mõttelist alusmüüri.

Et saaks sündida filmikunst, selleks on vaja esiteks: 1946. aastal luua **kino-kontsert** – selle eesmärgiks on näidata Nõukogude vaatajatele eesti rahva kunsti (ooper, draamaetendused,

⁴⁰⁵ KV kinoremontitöökoja viisaastakuplaanid 1946–1950, Tööjõu-koondtabel, 22.04.1946. ERA.R.1946.1.30a, l 53–54; KV abimajandi viisaastakuplaan 1946–50, 26.04.1946. Samas, l 39.

⁴⁰⁶ Valentin Vaher. ERA.R.16.3k.508, l 2p.

⁴⁰⁷ ENSV MN esimees Veimerile, käsikirjaline, 22.04.1946. ERA.R.1.15.91, l 6.

⁴⁰⁸ Vaheer, Walentin. Moskva K.O.K. ERA.36.2.20599, l 1.

⁴⁰⁹ Valentin Vaheer. ERA.R.16.3k.508, l 2p.

⁴¹⁰ Joh. Vaheeri palvekiri K.O.K-ile, 17.03.1922. ERA.36.2.20599, l 7.

rahvuskoor, tants); sisevõteteks kasutada *Lenfilmi* paviljone. Teiseks: korraldada erikursused Tallinnas või Nõmmel kohaliku loovkaadri, s.o kinonäitlejate ja tehnilise personali koolitamiseks; kinoinseneride ettevalmistus Leningradi kinoinseneride instituudis (LIKIs) ning režissööride ja stsenaaristide ettevalmistus VGIKis alaku tänavu, 1946 sügisest. Kolmandaks: 1947. aastal tuleb alustada kunstiliste filmide **studio ehitusega Nõmmele**; tootma hakkame 5–10 mängufilmi aastas. Kasutades *Lenfilmi* rekonstrueerimise projekte, saaks projekteerimine alata juunis 1946, tehniline projekt oleks valmis oktoobris, studio I järgu ehitus saabki alata märtsis 1947. **Nõmmele** kerkib 3–5 võttepaviljoni (ateljeed), töö- ja elukorpused administratsioonile ja loomingulisele personalile, põhi- ja abitsehhid, laohoone jms. Selleks kõigepealt tuleb ministeeriumi juurde luua oma ehitusvalitsus. Ehituse varustamiseks tööjõuga tuleb organiseerida „Kunstilise filmi arendamise ühing“, mille liikmed on kohustatud aasta jooksul ehitusel töötama kolm päeva. Neljandaks: NSVL Kinematograafia ministeeriumil tuleb loodava studio jaoks eraldada sünkroonkaamera, helikirjutusaparatuur, ilmutusmasin koos kuivatuskappidega ja valgusaparatuur. Lõpetuseks: täna, aprillis 1946, tuleb eraldada ajutised ruumid näitlejate koolile ja tehnilise personali kursustele, **elumajad** Nõmmel studio ja ministeeriumi juhtkonnale, samuti 10 veoautot ja 5 sõiduauto (sh neli veoautot *Tonwagenite* ja *Lichtwagenite* veoks) jms.⁴¹¹

Vaieldmatult oli selles Vaheri nägemuses Nõmme mändide alla kerkivast *kinolinnast* dialektikat ja omamoodi ilugi, mida tuli jagada. Hoovõtuks oli Vaher oma mõtete esimese eksemplari, samuti käsikirjalise, saatnud juba 15. aprillil EK(b)P KK agitpropile.⁴¹² Arvatavalt just seal see seeme idanema saadi. Alustuseks aga saadeti Moskvast abivägi, korraldused ja *õppevahendid*, et algajaile ette näidata, kuidas üks õige kinotegemine ülepea käib.

12. aprillil teatas NSVL kinematograafia minister Bolšakov Karotammele, et täismetraažilise kunstilise dokumentaalfilmi „Nõukogude Eesti“⁴¹³ tootjaks on Moskva määranud Dokumentaalfilmide Keskstudio koos Tallinna studioga. Palveks Karotammele oli osutada võimalikku kaastööd ja abi 13-liikmelisele loomingulisele kollektiivile eesotsas režissöör Lidia Stepanova ja filmidirektor Boris Lakmaniga.⁴¹⁴ Nüüd asus kogu Nõukogude Eesti korraldama filmivõtteid – käske ja juhtnööre jagati kõigile, neid tuli nii Moskvast, EK(b)P KK-st kui ka ENSV MN-st. „Kunstilisele dokumentaalfilmile“ tuli leida konsultant (s.t leitigi – Paul Rummo), kõik maakondade ja linnade TK-d pidid abiks olema teatrietenduste (ooper, draama) ülesvõtmisel, organiseerima isetegevuslaste masse (laulud-tantsud) ja

⁴¹¹ ENSV MN esimees Veimerile. ERA.R.1.15.91, 17–11.

⁴¹² V. Vaher. Rahvusliku kunstilise kinematograafia arenemise baasi loomise küsimusest. ERAF.1.81.22, 126–30.

⁴¹³ „Nõukogude Eesti“ (1946). EFA.203.932. <http://www.efis.ee/et/filmiid/film/id/4654/>.

⁴¹⁴ NSVL KM, nr 7/124. Bolšakov Karotammele, 12.04.1946. ERAF.1.81.22, 131.

kehakultuurlaste masse. Õhuvõteteks eraldati Stepanovale lennuk, sadamas ja lähel ootasid kaatrid. Võtmetechnika, valgusaparatuuri, võttegrupi veoks said korraldusi raudtee ja Vene tänava autoremondi artell *Sirp ja Vasar*. Kõikidele Stepanovale neljaks kuuks eraldatud veo- ja sõiduautodele anti 4 tonni bensiini ja 0,5 tonni kerosiini.⁴¹⁵ Hendrikson sai käsu majutada kino-moskvalased Võõrastemaja Trusti kaudu Tallinnas hotelli⁴¹⁶, kõikjal ja kõigil tuli võttegrupp kindlustada „toiduainete ja eluasemega normaalseks tööks“.⁴¹⁷ Filmidirektor Lakman arvati maist novembrini Tallinna Kinostuudio koosseisu, palka sai aga endiselt Dokumentaalfilmide Keskstuudiost.⁴¹⁸

Ja kunsti sai rohkem kui küll. Selle filmipeo lõpetas ametlikult Veimeri tänukiri Bolšakovile, milles avaldati tänu kogu kollektiivile – Stalini preemia laureaatidele S. S. Školnikovile ja V. E. Tombergile, ennekõike aga B. V. Lakmanile ja südamest L. I. Stepanovale. *Saime, mida tahtsime*:

„Film annab edasi eesti rahva elu, võitlust ja tööd, kultuuri ja rahvakombeid. [...] näitab mitme sajandi pikkust võitlust verejanuliste teutooni rüütlitega. Näitab eesti rahva ajaloolist sõprust suure vene rahvaga ja seda suurt abi, mida vene rahvas ja teised vennasrahvad pidevalt osutavad eesti rahvale rahvamajanduse ülesehitamiseks, mis sai barbaarselt rüüstatud saksa okupantide poolt. Film on tähtsaks kasvatusinstrumendiks ja kindlustab sõprust NSVL rahvaste vahel.“⁴¹⁹

1947. aasta juunis määrati „Nõukogude Eesti“ loomingulisele kollektiivile (L. Stepanova, V. Tomberg ja S. Školnikov) esimese järgu Stalini preemia.⁴²⁰ Dokumentaalfilmide Keskstuudio operaatoritele Tombergile, kes 1945. aasta detsembrist tuli Tallinna kinostuudio palgale, ja Školnikovile oli see teine stalinlik preemia, Lidia Stepanovale aga alles algus. Enne „Nõukogude Eestit“ oli ta just lõpetanud koostöös Stalinabadi kinostuudioga filmi „Tadžikistan“⁴²¹ ja Moskva kodustuudios „Talvel“, seejärel jõudis ta teha veel mitmeid *kunstilisi dokumentaalfilme* – „Moskva – NSVL pealinn“ (1947), „Demokraatlik Ungari“ (1949), „Puškini päevad“ (1949), „Stalini-nimeline“ [Moskva autotehas] (1949) „1. Mai

⁴¹⁵ EK(b)P KK ja ENSV MN määravad: ... ERAF.1.81.22, l 32.

⁴¹⁶ ENSV MN korraldus nr 293-k, 16.05.1946. Samas, l 39.

⁴¹⁷ EK(b)P KK ja ENSV MN määravad: ... Samas, l 33.

⁴¹⁸ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 120, 29.08.1946. ERA.R.1707.1.3, l 85. Vt ka: J. Ruus. *Op. cit.*, Semjon Školnikov, lk 336.

⁴¹⁹ ENSV MN, nr 134/3, Veimer Bolšakovile, 28.01.1947. ERA.R.1.15.141, l 1.

⁴²⁰ Летопись ..., с. 57.

⁴²¹ Samas, с. 14. „Tadžikistan“ võitis 1946. a Veneetsia filmifestivalil pronksmedali. Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories. Edited by Michael Rouland, Gulnara Abikejeva, Birgit Beumer. I. B. Tauris, 2013, p 13.

Moskvas“ (1950), „Nõukogude Kasahstan“ (1951)⁴²², ning pärjati *ei-tea-mitu-korda-veel* Stalini preemia laureaadiks.⁴²³

Stepanova 1925. aastal alanud filmilooke katkestati 6. veebruaril 1953. NSVL kultuuriministri Panteleimon Ponomarenko maikuises käskkirjas sai tema vallandamine lõpliku ja viimase kinnituse. Dokumentaalfilmis „Mööda Krasnojarski kraid“ kasutas Stepanova „Nõukogude filmile häbiks olevaid lubamatult suuri instseneeringuid“. Ponomarenko sõnul oli Stepanova selleks ajaks „kaotanud kohusetunde riigi ees“, oli „enesekeskne ja enesega rahulolev“. Režissööri lavastatud episoodid olevat „moonutanud suurepärase Krasnojarski krai majandus- ja kultuurielu“. Stepanova film prakeeriti ja ta ise „kõrvaldati kinematograafia süsteemist“.⁴²⁴ Nüüdsest pidi üleöö kaduma filmilookežanr „kunstiline dokumentaalfilm“, ning see tuli asendada nõukoguliku tõsimeelse tegelikkusega – eluga *nii nagu see on*, „elufaktide“, „faktide paatose“ ja „faktide entusiasmiga“.⁴²⁵

3.1.3. ENSV kinofitseerimise viie aasta kava.

Kino- ja küüdimehed

Märtsis 1946 kinnitas EK(b)P KK agitprop Riisi koostatud kevadise külvikampaania loosungid maakinoteatritele ja rändkinodele:

1. Alusta külvitöödega õigel ajal, siis lõikad enam.
2. Ainult puhitud ja kõrge puhtuse ning idanevusega külvis kindlustab kõrge saagi. [...]
4. [...] – koosta nõuetele vastav külvikord, mis rahuldab ka loomakasvatuse tarbed. [...]
6. Üheski majapidamises ei tohi puududa marjapõõsad, milliseid istutame igasse individuaalaeda.⁴²⁶

Riis tegi kokkuvõtteid külvikampaaniast ja kinovõrgu aprillikuu töötulemustest. Kõiki näitajaid – seansside ja külastajate arv ning brutotulu, nii maal kui linnas, oli ENSV ületanud enam kui 100%-liselt,⁴²⁷ mispeale Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu ja NSVL kinematograafia ministeeriumi ühise otsusega määrati ENSV KV-le „üleliidulises

⁴²² Летопись ..., с. 16, 84, 119, 123, 127, 138, 155, 173.

⁴²³ L. Stepanova sai Stalini preemiad 1947., 1948., 1949., 1950., 1952. aasta loomingu eest.

⁴²⁴ NSVL Kultuuriministri käskkiri nr 705, 15.05.1953. ERA.R.1797.3.35, l 7.

⁴²⁵ В. Ждан. Эстетика фильма. Москва: Искусство, 1982, с. 307.

⁴²⁶ Riis EK(b)P KK Propaganda osakonnale, 25.03.1946. ERA.R.1.15.91, l 5.

⁴²⁷ KV aprillikuu 1946 eksploatatsiooni plaani täitmine. Samas, l 22.

sotsialistlikus võistluses linnakinovõrgu alal k.a. aprillikuu eest kolmas preemia“.⁴²⁸ Isemajandav *kinofikatsioon* teenis sel maikuul linna kinovõrgus 1922 seansiga brutotulu 1 477 000 (täidetud 109%) ja maal 680 seansiga 199 000 rubla (107,5%).⁴²⁹

Juunis 1946 esitas Riis ENSV riiklikule plaanikomisjonile kinovõrgu uue, parandatud arengukava 1946–1950, seekord koos seletuskirjaga.⁴³⁰ Selles esimest viisaastakut sissejuhatavas dokumendis, mis sõnastab igapäevase arusaadavalt Riisi ja *feliksi*⁴³¹ kokkulöödud numbrid, puudub paraku igasugune loovale mõttele vajalik vabadus.

Riis selgitab, miks uute kinoseadiste töölerakendamine on raskendatud – esiteks puudub *kohati* elektrivarustus ning teiseks pole kinomehaanikuid ja motoriste. Ja pole neid seepärast, et töö on raske ja palganorm madal, lisaks sellele suurenes kaoprotsent sõjaväkke kutsutute arvel. Motoristide kursus jäi 1946 kokku kutsumata, kuna puudusid kursandid, s.t sellisele madalale palgale soovijaid lihtsalt polnud. „Veelgi suuremaks raskuseks on ruumide puudumine“ – paljud rahvamajad ja koolid, kus tuleb töötada, pole rändkinole sobilikud. Nii töötabki rändkino valdades, kus võimalik, ühes kohas justkui statsionaar, kord-kaks nädalas. Lisaks sellele kehtivad tuletõrje eeskirjad, mis ei luba kooli- ja rahvamajades helikinoseadmeid üldse kasutada.⁴³²

Kui 1945. aasta I kvartalis oli töös 14 rändkino ja külastajaid ühel seansil keskmiselt 139, siis 1946 I kvartalis oli 26 rändkinoseadme kohta keskmiselt ühel etendusel ainult 93 inimest. Kinoseadmete arvu suurenemisega langeb külastajate arv veelgi ning kinovõrk hakkab nõudma dotatsiooni. *Nagu tabelist näha*, suureneb kinovõrk viisaastaku jooksul 335,9%, riiklikus võrgus koguni 342,5%. See kõik nõuab limiitseid kapitaalmahutusi 14,5 miljonit rubla – riigiplaan näeb aga ette ainult 7 miljonit. Ja kuna paljud asustatud punktid elektrienergiaga varustatud pole, nõuab olulist kapitaalkulutust ka omaette elektrijaamade ehitamine.⁴³³

Lisaks kõigele – plaanikomisjoni poolt viisaastakuks ette nähtud 7 miljonit rubla on „jaotatud kaheksale objektile täiesti ebareaalselt“. Koos KV ehitusinsener Laos Laanelaga on Riis siinkohal välja arvutanud 1946. aastal *turul* kehtinud kinode ehitushinnad – saadud kogemuste ja kehtivate ehitusmaksumuste alusel saadi lihtsamate (maakinode) 1 m³ maksumuseks 120–130 rubla, paremate (linnakinoteatrite) ehitusel tuli arvestada 140–150 rbl/m³. Kui aga siseviimistlusel oli tahtmine tarvitada veel ka kunstnikke (skulptuure, reljeefe,

⁴²⁸ KV, nr 515-4, ENSV MN aseesimees N. Puusepale. Alus: NSVL KM telegramm 25.05.1946. ERA.R.1.15.91, l 17.

⁴²⁹ KV aprillikuu 1946 eksploatatsiooni plaani täitmine. Samas, l 22.

⁴³⁰ Aruanne 1946–1950 KV kinovõrgu kohta, 10.06.1946. ERA.R.1946.1.30a, l 13.

⁴³¹ Mõnda elektronarvuti ajaloost. <http://www.hot.ee/zolki/Arvuti/Arvuti.html>, 06.04.2014.

⁴³² ERA.R.1946.1.30a, l 13–14.

⁴³³ Aruanne 1946–1950 KV kinovõrgu kohta, 10.06.1946. Samas, l 12–13.

kunstsepatöid, maalinguid jne), tõusnuks maksumus veelgi. „Määratud krediitidega saaks kogu viisaastaku jooksul ehitada 4–5 kino, mistõttu tuleb krediiti suurendada 7,5 miljoni võrra – vaja on 14,5 miljonit.“⁴³⁴ Pluss – mittelimiitseteks kulutusteks oli KV-le vaja 12,5 miljonit projektorite jmv muretsemiseks, väljavahetamiseks, aparaadiruumide ja kinomehaanikute ühiselamute ehitamiseks kümnes maakonnas, ning arvestades raskusi küüdisaamisel, tulnuks rändkinodele muretseda ka autod – ja sellekski tuli ette näha vastavad ressursid.⁴³⁵ Ka KV haldusaparaadi *tööjõu koondtabel* näitas viisaastaku jooksul kasvu – 104%: 1945 – 21 ja 1950 – 22 inimest (sh kümme maaosakondade juhatajat) kogu selle süsteemi püsti- ja tööshoidmiseks.⁴³⁶

Maakondade kinofikatsiooni osakondade juhatajad saatsid Riisile aruandeid, Riis tegi kokkuvõtteid ning uusi plaane kuudeks-aastateks.

Juba märtsis 1945 pidas rahanduse RK otstarbekaks koostada ENSV RKN määruse eelnõu tasuta küüthobuste andmise kohta rändkinode transportimiseks, kuna – rahanduse rahvakomissari asetäitja, akadeemik Juhan Vaabeli sõnastuses – „kinod on üheks tähtsamaks abinõuks kultuurtasapinna tõstmiseks iseäranis maakohtades“.⁴³⁷ Aasta möödas, ja aprillis 1946 võttis ENSV MN vastu määruse nr 280 (vt Riisi *projekt*, lk 67), mille üks punktidest kohustaski valla TK-sid ja külanõukogusid *tingimusteta* organiseerima rändkinodele küüti.

Mais saatis Riis kirja Pällile, et võetaks teadmiseks, et *maakohtades* on jätkuvalt sagedane ENSV MN määruse mittetäitmine. Küüdita jäetud rändkinod jõuavad kinopunkti kas suure hilinemisega või jäävad seansid hoopiski ära, hilineb kinoreklaam, tekivad tülikad telefonikõned ja vahelejäanud etenduspunktide tõttu suureneb küüdimaa veelgi. Mis aga selle juures on kõige halvem – rahval hakkab kaduma usk rändkinosse. Sellest siis ka kokkutulnud maainimeste põhjendatud nurin, ning asjatu ootamine ja puhkeaja raiskamine jms, ning – „selline pahane ja tegevuseta mass allub sageli üksikute „naljadele“, mida tehakse vastavate elementide poolt sihilikult riigikorra arvel“. Ja kõik see langevat soodsale pinnasele – kui meenutada, et „rändkinoetendusi külastab peamiselt küla noorem rahvas“.⁴³⁸

Nimetatud väärnähete edaspidiseks vältimiseks kohustas EK(b)P KK, s.o Päll, järgnevalt kõiki maakonnakomiteede sekretäre andma korraldus valla partorgidele, et need

⁴³⁴ KV 1946–1950. a viisaastakuplaan kapitaalehituse osas. KV, nr 1654-7, 10.06.1946. ERA.R.1946.1.30a, l 18.

⁴³⁵ Seletuskiri KV viisaastakuplaani (1946–1950) juurde. Samas, l 65.

⁴³⁶ KV tööjõu koondtabel. Viisaastakuplaan 1946–1950. Samas, l 53.

⁴³⁷ Rahanduse RK, nr K-585, ENSV RKN Asjadevalitsusele, 26.03.1945. ERA.R.1.15.32, l 58.

⁴³⁸ ENSV MN j.a KV, nr 1332-1, Pällile, 16.05.1946. ERAF.1.81.22, l 35.

nõuaksid valla TK-delt tõrkuvate, mitteilmunud või hilinevad küüdikohuslaste vastutusele võtmist – teistele hoiatuseks.⁴³⁹

Kätte oli jõudnud 1946. aasta suvi – kinokülastajad puhkasid, maal käis heinategu.

Ja siis, keset seda leitsakut ja rahu, saab Riis ära kirja EK(b)P KK-le saadetud kirjast – kirjutajaks tema alluv, Tartumaa KO juhataja, värvikas ja ääretult tegus **Georg Minjajev**, kes sattus kinoala võitlejate ridadesse juba septembris 1940. Tol ajal oli ta Tallinna kinode *Saturn* ja *Bi-Ba-Bo* komissar ehk usaldusmees – või nagu Minjajevi kohta kirjutatud on: „natsionaliseeritud ettevõtete esindaja“.⁴⁴⁰

„Käesolevaga pöördun Teie poole palvega, olukorra lahendamiseks, sest muidu edaspidi rändkinode töö ja plaani täitmine osutub võimatuks,“⁴⁴¹

seisab Minjajevi kirjas sissejuhatuseks. *Olukorra* lahendamiseks olevat ENSV MN 11. aprillil andnud määruse nr 280, mille põhjal Tartumaa TK ja EK(b)P Tartumaa komitee tegid 14. mail otsuse nr 102, mille § 2 kohustab valdade TK esimehi, parteiorganisatõreid ja külanõukogu esimehi: a. tingimusteta tagama rändkinodele õigeaegne küüt, et „rändkino saaks, oma marsruudil, töötada takistamatult“. Järgnevast Minjajevi kirjeldusest saame teada, kuidas pidanuks toimima rändkinodele küüdiandmise kord, vähemasti siis Tartumaal. Lühidalt – enne kui rändkinod sõitsid „ringreisule“, kinnitati marsruudid TK esimehe poolt; küüdi saamiseks anti valla TK esimeestele „aegsasti edasi“ Tartumaa TK tööjõu jaotamise ja arvestamise büroo juhataja allkirjaga telefonogrammid, TK esimehed pidid edastama need külanõukogu esimeestele ja nood siis omakorda küüdimeestele, et „sell’ ja sell’ kuupäeval kella 7 hommikul määrata kaks küüthobust rändkino transporteerimiseks ühest rahvamajast teise“.

„Sellega oleks kõik korras, kuid hobusemehed ei võta seda kuulda ega tule välja, ehk tulevad niivõrd hilja, et rändkino jõuab järgmisse punkti alles hilja õõsel, kui kinohuvilised [on] juba laiali valgunud, kirudes muidugi petlikku rändkino. Kõsib siis rändkino juhataja külanõukogu esimehelt: „Kus on küüthobused?“, vastab see, et „kõsud on väljaantud“ ehk jälle kõseb rändkino juhatajal ise otsida küüthobused välja.“⁴⁴²

Sellise ebanormaalse *olukorra* tagajärjel kannatab – Minjajevi ütlusel – „kultuurharidustõõ ja Nõukogude filmide propaganda edustamine maarahva seas, mõjude plaani täitmisele samuti halvasti“. Et tema juttu ei võetaks emotsiooniderõõhe kurtmisena, lisab

⁴³⁹ Põll EK(b)P maakonnakomiteede sekretäridele, 27.05.1946. ERAF.1.81.22, 1 42.

⁴⁴⁰ Hariduse Rahvakomissariaadi Riikliku Kinokeskuse bilansside komisjoni koosõleku protokoll nr 7, 1. novembril 1940 (*Saturn*). ERA.R.1946.1.7, 1 13; *Bi-Ba-Bo* komissar G. Minjajevi seletuskiri bilansi komisjonile, 16.10.1940. Samas, 1 186.

⁴⁴¹ Tartumaa KO EK(b)P KK-le, ära kiri KV juhatajale, 14.07.1946. ERAF.1.81.22, 1 48.

⁴⁴² Samas.

Minjajev haarava *reisukirjelduse* rändkino liikumisest Rahingelt Kärevere kaudu Laevani (ca 25 km) – nimetatud teekond kestis ei vähem ega rohkem kui neli päeva. Kirjatükki on mahutatud ilmselt kõik osalised: küüdimehed, rändkino juhataja, hobused, Minjajev, EK(b)P Tartumaa komitee propagandaosakond ja II sekretär Zaitsev, TK sekretär ja esimees Kalevik ning Tähtvere valla TK esimees. Kõik nad „võtsid asja lahendamise oma kätte – aga rändkino ei liikunud paigast.“ See oli lugu rändkinost nr 3, mis aga polnud *ainulaadne*, sest – rändkinol nr 4 jäid kinoetendused andmata Ahja vallas Rasina rahvamajas 8. juunil, Meeksil 9. juunil ja Piirissaarel 10. juunil. „Külanõukogu esimehe sõnade järele pühitses maarahvas Suviste pühasid ja sellepärast ei täitnud käsku.“ Jne.⁴⁴³

Kui nüüd jälle otse öelda, siis – seda *olukorda* tookord ei lahendatudki, ning mingil arusaamatul moel rändkinode töö ja plaani täitmine osutus ikka veel võimalikuks, nii Minjajevil kui kogu Eesti NSV maakinovõrgul.

3.2. ENSV kinematograafia ministeeriumi moodustamine

3.2.1. Algas Raadik Moskva ministeeriumi koridorides

17. juunil 1946 kinnitas NSVL MN kinematograafia ministeerium 34-liikmelise kunstinõukogu. Selles said domineeriva positsiooni tolle aja Nõukogude kino juhtivad jõud: ikka Bolšakov ja tema kõrval asetäitja M. Kalatozov, [...] ja ka G. Aleksandrov, T. Hrennikov, D. Šostakovitš, [...] ning filmitegijad M. Romm, S. Gerassimov, V. Pudovkin, M. Tšaureli, S. Eisenstein jt. Sealsamas kõrvaldati juba kinnitatud 1946/47. aasta kunstiliste filmide tootmisplaanist veel 16 filmi.⁴⁴⁴

Samal istungil kinnitati ka ministeeriumi nõukogu koosseis. Selle nõukogu põhimääruses oli öeldud, et see koosneb liiduvabariikide esindajatest ning selle ülesandeks on: arendada kinematograafia arengut vabariikides. Selle nõukogu kätte anti nüüd nii kunstiliste kui ka dokumentaal- ja kroonikafilmide tootmisplaanid ja raha; kinovõrgu arendamine, kinode, kinostuudiate ning kino- ja filmiettevtöte ehitamine; ning rahvuskaadrite ettevalmistamine.⁴⁴⁵

17. juunil tegi NSVL MN veel ühe otsuse: eesmärgiga arendada Läti, Leedu ja Eesti NSVs kinematograafiat määrati, et neis vabariikides moodustatakse kinematograafia

⁴⁴³ Tartumaa KO EK(b)P KK-le, ärakiri KV juhatajale, 14.07.1946. ERAF.1.81.22, 148.

⁴⁴⁴ Ždanovi, G. Aleksandrovi ja Bolšakovi ühisettekanne NSVL juhtkonnale mais 1946: tehti ettepanek asendada planeeritud 40st filmist 18. История киноотрасли в России, с. 858, 873; Летопись ..., с. 21. Vt: NSVL kinematograafia ministri käskkirj 103/M, Kunstiliste filmide 1946–47 tootmise plaanist, 25.04.1946. ERA.R.1946.1.16, 110.

⁴⁴⁵ История киноотрасли в России, с. 858; Летопись ..., с. 21.

ministeeriumid,⁴⁴⁶ ning vabariikide MN-sid kohustati ette nägema vahendid selleks, et 1946–1950 saaks valmis ehitatud kinostuudiod Vilniuses ja Tallinnas; olemasolevat Riia kinostuudiot tuli oluliselt rekonstrueerida. Juba 1947 tuli neis stuudios alustada mängufilmide tootmist – Eestis *Lenfilmi* ja Leedus *Mosfilmi* baasil. Riiga tuli saata vajalik võtmetehnika ja kaks režissööri.⁴⁴⁷

Veimeri ning Pälli sahtlitest võeti välja ja libistati laua otsale Valentin Vaheri kevadine *ettekanne*. Eestil oli olemas *kõik selleks*, et luua oma mängufilm, oma kinematograafia. Tuli vaid mõelda, kaaluda ja otsustada, kellele usaldada paberil üksipulgi kirjas olev ülesanne.

17. juunist oli Punaarmee Poliitvalitsuse ülema määrusega nr 01781 reservi arvatud 249. laskurdiviisi poliitosakonna ülem alampolkovnik **Algus Raadik**.⁴⁴⁸ Pärast Sõrve sõda *lahingukäskudeta* jäänud Raadik otsustati 1945. aasta oktoobris valida EK(b)P Järvamaa komitee büroo liikmeks ning NSVL ÜN valimistel sai ta olla ringkonna valimiskomisjoni esimees.⁴⁴⁹

Tallinnas tuli otsustada kiiresti ja Raadikule anti nädal asjade pakkimiseks – Moskvast oodati.

„17. juunil 1946.

NSVL Ministrite Nõukogu võttis vastu otsuse N.L. kinematogr. arendamise kohta ja otsused: luua Kinematograafia ministeerium N. Eestis; – võtta tootlusplaani (1946a.) filmimiseks A. Jakobsoni näidendi järele film „Elu tsitadellis“ (punkt 11. lisa otsusele). Stsenariumi autor Trauberg, lawastaja Vainzimmer [Al. Fainzimmer⁴⁵⁰, K.K.], lawastus – *Lenfilmi* stuudio, Otsuse nr 1262.“⁴⁵¹

See – ainus tagantjärele tehtud – sissekanne on esimene Algus Raadiku päevikus, mis kannab pealkirja „Märkmeid N. Eesti kinematograafia loomise ja arendamise päewist“.⁴⁵² Tänuväärselt täidab just see dokument Eesti kinoelu järgnevad päevad ning ametliku asjaajamise tühikud – sisuga.

Veel polnud Eesti NSVs kinematograafia ministeeriumit ega ministrit – Raadik tuli, et tutvuda olukorraga. Ja nägi nüüd oma silmaga kõike eelpool juba mitmeid kordi kirjeldatud. Stuudio jättis rusuva mulje; Parvel ja Pessegov [*kirjas*: Bessenov] kiratsevad; kõik on surutud

⁴⁴⁶ NSVL MN määrus nr 1262, 17.06.1946. ERA.R.1911.1.9, 125.

⁴⁴⁷ Летопись ..., с. 21.

⁴⁴⁸ A. Raadiku elulookirjeldus, 14.07.1946. ERAF.1.6.2875, 19.

⁴⁴⁹ Väljavõte EK(b)P Järvamaa komitee büroo istungi protokollist nr 28, 16.10.1945. Samas, 1 11.

⁴⁵⁰ Vt: История киноотрасли в России, с. 2177.

⁴⁵¹ A. Raadik. Märkmeid N. Eesti kinematograafia loomise ja arendamise päewist (17.06.–13.07.1946). ERA.R.1911.1.9, 1 63.

⁴⁵² Samas, 1 63–68p.

raskesse olukorda eeskätt ruumide kitsikuse ja raha puuduse tõttu; kaadreid ei jätku; Harju 31 taastada ei saa, sest pole raha jne. Kinofikatsiooni Riis oli Raadiku saabudes „tsipa paremas olukorras“, aga, nagu tunnustavalt on öeldud – selleks oli ära tehtud ka suur töö: N. Eestis töötavat juba 29 kino linnades, 9 maal ja 32 rändkino.⁴⁵³

Raadiku tulevikuplaanide arutamisele kaasati Riisi, Pessegovi ja Parveli kõrval ka Vaher ning Leningradi dublaažigrupi Grinbaum, kes olevat võtnud „asjast aktiivselt osa“.⁴⁵⁴

27. juunil kohtus Raadik Pälli ja Puusepaga („nende taga pidavatki asi kinni seisma“) – ikka selleks, et arutada tulevikku. Ning veel samal päeval ruttas ta vabanema Punaarmee ridadest, et sõita *kohe* Moskvasse.⁴⁵⁵

Järgmise päeva sissekanne algab sõnadega: „Tänane päev etendab Eesti kino ajaloo samuti tähtsat päeva. Täna toimus Keila-Joal sm Karotammega 3-tunnine vestlus Eesti kinematograafia tegevuse rajamise probleemidest.“ Raadiku ettepanekud olevat Karotamm kõik heaks kiitnud, tegi aga „ka palju väärtuslikke täiendusi“. Järgneb „arutatud ja otsustatud tähtsamate küsimuste“ loetelu, millest hakkab kerima jälle see Vaheri töökavand Nõmme kino-linnast, *fabrikust* ja õppekombinaadist. Filmide temaatikasse *lähemaks ajaks* kirjutatakse Karotamme heakskiidul „Elu tsitadellis“ ja Stepanova kunstilise dokumentaalfilmi kõrvale ka XII laulupidu, „Tasuja“, „Lõbus laupäevaõhtu“, „Eesti Donbass“, Vilde, Kitzberg, Lutsu lühinäidendid, „Ekskursioon Nõukogude Eestis“.⁴⁵⁶

Kuna ajalehtedes oli avaldatud teade, et „Berliini“ filmimisel osalenud Tallinna kinostuudiosse ümberasunud Vladimir Tombergile oli määratud Stalini preemia⁴⁵⁷, siis pidas Raadik ka seda „meeldivaks uudiseks meie töö algul“. Veel jõudis Raadik saata kirja Tallinna TK esimehele Hendriksonile *Bi-Ba-Bo* taastamise asjus – et mõelgu, kuidas võtta see töö *Estonia* eeskujul üldrahvalikuks ehituseks. Teine kiri saadeti Nõmme linna parteikomitee esimehele Ilvesele – seal oli juttu Nõmme kino-linnaku ehitamisest; Raadik jättis Parvelile, Riisile ja Vaherile täpsed juhised tema äraoleku ajaks, ja õhtul algas sõit Moskvasse, kus – kirjutab Raadik – „alustan ministeeriumi asutamise tegevust“.⁴⁵⁸

Enne aga kui Raadik Moskva koridoridesse satub, tuleb vahepeatus Leningradis. Vestlus Kinomajas professor Leonid Traubergiga kestis küll ainult kümme minutit, ent ometi

⁴⁵³ ERA.R.1911.1.9, l 63.

⁴⁵⁴ Samas, l 63p.

⁴⁵⁵ Samas, l 63.

⁴⁵⁶ Samas, l 63p.

⁴⁵⁷ Vt: Ed. Päll. Kõrge tunnustus kohustab. Stalini preemia andmise puhul kirjanik A. Jakobsonile, helilooja G. Ernesaksale ning filmioperaator V. Tombergile. *Rahva Hääli*, 10.06.1947; A. Saari. Teistkordne Stalini preemia laureaat. *Sirp ja Vasar*, 14.06.1947, lk. 4.

⁴⁵⁸ ERA.R.1911.1.9, l 63p.

need väärtsid seda, et Raadik selle kohtumise, millele Trauberg hilines, olulised punktid meile kirja pani. Trauberg jätnud Raadikule liiga tähtsa tegelase mulje, seda esiteks. Teiseks arvanud Trauberg, et kutsub „Tsitadelli“ mõned Eesti nimekad näitlejad, teised võtab *kohapealt* [Leningradist]. Raadik olla öelnud, et „meil on teine arvamine“ – kasutame ainult Eesti näitlejaid, ja soovitame näitejuhiks Põldroosi. Õhtul jätkus teekond Moskvasse sm Koorti ja akadeemik Vaabeli seltsis.⁴⁵⁹

Ja 30. juuni õhtul, kui üle olid vaadatud kõik märkmed ja paberid, et olla järgmisel päeval „Bolšakovi juures esindus- ja löögivalmis“, silmitses meie Raadik haaramatult suurt ja toredat Moskvat Varblasemägedel, „kust kord ka Napoleon Moskvat vaatas“.⁴⁶⁰ Mõttelised paralleelid peaksid näima kohatuina, kuid plaan ja volitused „Moskva võtmiseks“ Raadikul siiski olid.

Vestlus Bolšakoviga kestis üle tunni, ja selle kokkuvõtteks – peale selle, et Bolšakov nõustus kõigi kavatsustega, mida Raadik talle *Vaheri ettekande* põhjal ette kandis – oleks ehk see, et Raadikule jäi ministrist mulje kui väga nõudlikust ja kultuursest inimesest. Järgnesid käigud, kus Raadik sai iseendast pikemalt rääkida – ENSV loodava ministeeriumi kaadri küsimust arutati ministri asetäitja Lukaševiga ning Raadiku personaalküsimust KK kaadrite valitsuses Nazarovi juures, täideti formaalsusi.⁴⁶¹

Järgnevad päevad olid „sisustatud väsimuseni“ – kohtumised ministri asetäitja Mihhail Kalatozoviga, kes sõja-aastatest kaks viimast oli veetnud Hollywoodi *konveieris*, saanud seal kogemusi, mida nüüd *Mosfilmi* direktorina stuudio radikaalseks rekonstrueerimiseks kasutas⁴⁶²; filmide tootmise II peavalitsuse ülema Tihhonovi ja selle asetäitja Apakidzega; siis tulid päevad, mil Raadik tutvus kinofikatsiooni valitsuse ja *Glavkinoprokati* Peavalitsuse ametnikkonnaga; eeskujuliku kinoteatri *Metropol* „intensiiviküllase“ direktori Ivanoviga, kinotöölise majaga, Moskva tsirkusega; *Mosfilmi* stuudioga. Ülesandeid jagas Raadik peaprojekterijale Lukinovile; ka Bolšakovile *esitati nõudeid* transpordi peale ja *paluti* sanktsioone kahe kinofakulteedi asutamiseks Tallinnas, ühtlasi luba avada Eestis kinokunstikool-õppekombinaat. Õhtul oli Moskva tsirkuses aserbaidžaaani tsirkuse esietendus. Uue *Suur-Mosfilmi* stuudiot projektide peainsener Mihhail Zinovjevits Bosotski (?) oli lahkelt nõus Raadikuga kohtuma oma kodus, et „jutustada stuudio ehitamise põhimõtteid ja uue tehnika saavutusi sel alal“.⁴⁶³

---

⁴⁵⁹ ERA.R.1911.1.9, l 64.

⁴⁶⁰ Samas, l 64p.

⁴⁶¹ Samas.

⁴⁶² История киноотрасли в России, с. 691.

⁴⁶³ ERA.R.1911.1.9, l 64p–65p, 68.

7. juuli oli puhkepäev. Ja esmaspäeval oli jälle kibe päev – aeti transpordi, raha ja ehituse asju. Raadik käis ka VOKSi juhataja Vladimir Kemenovi juures konsultatsioonis, kuidas Eesti NSV võiks alates XII laulupeost luua „kultuursed sidemed teiste maadega“, kuidas kirjandust vahetada. „Õhtul oli Kammerteatris Gorki – haruldane mäng!“⁴⁶⁴

Raadik koostas käigult mitmeid dokumente Bolšakovi nimele, milles oli palju küsimusi: kuidas kasutada „Elu tsitadellis“ filmimise juures eesti kaadrit; kuidas moodustada kirjastus ja toimetus kinoajakirja väljaandmiseks; kuidas korraldada stsenaariumite, libretode võistlust; kuidas asutada Eestisse kinoremonditehas. Põhimõttelised nõusolekud Raadiku plaanidele andsid nii minister kui kõik tema asetäitjad ja peavalitsuste ülemad. Bolšakov omakorda tegi Raadikule ülesandeks järele vaadata, kas ja kuidas saaks Eestisse asutada kopeervabriku.⁴⁶⁵

10. juulil näidati Kinomajas uut filmi „Vanne“ („Клятва“). „Kena film, kuid kohati ta mulle ei meeldinud tema šabloonlikkuse poolest,“ on Raadik otsekohene. Ja et töövaimustus ei andnud Raadikule kuidagi rahu ja „kihutas aina uutele mõtetele“, siis sai ta kasulik olla ka Lidia Stepanovale, kellega sai vesteldud kaks tundi kunstilisest dokumentaalfilmist „Nõukogude Eesti“. Osavõtlik Raadik sai Stepanovale abiks olla mõne olulise täiendusega, näiteks pajatades legende Kalevipojast ja Muhu linnuse ehitamisest jms. Jääb küll otsesõnu välja ütle mata, ent ridade vahele on kititud vihjeid, et Stepanovalt kuuliski Raadik, et Eestis leidub kino alal „rohkesti virisemist, saamatust ja koguni passiivsust“, ja et meil sedavõrd tähtsa kinotöö vastu vähe huvi tuntakse. Raadikul oli veel kahetsemist, et ta polnud Stepanova stsenaariumit lugenud – „Loen kohe, kui tagasi jõuan.“⁴⁶⁶

Ärasõidupäevaks sai Raadik niikaugale, et talle anti kaasa ENSV kinematograafia ministeeriumi kooskõlastatud struktuur ja koosseisud. Ta tegi veel mõned lahkumisvisiidid ja Tallinna poole sõideti ühes kupees Kründeliga, kellega sai „palju asju põhjalikult läbirääkida“. Naaberkupees sõitis ELKNÜ sekretär Arnold Meri, kellega juba sõidu ajal kooskõlastati vajalikud küsimused – Meri lubas tõhusat abi noorte kinoalaste kaadrite ettevalmistamisel. See kõik rõõmustas Raadikut sedavõrd, et ärevuses ei tahtnud ta magadagi ...⁴⁶⁷

13. juuli sissekanne Raadiku päevikus annab teada, et rong jõudis Tallinnasse suure hilinemisega. Raadik ruttas kohe Puusepa juurde. Parasjagu käis ENSV ÜN istung, ja Raadik läks *istumisele*. Samal õhtul taasavatud *Estonia* kontserdisaalis sai Raadik *jälle* juttu ajada Paul Rummo perega. Parvel aga üllatanud Raadikut sootuks – vestlusest olevat ta keeldunud, öeldes,

---

⁴⁶⁴ ERA.R.1911.1.9, l 65p.

⁴⁶⁵ Samas, l 68.

⁴⁶⁶ Samas.

⁴⁶⁷ Samas, l 67.

et on naisega ... ja kadus rahva hulka. „See pani mind kõvasti mõtlema – mis mees ta õieti on ja kuhu tüürib ...“⁴⁶⁸

Rummo ja Parveli episoodidele järgneb Raadiku päevikus koheselt – sissejuhatuse ja pausita – tõdemus, et „kinole vaadatakse ülevalt alla“, püütakse nalja teha kino äbarikkuse üle ja antakse mõista, et sellest ei tule midagi välja, väga vähe leidub hingega sellest huvitujaid ja „kaasatundjaid“; tõsiseid kinosõpru on üksikuid ja nendega avab Raadik samal õhtul veel oma „Kinosõprade nimistu“: „Esimene ja kõige ligidasem on sm Karotamm. Täna oli tal minut aega, kuid see oli kõige õnnelikeim minut ... Teine on sm Kründel – väga osavõtlik ja valmis andma kogu võimaliku abi.“ Sellega see nimekiri ka lõpeb, sest need, keda peaks nimekirja lisama, ei näita asja vastu mingit huvi. „Näis, mis neist pea saab ...?“⁴⁶⁹

Selle pika päeva lõpetab kojuminekul vaadeldud Karotamme poolt Raadikule lubatud linna miilitsavalitsuse maja Pärnu mnt 9. „Maja on küll väike, kuid aitab sellest mõnele tüütuseks tekkiva ENSV Kinematograafia ministriumile,“ kirjutab Raadik. Ja kinnitab: küll see Eesti kinematograafia ilmas oma koha loob, mida tänased pailapsed – teatrid, filharmoonia – kunagi sellisena ei suuda. [...]

„Tahan võistelda – ja kui võeraslaps pailaste hulgas, sitkeks sirguda ning võita oma rahwa rõõmuks, meie kodumaa auks.

***

Peale 1942. aasta jaanuari kandsin täna jälle erariideid. Vana kalendri järele on mul täna sünnipäev – 40 aastat !!!“⁴⁷⁰

3.2.2. Eesti filmikunsti rahvuskaadrid ja *kinolinn* Raadiku plaanides.

Eesti NSV kinematograafia ministriumi tegevuse algus

4. juulil 1946 oli ENSV MN esimees Veimer esitanud ÜN Presiidiumi esimehele Joh. Varessele seadluse eelnõu **Eesti NSV Kinoministriumi** moodustamise kohta.⁴⁷¹

Eesti NSV kinematograafia ministri käskkiri nr 1, 26. juulist 1946:

„Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 25. juulist 1946. a. määrati mind ENSV Kinematograafia Ministriks. Samast kuupäevast olen oma ametiülesannete täitmisele asunud. A. Raadik, ENSV Kinematograafia Minister.“⁴⁷²

⁴⁶⁸ ERA.R.1911.1.9, l 68.

⁴⁶⁹ Samas, l 68p.

⁴⁷⁰ Samas.

⁴⁷¹ ENSV MN, nr 570/293, 04.07.1946. ERA.R.3.3.542, l 1.

Moskvast võimatuina näivate lubaduste ja ülesannetega tagasi jõudnud Raadik asus korraldama ja kirjutama. Alustada tuli teemast „Kinokaadreid Nõukogude Eestile“. Tema kirjatükke avaldati läbi augustikuu *Noorte Hääles*, *Rahva Hääles*, *Talurahvalehes* jm.

Nüüd siis pani Raadik lehte kõigile teadmiseks, et Nõukogude valitsuse otsus moodustada Eesti NSVs kinematograafia ministeerium on *ajaloolise tähtsusega*. Kinohooned pidid saama tõelisteks kultuuritempliteks – „seda meie taotleme ja teostame“. Nüüdsest oli meile antud uus, avar võimalus arendada filmikunsti ja luua väärtuslikke filmeoseid – seda enam, et meie väikesel ja töökal rahval pidi küllaldaselt olema realistlikku ainet ning kunstilist maitset. Ainult et „kino kaadrid puuduvad eesti rahval seni peaaegu täielikult“. Seepärast tuli Eesti filmikunstile anda *loovaid kaadreid*, ja tõsisemaks ülesandeks sealjuures oli oma „kinonäitlejate kollektiivi loomine“.⁴⁷³

Kuulutati välja vabariiklik võistlusvalik Moskva kinoinstituudi filminäitlejate fakulteedi eesti osakonna üliõpilaste kandidaatide leidmiseks. Raadiosse saadetud Raadiku lühisõnumis kestis avalduste vastuvõtmine 31. augustini, „vene keele oskus nõuetav“.⁴⁷⁴

„Oli kavatsus korraldada filminäitlejate väljaõpe Tallinna Teatriinstituudi juures, kuid meil pole Eestis ainukestki õppejõudu filmikunsti aine alal,“⁴⁷⁵ kirjutas ta *Talurahvalehes*. Moskvasse tuli saata 25 hea tervise ja eeskujulike füüsiliste omadustega mitmekülgselt arenenud noort vanuses 17–30. Linnade ja maakondade TK-dele korraldada antud eelvalikuteks moodustati komisjonid, kes pidid parimad välja valima 15. augustiks, ja 1. septembriks pidi konkurss olema lõppenud. 3. augusti ajalehes oli öeldud, et oma kandideerimissoovist tuli teatada vabariiklikule komisjonile, mis asus Tallinnas, Aia tänav 12, ENSV KM juures. Ikka veel ministeeriumita *tsivilistist* kinoministril Raadikul oli ilmselt luba või voli kasutada Aia 12 asunud Eesti Kaardiväe laskurdiviisi staabi *postkasti*.⁴⁷⁶

„Olge teretulnud, seltsimehed, sest võistlusvaliku komisjonid pole teile komistuskivideks, vaid ka kõigiti vastutulelikud ja abistajad! [...] Soovime uutele ENSV filmikunsti pioneerikaadritele head tahet ja edu nende kutsetegevuse valikul meie kodumaa filmikunsti õitsengu nimel.“⁴⁷⁷

---

⁴⁷² ENSV kinematograafia ministri käskkirj nr 1, 26.07.1946. ERA.R.1946.1.19, l 1.

⁴⁷³ A. Raadik. Kinokaadreid Nõukogude Eestile. *Talurahvaleht*, 03.08.1946, lk 2.

⁴⁷⁴ Raadiokomiteele. ERA.R.1911.1.9, l 77.

⁴⁷⁵ Kinokaadreid Nõukogude Eestile ...

⁴⁷⁶ ENSV MN määrus nr 847 ENSV Kinematograafia ministeeriumi, Eesti Kaardiväe Divisjoni Poliitilise Valitsuse ja NSVL siseministeeriumi vägede Prokuratuuri äramahutamise kohta, 26.10.1946. ERAF.1.81.22, l 77.

⁴⁷⁷ Kinokaadreid Nõukogude Eestile ...

21. augusti *Rahva Hääles* avaldatud Raadiku pikem kirjutis „Nõukogude Eesti kinematograafia arengust viisaastakul. Kinokaadrite ettevalmistuse ülesandeid“ algab rõõmsa teatega, et „neil päevil“ asub riiklik komisjon Nõmmel meie oma Kinolinna ehitusala valikule; 1947. aastal läheb ehituseks ja kinostuudio ühe aasta tootmisvõimeks saab alates 1950. aastast olema viis täismetraažilist kunstilist filmi, 48 kinožurnaali ja 12–15 eesti keelde dubleeritud filmi. Aga et ehitus „võtab ikka oma aja ja meie ülesandeks on viivitamata alustada eesti filmide tootmist“, alustasid Tallinna kinematograafia asutiste töölised ja teenistujad ehitatava filmikroonika- ja dubleerimisstuudio taastamist. „Kümne päeva jooksul lõpetasid tublid töökaed taastatava hoone puhastustööd,“ teatab Raadik, ning „stuudio taastamistööd ehitusorganisatsioonide poolt lõpetatakse valitsuse otsusel k.a. [1946] IV kvartalis. Stuudio paviljonis algavad ka eesti filmi „Elu tsitadellis“ ülesvõtted.“ [...] Lisaks saavad valitsuse otsusel viisaasaku jooksul valmis ka kinoremonditehas, alustatakse kino-ekraani materjali ja Eesti fotopaberi tootmist.⁴⁷⁸ Jms.

Aga rahvuskadrid, näitlejad, millest kolm nädalat tagasi juttu oli? Raadik: „Avatakse kavade kohaselt Tallinna Teatriinstituudi juures kinonäitlejate teaduskond juba käesoleval aastal [1946].“ Nüüd tuli Teatriinstituudi õppejõude rakendada ka kinonäitlejate fakulteedi õppetöös. Selleks pidid jällegi toimuma õpilaste valik linnades ja maakondades võistluse korras, mille lõpptähtaeg oli 5. september. Seekord tuli avaldused saata vabariikliku komisjoni nimele aadressil **Vene tänav 12**, ENSV KM-le. Siit tuleneb, et selleks ajaks oli Raadiku staap üle viidud majja, kus sai mõtteid ja ruumi jagada Kinofikatsiooni valitsuse Riisiga.

Siiski – et oleks selge, milline pidi olema kinonäitleja kandidaat, pani Raadik paika raamid – eeskätt nõuti head talenti ning ranget tahet olla sotsialistliku realismi ja romantika meister; meie tulevased kinonäitlejad pidid „tundma hästi vene rahva tööprotsesse – kinonäitlejail tuleb oma osa etendamisel kõigega toime tulla“; ja et kinolinal olevat näitleja vaatajaga alati „silm silma vastu“ (!), siis kinonäitleja andekuse vili ja väline ilu asetuvat alati mikroskoobi ette. Mis nüüd ilusse puutub, siis „Nõukogude ühiskonnas on inimese vaimse ja füüsilise ilu mõisted põhiliselt teistsugused, kõrged ja palju nõudlikumad kui kodanlikus ühiskonnas – [...] meie inimese näos peavad kajastuma võitja, ehitaja, tuleviku looja sisemine ja väline jõud ning ilu.“⁴⁷⁹

Raadik, ise *võitja, ehitaja, tuleviku looja*, oli kaasanud – tema meelest siiski esmatähtsa – „kinonäitlejate kollektiivi“ koolitamise küsimuse lahendamisse kõik – nii Karotamme,

⁴⁷⁸ A. Raadik. Nõukogude Eesti kinematograafia arengust viisaastakul. Kinokaadrite ettevalmistuse ülesandeid. *Rahva Häälel*, 21.08.1946.

⁴⁷⁹ Samas.

Põldroosi, Pälli, Veimeri, EK(b)P KK, ENSV MN, Bolšakovi asetäitja Kalatozovi, NSVL MN esimehe asetäitja A. Kossõgini, ÜK(b)P KK propagandavalitsuse Lebedevi, kuni siis lõpuks NSVL Kõrgema hariduse minister S. Kaftanov, pärast seda, kui „kõik ettevalmistused õppetöö alustamiseks olid tehtud“, andis teada, et „ei peeta võimalikuks vastu tulla“ kõigi eelpool loetletute palvele avada Tallinna Teatriinstituudi juures kinonäitlejate fakultet. Järgnes loetelu põhjustest, milles esikohal seisis, et 1946. aastal avatud „teatriinstituut ei oma vähimatki kogemust kõrghariduse andmisel, ning kahe erineva profiiliga näitlejate ettevalmistamisel seatakse kogu õppetöö väga rasketesse tingimustesse“.⁴⁸⁰

Vähe sellest – nagu tulevik ja ELKNÜ KK koolitusega vigadeleidjad näitasid, ei suudetud Riiklikus Teatriinstituudis 1947. aasta septembrini avada isegi mitte marksismi-leninismi kateedrit, ning 90st üliõpilasest vaid 17 kuulusid komsomoli. Kogu teatriinstituut paigutus 160 m²-le, s.t nelja tuppa, kus polnud ei raamatukogu ega punanurka; kuna puudus ühiselamu, pidid mitmed tudengid ööbima auditooriumis jne. Selline olukord oligi „eriti ebarahuldav“.⁴⁸¹

Aga Raadik – kokkuleppel Põldroosiga, et filminäitlejate erialakoolitus algab teisest kursusest ja selleks tuuakse Tallinnasse õppejõud VGIKist – saatis ikkagi tuleviku „kinokaadrid“ ehk konkursi läbinud 25 tudengit Teatriinstituuti⁴⁸², kust neid aga aastate möödudes välja langes, allesjääjad ühinesid ning lõpuks segunesid teatriõppekursusega.⁴⁸³

Raadik skitseeris juulis 1946 14-leheküljelise EK(b)P KK büroo ja ENSV MN ühismääruse projekti „ENSV kinematograafia arendamise ülesannetest“.⁴⁸⁴

Mõned Raadiku ülesanded parteile ja valitsusele, maale ja rahvale võiks selguse mõttes siinkohal lühidalt ära märkida. Lähiaastate ja -päevade plaanis oli ENSV TA ja paberitööstuse valitsusele panna kohustus luua 1947. aastal kinoekraani eksperimentaalne tootmislava, et „avastada ameerika tootmisviisi saladus“;⁴⁸⁵ AÜ kesknõukogul üle vaadata kinomehaanikute ja motoristide palgad;⁴⁸⁶ asutada trükiajakiri *Nõukogude Kino*, mis ilmuks kaks korda kuus, tiraažiga 25 000, vastutav toimetaja Raadik; ajaleht *Sirp ja Vasar* teha ENSV KM Kunstinõukogu organiks;⁴⁸⁷ KM-l koos Kirjanikkude Liiduga 1. märtsiks 1947 läbi viia

⁴⁸⁰ NSVL Kõrgema hariduse ministeerium, nr 04-12-55, 16.09.1946. ERA.R.1.15.91, l 40.

⁴⁸¹ Töö noorte näitlejatega, november 1947. ERAF.31.12.180, l 183.

⁴⁸² ENSV KM seisuga 01.01.1947, 11.01.1947. ERAF.1.82.9, l 3.

⁴⁸³ Ö. Orav. *Tallinnfilmi* filminäitlejate õpestudiod. Tallinn: Eesti Teatriliit, 2012, lk 7.

⁴⁸⁴ Kinematograafia arendamise ülesannetest Eesti NSVs. Raadiku projekt, 1946. ERA.R.1911.1.9, l 25–38.

⁴⁸⁵ Ameerika kinoekraani tootmisvõimaluste uurimise kava. ERA.R.1946.1.23, l 4; Tallinna Polütehniline Instituut, nr 5-01. A. Altma. Ameerika päritolu kinoekraani uurimise asjus. Samas, l 6.

⁴⁸⁶ ERA.R.1911.1.9, l 35.

⁴⁸⁷ Samas, l 21.

konkurss stsenaariumitele ja libretodele, žürii esimees Raadik;⁴⁸⁸ 1947. aastaks ette valmistada üks kunstilise filmi stsenaarium ja tööstsenaarium dokumentaalfilmile XII laulupeost; luua film „Kalevipoja“ ainetel;⁴⁸⁹ kinnitada ENSV KM struktuur;⁴⁹⁰ anda ENSV KM alluvusse KV (isemajandamisel) ja Tallinna Kinokroonika stuudio; alates 1. augustist organiseerida Kinostuudio struktuur järgmiselt: ... ;⁴⁹¹ ehitada viisaastaku jooksul Tallinna kesklinna uusehituste rajooni Kinopalee – kolme saali, kinotöötajate klubi ja kõigi vajalike ruumidega.⁴⁹² 1. novembriks tagastagu MN j.a autotranspordi peavalitsus (Puusep) nende poolt hõivatud ruumid Vene tänav 14 – sinna ehitame kinoremonditöökoja asemele kinoremonditehase, kus hakatakse 1950ndal tootma 1500 fotoaparaati aastas;⁴⁹³ ja nii edasi.

Raadiku määruse projekti oli kirjutatud ka korraldused Bolšakovile: ehitada viisaastaku lõpuks Eestisse kinostuudio, filmide kopeervabrik, õppekombinaat, kinolinnak, park ja elurajoon 1500 elanikule. EK(b)P KK büroo ja ENSV MN pidid määrama, et kinostuudio ehitusest pidi saama 4. viisaastaku „tähtsaim objekt uusehituste seas“.⁴⁹⁴

Kõik sellele [...] eelnev ja järgnev [...], mis Raadiku *eelnõus* kirjas seisab, on kaasamõtlejale täiesti haaramatu ehk lihtsamalt öeldes – tavatu. Kui arvata, et tegemist on Raadiku pikale veninud õhtuse mõttemõlgutusega Vaheri seltsis, millel polnud ei otsa ega äärt, siis laseme ennast labasel viisil eksitada – tegemist on ühe *alusdokumendi* mustandiga.

Nagu eelpool öeldud, oli riiklik komisjon „neil päevil“ asunud Nõmme *Kinolinna* ehitusala valikule. Kunstiliste filmide stuudio ehitus pidi lahti minema 1947. aasta II kvartalis, ja esimeses järgus olid planeeritud paviljon, tsehhide korpus, labor, elumaja 12 korteriga.⁴⁹⁵ [...] See asi, tundub nii, läkski kõigile väga korda, sest Nõmme linna parteisekretär Ilves sai korralduse juba 25. augustiks 1946 Nõmmel „avalikkuse abiga läbi viia elamufondi kontroll“. Kuniks aga ehitamiseni jõuti, pidi Ilves eraldama Nõmmel KMi töötajatele elamispinnaks kortereid 12 perekonnale ja ühiselamu 150 inimesele.⁴⁹⁶ Kui „elamufondi kontroll“ lõpetatud sai, *paluti* Nõmme Linna TK-d – seoses ikka filmistuudio ehitamisega Nõmmele – üle anda rendilepingu alusel kümneks aastaks elumaja aadressil Metsa 44⁴⁹⁷ kolm korterit, s.o elu- ja

---

⁴⁸⁸ ERA.R.1911.1.9, l 31.

⁴⁸⁹ Samas, l 20.

⁴⁹⁰ Samas, l 28.

⁴⁹¹ Samas.

⁴⁹² Samas, l 27.

⁴⁹³ Samas, l 21.

⁴⁹⁴ Samas, l 22.

⁴⁹⁵ Samas, l 33.

⁴⁹⁶ Samas, l 34.

⁴⁹⁷ Arhitekt Johann Ostrat, valminud 1929.

kõrvalruumid üldpinnaga 1128 m². „Nimetatud hoone on ette nähtud ministeeriumi vastavatele teenistujatele elamiseks,“⁴⁹⁸ seisab minister Raadiku kirjas.

27. augustil 1946 kinnitas ENSV ÜN ENSV liiduvabariikliku kinematograafia ministeeriumi moodustamise, sellega viidi sisse ka parandused vabariigi konstitutsiooni § 45 ja § 48.⁴⁹⁹ Ka **Algus Raadiku** nimetamine kinematograafia ministriks sai nüüd kinnituse (Lisa 1).⁵⁰⁰ Selle seadluse alusel tegigi „NSVL KMi poolt määratud riiklik komisjon Raadiku eesistumisel“⁵⁰¹ valikuid Nõmme nn maatükkidest, sh Glehni pargi *piirkonnas*, andis korraldusi Tallinna Linna TK-le, Arhitektuuri Valitsusele, linna gaasi-, vesivarustuse ja kanalisatsiooni trustile jpt-le.

Moskvast sõitis kohale NSVL KM *Glavkinokopirfilmi* peainsener Tsukerman, kaasas ühe tavalise – aastas 10 miljonit ruutmeetrit fotopaberit ja 40 miljonit jooksvat meetrit filmilinti⁵⁰² läbilaskva – „kino-kopeervabriku põhilised näitajad ja nõuded“.⁵⁰³

Juba 9. septembriks tuli kinematograafia ministeeriumi komisjoni otsus: vaadanud läbi viis maatükki, „jääme Nõmme linnas asuva Säde tänava ja raudtee vahelise ala juurde“.⁵⁰⁴ Järgmisel päeval tuli Tallinna Linna TK otsus maaeralduse kohta uuele kinostuudiole: kooskõlas Arhitektuuri Valitsusega eraldada 26 hektarit Säde tänava ja Tallinn-Vääna raudtee vahelisest alast ning sellest kirdes asetsev 15-hektariline maatükk, *vastavalt juurdelisatud joonisele*.⁵⁰⁵ Ministri asetäitja ajutise kohusetäitja Valentin Vaheri käsul tuli Arhitektuuri projekteerimise ja planeerimise keskusel 1. novembriks lõpetada kinostuudio „geodeetilised ja insenerilised uurimistööd“, koostada maksumuse kalkulatsioon ja hankelepingukava.⁵⁰⁶ Juba 8. oktoobril sõlmisid KM (ehitaja [tellija] Raadik) ja MN j.a Arhitektuuri Valitsuse esindaja arhitekt August Volberg kaheksast punktis koosneva lepingu, milles määrati kindlaks uurimistöödele kuluva 61 833 rubla maksmise kord.⁵⁰⁷

Mis puutus aga **Harju 31/33** kinostuudio maja taastamistöösse, mis valitsuse otsusel ja Raadiku väitel pidi olema „ehitusorganisatsioonide poolt lõpetatud k.a. [1946] IV kvartalis“,

⁴⁹⁸ ENSV KM, nr 28, Nõmme Linna Täitevkomiteele, 09.09.1946. ERA.R.1911.1.9, *pagineerimata*.

⁴⁹⁹ Eesti NSV ÜN seadlus Eesti NSV liiduvabariikliku Kinematograafia Ministeeriumi moodustamise kohta, 27.08.1946. ERA.R.3.3.458, l 1.

⁵⁰⁰ Eesti NSV ÜN Presiidiumi seadlus sm Algus Raadiku nimetamise kohta Eesti NSV Kinematograafia Ministriks kinnitamisest, 27.08.1946. ERA.R.3.3.622, l 1.

⁵⁰¹ ENSV KM, nr 28, Tallinna Linna TK-le, 09.09.1946. ERA.R.1946.1.27, l 4.

⁵⁰² *Märkus*: 1947. aastaks oli plaan toota NSVLs 182 miljonit (1946 159 miljonit) meetrit filmilinti. ERA.R.1707.1.6, l 324; 1950. aastaplaanis oli toota fotopaberit 8,5 miljonit m² ja mustvalget 35 mm negatiivfilmi 171 miljonit jooksvat meetrit. ERA.R.1946.1.109, l 192; 1954. aasta plaanis oli toota 35 mm filmikoopiatele kuni 12 miljonit meetrit filmi aastas. ERA.R.1707.1.53, l 224.

⁵⁰³ Kino-kopeervabriku põhilised näitajad ja nõuded. ERA.R.1911.1.9, *pagineerimata*.

⁵⁰⁴ ENSV KM, nr 28, Tallinna Linna TK-le, 09.09.1946. ERA.R.1946.1.27, l 4.

⁵⁰⁵ Tallinna Linna TK otsus nr 145-0, maaeraldusest Tallinna kinostuudiole, 19.09.1946. Samas, l 5.

⁵⁰⁶ ENSV KM, nr 50, 19.09.1946. Samas, l 12.

⁵⁰⁷ Leping. Meie, allakirjutanud, ... Tallinn, 08.10.1946. Samas, l 13.

siis tuli pöörduda enne talve Karotamme poole, et antaks korraldus Elamuehituse ministeeriumile võtta see objekt IV kvartalis ehitusplaani. Siseministri asetäitja Gratšov olla soovitanud Raadikul seda tööd (kui mitte väga suurt) läbi viia väikese tööbrigadiga, aga et kinematograafia ministeerium ei saavat väikesele, 30st inimesest koosnevale saksa sõjavangide grupile tagada ei konvoid ega ülalpidamist, siis „pidas ehitusministri asetäitja Suhharev asja võimalikuks“ – juhul Karotammelt kui tuleb vastav korraldus. „Väga palun Teid teha noorele ENSV kinematograafiale erand,“⁵⁰⁸ palub Raadik sedakorda venekeelses kirjas Karotammele.

Kinostuudio taastamistöödega aga läks nii, et 1948. aasta maikuuski polnud veel kokku lepitud Harju 31/33 plangu ehitamise asjus, mis pidi piirama maa-ala, kus „saavad töötama saksa sõjavangid“. Plangu püstitamiseks pidi nüüdne ehitusminister Suhharev „virgutama Ehitusvalitsust nr 1“.⁵⁰⁹

11. septembril 1946 võttis NSVL MN vastu otsuse nr 2046 „Läti NSV, Leedu NSV ja Eesti NSV kinematograafia ministeeriumitest“. Selle alusel anti neis vabariikides tegevusse asunud ministeeriumitele üle kinostuudiod, kinofikatsiooni valitsused ja teised kinoorganisatsioonid. Lisaks saadi õigus asutada siinsete/sealsete ministeeriumite juurde kunstinõukogud.⁵¹⁰ Bolšakovi 17. septembri käskkirjaga anti seni NSVL KM *Glavkinokronika* peavalitsusele allunud Tallinna kinostuudio ENSV kinematograafia ministeeriumi otsealluvusse⁵¹¹ – nüüdsest nimetatud kui **Tallinna kroonika- ja dokumentaalfilmide stuudio**.⁵¹²

Kooskõlas eelnevaga tegi ENSV MN oma 7. oktoobri määrusega kinematograafia ministeeriumile (Raadikule) ülesandeks asuda juhtima riiklikku ja kõikide teiste ENSV territooriumil tegutsevate keskasutuste ja organisatsioonide kinovõrgu tööd; likvideerida kinofikatsiooni valitsus, andes selle funktsioonid KM-le; organiseerida kinofilmide, kinode sisseseadete ja tagavaraosade tootmist; koostada kõikide kinoettevõtete koond-, kapitaalehitus-, eksploatatsiooniplaanid ja esitada need kinnitamiseks ENSV MN-le ja NSVL kinematograafia ministeeriumile; normeerida töö ja töötasu; võtta otsealluvusse kinostuudio kõige sellest tulenevaga (kooskõlastada NSVL KM-ga ja kinnitada temaatilised plaanid, lavastuste eelarved, tähtajad, stsenaariumid jne); esitada 25. oktoobriks 1946 ENSV MN-le ENSV KM põhimäärus;

⁵⁰⁸ Raadik Karotammele. ERA.R.1911.1.9, *pagineerimata*.

⁵⁰⁹ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 6, 12.05.1948. ERA.R.1946.1.81, l 20.

⁵¹⁰ Летопись ..., с. 28.

⁵¹¹ NSVL Kinematograafia ministri määrus nr 244/M, Leedu NSV KMst, 06.12.1946. ERA.R.1946.1.18, l 69; NSVL Kinematograafia ministri määrus nr 245/M, Läti NSV KMst, 06.12.1946. Samas, l 71.

⁵¹² NSVL Kinematograafia ministri määrus nr 157/M, 17.09.1946. Samas, l 29; ENSV Kinematograafia ministri käskkirj nr 2, 29.10.1946. ERA.R.1946.1.19, l 2.

ja 30. oktoobriks esitada MN-le kinnitamiseks kandidaadid ENSV KM j.a Kunstilisse Nõukokku.⁵¹³

Raadiku augustikuised projektid hakkasid ilmet võtma – nüüd sai likvideerida, asutada, allutada, normeerida ja ehitada. Alustuseks tuli „tüütuseks tekkivale ENSV kinematograafia ministeeriumile“ saada maja, nagu Karotamm lubanud ja Raadik oma plaani kirjutanud oli.⁵¹⁴ Aga et olukord oli selle mõne kuuga oluliselt muutunud ja miilitsavalitsuse väiksesse Pärnu mnt 9 hoonesse enam kõik allasutused – ministeeriumi aparaat, kinofikatsiooni valitsus ja kinostudio – poleks mahtunud, pani Raadik, nagu varasemaltki, liikuma kõikvälised jõud.

26. oktoobril 1946 andis ENSV MN määruse, mille järgi kohustati Tallinna Linna TK-d 1. novembriks andma „pikaajalisele rendile ENSV KM-le maja nr 14 Olevimäel ministeeriumi ja Filmide Paljundamise ja Laenutamise Peavalitsuse Vabariikliku kontori äramahutamiseks“. Ministeeriumist ja *Glavkinoprokatist* vabaksjäänud Vene 12 ruumid tuli jagada õiglaselt: I majakord NSVL sisevägede prokuratuurile ja II majakord ENSV Kaardiväe Divisjoni Poliitilisele Valitsusele. Lauristini 8a korteri nr 8 pidi NSVL siseministeeriumi prokuratuur vabastama koheselt, et kokku kolida sisevägede prokuratuuriga majja Vene 12.⁵¹⁵

Kui nüüd veidi täpsustada selle pikaajalise rendi üksikasju, siis kuulus ministeeriumile krunt Olevimägi/Vene nr-d 14/33, 35 ja 37, mis võeti Tallinna Linna Elamuvalitsuselt lepinguga üle juba 23. oktoobril 1946. Hoone tegelikuks väärtuseks hinnati 397 880 rubla, millest ministeerium kohustus kuni 22. oktoobrini 1951 maksma amortisatsiooni 19 894 rubla. Ministeerium paigutus 829 m²-le, teiste asutuste kasutada jäi 1005 m². Majas töötas ka isemajandamisel olnud teenistujate kinnine söökla – selle inventar kuulus ministeeriumile, ametis olid perenaine ja kokk ning seda külastas igapäevaselt 50 inimest – 47 ministeeriumi allasutuste teenistujat ja kolm inimest *Glavkinoprokatist*.⁵¹⁶

Detsembris kutsuti aadressile **Olevimägi 14** (II kord) ENSV KMi kinoaktiiv nõupidamisele, kus päevakorras oli kaks punkti: 1. kinoteatrite ülesanded ENSV ÜN valimiskampanias – ettekandaja minister Raadik; 2. ENSV kinofikatsiooni 1946. aasta töö kokkuvõte ja 1947. a ülesanded – ettekandja ministeeriumi poolt üle võetud kinofikatsiooni valitsuse juhataja **Vladimir Riis**.⁵¹⁷

⁵¹³ ENSV MN määrus nr 792, Eesti NSV Kinematograafia Ministeeriumi kohta, 07.10.1946. ERAF.1.81.22, 173–75.

⁵¹⁴ ERA.R.1911.1.9, 133.

⁵¹⁵ ERAF.1.81.22, 177.

⁵¹⁶ ENSV KM Varustuse peavalitsusele. ENSV KM esitab: Vabariikliku alluvusega ettevõtted meie süsteemis, 20.11.1947. ERA.R.1946.1.38, 163, 66.

⁵¹⁷ ENSV KM, nr 343, 17.12.1946. ERA.R.1.15.91, 159.

3.2.3. Eesti NSV kinovõrgu eripärasused

Sel 1946. aasta sügisel asuti koondama ja likvideerima NSVL teisteski regioonides – NSVL MN korraldusel kuulutati töö lõpetatuks neis maarajoonide kinofikatsiooni osakondades, kus oli vähem kui viis kinoseadet. Sellest tulenevalt saabus ENSV rahandusministeeriumisse telegramm Riiklikult koosseisude komisjonilt, millest tulenevalt rahandusminister Paul Keerdo asus likvideerima Pärnu-, Saare-, Valga- ja Võrumaa KO-sid – s.t üheksa koosseisulist üksust palgafondiga 6850 rubla kuus. Ülejäänud kuue maakonna KO-s tuli kustutada 12 koosseisulist üksust palgarahaga 7200 rubla kuus ja kinnitada uued koosseisud (juhataja pluss 0,5 kohaga raamatupidaja) – s.t üldiseks vähenemiseks arvestati 21 koosseisulist üksust ja palgafondis kokkuhoiuks 14 050 rubla kuus.⁵¹⁸

Just alles, 12. oktoobril 1946, olid Riis ning kaadriosakonna juhataja **Zoja Andre** esitanud Raadikule aruande kinofikatsiooni valitsuse koosseisudest. Sellest selgub, et oktoobriks 1946 oli KV *keskaparaat* ja allasutused juhtivate töötajatega kindlustatud täielikult, s.t kõik nad tulid oma tööga hästi toime, nagu ka maakondade osakondade juhatajad ja kinode direktorid. Teenelisi teadlasi ja kunstitegelasi KVs tööl veel ei olnud. Kaadrite poliitilist kasvatust keskaparaadis viis läbi partei algorganisatsioon ja poliitõppused toimusid regulaarselt (v.a suvekuudel). Põhiline kaadrivahetus olevat toimunud 1945. aastal, 1946 sai vallandatud rida kinode raamatupidajaid ja asendatud uutega. Kaadrivajadus oli jätkuvalt maaosakondade raamatupidajate ja kinomehaanikute järele – selleks tuli 1947 korraldada kaks 6-kuulist kursust ränd- ja üks 6-kuuline paikkinomehaanikutele ja 3-kuuline kursus motoristidele.⁵¹⁹

Ja nüüd, kus peaaegu kõik juba toimis ja oli saadud sinnamaale, et „töödistsipliin oli üldiselt rahuldav“, pidi ENSV MN aseesimees Nikolai Puusep saatma täpsustava järelepärimise NSVL MN-le: „Silmas pidades, et ENSVs ei ole rajoonide administratiivjaotust, vaid on maakonnad, mis on palju suuremad kui rajoonid ja mis on võrdsustatud 4. kategooria oblastitega, samuti, et nimetatud määrus puudutab ainult maarajoone, palun selgitada nimetatud *postanovlenije* rakendamist ENSVs“. Järgneb Puusepa pikem selgitus ENSV haldusjaotusest – 10st maakonnast, 236st vallast, 639st külanõukogust ja 18 alevi nõukogust, linnadest ja töölisasulatest –, mille lõpetab 13ne uue rändkinoseadme töölerakendamise plaan 1946 IV kvartalis. Mis puudutas neid maakondi, kus veel polnud viit kinoseadist, siis pidid nad selle numbri saavutama kohemaid, kui koosseisude komisjon on kinnitanud 14ne uue kinopunkti

⁵¹⁸ ENSV Rahandusministeerium, nr 5-3/46, ENSV MN-le, ärakiri KM-le, 28.10.1946. ERA.R.1.15.91, 144.

⁵¹⁹ 1946. aasta kinofikatsiooni valitsuse aruanne kaadritest, 12.10.1946. ERA.R.1946.3.1, 11.

avamise kava. Seepärast esitaksegi ENSVst palve saada juhiseid, ja säilitada kõigi kümne maakonna KO-d – teistmoodi asja lahendades ei saavat „ENSV kinematograafia ministeerium juhatada ja laiendada vajalikul määral meie veel noort ja *maa kinofitseerimisel* mahajäänud kinovõrku“.⁵²⁰

Raadik võttis oma augustikuisesse *projekti* kirja pandud punkte töösse järjekorras ja süvenemisega. Dateerimata kirjas, mille Veimer ja ENSV AÜ Kesknõukogu esimees Leonhard Illisson saatsid NSVL MN esimehele Vorošilovile ja Ametiühingute Nõukogu esimehele Kuznetsovile, on ilmselgelt Raadiku algatusel päevakorda võetud ENSV kinomehaanikute ja motoristide palkade tarifitseerimine (*loe*: suurendamine).

Jätkuks ENSV maakondlikule haldusjaotusele rõhutatakse selleski kirjas, et elukorraldus ENSVs erineb oluliselt vennasvabariikide omast, kus on kolhoosid ja kus kolhoosid varustavad rändkinotöötajaid toiduga kolhoosi sööklas kolhoosi hindadega, samuti pakutavat neile tasuta ööbimist ühiselamus. ENSVs aga on rändkinomehaanikud sunnitud muretsema toitu ja öömaja talupoegadelt-peremeestelt turuhinnaga, kusjuures „on juhtumeid, kus toidu eest küsib talunik 30 rubla ööpäevas“. Kuna ENSV kinomehaanikud on äsja kooli lõpetanud noorukid,⁵²¹ on nende kuupalk 400–600 rubla (motoristidel 335–500 rbl). 20–25-päevastel marsruutidel on need töötajad ilma lähetus- ja ööbimisrahata, mis tähendab, et mehaanikud ei saa isegi mitte normaalselt toituda. Kes kinomehaanikutest saab, see ka esimesel võimalusel mujal töö leiab. Sellest tulenevalt on ENSV kinovõrgus suur *kaadri voolavus*. Lisaks sellele, et kaadri vähesusest tekivad seisupäevad ja elanikkonna ebaregulaarne teenindamine, ahvatlevat „seesugune madal palk mehaanikuid riigi raha kuritegelikule omandamisele“. Seepärast tuleb lugeda õigustatud palveks suurendada nende kuupalka ja maksta 3 rubla ööbimisraha päevas aja eest, mil nad on marsruudil.⁵²²

See pöördumine sel korral mingit tulemust ei andnud – maksuma oli pandud kord, kus kõik koosseisude nimestikud, sh palgad ja palgalisad tuli kinnitada Riiklikus koosseisude komisjonis. Ja need kehtisid kõigile ja kõikjal ühtviisi.

Bolšakovi käskkirjaga 14. aprillist 1947 pandi maksuma NSVL MN poolt kinnitatud linna- ja külakinode tüüpkoosseisud,⁵²³ milles oli loetelu kõikmõeldavatest kinoameteist – kinodirektorid, kassiirid, mehaanikud, kontrolöörid-piletöörid jne; paigas ja kirjas ka, et

⁵²⁰ Puusep NSVL MN-le, 30.11.1946. ERA.R.1.15.91, 147.

⁵²¹ KV 1946 septembri tööplaani täitmine ja tegevus. ERAF.1.81.22, 1124. „14. septembril lõpetas töö 1946. aasta esimene 6-kuuline helirändkinomehaanikute kursus, mis andis 24 II-järgu helirändkinomehaanikut, nendest viis naist. Kõik nad lähevad maakondadesse iseseisvale tööle.“

⁵²² ENSV heli-rändkino mehaanikutele töötasu maksmisest, dateerimata [1946/47]. ERA.R.1.15.141, 143.

⁵²³ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 116/M, NSVL Kinematograafia ministeeriumi kinoteatrite tüüpkoosseisudest, 19.04.1947. ERA.R.1946.1.44, 120–21.

koristajaid 300 m² peale üks, ja kui kinol on era- või renditud aed, siis on ette nähtud ka üks aedniku koht.⁵²⁴ Alloskoopidest ja kirjanäitajatest siinkohal mitte sõnagi.

Riis pidi nüüd reageerima kiiresti – Moskvaga hakati sidet pidama telegrammidega. Riisi hinnangul lähenes Kinofikatsiooni Peavalitsus selle küsimuse lahendamisele vastutustundetult. Ta väitis koguni, et Moskva peavalitsus ei ole selle *asjaga kursis* – nii palju kui Riis teadis, olevat kirjanäitaja amet nii Lätis kui Leedus, ja arvatavasti ka paljudes teistes vabariikides, kuivõrd tema isiklikult olevat soovitanud – Eesti kogemust teades ja arvesse võttes – alloskoobid koos diakirjadega praktikasse viia NSVL neis paigus, kus elanikkond ei valda vene keelt, ja seda juba – 1941. aastal!⁵²⁵

Sellest arenes välja pikem ja põhimõtteline kirjavahetus. Riisile oli antud kirjutada NSVL kinematograafia ministri asetäitjale N. Šitkinile⁵²⁶ ja paluda ENSV MN, et esitataks NSVL MN riiklikule koosseisude komisjonile taotlus lisada ENSV kinodesse „kirjade näitaja ametikoht“, ja ikka selgituseks kaaskiri, et „kohalik elanikkond suuremas osas ei valda vene keelt ja filmi sisu edastatakse eestikeelsete kirjadega“ ja „et neid kirju näidataks terve seansi jooksul, siis nende ülesannete täitmine teistel töötajatel, kes teevad oma põhitööd, pole võimalik“.⁵²⁷

Asjaajamine võttis aega 1947. aasta aprillist oktoobrini, kuni Bolšakovi asetäitja Mihhail Kalatozov – see Hollywoodi näinud mees – leidis lahenduse. Oma kirjas koosseisude komisjoni esimehe asetäitjale P. Devjatnikule teatas ta, et „kinoteatrite tüüpkoosseisudest kirjanäitaja amet puudub ja peabki puuduma, kuna see amet ei ole tüüpiline kõigile NSVL kinodele“. Seepärast tulevat Kalatozovil seista ENSV MN palve eest säilitada see ametikoht erandlikuna ENSV kinodes – „nende puudumine kinoteatrite koosseisus tooks kaasa tohutu kahju poliit-kasvatuslikus töös“.⁵²⁸

3.2.4. Raadiku tööaasta kokkuvõtted

Kui kokkuvõtted ENSV ÜN valimistest Tallinna III parteikonverentsil tehtud said, esines Raadik 26. veebruaril 1947 oma ettekandega ministeeriumi parteikoosolekul – jutuks tuli vajadus *puhastada kaadreid*. Töötajate seas olevat levimas kodanlik-natsionalistlikud meeleolud, apoliitilisus. Elanikke mõjutavat vastalised jõud: bandiidid, natsionalistid ja

⁵²⁴ Lisa nr 1 NSVL MN määrusele nr 969, 14.04.1947. ERA.R.1.15.141, l 49–51.

⁵²⁵ Riis NSVL kinematograafia ministri asetäitjale Šitkinile, 10.06.1947. ERA.R.1946.1.37, l 92.

⁵²⁶ NSVL kinematograafia ministri asetäitja Šitkin Riisile, 23.06.1947. ERA.R.1.15.141, l 72.

⁵²⁷ ENSV KM, nr 1459, ENSV MN-le, 08.07.1947. Samas, l 71.

⁵²⁸ Kalatozov NSVL koosseisude komisjoni esimehe asetäitjale Devjatnikule, 10.10.1947. Samas, l 99.

kulaklikud elemendid. „Osakonnajuhatajad Indre ja Laanela on väga passiivsed, samamoodi ka ametiühing; puudub distsipliin, puudub kinodirektorite omaalgatus, tööpäev ei ole ...“ Siinkohal pani minister suu kinni, sest protokollitud on, et *sõna võttis* kinoteatri *Koppel* direktor Linda Samsonova:

„Kui sain teada, et minu kinosse on määratud „Eided“, mis meil juba paar korda on läinud, siis teatasin sellest [*Glavkinoprokati*] sms Kuzminile ja palusin midagi muud, kuna selle filmiga jääb kino tühjaks. Sms Kuzmin vastas, et pange kino ukseid kinni, mind see ei huvita.“⁵²⁹

Nõukogude Eesti töötajad olid „rakendunud sõjajärgse viisaastaku teise aasta plaani hoogsale täitmisele“ ning järgnesid „leningradlaste üleskutsele täita aastaplaan SSORi 30. aastapäeva auks“. Raadiku 1947. aasta jaanuari- ja veebruarikuu ekspluatatsiooniplaani täitmist käsitlenud käskkirja pikale ja innustavale sissejuhatusele järgnes karm kokkuvõte – kinoteatrite töötulemused, nagu jälle kord *ilmnes tabelist*, olid „täiesti rahuldamatud“.⁵³⁰

Kõik töötulemused näitasid tugevat langust, eriti maakinovõrgus. „Töö edukuseks ja plaani tingimusteta täitmiseks annan alljärgnevad korraldused ja käsin: ...“ Et Raadik võttis kõiki endale püstitatud ülesandeid süvenemisega, siis järgneb nüüd viis lehekülge – 15 paragrahvi ja 39 punkti – ministri korraldusi ja käskke, mis kinnitavad, et ametkondlik seadusloome ei tekkinud mitte ministri kabinetis, vaid peaasjalikult tänaval, rahva seas. Kõik pleekinud püsivdekoratsioonid kinode fassaadidel tuli koheselt eemaldada ja asendada uutega. Reklaam-vitriinid tuli üle värvida ja korrastada *nägusaks*, klaase tuli puhastada tarviduse järgi. Kassapidajad pidid organiseerima piletite eelmüüki koolides, ettevõtetes ja asutustes, sinna tuli saata ka teateid, lendlehti, müürikuulutusi. Kinoteatrite sissekäigud ja eesruumid tuli valgustada *efektselt* ning fassaadid kujundada *tähelepanuäratavateks*. Kinokülastajate arvu tõstmiseks tuli astuda „ühendusse nende ringkondadega, keda film huvitab ja organiseerida nende kaasabil laialdast kinokülastamist“. Aruanded *mis-tehtud-mis-täidetud*, maakondade kinoaktiivi nõupidamiste otsused ja järgneva kuu filmirepertuaari plaan tuli kinnitamiseks saata nagu varasemaltki – Raadikule.⁵³¹ Omaalgatuslikult olid Harjumaa KO (juhataja Artur Uukkivi) ja Tartumaa KO (Georg Minjajev) märtsist rändkinodes sisse seadnud kinokülastajate „arvustuste ja soovide vihiku“ – veel üks rändkinode töö kontrollimise *vorme*. „See on väga hea ja vajalik abinõu kõikidele vabariigi rändkinodele,“⁵³² avaldas Raadik tunnustust.

⁵²⁹ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 5, 26.02.1947. ERAF.1.26a.217, l 8.

⁵³⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkirj nr 12, 28.03.1947. ERA.R.1946.1.45, l 13.

⁵³¹ Samas, l 13–17.

⁵³² ENSV kinematograafia ministri käskkirj nr 7, 25.03.1947. Samas, l 5.

Süsteem, aparaat ja kirjavahetus aina kasvas. Kui 1944 „õmmeldi ja nummerdati“ endises KV valitsuses 48 kausta, siis ministeeriumi administratiiv-majanduse osakonna juhataja A. Teissi kokkuvõttes 1947. aasta kohta loendati neid juba 117. Samast ka selgub, et 1947. aastal ei olnud ministeeriumil iseseisvat sekretariaati, ning kuna teistel osakondadel puudusid lauajuhendid, oli ministeeriumi kirjavahetuse registreerimine ja korrastamine organiseeritud administratiiv-majanduse osakonnas. Sissetulnud ja väljaläinud kirjade arv oli päevas umbes 50–100.⁵³³

Lahenduseta, õieti käigult uusi ja juurde tekkivaid, pikalt seisma jäänud probleeme hakkas kogunema aina juurde. Samamoodi kui septembris 1946 oli lahendamata kinomehaanikute kooli õpilaste toitlustamine, jäi vastuseta ka KV kaadriosakonnast Moskvasse saadetud nõudmine toidukaartide („TK“) limiidi suurendamiseks.⁵³⁴ Lisaks pidi ENSV KM kindlustama kinomehaanikute kooli hoone, sisustuse ja „vastava tööjõureservi normiga“. Veebruaris 1947 tuli ENSV MN *korraldis*, millega kohustati Riiklikule kirjastuskeskusele üle andma ruumid, mis asusid *Heliose* kino majas, Viru tänav 4, et sinna mahutataks Tööstuskooli nr 4 ühiselamu ja õppeklassid. Sel puhul väljendub Raadik väga konkreetset: *Heliose* hoone on natsionaliseeritud ja ENSV RKN otsusega 21. märtsist 1941 üle antud ENSV Kinofikatsiooni valitsuse bilanssi. Enne aga kui punkti pani, pidas vajalikuks lisada, et need ruumid olevat vajalikud KMi alaliste kinomehaanikute kursuste ühiselamuks ja õppeklassideks. Need pidid algama juba jaanuaris 1947, ja ei olnud veebruaris „veel tööd alustanud peaaesjalikult ruumide puudusel“. Kursuste avamiseks nõudis Tööjõureservide valitsus KM-lt vastavat õppebaasi (see on esmajärjekorras ruume) – kui aga ruumid ära võetakse, jäävat kinomehaanikute kursus hoopis avamata.⁵³⁵ Seda kinnitas ENSV Tööjõureservide valitsuse juhataja Filippov ka aprillis: „Sõltuvalt sellest, kuidas ENSV KM kindlustab baasi kooli avamiseks, algab õpe esimesel võimalusel 30 õpilasega, parimatel võimalustel (sõltuvalt ruumidest) 60 õpilasega.“⁵³⁶ Juulis 1947 polnud kursused *Helioses* veel avatud, ja Nõmme 2-aastase kursusega kinomehaanika kool oli arvatud Nõmme kergetööstustehnikumi osakonnaks – kinoõpet andsid kaks koosseisulist ja seitse kohakaasluse alusel töötanud spetsialisti.⁵³⁷

Märtsis 1947 tegi Raadik oma mullusuvistest plaanidest esimesi kokkuvõtteid. „Ministeeriumite loomisel Balti vabariikides oli oluline tähendus. Oleme Nõukogude valitsusele väga tänulikud,“ kirjutab Raadik (lehekülg vahelt puudu) ja jätkab, et „ehkki on

⁵³³ ENSV KM esitab: vabariikliku alluvusega ettevõtted meie süsteemis, 20.11.1947. ERA.R.1946.1.38, l 66.

⁵³⁴ KV 1946 septembri tööplaani täitmine ja tegevus. ERAF.1.81.22, l 124.

⁵³⁵ ENSV KM, nr 259/M, ENSV MN esimees Veimerile, 22.02.1947. ERAF.1.82.9, l 43.

⁵³⁶ Filippov ENSV MN Kultuuri ja Kirjastuse grupile, 12.04.1947. ERA.R.1.15.141, l 28.

⁵³⁷ Nõmme 2-aastasest kinomehaanika koolist. ERAF.1.82.9, l 42.

kombeks kõnelda saavutustest – siiski mitte kõik ei lähe libedalt.“ Sissejuhatusele järgneb loetelu. Kaheksa kuu jooksul ei ole lahendatud NSVL KM-s peamisi organisatsioonilisi küsimusi: puudub uus struktuur, puudub konkreetne abi. Kinonäitlejate fakulteedi avamisel keegi ei aidanud, vastupidi – NSVL kinoministeerium tõestas selle ebareaalsust –, üksnes ENSV Kunstide Valitsuse abiga õnnestus see avada. Meie unistust – filmi „Elu tsitadellis“ – ei filmita; ja selle filmi stsenaaristi Traubergi pole nähtud; räägitakse, et kõik olevat „kinnituste staadiumis NSVL KM-s“. ⁵³⁸ „Või ootab see Trauberg erilisi kummardusi!“ ⁵³⁹

„NSVL KM õnnistusel ja tähelepanu all saatsime teele oma ainsama kandidaadi praktikale „Multifilmi“. Ja siis – tutvunud lahkesti lubatud ülemustega NSVL KM-s, tuli ta tagasi Tallinna, kus endiselt rahulikult tervitab meie stuudio rõõme. Selline kurb kokkuvõte siis ENSV rahvuslike kaadrite ettevalmistamisest. ⁵⁴⁰

Filmirežissööre ja näitlemist otsustati alustada filmide dubleerimisest. Ja jällegi ettenägematud takistused:

„Milliseid filme valida dubleerimiseks? Millised filmid on välja tulnud ja [...] mis on tootmises? Seda hoitakse meie eest justkui saladuses. Eestis on vabariiklik Filmilaenu Keskus – pöördusin korduvalt selle kontori ülemale poole, ameti poolest selle ala tundja. Kahjuks – ta ainult vabandas, sest ka tema pole informeeritud! uute filmide väljatulekust. Olukorra päästab meie ajakirjandus, mille lehekülgedel neil päevil võiski lugeda uutest filmidest. Mida nad sisult endast kujutavad, millist neist dubleerimiseks valida eestlastele, on pealkirjade järgi väga raske otsustada. Kas oodata ajalehe retsensiooni – see oleks kalli aja kadumaminek!“ ⁵⁴¹

Ootamata selle kohta informatsiooni Moskvast, pöördus Raadik ise otsekohe küsimusega NSVL ministeeriumisse – „möödunud on kaks kuud, vastust pole“. Samamoodi on *Glavkinoprojektiga*, kus veel möödunud, 1946. aastal, lubati – 15. novembriks – lõpetada kinostuudio võtte- ja helitsehi projekt. Käs on märts 1947 – senini seda projekti pole, „meil seisab ruum aga tühi, ja töö seisab, ja õudne mõelda, kus ja millal me hakkame korraldama oma esimese filmi võtteid“. Selline kurb kokkuvõte Nõmme Kinolinnaku *soojendusprojektist*.

Raadik aga jätkab ikka veel: NSVL KM-s, otsustades käskkirjade järgi, käib kibe töö uute „olukordade“ ja reeglite väljatöötamisel, uute stsenaariumite arutamine. ⁵⁴² „Kuid meid,

⁵³⁸ A. Raadik. ENSV kinematograafia arengu rõõmudest ja muredest, märts 1947. ERA.R.1911.1.9, l 69–70.

⁵³⁹ Raadik Kalatozovile, käsikirjaline, dateerimata [1947 märts ?]. Samas, l 60.

⁵⁴⁰ Samas, l 71.

⁵⁴¹ Samas, l 72.

⁵⁴² ERA.R.1946.1.73, l 3.

kellele see ettevõtmine oleks parimaks kooliks, ei kutsuta isegi mitte kuulama, ammugi ei kõlba me kaasosalisteks.“⁵⁴³

Kalatozovile saadetud kirjast saame teada, et ministeerium on osaliselt *kindlustatud* mööbliga – kuid „meil pole kopikatki raha“! ENSV Rahandusministeerium ei anna aga raha enne, kui on kinnitatud ENSV KM koosseisud. Samal põhjusel ei saa alustada ministeeriumile antud hoone remonti, ehkki kõik on juba ette valmistatud (plaan-eelarve, remondibrigaad, tellitud on autotransport), kuid pole vahendeid – „inimesed lähevad meilt ära, kuna midagi ei otsustata“. Samal põhjusel pole Raadikule antud tublisid inimesi demobiliseeritute seast, kellega ta oli juba eelnevalt kokku leppinud – nad ootasid-ootasid, ja nüüd pole Raadikul neile midagi pakkuda. „Seepärast ma palun teid, sm Kalatozov, aidake meil kiirendada Riiklikus koosseisude komisjonis ministeeriumi koosseisude kinnitamine,“⁵⁴⁴ seisab Raadiku kirjas. Ka ministri asetäitja ajutine kohusetäitja Valentin Vaher võttis ennast varasemast ametist lahti, tuli kinoministeeriumisse – ja pidi töötama palgata. 18. detsembrist 1946 sai Vaher siiski palgale – ta määrati Viljandi Tultikuvabriku direktoriks.⁵⁴⁵

Juba novembris 1946 saatis K. Maranik Raadikule vabariikide kinematograafia ministeeriumite tüüp-põhimääruse, mis – juhul kui see haaras „kõiki ENSV nõudeid ja iseärasusi“ ega nõudnud täiendusi – tuli kui ministeeriumi põhimääruse projekt esitada ENSV MN-le kinnitamiseks hiljemalt 15. novembriks.⁵⁴⁶ Raadik saatiski.⁵⁴⁷ Siinkohal kõik ka seiskus – Moskvas oli ja jäi samal ajal enam-vähem kõik „kinnituste staadiumisse“. Nii ministeeriumi struktuur, koosseisud, palgaastmestik. Jaanuariski 1947 kinnitab Raadiku väljastatud *spravka* EK(b)P KK agitpropile, et Moskva 11. septembri 1946 otsust nr 2046 veel täidetud ei ole – ENSV kinematograafia ministeerium koosseisu ja struktuuri ei oma. Koosseisud – 31 ühikut – olevat „koos teiste ENSV kesksete riiklike organitega läbivaatamisel NSVL Riiklikus koosseisude komisjonis, misjärel need esitatakse NSVL valitsusele kinnitamiseks“.⁵⁴⁸

15. juulil 1946 oli ÜK(b)P KK sekretariaat kinnitanud „Ettepanekud agiit-propaganda töö juhtimise parandamiseks ja ÜK(b)P KK propaganda valitsuse aparaadi tugevdamiseks“. Kinematograafiale pühendatud osas oli öeldud: „Viimasel ajal on toimunud kinofilmide ideelise, kunstilise ja tehnilise taseme alanemine, tehtud on vähe filme, mis peegeldaksid Nõukogude rahvaste elu, [...] mõningad režissöörid eemalduvad kaasaegsest temaatikast

---

⁵⁴³ ERA.R.1911.1.9, 174.

⁵⁴⁴ Samas, 160.

⁵⁴⁵ Valentin Vaher. Täiend isiklikule lehele. ERAF.19.9.392, 12.

⁵⁴⁶ Maranik Raadikule, 04.11.1946. ERA.R.1946.1, 141.

⁵⁴⁷ Eesti NSV MN Asjadevalitsusele, 23.12.1946. Samas, 136.

⁵⁴⁸ EK(b)P KK agitpropile, ENSV KM-st seisuga 01.01.1947, 11.01.1947. ERAF.1.82.9, 11.

minevikku, lavastavad ideetuid filme tühistel argiteemadel.⁵⁴⁹ Oktoobris 1946 oli NSVL MK kolleegium tunnistanud nii 1946. aastal kui ka järgmisel, 1947. aastal, tootmisse minevate kunstiliste filmide mõtte ja ettevalmistused – täiesti ebarahuldavaks.⁵⁵⁰ Moskvast oli alanud kinokunsti *ümberprofileerimine* kõige nürima ja märatsevama propagandavahendiga – agitpropi katsetatud majandusimega ehk abinõudega, kuidas suurendada kinost saadavat tulu, vähendades sellele tehtavaid kulutusi. Tagantjärele sai see agitpropi töötajate leiutis nimetuseks „малокартинье“.⁵⁵¹

Käes oli aeg, mil terve Nõukogudemaa pidi hekseldama Mihhail Zoštšenko „Ahvikese seiklusi“ ja neid teisi „roiskunud ideelagedusest jutlustavaid ja ideoloogiliselt kahjulikke teoseid“, mida olid nn kirjandusliku tribüünina kasutada andnud kirjanduse- ja kunstiajakirjad *Zvezda* ja *Leningrad*.⁵⁵² Partei-inkvisitsioonile oli kägistamiseks antud ka draamateatrite repertuaar ja Leonid Lukovi filmi „Suur elu“ II seeria.⁵⁵³

Lähenes Eesti nõukogude kirjanike esimene kongress. Nikolai Karotamme sõnul oli eesti kirjandus kõigile südamelähedane – „Meie kanname vastutust ta saatuse eest.“⁵⁵⁴

„Seltsimehed, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi kodanikud!

Juba mitmendat päeva on Eesti leinarüüs. Meie sünnimaad, meie rahvast, kommunistlikku parteid ja Nõukogude riiki tabas raske kaotus. Lühikese ja raske haiguse järel lahkus meie seast Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi esimees ja üks Eestimaa Kommunistliku (bolševike) partei juhte seltsimees Johannes Vares. Täna saadame seltsimees Johannes Varese jäädavalt puhkama meie sünnimaa pühasse mulda.“⁵⁵⁵

Oli 1946. aasta detsember. Raadik tegi tagasivaateid aasta(te)le. „Mälestused sm Varesest on unustamatud,“ alustas kinominister oma *matusetalituse* kõnet. Meenutades, et alles hiljuti oli tal Varesega pikem vestlus kinokunsti loomingulistest ülesannetest – eriti olla Vares südamele pannud „noorte kaadrite kasvatuse, kes oleks meie rahva uhkuseks ja au säilitajaiks, kes annaksid edasi eesti rahva õilsaid traditsioone kogu maailma rahvaste ees“ –, pani Raadik

⁵⁴⁹ История киноотрасли в России, с. 848.

⁵⁵⁰ Летопись ..., с. 33.

⁵⁵¹ История киноотрасли в России, с. 869.

⁵⁵² Vt: Ajakirjadest „Zvezda“ ja „Leningrad“. ÜK(b)P KK otsusest 14. augustist 1946. *Looming*, 1946, nr 9, lk 936–974.

⁵⁵³ История киноотрасли в России, с. 864. Vt: ÜK(b)P KK määrus kinofilmide „Suur elu“ II seeria kohta, 04.09.1946 ja NSVL MN määrus „Suurtest puudustest kinofilmide tootmisel ja massilistest faktidest riigivara riisumiste kohta kinostuudiotest“, 16.12.1946.

⁵⁵⁴ N. Karotamm. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest. *Looming*, 1946, nr 9, lk 988.

⁵⁵⁵ N. Karotamme kõne J. Varese matusetalitusel 3.XII 1946. a. „Estonia“ kontserdisaalis. *Looming*, 1946, nr 12, lk 1283.

kõigile „stalinliku ajastu kunstiala töötajale“ kohuseks austavalt vastu võtta ja „kogu oma ande ning energiaga täitma armastatud riigimehe, eeskujulikema kultuuritegelase õilsaid soove“.⁵⁵⁶

Sellega lisas Raadik oli oma Moskva-sõidu päevikus alustatud „kinosõprade“ nimistusse ka Varese, tagantjärele.

„Tunnen füüsilist väsimust ja tsipa sünkraalset hajutust minu kinole andunud hinge.

See dramaatiline moment on aga kasulik just praegu. Ta paneb mind terasemalt nägema raskusi ja nõuab jõu, tahte mobiliseerimist,“⁵⁵⁷

kirjutas ta 1946. aasta suvel, pidades „dramaatiliseks momendiks“ seda, et *omadegi* hulgas leidis neid, kes kinole ülevalt alla vaatasid.

Ka *Glavkinoprokatis* nägi Raadik takistust, paludes detsembris 1946 ENSV MN esimehe asetäitjal N. Puusepal tõstatada põhimõtteline küsimus vabariikliku *Glavkinoprokati* allutamises ENSV KM-ile. NSVL KM-ile pidi jääma vaid selle raamatupidamine. Sellise ettepaneku tõstatamisel võisid Raadikul olla parimad kavatsused, ehkki ka ilmne tagamõte. Parallelismi, mille kaotamise eest Raadik nüüd võitles, oli tõesti kõiges – nii KV kui ka *Glavkinoprokat* planeerisid filmide jagamist vabariigi kinovõrgule, koostasid repertuaariplaan, kinnitasid vastastikku neid, mõlemas kabinetis kavandati omaette filmide reklaami ja nende *populariseerimise* jms üritusi. Lisaks, nagu väljendus minister, jätkus *Glavkinoprokatis* „ilma range järelvalveta“ filmide subtitreerimine, ning osa sellest tööst toimus ministeeriumi töökodades, osa laenutuskontori laboris ja trükikojas. See kõik ei soodustanud „ühtset jõupingutust“ – vaja oli juhtimine saada ühe keskuse alla, s.t KM-le.⁵⁵⁸ Raadiku kirja edastas Puusep Bolšakovile küsimusena – kas peate otstarbekaks reorganiseerida *Glavkinoprokati* vabariiklik kontor ENSV KM osakonnaks?⁵⁵⁹ Arusaadavalt ei peetud.

Seesugust „haaramispoliitikat“ oli *Glavkinoprokati* Undrits mäletatavasti tunda saanud juba esimestest sõjajärgsetest päevadest, ning sellele jätkuks said ka uue juhataja **Kundi** kätte võideldud korrused ja ruumid Laial tänaval majas nr 32. Maikuuks 1946 oli sinna alumisele korrusele sisse seatud *Glavkinoprokati* trükikoda ning teisele korrusele oli Moskva Peavalitsuselt saadud 8000 rubla eest sisustatud läbivaatussaal. Selle kinosaaali „hõivamisest“ õhukaitse komando poolt septembris 1946⁵⁶⁰ on Kund meile maha jätnud ühe värvikaima tolle aja ametkondadevahelise kirjavahetuse, milles nii ähvardusi kutsuda Moskvast komisjone kui ka üleskutse kõigile „lõpetada see terror!“ ja lasta valimiseelsel perioodil täita *Glavkinoprokatil*

⁵⁵⁶ A. Raadik. Mälestused sm Varese on unustamatud ... ERA.R.1911.1.9, l 61.

⁵⁵⁷ Samas, l 68p.

⁵⁵⁸ Puusepale, 06.12.1946. ERA.R.1.15.141, l 101.

⁵⁵⁹ Bolšakovile, detsember 1946. Samas, l 102.

⁵⁶⁰ *Glavkinoprokat*, nr 566, Pällile, 23.09.1946. ERAF.1.81.22, l 59; *Glavkinoprokat*, nr 587, Pällile, 01.10.1946. Samas, l 68–69.

tema ette pandud vastutusrikast ülesannet – valida kinofilme agiitpunktide teenindamiseks. Seda ülesannet pidi saama täita ainult siis, kui ühiste jõududega on lahkuma sunnitud „kõik need viis inimest ehk kõrvalised vaatlejad“, kes kinosaalist sisse-välja trampisid, lärmasid ning segasid filmikontrolöri, tõlkija ja kinomehaaniku tööd (detailid vt *meie kiri* 10.12.1946, Kund⁵⁶¹; Pälli resolutsioon: sm Velman! Milles siis asi seisab?⁵⁶²).

Kaks kuud pärast seda, kui Vene 12 asunud filmiametkonnad oli kolitud Olevimäele,⁵⁶³ seisis Hendriksoni poolt komandole antud uued ruumid Raekoja platsil ikka kasutuseta⁵⁶⁴ – aastavahetusel laiutas *eriülesandega* allüksus jätkuvalt Laial tänaval. EVK *Glavkinoprokat* oli 1946. aastal ainus NSVLs, kes ei saanud läbivaatussaali puudumise tõttu lõpetada inventuuri,⁵⁶⁵ ning Kundi asemele määras EK(b)P KK büroo juba jaanuarist 1947 endise ENSV MN j.a KV⁵⁶⁶ juhataja asetäitja **Eduard Nõu**.⁵⁶⁷ Valimised ENSV Ülemnõukogusse tulid nagu ikka – valitud programmi, lektorite ja kandidaatidega.

Varese asemele Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitjast esimeheks nimetatud Andreseni asemele sai peagi Päll, ja Pälli asemele saadeti EK(b)P KK propagandasekretäriks Algu Raadik.

Kinomuusat ikka käekõrval hoides, hakkas Raadik nüüd koostama küsimuslehti töötajate poliitilise meelsuse väljaselgitamiseks,⁵⁶⁸ istus talurahvakongressil, külastas tarbekunstinäitust, arutas *Estonia* lae kavandit ja tülikäsimusi „Minne ja Sp[iridonovi] wahel“⁵⁶⁹ jms; leheveergudele kirjutas ta artikleid bolševistliku ajakirjanduse ülesannetest,⁵⁷⁰ Eesti nõukogude kirjanike tööst ideoloogilisel rindel⁵⁷¹ või teatrite saavutustest ja ülesannetest ideoloogilisel rindel,⁵⁷² ja õhtuti vaatas kinoministeeriumis filme.⁵⁷³

⁵⁶¹ *Glavkinoprokat* Pällile, 10.12.1946. ERAF.1.81.22, l 85.

⁵⁶² *Glavkinoprokat* Tallinna Linna TK-le, koopia Pällile, 19.11.1946. Samas, l 78.

⁵⁶³ Maranik Kundile, nr 585/471, 06.11.1946. ERA.R.1.15.91, l 53.

⁵⁶⁴ *Glavkinoprokat*, nr 802, ENSV MN aseesimees sm Boitsoville, 27.12.1946. ERAF.1.81.22, l 81.

⁵⁶⁵ *Glavkinoprokat* Pällile, 10.12.1946. Samas, l 85.

⁵⁶⁶ ENSV RKN määrus nr 28, 16.01.1946. Kinnitada Eduard Nõu ENSV RKN j.a Kinofikatsiooni valitsuse juhataja asetäitjaks. ERA.R.1.3.51, l 118.

⁵⁶⁷ Kinnitada Ed. Nõu *Glavkinoprokat*i ülemaks. Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии №№ 218–222, 04.01.1947–27.01.1947. ERAF.1.4.403, l 229.

⁵⁶⁸ Raadiku koostatud küsimuslehed partei-algorganisatsiooni sekretärile töötajate poliitilise meelsuse väljaselgitamiseks. Märkmed ideelis-poliitilise kasvatustöö läbiviimise kohta [1947]. ERA.R.1911.1.11, *pagineerimata*.

⁵⁶⁹ Raadiku kalender-märkmik 01.03.–30.04.1947. 23. aprill, kolmapäev. ERA.R.1911.1.11, *pagineerimata*. August Minne oli EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär (juuni 1947) ja Spiridonov oli EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär (august 1947).

⁵⁷⁰ Kokkuvõte EK(b)P KK propagandasekretär A. Raadiku ettekandest bolševistliku ajakirjanduse päeva tähistamise pidulikul koosolekul. *Sirp ja Vasar*, 09.05.1947.

⁵⁷¹ A. Raadik. Eesti nõukogude kirjanike tööst ideoloogilisel rindel. *Sirp ja Vasar*, nr 33, 16.08.1947, lk 3.

⁵⁷² A. Raadik. Teatrite saavutustest ja ülesannetest ideoloogilisel rindel. *Sirp ja Vasar*, nr 34, 23.08.1947, lk 3.

⁵⁷³ Raadiku kalender-märkmik 01.03.–30.04.1947. 21. aprill, esmaspäev. ERA.R.1911.1.11, *pagineerimata*,

Oma päevikus keeras ta ette uue – puhta lehekülje, mis sai pealkirjaks „Tähtsam lähema aja agittöös kewad-külwi ja ehituste alal“.⁵⁷⁴ Raadikust pidi selleski ametis saama *võitja, ehitaja, tuleviku looja*. Aprillikuu 1947 kalender-märkmikus on Raadikul kirjas, et 16. aprillil – enne kohtumist Lambakaharaga – arutati kella 2–3-ni Riisiga „kinematograafia küsimusi“.⁵⁷⁵

Raadik oli 15. aprillist Pälli seadlusega vabastatud ministri kohalt „seoses üleminekuga teisele ametikohale“⁵⁷⁶ ja KM kinofikatsiooni valitsuse juhatajal Riisil tuli vastavalt MN korraldusele alates 17. aprillist hakata ajutiselt täitma ENSV kinematograafia ministri kohuseid.⁵⁷⁷ Veel samal päeval andiski Riis ministri käskkirjas teada, et „ENSV MN korralduse nr 220-k kohaselt asun täitma ajutiselt ENSV kinematograafia ministri kohuseid.“⁵⁷⁸ Sama käskkirjaga avaldati ka NSVL MN j.a koosseisude komisjoni poolt 13. märtsil 1947 kinnitatud ENSV KM **koosseisud** ning ministri kohusetäitja Riis määras seoses ENSV MN j.a Kinofikatsiooni valitsuse reorganiseerimisega ning vastavalt kinnitatud koosseisudele ametid ja palgad 11 inimesele ministeeriumi aparaadis ning seitsmele ümberkorraldatud kinofikatsiooni valitsuses.⁵⁷⁹ 16. aprilli käskkirjaga oli Riis „ministri eest“ juba kinnitanud ministeeriumi nomenklatuuri. Selle § 1 annab teada, et ministeeriumi nomenklatuuri kuuluvaid töötajaid määratakse ja vabastatakse ametikohalt ainult ministri või ministri asetäitja käskkirjaga.⁵⁸⁰

Eelmise nädala viimasel tööpäeval, laupäeval 12. aprillil 1947, oli lõpuks kinnitatud ka ENSV kinematograafia ministeeriumi **põhimäärus**⁵⁸¹ – ja Raadik oli selleks korraks oma töö teinud. Aga enne, kui Karotamm oma propagandasekretäri Moskvasse ÜK(b)P KK j.a Ühiskonnateaduste akadeemiasse saatis, andis ta Raadikule 1948. aasta aprillis veel ühe kohustuse:

„Sm Raadik! Vaja on püstitada loosung: Igasse rahvamajja kino! Ja tuleb asuda kõige visamalt tööle selle ülesande lahendamiseks. Kui raha ei saa nii palju riigilt, ja kui aga aparate saada (osta) on, siis tuleks iga rahvamaja piirkonnas hankida see raha kas tarb. kooperatiivide puhaskasudest, põllumajandusühistute puhaskasudest või kohalikelt elanikelt korjanduste teel. Võtke see ülesanne oma südameasjaks!“⁵⁸²

⁵⁷⁴ Raadik. Tähtsam lähema aja agittöös ... *Dateerimata*. ERA.R.1911.1.11, l 18.

⁵⁷⁵ Raadiku kalender-märkmik 01.03.–30.04.1947. 16. aprill, kolmapäev. Samas, *pagineerimata*.

⁵⁷⁶ ENSV ÜN Presiidiumi seadlus sm Algu Raadiku vabastamise kohta, 15.04.1947. ERA.R.3.3.679, l 3.

⁵⁷⁷ ENSV MN korraldus, 17.04.1947. ERA.R.1946.1.5, l 35.

⁵⁷⁸ ENSV KM käskkiri nr 16, 17.04.1947. ERA.R.1946.1.45, l 26.

⁵⁷⁹ Samas, l 26–28.

⁵⁸⁰ ENSV KM käskkiri nr 15, 16.04.1947. Samas, l 24.

⁵⁸¹ ENSV MN määrus nr 269, 12.04.1947. ERA.R.1946.1.38, l 12.

⁵⁸² Karotamm, käsikirjaline, 15.04.1948. ERA.R.1911.1.9, *pagineerimata*.

Enne kui Karotamme püstitatud loosungile sisu anti, tuli aga kolhoosikord ja VIII pleenum, mille järel arvati Raadik Käbinile *esitatud materjalide*⁵⁸³ põhjal ÜK(b)P KK otsusega 18. augustist 1950 ÜKT aspirantide seast välja ja „saadeti EK(b)P KK käsutusse“.⁵⁸⁴

3.2.5. Ministeeriumi struktuur ja põhimäärus

NSVL MN määrusega kinnitati 1. aprillist 1947 NSVL kinematograafia ministeeriumi keskaparaadi uus struktuur. Sellega loeti jõu kaotanuks Bolšakovi käskkiri 31. maist 1946 „Kinematograafia ministeeriumi struktuuri organiseerimisest“.⁵⁸⁵ Liidu keskaparaadi 33 peavalitsuse, valitsuse, osakonna, sektori ja grupi „organiseerimiseks“⁵⁸⁶ kulunud kuid loendas mäletatavasti ka Raadik, kui ta tunnistas, et struktuuri kinnitamisel Moskvast „mitte kõik ei lähe libedalt“. Tuleb välja, et 1946. aastal ei kavatsenud keegi NSVL KM-s arutada, ammugi siis kinnitada Raadiku suve-unistuste struktuuri.

Võrreldes 1947. aastal kinnitatud ENSV kinematograafia ministeeriumi struktuuri ja koosseise-palkasid Raadiku 1946. aasta kavandiga⁵⁸⁷, saab näha olulisi erinevusi, millest võiks ära märkida vaid silmatorkavama – ministeeriumi *aparaadirahva arvukuse*.

Raadiku läbimõeldud struktuuri jaotuse järgi, s.o 19-s osakonnas – sh ministrile ja asetäitjatele loodav sekretariaat; asjadevalitsus; arhiiv; raamatukogu ja teaduslik kabinet; kirjastus-sektor; majandusosakond nelja valvuri, koristaja ja vanem-koristaja, *šveitseri* ja *pufetšitsa*’ga; ning kunstinõukogu ühes stenograafist-sekretäridega – pidanuks ministeeriumis tööd saama 97 inimest. Palgaks oli kirjutatud kõigile kokku 68 460 rubla kuus, sealjuures ministrile ja tema kahe asetäitja palgad struktuurikavandis ei kajastunud, kuna nemad pidid palga saama vastavalt oma nomenklatuurile.⁵⁸⁸ Kes ja mida ning kui palju Raadikule suurel suvel 1946 lubanud oli, jääb teadmata, aga arvata on, et – ehkki unistused võisid olla Raadiku omad – mängureeglid koos nuppude ja numbritega laotati tema ette kellegi juhatusel.

Kui nüüd kõrvutada Raadiku 1946. aasta *eskiis*-koosseise kevadel 1947 Moskvast kinnitatud koosseisudega, siis on erinevus nii ametikohtades kui palgarahas enam-vähem kolmekordne, ehk ministeeriumi *peamaja* kuude osakonda sai töökoha 31 inimest, kelle paljadeks võis kulutada 23 615 rubla kuus. Uue **struktuuri** järgi moodustus ministeerium nn

⁵⁸³ ERAF.1.6.2875, l 30–39.

⁵⁸⁴ EKP KK büroo määrus, protokoll nr 5, §38, 12. märtsist 1958. Samas, l 40.

⁵⁸⁵ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 91/M, 04.04.1947. ERA.R.1707.1.6, l 321.

⁵⁸⁶ Kinematograafia ministeeriumi keskaparaadi uuest struktuurist, 04.04.1947. Samas, l 321–322.

⁵⁸⁷ ENSV KM keskaparaadi koosseisude jaotus. ERA.R.1911.1.9, l 42–46.

⁵⁸⁸ Samas.

juhtkonnast (minister, tema üks asetäitja, eri- ja kaadriosakonna juhataja, kapitaalehituse insener, kinorepertuaari kontrolli inspektor ja jurist-konsultant); filmitootmise osakonnas oli kolm kohta; isemajandamisel olevas kinofikatsiooni valitsuses 11; plaani-finantsosakonnas ja raamatupidamises kummaski vaid kaks ning administratiiv-majandusosakonnas seitse kohta (sh käskjalg-koristaja, kaks sekretär-masinakirjutajat, kaks autojuhti).⁵⁸⁹

Aprillikuise töötajate ja töötasufondi koondaruande järgi tugines kogu Eesti kinoelu **112 allasutusele**, sh 42 linna- ja 8 maakino, 45 maarändkino ja 10 maakondade kinofikatsiooni osakonda. Kogu süsteemis oli palgal 699,5 töötajat plaanilise 733,5 asemel ehk et ministeeriumile kvartaliks ettenähtud 33-st kohast oli täidetud 24, kinostudio 43-st 42, linnakinode teenistujaid oli 411, maakinodes 24,5 (0,5 kohaga töötasid kõik raamatupidajad), rändkinodes oli ametis 100, maakondade KO-des 31 inimest; ministeeriumi ühisvaraks arvatud endise ENSV MN j.a kinofikatsiooni valitsuse Ravila valla Toomaveski abimajandis oli täidetud kõik viis ettenähtud kohta.⁵⁹⁰

ENSV MN poolt kinnitatud ENSV KM **põhimääruse**⁵⁹¹ järgi oli tegemist liiduvabariikliku ministeeriumiga, mis allus oma tegevuses nii ENSV MN-le kui ka NSVL KM-le. KM valitseda oli *vahenditult* kõik vabariikliku alluvusega kinematograafia ettevõtted ja organisatsioonid, juhtida riiklik ning reguleerida asutuste ja organisatsioonide **kinovõrk** kogu vabariigi territooriumil. KM-le allutati **kinostudio** ühes filmide tootmisega – alates temaatiliste plaanide kinnitamisest, lõpetades filmide vastuvõtmise ja valminud filmide esitamiseni NSVL KM-le. Ministeeriumi alla jäi endistviisi kinode sisseseadete ja tagavaraosade valmistamine, samuti kinoaparatuuride remont⁵⁹² – s.o Raadiku poolt autoremondi artellilt *Sirp ja Vasar* lõplikult üle võetud Vene 14 paigutatud **Kinoremonttöökoda**⁵⁹³ ja **Kinovarustuskontor**.

KM pidi vastavalt NSVL KM juhendile „teostama tihedat sidet filmilaenuuse organitega nende töö parendamiseks ENSV territooriumil“.⁵⁹⁴ Täpsustavalt on vajalikuks peetud põhimäärusesse sisse kirjutada, et *sidepidamise* all mõeldakse filmikontorite ja osakondade paigutust ning repertuaariplaanide kooskõlastamist, ei muud. Lisaks pidi ministeerium välja töötama ja välja andma, planeerima, juhtima, kehtestama, kooskõlastama,

⁵⁸⁹ ENSV KM käskkiri nr 16, 17.04.1947. ERA.R.1946.1.45, l 26–27.

⁵⁹⁰ ENSV KM koondaruanne töötajate arvu ja töötasufondi kulutamise kohta, aprill 1947. ERA.R.1946.1.68, l 35.

⁵⁹¹ Lisa ENSV MN 12. aprilli 1947 määruse nr 269 juurde. Eesti NSV Kinematograafia Ministeeriumi põhimäärus. ERA.R.1946.1.38, l 7.

⁵⁹² Samas, l 9.

⁵⁹³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 27, 26.05.1947. ERA.R.1946.1.45, l 29. „Vastavalt ENSV KM põhimäärusele, mis kinnitati ENSV MN määrusega nr 269, 12.04.1947, lugeda senine ENSV Kinofikatsiooni valitsuse Remonttöökoda vahetult alluvaks ENSV KM-le.“

⁵⁹⁴ ENSV KM põhimäärus. ERA.R.1946.1.38, l 9.

teostama, kinnitama jms – nagu varem ja edaspidigi – kõiki tema „kompetentsi kuuluvaid küsimusi“.

ENSV KM juures asus **Kunstinõukogu**, mille koosseis kinnitati ENSV MN otsusega ning kriitika ja enesekriitika arendamiseks, kogemuste vahetamiseks pidi *perioodiliselt* kokku kutsutama **aktiiv**.⁵⁹⁵ Põhimääruse kohaselt tuli KM juurde luua **Kolleegium**, mille koosseisu kinnitas samuti ENSV MN. Samas olid ka kirjas selle organi ülesanded ja kooskäimise kord, kolleegiumi otsused tuli *ellu viia* ministri käskkirjade ja juhenditega.⁵⁹⁶ Lisaks korraldas oma põhikirja alusel ministeeriumi tööd ka parteialgorganisatsioon, mis hõlmas omamoodi kõiki ministeeriumi allasutusi.

Augustis 1947 ühtlustati ministri käskkirjaga ministeeriumile kuuluvate ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide nimetusi. See käskkiri kohustas kõiki juhtivaid ja alluvaid struktuuriüksusi tellima „uusi nurga ja ümmargusi templeid ja pitsateid“ korrastatud nimetustega (*kirjaviis muutmata*, K.K.): Eesti NSV Kinematograafia Ministeerium; [...] Ministeeriumi Kinofikatsiooni Valitsus; Ministeeriumi Tallinna Kinostudio; Ministeeriumi Töökoda; Ministeeriumi Varustuskontor; Ministeeriumi Kinomehaanikute Kool; Ministeeriumi Kinomehaanikute Kursused; Ministeeriumi Abimajand „Toomaveski“; Ministeeriumi kinoteater „HELIOS“, Tallinnas jne; Ministeeriumi Harjumaa Kinofikatsiooni osakond jne; Ministeeriumi Järvamaa Kinofikatsiooni osakonna kinoteater „Kalev“ jne.⁵⁹⁷ Alates septembrist tuli „Kinematograafia Ministeeriumi Kinomehaanikute Kooli“ asemel tarvitada nimekuju „Kinematograafia Ministeeriumi kinotehnikakool“.⁵⁹⁸

Kuna 16. aprilli ametikohtade nomenklatuuri kinnitamise käskkirjaga kaasa pandud *lisa* on läinud, ütleme – *oma teed*, siis teame vaid, et oktoobris 1947 koostatud **ministeeriumi keskaparaadi nomenklatuuri** nimekirjas on 74 ametikohta. Selgelt paistab ministeeriumi komplekteerituses Raadiku tahe: ministril on selleks ajaks juba kaks asetäitjat. Lisaks on nomenklatuuri nimistus peainsener; viis osakondade või valitsuste juhatajat; üks osakonna juhataja asetäitja; kaks tootmisettevõtete direktorit; üks direktori asetäitja; kaheksa Tallinna kinode direktorit; 33 maakondade kinode direktorit; 10 maakonna kinofikatsiooni osakonna juhatajat; üheksa vanem-kinomehaanikut (s.o rändkinode direktorit); ning keegi, kelle ülesandeks oli olla „ülemaks ministeeriumi trustidele ja kontoritele“ (*управляющий трестами*

---

⁵⁹⁵ ERA.R.1946.1.38, l 11.

⁵⁹⁶ Samas, l 7.

⁵⁹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 88, KM allasutuste nimetustest, 26.08.1947. ERA.R.1707.1.6, l 116.

⁵⁹⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 96, 12.09.1947. ERA.R.1946.1.45, l 66.

и конторами).⁵⁹⁹ Nende kohtade komplekteerimine pani eriliselt suure töökoormuse ning vastutuse eri- ja kaadriosakonna juhataja Zoja Indrele, keda Riis oli kohustatud kohustama „teostama ranget kontrolli ministeeriumi nomenklatuuri kuuluvate töötajate õige valiku, paigutuse, määramise ja vabastamise üle“.⁶⁰⁰

16. mail saatis Veimer ENSV ÜN Presiidiumi esimehele Eduard Pällile kaks seaduseelnõud – ühes paluti vabastada Olga Lauristin ENSV sotsiaalkindlustuse ministri kohalt seoses tema üleminekuga teisele ametikohale⁶⁰¹, teises esitati Lauristin nimetamiseks kinematograafia ministriks.⁶⁰² Tema ministriks kinnitamine sai allkirjad aga alles 18. juulil 1947⁶⁰³ (Lisa 2).

Oma esimese käsk- ja allkirja kinoministrina andis **Olga Lauristin** 31. juulil 1947 ning sellega sai kinnituse ministeeriumi kaadriosakonna määrus.⁶⁰⁴

Aga enne kui läks tööülesannete jagamiseks ministri ja tema asetäitja Riisi vahel, veel enne kui Lauristin ministri kohale üldse kinnitatud sai, saatis EK(b)P KK sekretärile Raadikule ja *kinofikatsiooni* ministri Lauristinile kahepeale lahendamiseks *informatsiooni* Läänemaa komitee sekretär August Minne.⁶⁰⁵ Kirjutatud oli, et „Läänemaa KO ei täida ENSV MN ja EK(b)P otsust poliitilise ja ideoloogilise kasvatustöö kõvendamise suhtes piiriäärsetes rajoonides“. Tihti joobnud olekus kinomehaanikute tööd keegi ei kontrolli, seepärast rändkino rohkem seisab, kui töötab. Riguldis näidati kino viimati 1946. aasta novembris, Vormsi valda on külastatud viimase nelja kuu jooksul kaks korda. 1. mail seisis kõik kinod peale ühe jne.⁶⁰⁶ Informatsioon läks kontrollimiseks ja lahendamiseks Riisile.

Läänemaalt – *piiriäärsetelt* – tuli aga veelgi *informatsiooni*. Augustis pöördus Lauristini ja Raadiku poole ka EK(b)P Läänemaa komitee sekretär Spiridonov.⁶⁰⁷ Selles läkituses paluti Läänemaal sisse seada statsionaarsed kinod. Saame teada, et Vormsil, mis sügiseti ja kevadeti jääb mandrist ärälõigatuks ning ilma kinota, elab rahvamaja ümbruses 1500 inimest ja sealne rahvamaja mahutab neist korraga ära 200, elektrit kohapeal ei ole. Teada saame ka seda, et Läänemaal on suur töölisasula Lihula, kus elab üle 2000 täiskasvanu – seal on rahvamaja 300 kohaga, elektrit kohapeal ei ole; Kullamaal 500-kohaline rahvamaja, 3000

⁵⁹⁹ ENSV KM seisuga 10.10.1947. ERA.R.1946.1.72, l 45.

⁶⁰⁰ ENSV KM käskkiri nr 15, § 3, 16.04.1947. ERA.R.1946.1.45, l 24.

⁶⁰¹ ENSV ÜN Presiidiumi esimees Pällile, 15.06.1947. ERA.R.1.2k.260, l 117.

⁶⁰² Samas, l 118.

⁶⁰³ ENSV ÜN Presiidiumi seadlus, 18.07.1947. Samas, l 121.

⁶⁰⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 68, 31.07.1947. ERA.R.1946.1.45.

⁶⁰⁵ EK(b)P Läänemaa komitee, nr 484, 27.06.1947. ERAF.1.82.9, l 56.

⁶⁰⁶ Samas.

⁶⁰⁷ EK(b)P Läänemaa komitee, nr 590, Spiridonov ENSV KMile, koopia EK(b)P KK sekretär Raadikule, 10.08.1947. Samas, l 58.

täiskasvanut, elektrit kohapeal ei ole. Jne. Kuna kõik need suured *punktid* asuvad maakonnakeskusest 40–60 km kaugusel, siis kinomehed sinna halva transpordi tõttu ei jõua ning seepärast oleks vaja luua paikkinod, et saaksid täidetud EK(b)P XVII pleenumi otsused.⁶⁰⁸

Riis Tallinnas arvutab, planeerib ja kontrollib – ja tuleb otsusele, et Läänemaa KO ei täida süstemaatiliselt plaani. Halvasti on kinoga teenindatud Hiiumaa. Nii toimuvad kinoseansid seal 2–3 korda kuus plaanis ette nähtud 22 korra asemel ja Läänemaa KO juhataja Sergei Aare ei kontrolli ega juhi „tarvilikul määral“ Hiiumaa rändkino tööd. Osakonnas on ka kütte- ja mootorõlide puudujääk, ja see on tekkinud Aare korratu lao-aruandluse tõttu. Seda kõike arvestades saab Läänemaa KO juhataja Riisilt käskkirja „valju noomituse avaldamise kohta“.⁶⁰⁹

Präanikuks oli Aarele juba varasemalt antud käskkiri, mille alusel – vastavalt Läänemaa KO soovile – määras ministri asetäitja Riis alates 1. septembrist 1947 Haapsalu kinoteatri *Haapsalu* uueks nimeks *Kungla*.⁶¹⁰

3.2.6. „Elu tsitadellis“ ja ideoloogilise töö arendamise plaan

Olga Lauristini kinematograafia ministriks kinnitamiseni pidi **Vladimir Riis** ministri kohusetäitjana tegelema kõigi allasutuste kontrollimisega, põhimäärusest tulenevalt kinnitama, kooskõlastama, tootma ka Tallinna Kinostuudios filme. Jaanipäeval 1947 kinnitas ta kooskõlastatult Bolšakoviga, et algab XII Laulupidu – s.t kinostuudiol koos Leningradi Dokumentaalfilmide Stuudioga „läheb töösse“ värviline dokumentaalfilm laulupeost. Ettevalmistusperiood lõppes 20. juunil ja 10-liikmeline võttegrupp istus sealpeale koos Riisiga ministeeriumis parteikoosolekutel, mida nüüd korraldati iga päev – justkui oleks *ootamatult lumi alla sadanud*, ja kojamees pidi nüüd kätte võtma luua. Laulupeo-filmi võtteperiood pidi kestma 21. juunist 15. augustini, ja ministrile või tema asemikule Riisile tuli film üle anda 15. septembril 1947.⁶¹¹

Aga enne veel tuli „võttesse saada“ ka esimene Tallinna kinostuudio tootmisplaani kinnitatud kunstiline film – „Elu tsitadellis“.

1946. aasta märtsi lõpus kinnitas EK(b)P KK büroo NSVL MN poolt esitatud projekti „Kunstiliste filmide tootmisest Eesti NSV-s“. Samas kohustati ka ENSV MN, s.o Andresenit,

⁶⁰⁸ ERAF.1.82.9, l 58.

⁶⁰⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 110, 27.09.1947. ERA.R.1946.1.45, l 73.

⁶¹⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 82, 19.08.1947. Samas, l 55.

⁶¹¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 44, 24.06.1947. Samas, l 37.

koos EK(b)P KK agitpropi osakonnaga, s.t Pälliga, esitama 1. maiks konkreetne, väljatöötatud plaan mängufilmide tootmiseks Eestis.⁶¹² Juba 23. aprillil 1946 teavitas NSVL kinematograafia ministri asetäitja M. Kalatozov Pälli, et NSVL KM kunstiliste filmide peavalitsus saadab Tallinnasse Stalini preemia laureaadi, kinorežissööri ja dramaturgi Leonid Trauberg, ning palus luua talle tingimused võimalikult hea kirjandusliku stsenaariumi loomiseks August Jakobsoni näidendi „Elu tsitadellis“ ainetel.⁶¹³ Trauberg asus tööle, ent mitte Tallinnas.

Selle filmi tegemist tuli EK(b)P KK büroo otsusega pidada „oluliseks partei-poliitiliseks ülesandeks ENSV kultuurilisel ülesehitusel 1947. aastal.“⁶¹⁴ Professor Leonid Trauberg oli stsenaariumi valmis saanud ja 23. juunil andis Riis välja kümnele eesti näitlejale esimesed komandeerimis-tunnistused sõiduks Leningradi – see tähendab, et film võeti üles Leningradis ja *Lenfilmis*, mis oli kohustatud tasuma ka lähetuskulud.⁶¹⁵

Lenfilmi ateljees nr 5 pidi „Halli“-stseeni dekoratsioon valmis olema 28. juuniks, lõpetati aga kümme päeva hiljem ja selle kvaliteet olevat olnud „väga halb“. Ja „kõigile oli ammu teada fakt“, et Valentin Vaheri juhendamisel rekonstrueeritud⁶¹⁶ paviljonis vihmaga heliülesvõtteid teha ei saanud – vihmapiisad plekk-katusel tekitasid müra, mistõttu tuli korduvalt võttes katkestada. Leningradlastele aga oli III kvartal pingeline ja otsustav – 7. novembriks pidi olema lõpetatud kolm filmi – „Pirogov“, „Nende eest, kes merel“ ja „Elu tsitadellis“.⁶¹⁷

Novembris 1940 ÜK(b)P KK suunamisel EK(b)P KK propagandaosakonnas ajakirjanduse instruktorina⁶¹⁸ tööle asunud ja 14. märtsist 1941 ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissariks määratud⁶¹⁹ **Algus Raadiku**, kes esimese asjana tühistas Majade natsionaliseerimise peakomitee otsuse vabastada „revolutsiooni käigus natsionaliseeritud“ usuühingute hooned (palvemajad) natsionaliseerimisest⁶²⁰, – sellesama Algus Raadiku *leitud* hoone – „suurepärane hoone!“ – endine baptistide kirik Tallinnas Kaupmehe tänaval, mis pidi saama *kinolinnaku* valmimiseni ajutiseks kinostuudio võttepaviljoniks,⁶²¹ ning kus pidid

⁶¹² EK(b)P KK büroo istungi protokoll nr 151, 25. ja 27. märts 1946. ERAF.1.4.275, l 160.

⁶¹³ NSVL KM, nr 15/1-8, 23.04.1946. ERAF.1.81.22, l 34.

⁶¹⁴ EK(b)P KK büroo protokoll nr 234, 12.04.1947. ERAF.1.4.419, l 123.

⁶¹⁵ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 43, 23.06.1947. ERA.R.1946.1.45, l 36.

⁶¹⁶ 1937–1942 oli Vaher *Lenfilmis* filmidirektor ja rekonstrueerimis-projekti juhataja. ERA.R.16.3k.508, l 2p.

⁶¹⁷ Kogu jõud oktoobri-eelsete kohustuste täitmisele! *Kaõp*, № 13 (513), 23.07.1947, c. 1.

⁶¹⁸ A. Raadiku lühike elulookirjeldus, 16.10.1945. ERAF.1.6.2875, l 10.

⁶¹⁹ EK(b)P KK, ärakiri protokollist nr 3, 14.03.1941. ERAF.1.6.2874, l 12.

⁶²⁰ Varem natsionaliseeritud usuühingute hoonete (palvemajade) denatsionaliseerimisest, 17.04.1941. ERAF.1.4.62, l 0179.

⁶²¹ Raadik Kalatozovile, käsikirjaline, dateerimata [1947 märts ?]. ERA.R.1911.1.9, l 78.

algama Eesti esimese mängufilmi võtted, seisis ja lagunes tasapisi, pea kohal „pommikildude ja õhusurvega purustatud plekk-katus“.⁶²² Mäletatakse, et 1947. aasta suvi oli vihmane.

Leningradlased hakkasid oktoobripühade eel otsi ja tulemusi kokku võtma. *Lenfilm* parteibüroo, vabrikukomitee ja direktsiooni häälekandja *Kadr* 4. oktoobri lehenumbris tehti ülevaade, kuidas oli jõud kulunud oktoobri-eelsete kohustuste täitmisel. Kätte olid jõudnud otsustavad päevad: „Nende eest, kes merel“ valmiduse protsent oli 67,1; „Pirogovil“ 117,4; „Elu tsitadelli“ valmidus oli upitatud juba 132,4%-liseks.⁶²³ Jääbki arusaamatuks, mida need numbrid tähendada võisid, sest päris valmis filmi otsustas *Lenfilm* kollektiiv üle anda 42 päeva enne tähtaega – SSORi 30. aastapäevaks. Kusjuures – nagu kirjutab *Lenfilm* helitsehhi juhataja Leo Valter – tuli arvestada, et tegemist oli Eesti esimese mängufilmiga ja et Eesti vaataja maitset oli paljude aastate jooksul kasvatatud Hollywoodi filmide näitel, seepärast oodati just sellelt filmilt eriliselt kõrget pildikultuuri ja tehnilist taset. Mitte milleski, „vaatamata kokkusurutud tootmistähtaegadele, ei saanud lubada kiirustamist, ülejala tegemist“.⁶²⁴

Kuna EK(b)P Keskkomitee oli „Elu tsitadellis“ juba oma *aastaplaanidesse* kirjutanud kui „olulisema partei-poliitilise ülesande“⁶²⁵ ja andnud käsu lasta film ekraanile SSORi aastapäevaks, siis siitpeale võttis KM juhtimise üle minister Lauristin.

Lauristinile teadaolevalt, s.t nagu *Lenfilm* lubanud, pidi „Elu tsitadellis“ koopia valmima 25. oktoobriks. Kuna Moskvast käske saav kopeervabrik poleks järelejäanud päevadega etteantud ülesandega 1. novembriks kuidagi enam valmis saanud, palus Lauristin Bolšakovilt korraldust *Lenfilmile*, et Eesti ekraanidele juba planeeritud neli koopiat tehtaks Leningradis.⁶²⁶ 30. oktoobri Riisi telegramm Moskvast teatas, et Bolšakov oli filmi vastu võtnud ja *Lenfilm* saanud korralduse hakata tegema koopiaid – Tallinnasse pidi olema saadetud kaks koopiat 4. novembriks.⁶²⁷

6. novembri käskkirjaga teatas Lauristin, et „Eesti teatri loovate jõudude ja Kinostuudio *Lenfilm* vilunud kollektiivi koostööna on loodud kõrge ideelise ja kunstilise tasemega eesti kunstiline esikfilm „Elu tsitadellis““. Samas teatatakse filmi lõpetamisest ning avaldatakse tänu 31-le filmi valmimisel osalenud filmimeistrile. ENSV valitsus hindas väärikalt lavastaja ja

⁶²² Eelarve Kinostuudio hoone taastamise tööde kohta Tallinnas, Kaupmehe tn 18, 29.04.1948. ERA.R.1946.1.63, l 22.

⁶²³ Vääriliselt tähistada Suure Oktoobri 30. aastapäeva! *Kadp*, № 17 (517), 04.10.1947, c. 1.

⁶²⁴ L. Valter. Kogu kollektiivi abiga. *Kadp*, № 17 (517), 04.10.1947, c. 3.

⁶²⁵ EK(b)P KK büroo protokoll nr 234, 12.04.1947. ERAF.1.4.419, l 123.

⁶²⁶ Lauristin Bolšakovile, 06.10.1947. ERA.R.1946.1.52, l 133.

⁶²⁷ Riisi telegramm Moskvast, 30.10.1947. ERA.R.1.15.141, l 100.

näitlejate poolt tehtud tööd, märkides parimad saavutused ära ENSV ÜN Presiidiumi seadlusega.⁶²⁸

Oktoobripühadeks oli ootevalmis esimese-ekraani kinno *Helios* paigaldatud uus ekraan ja heliseade *Klangfilm*.⁶²⁹ Aga *Heliose* ruumid, mahtuvus ei vastanud näidiskino nõuetele: alaline rahvamurd, pikad järjekorrad, sagedased korratused ja pahandused kinokülastajate seas. Ka puudus *Heliosel* esinduslik fassaad, kuhu paigutada välisreklaami, õieti polnudki selleks kohta. Lisaks oli see kino võõrale raskesti leitav – „sissepääs kinno käis mingisuguse „turupassaaži“ kaudu“. „Nõukogude kinokunst ja Tallinn väärivad seda, et kõige massilisemat, rahvalikumat kunsti esitataks ajakohases, esinduslikus ja selleks otstarbeks määratud hoones, kuhu poleks piinlik sisse astuda ühelgi kinokülastajal,“ kirjutas Riis, ja lähtunud „ülaltoodust“ teatas oktoobri alguses kirjas Karotammele ja Veimerile, et kui lähemal ajal valmib RT *Estonia*, „nõudleb ENSV KM oma endise kinohoone *Gloria-Palace*’i tagasisaamist“. ⁶³⁰

Enne aga tuli ühiselt ära tähistada SSORi 30. aastapäeva tähistamine.

Tallinna Linna TSN TK otsustas 21. oktoobril 1947 SSORi aastapäevaks ära muuta Tallinna kinode nimetused: *Helios* – *Oktoober*, *Diana* – *Lembitu*, *Forum* – *Narva*, *Orion* – *Partisan*, *Skandia* – *Edasi*, Nõmme *Victoria-Palace* – *Võit*. ENSV MN-l paluti see otsus ka kinnitada.⁶³¹ 25. oktoobri ENSV MN määrusega nr 807 kinnitatigi, küll aga arvati esitatud palvekirjast välja Karotamme murelaps *Forum*. Vastavalt sellele tuli ka Lauristinil oma käskkirjaga tagantjärele – 11. novembril – kinod ümber nimetada „arvates 7. novembrist 1947“. Teekonnal Hendriksonist Lauristinini oli *Skandias* saanud aga *Pioneer* ja *Victoria Palace*’ist lihtsalt *Victoria*.⁶³² Sedaviisi saigi *Õhtulehest* teada, et „„Elu tsitadellis“ linastub alates 6. novembrist kinos *Oktoober*“. ⁶³³

Tagantjärele anti Lauristinile lahendamiseks ka 14. novembril Tartu Linna TSN TK koosolekul püstitunud probleem – *Postimehes* 12. novembril (nr 263) avaldatud „Elu tsitadellis“ reklaampilt sattus olema ebanõukogulik, mis „olevat Tartus tekitanud eksiarmumusi Nõukogude kino kohta“. Tartlased kirjutasid oma koosoleku otsusesse sisse, et „tuleb juhtida ENSV kinematograafia ministri (sm Lauristini) tähelepanu sarnase ebasoovitava nähte vältimiseks tulevikus“. ⁶³⁴

⁶²⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 130, 06.11.1947. ERA.R.1946.1.45, l 83.

⁶²⁹ ENSV KM, nr 579, NSVL KM kinofikatsiooni peavalitsusele, 19.07.1947. ERA.R.1946.1.20, l 19.

⁶³⁰ ENSV KM, nr 2468-2/4, 09.10.1947. ERA.R.1.15.141, l 88.

⁶³¹ Tallinna Linna TSN TK otsus nr 498-0, 21.10.1947. ERAF.1.82.9, l 60.

⁶³² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 132, 11.11.1947. ERA.R.1707.1.6, l 230.

⁶³³ „Elu tsitadellis“ harukordne menu; Film „Elu tsitadellis“ – üks meie kultuuri suursaavutusi. Vt ka: <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/79/bibliograafia>.

⁶³⁴ Tartu Linna TSN TK koosoleku protokoll nr 49, väljavõte, 14.11.1947. ERA.R.1946.1.20, l 40.

22. novembril 1947 jõudis ekraanile *Mosfilmiga* koostöös valminud Nõukogude Leedu esimene mängufilm „Marytė“ (režissöör Vera Strojeva).⁶³⁵ Samal päeval toimus Leningradi Kinomajas *Lenfilmi* ainsa oktoobripühadeks valminud mängufilmi „Elu tsitadellis“⁶³⁶ valitud publikule ettemängimine, millele järgnenud arutelu „stenogrammiline aruanne“⁶³⁷ – Hugo Lauri poolt kirja pandud raamatutäis ajalugu – peaks täna olema lugemiseks igale filmi-, ja miks mitte ka kirjandus- ning teatriloolasele või -teadlasele.

Iga lugu on täis seoseid, põhjusi, emotsioone, neil on algused ja on lõpud.

„Elu tsitadellis“ stsenaarist Leonid Trauberg lõpetas 1947. aasta sügisel oma filmiloo sõnadega (stenogrammist):

„Ettepanek luua rahvuslikku kinokunsti Lätis, Eestis ja Leedus kuulub meie Parteii Keskkomiteele, kuulub Stalinile (aplaus). Ma mõtlen, et me jälle oleme oma juhi ülisuure geeniusse tunnistajaks. Ma ei salga, et mõned meist kõhklesid, mõteldes raskustele uue kinokunsti loomisel. Te teate, kui raske oli meie maal käiku lasta uzbeki ja kašahhi kinot. [...] Eesti kinokunsti menu on kindlustatud sellega, et meid viib edasi geniaalse inimese tahe, selle inimese tahe, kes armastab kino, Stalini tahe (aplaus).“⁶³⁸

„Elu tsitadellis“ režissöör ja näitlejad said Stalini preemia 1948. aastal, mitte aga stsenaarist. 1949. aasta märtsis kuulutati Bolšakovi sule läbi professor Leonid Trauberg „Nõukogude kinematograafia kodanlike kosmopoliitide antipatriootilise grupi liidriks“, kes oma loengus „Maailma kino ajalugu“ olla ülistanud kodanlikku kino. *Kodumaatu kosmopoliit* Trauberg olevat irvitanud parimate Nõukogude linaste ja näidendite üle, samuti „naeruvääristanud ta Nõukogude Eesti dramaturgi August Jakobsoni näidendit „Elu tsitadellis““.⁶³⁹

1947. aasta septembri lõpuks oli Riis kokku kirjutanud ENSV kinematograafia ministeeriumi ideoloogilise töö arendamise plaani aastateks 1948–1950.⁶⁴⁰ Lähtunud EK(b)P KK XVII pleenumist ja ka – ennekõike ja peamiselt siiski – Nõukogude kino 15. juubeli puhul kinotöölisele saadetud Stalini tervituslähitusest, mille sisu lühikokkuvõtteks oleksid kino võimalused „masside vaimseks mõjutamiseks“, pillub Riis alustuseks tsitaate masside võitlusest sotsialismi eest ning töölisklassist ja tema parteist, mis „tõstab kultuurilist ja

⁶³⁵ Летопись ..., с. 69. Vt: „Marytė“ (1947). http://www.youtube.com/watch?v=NXUw2_Qc2Kk; Lietuvių filmų centras. <http://www.lfc.lt/lt/Page=AMovieList&ID=297&GenreID=454>.

⁶³⁶ H. Laur. Sõbralikus ja soojas koostöös. *Õhtuleht*, 04.11.1947, lk 2.

⁶³⁷ Kino-Maia Leningradis. Stenogrammiline aruanne filmist „Elu tsitadellis“. Lavastaja Herbert Rappoport, 22.11.1947. Jaanuar–veebruar 1948 Tallinnas. Vene keelest Hugo Laur. ERA.R.1603.1.8, 11–15.

⁶³⁸ Samas, 116.

⁶³⁹ И. Большаков. Разгромить буржуазный космополитизм в киноискусстве. *Правда*, 03.03.1949, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69557>, 10.08.2013.

⁶⁴⁰ ENSV KM ideoloogilise töö arendamise plaan 1948–1950, 10.10.1947. ERA.R.1.15.141, 194–98.

poliitilist võitlusvõimet“. Nii olevat ka „ENSV kinotöölistel kohustus lähiaastatel valmistada filmitooteid, mis käsitleksid tõetruult Nõukogude töötajat ja tänapäeva elu seoses homse päevaga“.⁶⁴¹

Aga nagu eelpool öeldud, avaldus Riisi võimekus numbrites – lihtsas matemaatikas ja ikka veel selges mõistuses. Seepärast saab „ideoloogilise töö arendamise plaan“ pärast kohustuslikku kümnet tekstirida kibekähku numbrilise väljenduse. Riis räägibki asjast. Kõik on selge – kinovõrgu arendamise plaanist on näha, mitu ränd- ja mitu paikkino nende lähema kolme aastaga üles seatakse; ka see, et püstitatavaist kinohooneist tuleb rajamisele Tallinnas *Bi-Ba-Bo*, Tartus *Central* ja Narvas *Ilmarine*; kinofikatsiooni vajaduseks saab olema 285 kinomehaanikut – ära on näidatud ka, millal ja mitu kursanti väljaõppele suunatakse. Edasi tuleb lause, milles Riis on *plagieerinud* Vaherit ja Raadikut – „Kinokunsti on imbunud tema lähikunstidest: teatrist, maalikunstist, muusikast ja kirjandusest nende paremik. Kino on loonud sellest paremikust kõrgekvaliteedilise sünteesi. See teostub ka tulevikus.“⁶⁴² Sellest „sünteesist“ saab sissejuhatus Nõmme *kinolinnakule*, mille ehitustöid tuleb jätkata 1949. aastal. 1948. aastaga sai Riisi ideoloogiast plaanis lõpetatud ehitustööd Harju tänaval ja Kaupmehe tänaval, need on selleks ajaks ka sisustatud. 1950 tuli *kinolinnaku* ehitust ikka veel jätkata ja (*tsitaat*) „registreerida ja kohaldada maastikulised natuurvõttekohad ENSV territooriumil“.⁶⁴³ *Kinokunsti kaadrite* kasvatamisel tuleb igal aastal vastu võtta kinonäitlejate fakulteeti 30 üliõpilast. Sellele unistuste-udule teeb lõpu Kunstide Valitsus, kellega koos „organiseeritakse ühine kunstiklubi, mis saab ideoloogilise töö ja poliitkasvatuse keskuseks“.⁶⁴⁴

Poliitilisi ja kasvatuslikke sihtjooni käsitlev peatükk edastab tänasele lugejale vanade ajalehtede stiilinäiteid ja sõnavara, mille Riis oli omandanud: apoliitilisus, poliitiline arenematus, kapitalismi igandid, kodanliku natsionalismi jäänused, ... Nõukogude patriotismi vaimus. See pidi Riisi plaani kohaselt olema kõige paremini saavutatav „omamaiste, rahvalähedaste filmiainete vastava rakendusega ja sobivate liiduekraani parimate filmide dubleerimisega“. 1950. aastal dubleerinuks me juba 20 täismetraažilist kunstilist filmi.⁶⁴⁵ Ja kõik.

Riisi „ideoloogiaküsimuste“ konarlikkuse tasandas ja rullis I. Kerro, ENSV MN j.a Kultuurhariduslike Asutuste Komitee aseesimees kaadrite alal. Maakondade parteisekretäridele saadetud kirjas on selge sõnaga öeldud, et XVII pleenumi otsused on kõigil jäänud täitmata. Nn

---

⁶⁴¹ ERA.R.1.15.141, l 94.

⁶⁴² Samas, l 96.

⁶⁴³ Samas, l 95.

⁶⁴⁴ Samas.

⁶⁴⁵ Samas, l 97.

kultuuriloojate seas leidub „umbrohuna isikuid, kes on kuulunud kodanlik-natsionalistlikesse ja fašistlikesse organisatsioonidesse ning teeninud hitlerlikus armees; kultuuritöötajate hulgas leidub kulakuid, kaupmehi, endisi tööstureid“ ja igasugu teisi Nõukogude valitsusele vaenulikke inimesi. „Hoiatan, et kui kuuajalise tähtaja möödumisel jääb tööle kultuurhariduslikes asutistes ülaltoodud kategooriatesse kuuluvaid isikuid, võetakse vastutusele kultuurhariduse osakonna juhatajad.“⁶⁴⁶ Võttis veidi aega, kui KM eri- ja kaadriosakonna juhataja Zoja Indre – ise neis küsimustes mäletatavasti *passiivne* – saatis detsembri alguses EK(b)P KK agitpropi Velmanile Tallinna ja maakondade kinode ning KO-de ja rändkinode juhatajate täisnimekirja – perekonna-, ees- ja isanimi, ametikoht, sünniaasta, haridus ja parteilisus: 99-st inimesest seitse kuulus parteisse ja üks oli liikmekandidaat, komsomole polnud.⁶⁴⁷ *Kõik muu* oli kirjas kuuel leheküljel.

Juunis oli Riis kokku kutsunud vabariikliku kinofikatsiooni töötajate aktiivi, millel osalesid KO-de juhatajad ja parimad kinomehaanikud. Seal „võeti vastu rida otsuseid“ ja kuulutati välja sotsialistlik võistlus Leedu NSV kinofikatsiooni ja filmilaenutuskontori töötajatega, et täita ja ületada 1947. aastaplaan – vastavalt leningradlaste üleskutsele – SSORi 30. aastapäevaks.⁶⁴⁸

1. oktoobriks oli ENSV kinovõrgus antud 30 483 seanssi (täitmine 92–95%). Vaatajate arv oli selleks ajaks täidetud küll vaid 88–92%, ent 1946. aastal teenindatud kinokülastajate arvu 5 286 600 lubas Riis ületada juba 7. novembriks. Selleks tähtpäevaks pidi töös olema 122 kinoaparaati, neist 54 nn heliseadet.⁶⁴⁹

3.3. Kinostuudio rahvusliku loovkaadri *kiirkursused*. „Laulev rahvas“

Tallinna kinostuudio tootmistöö parandamiseks, produktsiooni suurendamiseks ja kvaliteedi tõstmiseks pidas Bolšakov vajalikuks saata stuudiosse ka kvalifitseeritud režissööri ja kaks operaatorit. Seda aga polnud võimalik teha – Tallinnas polnud neile elamispinda.⁶⁵⁰

1946. aastaks NSVL KM Kinokroonika peavalitsuses kinnitatud plaan lubas ENSVs valmistada ja linastada kaks kinožurnaali kuus, mis vastas ka Kinokroonika Tallinna stuudiale

⁶⁴⁶ I. Kerro. EK(b)P KK XVII pleenum nõudis meilt lühema aja jooksul ... ERAF.15.5.168, l 30.

⁶⁴⁷ ENSV KM, nr 2899, ENSV KM kinofikatsiooni valitsuse kinoteatrite, maaosakondade ja rändkinode direktorite nimekiri, 02.12.1947. ERAF.1.82.9, l 62–68.

⁶⁴⁸ ENSV KM, nr 579, NSVL KM Kinofikatsiooni peavalitsusele, 19.07.1947. ERA.R.1946.1.20, l 18.

⁶⁴⁹ Riisi ettekanne Raadikule. Kokkuvõte ENSV kinematograafia organisatsioonide tööst valmistumisel SSORi 30. aastapäevaks. ERA.R.1946.1.20, l 36.

⁶⁵⁰ Bolšakov Karotammele, 27.05.1946. ERAF.1.81.22, l 43.

antud võimalustele, sest stuudio loominguline ja tehniline personal oli sõna otseses mõttes loetud.⁶⁵¹

Alates 1946. aastast Kinokroonika Tallinna Stuudio *kaubamärgi* all valminud 24 ringvaatenumbrit ja ühe eriväljaande „Meie kandidaadid“ [NSVL ÜN koosseisu] võtsid üles ja panid kokku operaatorid N. Saljutin, V. Tomberg ja V. Parvel ning režissöör V. Kavrišvili.⁶⁵² Koostöös Leningradi Kinokroonika Stuudioga valmis laulu-film „Eesti NSV Hümn“,⁶⁵³ mille EK(b)P KK, s.t Päll, vastuvõtmisel arvas stuudio režissööri Vassili Kavrišvili loominguliseks kordaminekuks ja andis hindeks „suurepärase“. ⁶⁵⁴ Arhiivikaadritest laotud *täht-täheline* pilt-kommentaar Johannes Semperi hümnisõnadele on imetore ajastu dokument ning niisama pikk, kui Gustav Ernesaksa „Eesti NSV Hümn“ orkestrite ja ühendkooride ettekandes – kolm salmi ning kolm minutit ja 21 sekundit:

„Me liidu rahvaste ja riike seas

Sa, Eesti, sammu esimeste kindlas reas!“

Kordaminekuks oli aga ka see, et *karaoke*-tiitrid Semperi luulerdadele valmisid huvilise iseileutajana tuntud operaator **Konstantin Märskä** konstrueeritud multipingil. Stuudio direktor Parvel kinnitas Märskä 12. jaanuarist 1946 vastloodud multiplikatsiooni osakonna juhatajaks.⁶⁵⁵ 1. veebruarist võeti multitsehi tööle jaanuaris demobiliseeritud nooremleitnant **Elbert Tuganov**, nimetatud kui operaatori assistent.⁶⁵⁶ Stuudio koosseisu tuli võtta peatoimetajaks ka **Anna Tulik**.⁶⁵⁷

Endistviisi esitati Pällile kinnitamiseks ringvaadete temaatilised plaanid, mis seejärel läksid *kinoasjanduse mappi*. Kõik *Glavkinoprokatile* üleandmiseks ehk kinoleviks valmis ringvaated ja eesti keelde dubleeritud filmid käisid Pällile ettemängimisel. Pole teada, kas see toimus kinoministeeriumis või viidi filmirullid kaenla all kinoteatri *Oktoober* filiaali – EK(b)P KK kinosali, kus anti nädalas 2–3 kinnist seanssi. *Oktoobri* direktori Herbert Vaindorfi aruandes on kirjas, et ühel seansil näidati filmi, mis jooksis nn avalikul ekraanil, teine seanss – KK valikul, külastajate arv kõikus 40–100 vahel.⁶⁵⁸

Kuniks 21. aprillil 1947 seati vabariikides sisse kinorepertuaari kontroll⁶⁵⁹ ja Eesti inspektor **Melania Lepik** 25. juulist järelvalve enda kanda võttis⁶⁶⁰, väljastas Päll kooskõlas

⁶⁵¹ Parvel ENSV MN aseesimees Puusepale, mai 1946. ERA.R.1.15.91, l 14.

⁶⁵² Filmidokumentide annoteeritud kataloog, II osa, 1. vihik. 1940–1970, lk 37–46.

⁶⁵³ „Eesti NSV Hümn“. Leningradi Kinokroonika Stuudio ja Kinokroonika Tallinna Stuudio, 1946. EFA.203.491.

⁶⁵⁴ Päll Kinokroonika Peavalitsuse ülemale sm Gusevile, 21.01.1946. ERAF.1.81.22, l 7.

⁶⁵⁵ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 6, 12.01.1946. ERA.R.1707.1.3, l 29.

⁶⁵⁶ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 17, 01.02.1946. Samas, l 45.

⁶⁵⁷ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 1, 02.01.1946. Samas, l 43.

⁶⁵⁸ Kino *Oktoober* tööaruanne I kvartalis ja aprillis–mais 1949. aastal. ERA.R.1946.1.147, l 100.

⁶⁵⁹ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 121/m, 21.04.1947. ERA.R.1946.1.55, l 1.

repertuaari peakomisjoni (*Glavrepertkom*) otsusega filmidele Eesti NSV piirides kehtinud tähtajalisi või tähtajatuid lubakirju.⁶⁶¹

EK(b)P KK agitprop edastas „meie soove“ ka Bolšakovile, milliseid Nõukogude kunstilisi või populaar-teaduslikke filme eesti keelde tuleks dubleerida; kinnitas ka rollidesse *häälistajad*-näitlejad – nii näiteks saadeti suurfilmi „Vanne“ („Клятва“) dublaaži alustamiseks *Lenfilmile* ametlik teatis Pällilt: „Seltsimees Stalini rolli on EK(b)P KK kinnitanud Voldemar Alevi Tallinna draamateatrist.“⁶⁶² Täpsustusena „meie soovide“ asjus tuleks lisada, et filmide arv ja nimetused, mis kuulusid ühes või teises vabariigis dubleerimisele, teatati kinostuudiotele NSVL kinematograafia ministriumist vastavalt uute filmide ekraaniletulekuga ja võisid töösse minna ainult NSVL KM loaga – ja vastavalt Bolšakovi käskkirjale väljaspool järjekorda midagi kellelegi ei saadetud.⁶⁶³ Nii dubleeriti 1946. aastal eesti keelde viis filmi – „Vallutusretk“ („Нашествие“), „Suur murrang“ („Великий перелом“), „Pojad“ („Сыновья“), „Vanne“ (Клятва) ja „Taevatigu“ („Небесный Тихоход“). Tänusõnades *Lenfilm*i juhtkonnale märkis Päll iga kord, et „säilitatud on kunstiline tase, absoluutne sünkroonsus ja heli puhtus“, ning tänanud kõiki asjaosalisi (Eesti draamateatri näitlejaid ja dublaažigruppi L. Grinbaumi juhtimisel), ja ära märkinud Johan Tamme väga head tõlget, mis tegevat dublaažid *täisväärtuslikuks*, rõhutas Päll alati, et kõik „need filmid on suur panus Eesti kinematograafiasse“.⁶⁶⁴ Siiski – Käbinile ei meeldinud, et dubleeritud kunstilise filmi „Taevatigu“ laulud oli *Lenfilm* eesti keelde panemata jätnud. *Lenfilm*i direktor Glotov nimetas vähikust Käbinile põhjuseks vähest eelarveraha. Seega siis palus Käbin, parimate kavatsustega – juba pärast filmi ekraanile laskmist –, ühes kirjas Bolšakovil anda raha ja isiklikult juhiseid *Lenfilmile*⁶⁶⁵ ja teises kirjas Glotovil anda juhiseid režissöör Štšipanovile, kuidas saaksid selle filmi laulud kõlama eesti keeles – dubleerimata lauludeta polevat see meistriteos *täisväärtuslik*.⁶⁶⁶

Kinotegemist jätkas ka uus propagandasekretär Raadik. Aleksandr Matrossovi surematu kangelastegu ja „tema tulitav Nõukogude patriotism, mis pidid jääma igaveseks eeskujuks noorsoole“, tuli NSVL KM-il „kõrgemalseisvate direktiivorganite“ käsul ekraanidele lasta 1947. aastal. Nõukogude Armee kõrgem väejuhatuse ja poliitiline peavalitsus saatsid

---

⁶⁶⁰ Riisi kiri NSVL KM kinorepertuaari kontrolli osakonna ülemale Vassilevskile, 26.07.1947. ERA.R.1946.1.55, 19.

⁶⁶¹ EK(b)P KK agitprop, nr 3-347, 30.11.1946. ERAF.1.81.22, 179.

⁶⁶² EK(b)P KK agitprop, nr 3/324, 05.10.1946. Samas, 172.

⁶⁶³ NSVL kinematograafia ministri käskkirj nr 147, 15.09.1946. ERA.R.1946.1.89, 12.

⁶⁶⁴ Päll, nr 302/12, *Lenfilmile*, sm I. Glotov, S. Vassiljev, I. Tšernjak, 06.09.1946. ERAF.1.81.22, 158.

⁶⁶⁵ Käbin Bolšakovile, 22.03.1946. Samas, 125.

⁶⁶⁶ Käbin Glotovile, 20.06.1946. Samas, 124.

Sojuzdetfilmi võttegrupi Matrosovi-nimelise polguga seotud paikadesse tegema võtteid nn *kohtadel*.⁶⁶⁷ Filmirahvast saadeti Eestisse esindama Leonid Lukov, kellele tuli pärast tema surematut ja patust „Suurt elu“ korraldada Raadiku abiga Kloogarannas – *puhastustuli*.

„Kõrbetsoonis“ (*зона пустыни*) tuli üles ehitada dekoratsioon, nn *põletatud küla*, mille kõrval pidi näha olema põlev kolhoosi viljapõld. Raadikule andis filmidirektor Aleksandr Krakovski korraldada läbirääkimisi maaomanikuga, kelle heinamaast pidi kunsti nimel maha põletatama hektar, teiselt eraomanikult pidi Raadik ostma rukist – ikka põletamiseks. Lahkesti oli ka öeldud, et Raadik võib anda korralduse mõnele vastavale ENSV organile, et vormistada maatüki ost mõnelt „ausalt maaomanikult“.⁶⁶⁸ Siinkohal tundub, et elu võib mõni kord olla tõesti suurem kui kunst, ka Raadiku jaoks – filmis „Reamees Aleksandr Matrossov“ on nn *Kloogaranda* püstitatud kümnete ahervaremete papp-korstnad, ja kogu virvendavat, vilkuvat ja udutatud esiplaani katavad suitsumattuvad külamemmed.⁶⁶⁹

1946. aasta septembris saatis Albus Raadik oma „Eesti muusikalise filmi loomise põhikavandi“ Johannes Käbinile:

„Saadan stsenaariumi Sinule läbiwaatamiseks ja vajalike märkuste tegemiseks. Ütle oma sõna!“⁶⁷⁰

Selle filmi peamiseks ülesandeks pidi olema (*tsitaadid*) „näidata Nõukogude Eesti tänapäeva elu dramaatilise sisu ja muusikalise ning õilsate rahvakommete ning harjumuste põimikuna“ ning filmi peateemaks „uue ja vana võitlus eeskätt meie noorsoo eest.“ Filmi finaali: „Endine alev muutub linnaks. Toimub 12. üldriiklik laulupidu.“ Lisatud oli ka filmi loomise tähtjad – pärast filmimist *natuuras* ja *paviljonides* pidi film valmima 1. maiks 1948.⁶⁷¹

Samale mõttele oli tulnud ka EK(b)P KKs. Päll leidis juba mais 1946 vajaliku olevat paluda Bolšakovi, et võetaks 1947. aastaplaani kunstiline filmilugu Eestist – kino-kontsert, „milles näidata rahvuslikku ärkamisaega – laulupidu“.⁶⁷² 3. veebruaril saadeti Moskvasse esildis asendada 1947. aasta kinostuudio tootmisplaani kinnitatud populaar-teaduslik film „Põlevkivi“ laulupeofilmiga.⁶⁷³

⁶⁶⁷ *Sojuzdetfilm* EK(b)P KK sekretär Raadikule, 18.07.1947. ERAF.1.82.9, l 57.

⁶⁶⁸ Samas.

⁶⁶⁹ „Рядовой Александр Матросов“ (1947). Полная версия. 1:19:09. Küla põletamise episood algusega TC 00:40:04. <http://www.youtube.com/watch?v=V3-AEMrQZR8>.

⁶⁷⁰ Raadik Käbinile, käsikirjaline, 29.09.1946. ERAF.1.81.22, l 86.

⁶⁷¹ Raadik. Eesti muusikalise filmi loomise põhikavand, 12.09.1946. ERAF.1.81.22, l 94–96.

⁶⁷² EK(b)P KK, nr 256/12, Päll Bolšakovile, 08.05.1946. Samas, l 43.

⁶⁷³ ENSV kinematograafia ministri kiri 171/M, 03.02.1947. ERA.R.1946.1.52, l 1.

Täna võib täie kindlusega väita, et XII üldlaulupeoga algas Eesti kinematograafia sõjajärgne elule aitamine. Luua suursugust filmi olematu filmitehnika ja sisutühja loosungiga „Kaadrid otsustavad kõik!“ polnud võimalik. Vajalikku rentida või palgata – selleks puudus raha. Kuna stuudio staatusest ehk kohast NSVL stuudiote hierarhias sõltus Moskva rahastus, ning kuna Riia kinostuudio juba oli NSVL KM kunstiliste filmide peavalitsuse hoole all,⁶⁷⁴ pidi pääsetee kätte näitama jällegi Kalatozov.

Tema kirjas NSVL MN esimehe asetäitjale K. Vorošilovile antakse teada, et seoses ENSV KM moodustamisega on tõstatunud küsimus toota Tallinna kinostuudios täispikk kunstiline film „Elu tsitadellis“, mille esialgne stsenaarium (oktoober 1946) olevat juba valmis. Aga – ENSV kinematograafia arendamiseks tuleks luua oma tootmisbaas, mistõttu Kalatozovil tuli paluda, et Tallinna kinokroonika stuudio reorganiseeritaks kunstiliste filmide stuudioks arvestusega, et kinofilmide tootmine ja dubleerimine hakkabki edaspidi toimuma Tallinnas – see „vähendab ka ENSV kunstitöötajate arvukaid komandeeringuid ning annab võimaluse luua Eesti kinematograafiale oma, rahvuslikud kaadrid“. Sinna otsa läks ka Kalatozovi lubadus Vorošilovile – „tehniline varustatus saab olema NSVL KMi poolt vastavate fondide olemasolul“.⁶⁷⁵ NSVL MN-le ettevalmistatud numbri ja kuupäevata korraldus lubada Kinokroonika Tallinna Stuudio reorganiseerida kunstiliste filmide stuudioks kohustabki NSVL KMit eraldama Tallinna kunstiliste filmide kinostuudiale vajalik sisustus ja aparatuur, ning teeb NSVL MN j.a koosseisude komisjonile ülesandeks üle vaadata ning kinnitada Tallinna kunstiliste filmide kinostuudio koosseisud ja palgad.⁶⁷⁶ Nüüd teame, et see hea kavatsus realiseerus osaliselt pärast järjekordset struktuurimuutust NSVL KM keskaparaadis 1947. aasta aprillis, kui ühendati NSVL KM I ja II peavalitsused kunstiliste filmide peavalitsuseks ning moodustati kroonika- ja dokumentaalfilmide osakond⁶⁷⁷ ning ENSV kinematograafia ministri käskkirjaga nimetati Kinokroonika Tallinna Stuudio **Tallinna Kinostuudioks**.⁶⁷⁸ „Kunstilisus“ liideti Tallinna kinostuudiale alles 1954. aasta novembris, mil NSVL kultuuriministri käskkirjaga kinnitati stuudio nimetuseks Kunstiliste ja Kroonikafilmi Tallinna Kinostuudio.⁶⁷⁹

1947. aasta aprillis vähendati vastavalt NSVL MN määrusele ja sellekohasele Bolšakovi käskkirjale Tallinna Kinostuudio taastamistööde eelarvet 241 469 rubla võrra ehk

⁶⁷⁴ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 115/M. Direktiivne limiit stuudiotele 1947. aasta üldkuludeks, 16.04.1947. ERA.R.1946.1.44, l 17.

⁶⁷⁵ NSVL KM, nr 8/274, 30.10.1946. ERA.R.1.15.91, l 57.

⁶⁷⁶ NSVL MN korraldus ... Moskva, Kreml, koopia. Samas, l 58.

⁶⁷⁷ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 119/M, 19.04.1947. ERA.R.1946.1.39, l 18–20.

⁶⁷⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 88, 26.08.1947. ERA.R.1946.1.45, l 62.

⁶⁷⁹ NSVL kultuuriministri käskkiri nr 415, 11.11.1954. ERA.R.1797.3.121, l 147.

15,8% esialgsest eelarvest. Selgitusena oli lisatud vaid see, et kuna taastamisprojekt koostati enne ENSV KM moodustamist ja „kerkisid uued tööülesanded seoses ENSVs kunstiliste filmide toodangu alustamisega“, siis varasemalt koostatud projekt tuli ümberprojekteerida ja „mittevajalikud ehitustööd välja jätta“.⁶⁸⁰

Mis puutus aga rahvuslike kaadrite ettevalmistusse, siis asus Raadik neid erialal „*masterstvo kino-aktjora*“ mäletatavasti tõlkematerjalidele tuginedes ette valmistama Põldroosi Teatriinstituudis, ning 20. märtsist 20. maini 1947 tuli 30-l loovinimesel kuulata õppe-seminaril 32 loengut „kinnitatud õppeprogrammi kohaselt“.⁶⁸¹ VGIKi lektorite loenguist said osa need, keda Raadik oli käskinud EK(b)P KK sekretäril kaadrite alal D. Kuzminil kohustuslikus korras arvata kursuste kuulajaskonda. Sealhulgas oli kaheksa kirjanikku, viis teatrilavastajat, kaks *loovamat* Kunstide Valitsusest ja ministeeriumist, kaheksa Tallinna kinostuudiost. Seminari läbiviimiseks kulus 58 000 rubla.⁶⁸² Studio sisulise töö parandamiseks palus Raadik 1947. aasta kevadel Pällilt korraldust luua kinostuudio juurde kollegiaalne loominguline organ – **kunstiline nõukogu**⁶⁸³ (E. Kostabi – esimees; A. Juhkum – aseesimees; I. Sikemäe – vastutav sekretär; liikmed: V. Tomberg, Vl. Parvel, H. Vahtel, V. Reimann, A. Gross, V. Alev) ning ministeeriumi juurde **lavakunsti kvalifikatsiooni komisjon** (V. Riis – esimees; E. Kostabi – aseesimees; liikmed: P. Pinna, Elf. Aljas, F. Moor⁶⁸⁴) – parandamaks dublaažide taset. Erinevalt Pällist oli Raadik arvamusel, et „ebanormaalne on filmide dubleerimine, subtiitrite tõlkimise ja toimetamise töö Tallinna Kinokroonika stuudios ja *Glavkinoprokat*i kontori alal“. Tõlketööde kvaliteet polnud rahuldav – sageli koguni halb. *Glavkinoprokat* kasutas tõlkijana ainult üht isikut – „sm Johan Tamme, kellele on antud tõlkimiste ainuõigus“. Ja kinostuudio kasutab „dublaažis ühtesid ja samu näitlejaid, kõrvale jättes parimad meistrid Tallinna teatritest ja Raadiokomiteest“. Seepärast tuli Raadikult käsk alates 5. märtsist „filmide tõlkimise, keelelise ja poliitilise toimetamise organiseerimiseks ja valmistoodete kontrollimiseks“ moodustada **toimetuskolleegium**: I. Sikemäe (vastutav toimetaja), M. Saari (keeleline toimetaja) ja A. Gross (organisatsioonilise töö korraldaja).⁶⁸⁵

10. juulil kinnitas ministri kohusetäitja Riis ka Tallinna kinostuudio loovtöötajate nomenklatuuri 13 ja administratiivtöötajate nomenklatuuri viis ametikohta (direktor, asedirektor, pearaamatupidaja, grupidirektorid ja peatoimetajad).⁶⁸⁶

⁶⁸⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 32, 31.05.1947. ERA.R.1946.1.45, l 32.

⁶⁸¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 9, 07.03.1947. ERA.R.1707.1.6, l 245.

⁶⁸² ENSV KM, nr 337, 16.12.1946. ERAF.1.82.9, l 76.

⁶⁸³ ENSV KM, nr 332/M, 05.03.1947. Samas, l 44.

⁶⁸⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 8, 04.03.1947. ERA.R.1946.1.45, l 7.

⁶⁸⁵ Samas, l 6.

⁶⁸⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 54, 10.07.1947. Samas, l 40.

Kõik see võttis kooskõlastuste ja kinnitamiste ja arvamuste paljususe tõttu aega.

Laulupidu aga lähenes. 12. märtsil 1947 toimus kunstilis-dokumentaalse filmi „Laulev rahvas“ stsenaarse kavandi teine *arutlus*,⁶⁸⁷ 42 kutsutu seas ka Karotamm, Veelmann, Semper, ÜN esimees Päll, Andresen, Kõrvits, Laosson, E. Kapp, Ernesaks, M. Raud, A. Raud jpt.⁶⁸⁸ Kunstide Valitsuse Paul Rummo, kes *konsultandina* oli oma käega saanud katsuda Stepanova *õppevahendeid*, esitas ministeeriumi peamajja kogunenuile kaheksa lehekülge stsenaarset kavandit, s.t kirjandusliku stsenaariumi.⁶⁸⁹

Arutelul arvas Raadiokomitee Kaarel Toom, et filmi sõjaga alustada – see pole kohane meie rahvale: jääb mulje, et meie ei ole mitte laulev rahvas, vaid sõjakas. Raadik edastas Bolšakovi soovi: „Võtta sellesse dokumentaalfilmi sisse kunstiline motiiv.“ Omaltpoolt lisas: „Mis aga stsenaarses kavandist täiesti puudub, see on ENSV aastapäev!“ Arnold Juhkumi väitel saanuks sellesse stsenaariumisse kuhjatud materjalist valmistada 2–3 filmi, aga Rummo kavandil puuduvat täiesti „kinematograafilise stsenaariumi tunnused“: lühendada, kärpida, teisaldada!⁶⁹⁰

Aga Rummo mõte oli ju ilus: „Naabri-Mari tõstab taktilöögiks käed, ja rõõmus laul kajab üle rongimürina,⁶⁹¹ ja juba jõuavadki laulupeolised Tallinnasse. „Filmi finaalsiks kujunegu [...] Eesti NSV hümn, mille taustal, vastavalt sisule, kulgeb eriti valitud kaadrite rida,⁶⁹² lõpetas Rummo oma laulupeofilmi kavandi.

Kõik kordub, öelnuks vana eestlane.

1. mail 1946 lahkus Konstantin Märška omal soovil multiosakonna juhataja kohalt.⁶⁹³ Augustis palus kinostudio direktor Vladimir Parvel ministri asetäitja kohusetäitja Valentin Vaheri nõusolekut – seoses käsikopeermasina tööle rakendamisega Tallinna kinostudios – vormistada Märška aasta lõpuni konsultandiks laboratooriumisse.⁶⁹⁴ 2. oktoobril vabastati direktori käskkirjaga Märška grupidirektori kohalt.⁶⁹⁵

1946. aasta detsembri-lõpu käskkirjaga tänas minister Raadik kinostudio kunstilist kollektiivi (operaatorid Parvel, Saljutin, Tomberg ning helioperaator Herman Vahtel) valminud

⁶⁸⁷ ENSV KM, Raadik Plaanile ja Usatšenkole, 10.03.1947. ERA.R.1.15.141, l 10; Arutelule 19. veebruariks kutsutute nimekiri. ERA.R.1946.1.51, l 61; „Laulev rahvas“ stsenaarse kavandi arutelu protokoll, 12.03.1947. ERA.R.1946.1.52, l 3.

⁶⁸⁸ Filmi „Laulev rahvas“ stsenaariumi arutelu, kutsed saadetud ... 12.03.1947. Samas, l 24.

⁶⁸⁹ P. Rummo. „Laulev rahvas“. Kunstilis-dokumentaalse filmi stsenaariumi kavand, märts 1947.

ERA.R.1.15.141, l 11–17. Vt ka: Eesti muusikalise dokumentaalfilmi „Laulev rahvas“ stsenaariumi kavand ja literatuurne stsenaarium, 1947. ERA.R.1946.1.51.

⁶⁹⁰ „Laulev rahvas“ stsenaarse kavandi arutelu protokoll, 12.03.1947. ERA.R.1946.1.52, l 2–7.

⁶⁹¹ ERA.R.1.15.141, l 11.

⁶⁹² Samas, l 17.

⁶⁹³ Tallinna Kinostudio direktori käskkiri nr 48, 15.04.1946. ERA.R.1707.1.3, l 30.

⁶⁹⁴ Parvel ENSV Kinematograafia ministri asetäitjale Vaherile, august 1946. Samas, l 36.

⁶⁹⁵ Tallinna Kinostudio direktori käskkiri nr 153, 02.10.1946. Samas, l 38. Vt ka: J. Ruus. *Op. cit.*, lk 337.

kinožurnaali eest, mis oli pühendatud ENSV ÜN Presiidiumi esimehe Varese mälestusele, ning mis väaris „eeskujuliku hindega äramärkimist“.⁶⁹⁶ 1. jaanuarist 1947 määras Raadik kinostuudio direktoriks ühe talle lubatud demobiliseerituist, 249. diviisi propaganda instruktori **Edgar Kostabi**⁶⁹⁷ (Lisa 2). Parvel lahkus loomingulisele tööle, jätkates tegevust ministeeriumi agiitkollektiivi juhina.

Hetk hiljem – jaanuari lõpus 1947 – vabastati Riia kunstiliste filmide kinostuudio direktor Nikolajs Kiva, kellele pandi tõsiselt süüks, et stuudio koosseis olla moodustatud kontrollimatutest ja nõrkadest töötajatest, polevat kindlustatud vajalik distsipliin ja Kiva ise olevat loonud „ebanormaalsed suhtes stuudio juhtivtöötajatega“. Moskvast määrati ajutiselt, kuni uue direktori leidmiseni, stuudiot juhtima II peavalitsuse ülem Šalva Apakidze ja Läti kinematograafia minister Ameriks pidi määrama viie päeva jooksul esindaja asjaajamise ülevõtmiseks.⁶⁹⁸

Raadik rääkis samal ajal oma ministeeriumi parteikoosolekutel valimiseelsest kampaaniast, agitaatorite töö erilisest tähtsusest.⁶⁹⁹ 1. veebruariks 1947 oli ENSVs 23 708 agitaatorit, 893 valimisjaoskonda ja 981 agiitpunkti.⁷⁰⁰ Etteheiteks Parvelile oli, et tema ei peaks oma agiitkollektiivi jõudu hindama mitte suuruse, vaid agitaatorite kvaliteedi järgi! Raadik rääkis ka vajadusest võidelda igakülgsest kulaklusega ning tööst valdades, kus elanikke mõjutasid vastalised jõud – bandiidid ja natsionalistid.⁷⁰¹

Parteikoosolekutel räägiti ka augustis 1946 kinostuudiosse tööle võetud **Eugen Rozentalist** – Raadiku diviisi demobiliseeritud kinomehaanikust, kes nüüd õppis helimehe ametit kinostuudios. Et Raadik maksis Rozentalile palgaks veidi rohkem, kui elu näinud ning filme teinud mehed Harald Läänemets ja Herman Vahtel *õiglaseks* arvasid, siis tõusis terav küsimus teooriast ja praktikast: „Arvan, et oma teadmisi täiendada, selleks tuleb rohkem rõhku panna praktilisele tööle, sest kinostuudio vanad ja kogenud töötajad hoiavad oma teadmisi endale nagu ameeriklased aatomienengiat. Olen juba kuus kuud kinostuudios tööl, kuid mingit õppust ega abi juurdeõppimiseks saanud ei ole,“ ja Rozental osundas Vahtelile. Vahtel aga tahtis rääkida kinostuudio **laboratooriumist**, mille rendi tähtaeg Kunderi tänava üüripinnal *neil päevil* lõppema hakkas, kuid uue labori ruumides puudus ikka veel elekter, puudus materjal, puudusid labori paagid. Vahtel: „Kas tõesti ei saa kogu Tallinna peale nii palju materjali, et saaks neid puudusi kõrvaldada nii tähtsas asutuses. Teiseks puudub kopeerimismasinal üks osa.

⁶⁹⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 8, 28.12.1946. ERA.R.1946.1.19, 19.

⁶⁹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 10, 31.12.1946. ERA.R.1707.1.6, 1456.

⁶⁹⁸ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 24/M, 29.01.1947. ERA.R.1946.1.39, 15.

⁶⁹⁹ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 4, 05.02.1947. ERAF.1.26a.217, 11.

⁷⁰⁰ A. Olini ja I. Igoikini koondinformatsioon nr 3, 05.02.1947. ERA.R.1.5.150, 126.

⁷⁰¹ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 3, 17.01.1947. ERAF.1.26a.217, 14–5.

Tuleb saata üks spetsialist *Lenfilmi* juurde, kes tutvuks sealse aparatuuriga, joonistaks skeemid, et saaks puuduva osa Tallinnas valmistada.⁷⁰²

Aeg läks – nüüd rääkis ministri asemik Riis: „Et tõsta külvipinda, on vajalik traktor, kuid kuna seda pole, tuleb töötada hobustega, kuid nemad vaevalt suudavad tõsta seda maad. Et töö paremini läheks, on vaja mobiliseerida parteilaste aktiiv.“⁷⁰³ ENSVs oli organiseeritud juba 83 sovhoosi, 944 abimajandit ja 972 põllumajanduslikku krediitühisust, aga hobulaenutus-punktides polnud ikka veel „bolševistlikku korda“.⁷⁰⁴ Lähenes kevadkülv.

Ja Riis ja Bolšakov olid otsustanud, et laulupidu tuleb.

NSVL KM kroonika ja dokumentaalfilmide osakonna juhataja Žuravljov edastas Riisile: „Bolšakov isiklikult teatas mulle 5. juunil 1947 oma otsusest filmida lühidokumentaalfilm XII laulupeost „*Народ мpyда и пeчу*“ mitte must-valgena, nagu varem planeeritud, vaid värvilisena, andes selleks vajaliku hulga värvinegatiivi – filmi pikkus 2–3 osa.“⁷⁰⁵ Esialgsele eelarvele 689 100 lisati nüüd veel 500 000 rubla.⁷⁰⁶

Sellele sissejuhatuseks läks ettekandmisele EK(b)P KK *spravka* ideoloogiaküsimuste täitmisest ENSV KM-s: „Tingimustes, kus teravneb ideoloogiline võitlus sotsialistliku ja kapitalistliku maailma vahel, on Nõukogude kino kutsutud mängima veelgi suuremat rolli; Nõukogude kino on kui võimas relv selles võitluses kapitalismi jäänuste vastu inimeste teadvuses, on kui masside kasvatusvahend kommunismi vaimus.“⁷⁰⁷ *Järgneb*. Kinostudio temaatiline plaan jääb elutempost maha – nii jäi filmimata hobuste võiduajamine hipodroomil, ka stahhaanovlased ja Tallinna uue turu avamine. Partei arvates kinnitas stuudio juhtkonna lodevust (*расхлябанность*) fakt, et laboris, mis paiknes nüüd elumaja keldrikorrusel Harju 48 40 m²-l ja kus „töötajad riskisid oma tervise ja eluga“ ning mille tehnilised seadmed vastasid „primitiivseimale asjaarmastaja laborile“, käis kõik töötajate entusiasmil, tükitöö alusel ja ilma vähimagi ohutustehnikata. Ministeeriumil puudus igasugune plaan labori kindlustamiseks paremate ruumide ja tehnikaga, ja samasuguse ükskõiksusega suhtuti seal originaal-käsitööde loomisse – eesti kirjanikest oli *kontakt* loodud üksnes Rudolf Sirgega. *Järgneb*. Ideoloogiline töö kaadritega! „Stuudio direktor Kostabi pole siiani mitte midagi kuulnud ÜK(b)P KK 4. septembri 1946 määrusest filmi „Suur elu kohta“!“⁷⁰⁸ ...

Balti jaamast saadeti pidulikult Leningradi poole teele „Elu tsitadellis“ näitlejad.

⁷⁰² ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 5, 26.02.1947. ERAF.1.26a.217, l 3.

⁷⁰³ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 6, 19.03.1947. Samas, l 12.

⁷⁰⁴ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 7, 16.04.1947. Samas, l 14.

⁷⁰⁵ Žuravljov Irskile, koopia Riisile; Riis saanud 10.06.1947. ERA.R.1946.1.52, l 32.

⁷⁰⁶ ENSV KM, nr 1957, 13.08.1947. Samas, l 81.

⁷⁰⁷ EK(b)P KK agitprop, „Ideoloogiaküsimuste täitmisest ENSV KM-s“, juuni 1947. ERAF.1.82.9, l 6.

⁷⁰⁸ Samas, l 8–9.

Ja nüüd tuli *lumi maha*. On 24. juuni 1947. Parteikoosolek ministeeriumis. Kostabi esineb eesti keeles. Parvel tõlgib. Kõik võtavad ja kõik saavad sõna.

Kostabi tahab rääkida distsipliinist ja tema korraldustele allumatusest – nii jäi filmimata Põhja-Kaukaasia eesti kolhoosnike tulek laulupeole, ka stahhaanovlaste ja eesrindlaste nõupidamine ning uue turu avamine. „Finantsdistsipliin on katastroofiline – möödunud kuul ei suudetud töötajatele palkagi maksta; laboris on maksmata elektriarve – ähvardati välja lülitada. Kui meile III kvartalis ei lisandu lisakaadreid ja laborit pole viidud uude hoonesse, siis läheb olukord, kordan, katastroofiliseks,“ tõlgib Parvel. Asedirektor Pessegov, kes oli kuu aega Tombergiga Abhaasias filmimas „Eesti kolhoosi Gruusias“, on nüüd Riisi korraldusel määratud filmile „Laulev rahvas“. Aga Kostabil oleks vaja abilist, kes organiseeriks *operatiivtööd* ja kontrolliks tema antud ülesannete täitmist. Kuna ei jätku koosseisu, on stuudio võttegruppidel ainult kaks filmidirektorit, kusjuures üks neist – Mihkel Vaarma – on tegev ainult stuudio majandusasjadega. „Valguspargi remondiks puuduvad meil varuosad, Moskvast aparatuuri me ei saa“. ⁷⁰⁹

Tomberg küsib: „Palju meil autosid on? Ja mitu neist remondis on?“ Viis autot – kolm remondis.

Parvel küsib: „Millal algas *Tonwageni* remont?“ Remont algas eile.

Tomberg: „Me tahame Kostabit kui uut kinoala töötajat aidata, et ta õpiks sügavuti tundma meie tootmise spetsiifikat, aga sm Kostabi ei ole meid kuulda võtnud, vaid alustas administreerimisega ega arvesta heade spetsialistide arvamusega. Valguspark, millest siin räägiti, on olematus seisus. Kohtla-Järvele sõitsime rongiga – autot polnud. *Rahva Hääle* 7. aastapäeva me ei filminud, sest ajaleht seda ise ei tähistanud. Mis puudutab stahhaanovlasi-eesrindlasi, siis helistati meile KK-st kümme minutit enne sündmuse algust. [...] Formaalset pole meil õigust omada loomingulist seksiooni, kuivõrd meid – loomingulisi töötajaid – on vähem kui 15.“

Saljutin võtab sõna, ja ikka samas vaimus: „Kostabi peab oma tööpäeva lõpuks kl 17.00, pärast seda pole teda kusagilt leida.“

Parvel: „Mis toimub montaažis, seda direktor ei tea; miks ringvaadete väljalaskmine hilineb, seda direktor ei tea. Ma töötan partisani võtetega. Masin seisab remondis, aga ma pean võttele minema – ja ma lähengi. Aga see pole süsteem. Kui Leningradist tulevad dublaažigrupi monteerijad, siis pole neil öömaja ja režissöör peab nad enda juurde korterisse võtma – ja vaat’ see on juba süsteem!“

---

⁷⁰⁹ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 10, 24.06.1947. ERAF.1.26a.217, l 25–30.

Riis: „Ma pole kuulnud siin ettepanekut, kuidas neid puudusi vältida – kõik puudused tulenevad nii juhtkonnast kui ka töötajatest. [...] Kui Kostabi on kinematograafias veel uus inimene ja ei tea meie töö spetsiifikat, siis tuleb teda aidata ja ette näidata, ja temal on vaja kuulata ja õppida.“⁷¹⁰

Järgmine päev. Informatsioon XII laulupeo-filmi ettevalmistustest.

Pessegov: „Et film tuleb värviline, sai stuudio teada alles 7. juunil. Filmi režissööriks tuleb sm Komarevtsev, operaatoriks kahekordne Stalini preemia laureaat Pogorelõi ja insener-operaatoriks Blumberg Leningradist. Täna filmitakse lastekooride saabumist lauluväljakule.“

Arnold Juhkum: „Kas on ka montaažplaan ja kelle poolt see on kinnitatud?“ On. Täna kinnitame.

Tomberg: „Millal määratakse operaatorid?“ Täna.

Parvel: „Ajalehtedest saime teada, et film tuleb täispikk – nüüd aga, et lühifilm. Komarevtsev tuli siia alles 4. juunil, mis tähendab, et film polnud plaanis ei Tallinna ega Leningradi stuudiol. Täna trükitakse tööstsenarium. Mitte kedagi pole filmile käskkirjaga veel kinnitatud. *Tonwagen* on ikka veel remondis.“

Riis: „Mul pole veel Moskvast käskkirjagi, et film plaani võtta – aga ma riskisin ja alustasin ettevalmistust.“

Saljutin: „Minu kaamera teeb praaki.“

Tomberg: „Miks puudub Kostabi selliselt tähtsalt koosolekult?“⁷¹¹

26. juuni hommikul on Lauristini laual teade Maranikult, et kell 15.00 tõmmatakse lauluväljakul mast üles.⁷¹² Läks lahti!

Paremat kooli rahvuslikele kaadritele poleks keegi kunagi kusagil osanud korraldada – mida veel ei teatud, sai sel suvel ära õpitud. Palju tuli uuesti filmida, uuesti laulda, ümber võtta, juurde filmida. Film tähtjaks – 1. novembriks – valmis ei saanud, ja Lauristini kava lasta see 3. novembrist vabariigi ekraanidele ei saanudki täituda,⁷¹³ sest *Lenfilmi* laboris kopeeriti „Elu tsitadellis“.

Komarevtsev *lühendas, kärpis, teisaldas* Rummo stsenaarsest kavandist kõik – Eesti esimese värvilise muusikalis-kunstilis-dokumentaalfilmi „Laulev rahvas“ „eriti valitud kaadrite rea“ lõpetasid Kadrioru mererannale lükatud kümme seniitkahurit ja 750st raketist ilutulestik – et oleks nagu Moskvast ja Leningradis!⁷¹⁴

⁷¹⁰ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 10, 24.06.1947. ERAF.1.26a.217, l 25–30.

⁷¹¹ ENSV KM parteikoosoleku protokoll nr 11, 25.06.1947. Samas, l 32–33.

⁷¹² ERA.R.1946.1.51, l 56.

⁷¹³ Lauristin Bolšakovile, 06.10.1947. ERA.R.1946.1.52, l 133.

⁷¹⁴ Sõjaväetehnika loetelu: ... ERA.R.1946.1.51, l 16.

1948. jaanuaris tunnistas ENSV KM tehniline komisjon, pärast läbivaatust neljas Tallinna kinos, kõik seitse Rostokino vabrikus kopeeritud „Laulva rahva“⁷¹⁵ värvilist koopiat praagiks ning kinolevisse saatmiseks „ebarahuldavaiks“. Arvestades aga vajadusega lasta ekraanile värvifilm valimiste perioodiks, andis ENSV KM loa demonstreerida üht filmikopiat.⁷¹⁶ Mais tuli Bolšakovilt käskkiri, milles Leningradi Dokumentaalfilmide Stuudio tipp-režissöör N. G. Komarevtsev alandati II kategooria režissööriks – põhjuseks rida tõsiseid vigu filmi „Laulev rahvas“ tootmisel, mis mõjus selle filmi kvaliteedile ja tegi liigseid kulutusi riigile, m.h ülikalli värvifilmi limiidi ülekulu.⁷¹⁷

1947. aastal tehti Tallinna kinostuudios oma jõududega juba 37 ringvaadet *Nõukogude Eesti*.⁷¹⁸ Valmisid ka dokumentaalfilmid „Eesti kolhoos Gruusias“⁷¹⁹ (rež V. Tomberg) ning „Kalevite hõim“ (rež Vl. Parvel).⁷²⁰ 1947. aasta III kvartali toodangu-plaani ületamise eest premeeris Kostabi 26% kuupalga ulatuses 23 stuudio töötajat – valdav osa neist suvise koolituse läbinud *rahvuslik kaader*.⁷²¹

---

⁷¹⁵ „Laulev rahvas“ (1947). Kinokroonika Tallinna Stuudio ja Leningradi Dokumentaalfilmide Stuudio. EFA.203.554. <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/3639>.

⁷¹⁶ Riis Arhipovile, 16.01.1948. ERA.R.1946.1.88, lk 1.

⁷¹⁷ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 127/M, 13.05.1948. ERA.R.1946.1.88, l 25.

⁷¹⁸ Filmidokumentide annoteeritud kataloog, II osa, 1. vihik. 1940–1970, lk 47–62.

⁷¹⁹ „Eesti kolhoos Gruusias“ (1947). EFA.203.550. <https://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/2126>.

⁷²⁰ „Kalevite hõim“ (1947). EFA.203.551. <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/3019>.

⁷²¹ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 189, 04.11.1947. ERA.R.1707.1.6, l 449.

4. Eesti NSV kinematograafia ministeerium 1948–1953

4.1. Repertuaaripoliitika ja kinovõrgu plaanimajandus 1948–1949

4.1.1. „Малокартинье“ ja „trofeefilmid“

NSV Liidu kinovõrku kohustavad plaanid – seansside ja külastajate arv ning ennekõike just rahas väljenduv tulu – said alguse *aabitsalikust* matemaatikast: 1946. aastal saadi üle NSV Liidu filmilaenuksest brutotulu ligikaudu kolm miljardit rubla. Sellest summast kaks laekusid riigi tuludesse ja üks miljard läks kinematograafia tarbeks.⁷²² *Teenitud miljardist* omakorda 750 miljonit kulus kinode, kinopunktide, prokaadi- ja kinofikatsiooniorganite jms äraelatamiseks; 50 miljonit filmide tiražeerimisele, sh kopeervabrikute sisustusele; ülejäänud 200 miljonit läks jagamisele kõikide filmiliikide ja kõikide kinostuudiote vahel. Protsentuaalne vahekord seega 80 : 20.⁷²³ Nii oligi teada saadud, et Nõukogude kinematograafia, millele sai pühendatud laastavaid partei KK otsuseid ja määrusi, „ei ripugi vesikikivina riigi kaelas“, vaid toob hoopiski tulu – koguni kaks korda rohkem, kui kulub tema enda ülalhoidmiseks.⁷²⁴

7. aprillil 1948 võeti ÜK(b)P KK Orgbürool vastu resolutsioon: Suslovil, kaasates rahandusministeeriumi töötajaid, välja töötada põhialused ja lahendada küsimus, kuidas vähendada kinofilmide tootmisele tehtavaid kulutusi kaks korda ning kuidas kahekordistada kinovõrgust saadavat tulu.⁷²⁵

Rahanduse inimesed tegid Suslovile silmapilguga, õieti silmagi pilgutamata selgeks, et vähendades kinovõrgu ülalpidamiskulusid 1% võrra, saadakse kokkuhoidu 7,5 miljonit rubla aastas. Säästu võis saada ka sellest, kui ühe kunstilise filmi tootmist, mis senini nõudis 5–6 miljonit rubla ja 7–11 kuud loovat tööd, piirata seitsme kuuga; vähendada ministeeriumite juhtivaid koosseise, vähendada honorare jne.⁷²⁶ 15. juulil 1946 ÜK(b)P KK sekretariaadi poolt kinnitatud „Ettepanekutega agiit-propaganda töö juhtimise parandamiseks“ allutati kunstiliste filmide tootmine kõikide järelvaatajate kontrollile ning agitpropi G. Aleksandrov sai endale juba neljanda asetäitja ja *filmisektorit* „suurendati viie võitlejani“. ⁷²⁷ Siitpeale jäid *Mosfilmi* ja *Lenfilmi* tsehhid oma ainukordsete spetsialistidega kauaks tööta; suuri meistreid hakati nn abi korras laiali pillutama üle Liidu⁷²⁸ – Juli Raizman sai pikaajalise lähetuse Riiga, Aleksandr

⁷²² История киноотрасли в России, с. 904.

⁷²³ Samas, с. 905.

⁷²⁴ Samas, с. 904.

⁷²⁵ Samas, с. 907.

⁷²⁶ Samas.

⁷²⁷ Samas, с. 848–849.

⁷²⁸ Samas, с. 909.

Fainzimmer Minskisse ja Vilniusesse, Boriss Barnet Kiievisse, Herbert Rappoport Tallinnasse jne.

1947. aastal tuli NSVLs vastavalt ette antud plaanile linale lasta 30 kunstilist filmi vastukaaluks 1946 valminud 22 filmile⁷²⁹ – lõpetati siiski vaid 21. 1948. aastal – pärast seda, kui „NSVL MN oli tunnistanud vajalikuks tõsta väljalastavate kinofilmide kvaliteeti ja vähendada uute filmide väljalaskmist“⁷³⁰ – valmis 16 mängufilmi. 1949. aasta riigiplaanis ettenähtud 21-st filmist suudeti ekraanile saata 10.⁷³¹ *Glavkinoprokati* selle aasta plaanist jäi puudu 158 miljonit vaatajat ja saamata 570 miljonit rubla. 1950. aasta riiklik plaan kohustustas välja laskma 28 täispikka kinofilmi, neist 20 kunstilist, ning nendest 20-st 13 värvilisena⁷³² – tegelikult saadeti kinolevisse 12 mängufilmi.⁷³³ 17. aprillil 1951 kõrvaldas Stalin NSVL MN poolt kinnitatud temaatilisest plaanist 20 nimetust, järele jäi 10⁷³⁴ ning 1951. aastal valmis 11 täispikka mängufilmi,⁷³⁵ nende seas ka esimene Eesti *värviline*, 1952. aastal Stalini II järgu preemia väärinud „Valgus Koordis“ – 1950. aasta lõpupäeval koopiani jõudnud film, mis võeti Moskvast vastu 22. veebruaril 1951.⁷³⁶ 1952. aastal valmis NSVLs 7 täispikka filmi, kaks neist kinokontserti.⁷³⁷

Nii oligi kätte jõudnud põhi, ja kui 28. augustil 1952 avaldati *Pravdas* artikkel „Nõukogude kinematograafia uuele tõusule“ – nagu väidetud on –, oli see Bolšakovi elus kõige õnnelikum päev.⁷³⁸ Sellele järgnenud NSVL KM kolleegiumil räägiti nüüd esimest korda avalikult vajadusest tõsta väljalastavate filmide arvu, seda alates uute stsenaariumite ja uute-noorte kaadrite ettevalmistamisest ning lõpetades nii *Lenfilmi* ja *Mosfilmi* kui ka kinostuudiote ehitamisega vabariikides.⁷³⁹ Oktoobris 1952 kinnitati ka ÜK(b)P XIX parteikongressil varem antud lubadusi suurendada väljalastavate filmide arvu ning kohustati NSVL KM-it laiendama kinovõrku ja suurendama viisaastaku jooksul kinoseadmete arvu 25% võrra. Kongressi direktiiv sai omakorda kinnituse ka ÜK(b)P KK määruses – sõjajärgse Nõukogude kino

⁷²⁹ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 76/M, 1947. aastaplaani kindlustamisest, 15.03.1947. ERA.R.1707.1.6, l 324.

⁷³⁰ *Glavkinoprokati* kontorite juhatajatele, 03.07.1948. ERA.R.1946.3.1, l 7.

⁷³¹ История киноотрасли в России, с. 1103.

⁷³² NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 400/M. Kinematograafia arendamise riiklikust plaanist 1950. aastal, 31.12.1949. ERA.R.1946.1.109, l 173.

⁷³³ История киноотрасли в России, с. 1103.

⁷³⁴ Летопись ..., с. 179.

⁷³⁵ История киноотрасли в России, с. 1103.

⁷³⁶ Летопись ..., с. 172.

⁷³⁷ История киноотрасли в России, с. 1103.

⁷³⁸ Samas, с. 916.

⁷³⁹ Samas.

tähtsaimaks peetud dokumendis – „Kunstiliste filmide tootmise suurendamise abinõudest liiduvabariikides“.⁷⁴⁰

23. mail 1947. aastal saatis Kalatozov kõikides vabariikides ametisse määratud **kinorepertuaari kontrolli inspektoritele** NSVL KMis seda tööd koordineeriva osakonna **põhimääruse**. Sellega seati sisse riiklik kontroll eranditult kõikidele NSVL ekraanidele jõudvatele filmidele – kutsetunnistust omavaile inspektoritele pandi ülesandeks teostada kontrolli ja järelvalvet vabariigi kinostuudiotest valminud linateoste, nende demonstreerimise, filmilaenutuse, trükiväljaannete, suulise ja kirjaliku reklaami, reklaamfotode jms üle oma vabariigi territooriumil.⁷⁴¹ Vastavalt 1947. aasta 21. juuli NSVL KM filmide väljalaske, laenutamise ja demonstreerimise instruksioonile tuligi nüüdsest Tallinna kinostuudiol Eesti inspektorile esitada „kontrolli teostamiseks“ avaldus loa saamiseks (selles pidi näidatud olema žanr, üldpikkus, osade ja koopiate arv, režissööri või filmiteose autori nimi), lisaks kolmes eksemplaris diktori tekst ja tiitrikirjad, saatemuusika nimetus ja selle autor, iga ringvaatepala lühike seletus ja pikkus meetrites.⁷⁴² Kinostudio direktor Kostabile, kes arvas sellises mahus lisandunud paberitöö stuudio niigi väiksele koosseisule liigseks koormaks, kinnitas Riis, et „sellega jääb ühtlasi ära ka lubade vormistamine Kirjandusasjade Peavalitsuses“.⁷⁴³

Melania Lepik saatis Moskva ministeeriumi osakonnajuhatajale Vassilevskile igal kuul tegevusaruande ning sai Moskvast õppematerjale ja kasulikku kirjandust, igakuiselt ka „Repertuaari tegevfondi teatmikke“, mis olid inspektorile otseseks ettekirjutuseks, millised mängu-, dokumentaal-, õppe- või populaarteaduslikud filmid olid kõrgemalt poolt lubatud, keelatud ehk kinolevist ajutiselt või lõplikult kõrvaldatud. Nii see nimekiri kui ka näitamise kord olid sanktsioneeritud aga veelgi kõrgemal – vastavais parteiinstantsides. Sisseseatud mitmekordselt duubeldatud kontroll-mehhanismid tulenesid aga eelpool kirjeldatud lohutamatus matemaatikast. Kuna kinokülastajaile uusi filme pakkuda polnud, siis kinovõrgu eksploatatsiooniplaanide täitmine ja ületamine varasemate aastate Nõukogude filmide räbaldunud koopiatega polnud mitte kusagil ega mitte kellelegi enam jõukohane. Riigikassa täitmiseks tuli kasutusele võtta **reparatsioonivara**.

Nõukogude tsoonis, Babelsbergist 5–6 km kaugusel asunud *Reichsfilmarchiv*’i punkrites oli 1945. aastal Punaarmee saabudes 17 000 filmi – 6100 täis- ja 2500 lühimetraazilist mängufilmi, sh ka mõnisada Ameerika multifilmi, ning 800 osa kinokroonikat. Nõukogude filmiteadlase Georgi Avenariuse ning NSVL kinokomitee esindajate M. Hripunovi

⁷⁴⁰ История киноотрасли в России, с. 917.

⁷⁴¹ NSVL KM kinorepertuaari osakonna põhikiri, saadud 05.06.1947. ERA.R.1946.1.55, l 7–8.

⁷⁴² Riis ja Lepik Kostabile, 13.08.1947. Samas, l 25.

⁷⁴³ Riis Kostabile, 07.08.1947. Samas, l 22.

ja Boriss Manevitši komplekteeritud rongiešelon saadeti 4. juulil 1945 Moskva oblasti Belõje Stolbõ linnakesse, kuhu vahetult enne sõda oli ehitatud NSVL filmihoidla. Esimesed nn *trofee*-filmidest – Saksamaal toodetud, aga ka mõned Ameerika filmid, mille linastusõiguse oli NSVL ostnud sõja eel – tiražeeriti ja lasti Nõukogude ekraanidele 1947. aastal.⁷⁴⁴

1947. aasta kevadet, Marika Rõkki, aga eelkõige „Minu unistuste naise“ (1944) ekraanidele tulekut Moskvast mäletati aastaid – järjekordadest ja spekulatsioonist piletitega, mida polnud eales varem nähtud, kirjutatakse aga veel tänagi.⁷⁴⁵ Bolšakovist, kellele anti vaid kinnitamiseks Poliitbüroos eelneva valiku läbinud *trofee*-filmide nimekiri, sai siitpeale „Nõukogude ühiskonna tormilise pahameele“ adressaat. Komsomolitöötajad, töölised, kolhoositarid, eesrindlased – üksi ja kollektiivselt – kõigil tuli kõrgema võimu dirigeerimisel, kes need filmid ise ekraanile lasi, kirjutada oma arvamusest *Pravdas* ja *Komsomolskaja Pravdas* – miks laiutab Nõukogude kinoekraanidel, nii pikuti kui laiuti, kodanlik moraal?

Glavkinoprokati vabariiklike kontorite ja kinofikatsiooni valitsuste juhatajatele saadetud juhendis (kinnine/salajane) oli öeldud, et „NSVL valitsus lubas NSVL ekraanidele mõned välismaised kunstilised filmid“. Vähesel hulgal välismaiste filmide ekraaniletulek nõudvat aga kinofikatsiooni ja kinolaenuotuse organitelt „järgmiste printsiipide ranget ja kohustuslikku järgimist repertuaaripoliitikas ...“. *Printsiipidena* on kirjas eranditult keelavad punktid: välismaa filmid ei tohi mitte mingil tingimusel võtta juhtivat kohta kinode repertuaariplaanides; kategooriliselt keelatakse välismaa filmide laialdane reklaamimine; välisfilmid ei tohi võistelda Nõukogude kordusfilmidega – s.t kõige külastatavamale ajale tuleb planeerida Nõukogude film; välisfilme on keelatud näidata küla rändkinodes ja statsionaarides, v.a rajoonikeskustes, ent sealgi mitte rohkem kui kaks nimetust korraga jms.⁷⁴⁶

4.1.2. Võimalused plaanitulude tõstmiseks

Abinõuna kogu maa *kinofitseerimiseks* ning kindlustamiseks 1947. aastaplaani täitmist – 500 miljonit vaatajat 1946. aasta 445,1 miljoni asemel⁷⁴⁷ – korraldati 1947. aasta juulist novembrini üleliiduline kinoseadiste ülevaatus, millel osalesid kõik 16 vabariiki ning mille ülesandeks pidi

⁷⁴⁴ История киноотрасли в России, с. 932–933.

⁷⁴⁵ Летопись ..., с. 47–48.

⁷⁴⁶ *Glavkinoprokati* kontorite juhatajatele, 03.07.1948. ERA.R.1946.3.1, l 7.

⁷⁴⁷ NSVL kinematograafia ministri käskkirj nr 76/6, 15.03.1947. ERA.R.1707.1.6, l 324.

saama kinoteeninduse ideelis-poliitilise taseme tõstmine, ajakirjanduse ja laiade masside tähelepanu pööramine kinode tööle, iseäranis rändkinovõrgule.⁷⁴⁸

Ülevaatuse läbiviimiseks moodustati vastavalt Bolšakovi käskkirjale vabariigi keskkomisjon⁷⁴⁹ ja *kohtadel* erikomisjonid, mille „ülesandeks oli igati õhutada, abistada, juhtida ja süstemaatiliselt kontrollida ülevaatuse käiku ning teha kokkuvõtteid töösaavutustest“.⁷⁵⁰ Kõikidele seati eesmärgid ja anti ülesanded, korraldati maakondade KO töötajate nõupidamisi, ootamatuid kontrole, koostati paremustabeleid kuude lõikes jms. Kokkuvõtteid tehes selgus, et ENSVst konkursil osalenud 85 kinoseadisest saavutas tunnustust 29 – s.o 34%“, ning sellist tulemust arvati üleliidulises mastaabis väga heaks. „Eesti NSV noor kaader on ennast näidanud tublist küljest.“⁷⁵¹

Üks aukirja saajaist oli ka **Ida Minjajev** ja tema juhtimisel olnud Tartu *Ülikooli kino* (Aia 46), mis täitis juba stardis, juulikuuks ette antud plaani 357,1%-liselt.⁷⁵² Aastaplaan sai täidetud 7. novembriks 147,7%-liselt.⁷⁵³ Kuna riiklikul kinovõrgul tuli maksta kinoruumide üüriks 10% brutotulust, ja arvestades, et 1947. aastaplaan oli *Ülikooli kinole* 275 520 rubla, siis leidis ENSV rahandusministeerium üüri olevat „ebamääraselt kõrge“.⁷⁵⁴ Tartumaa KO juhataja Georg Minjajevi palvele vähendada kinoruumide üüri vastas TRÜ haldusprorektor, et ülikool „ei leia vajaliku olevat lepingut muuta“.⁷⁵⁵ Minjajev kirjutas nüüd otse Riisile: „Palun teie korraldust selle küsimuse üle, kas tõstate *Ülikooli kino* eksploatatsiooni kulusid või tuleb lõpetada *Ülikooli kino* tegevus.“⁷⁵⁶ Selle Minjajevi *olukorra* Riis tookord küll lahendas, ent novembriks 1950 *selgus siiski*, et ruumid, kus kino asus, „ei ole vastavuses tehnilistele ja tuletõrje nõuetele“, ning Lauristin andis uuele Tartu rajooni KO juhatajale Viktor Vankerile käsu „aparatuur demonteerida ja säilitada erikorralduseni. Personal seoses likvideerimisega – vallandada“.⁷⁵⁷

1947. aasta lõpuks oli eksploatatsioonis 107 kinoseadist (Lisa 3) – neist 43 linnades ja 64 maal, ehk sõjajärgse viisaastaku kinovõrgu arendamisel oli ministeerium kahe aastaga viisaastakuplaanist täitnud 58%, sellest linnades 69,3% ja maakinovõrgus 61,6%. Plaanilise 38 612 seansi asemel korraldati 1947. aastal 41 581 seanssi ehk eksploatatsiooni aastaplaan

⁷⁴⁸ Kinoseadiste üleliidulise ülevaatuse tulemused. ERA.R.1946.1.57, l 137.

⁷⁴⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 163/M, 15.06.1947. Samas, l 32; Üleliidulise kinoseadiste ülevaatuse ENSV vabariikliku keskkomisjoni koosoleku protokoll nr 1, 19.08.1947. Samas, l 1.

⁷⁵⁰ ENSV KM nr 1474, ELKNÜ KK-le, 09.07.1947. ERAF.31.12.180, l 73.

⁷⁵¹ Kinoseadiste üleliidulise ülevaatuse tulemused. ERA.R.1946.1.57, l 137–139.

⁷⁵² 1947. aasta juulikuu paremustabel. Samas, l 25; Kinoseadiste üleliidulise ülevaatuse tulemused. Samas, l 137.

⁷⁵³ Tartu Linna TSN TK koosoleku protokoll nr 49, 14.11.1947. ERA.R.1946.1.20, l 40.

⁷⁵⁴ Tartumaa osakonna juhatajale, nr 77/k, 10.01.1947. ERA.R.1946.1.65, l 4.

⁷⁵⁵ Tartu Riikliku Ülikooli haldusprorektorile, 29.01.1947. Samas, l 18.

⁷⁵⁶ Tartu KO KM KV-le, nr 73, jaanuar 1947. Samas, l 19.

⁷⁵⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 291/M, 24.11.1950. ERA.R.1946.1.156, l 26.

täideti 107,5%-liselt; külastajaid oli plaanilise 6 100 000 asemel 6 070 000 ja plaan sai täidetud 98,7%-liselt⁷⁵⁸; plaanilisest brutotulust saadi 95,8%⁷⁵⁹, rublanumbreid nimetamata.

Lisaks oli aasta jooksul siin-seal tehtud remonte-parandusi: kino *Bi-Ba-Bo* „hädaohtlikuks muutunud osad lammutati“; lõpetati Narva kino *Ilmarise* projekteerimistööd, Võru *Marsi* projekti koostamine oli pooleli, sama asi Kuressaare *Skalaga*; Haapsalus puudus igasugune tööjõud ja seal „teostati vaid hädavajalikud tööd“; Tallinna *Koppelil* oli aasta lõpuks „takistused kõrvaldatud ja metsamaterjal valmis tööde alustamiseks“; *Partisani* krundi heakorrastus oli pooleli – „ilmastik takistas tööde lõpetamist“.⁷⁶⁰

KV juhataja asetäitja **Maanu Saari** andis veebruaris 1948 ministeeriumi kolleegiumil ülevaate kinovõrgu tööst detsembris 1947 ja jaanuaris 1948. Nüüd tuli aga välja, et pärast ülevaatus oli kõik minemas „isevooluteed“: 1947 detsembrikuu teisel poolel oli märgata tugevat langust. Kinofikatsiooni töös esines nüüd „organiseerimise oskmatust, töökontroll oli puudulik“. Kuigi teatud järeleandmisena võis arvesse võtta linnade elektrivarustuse katkendlikkust ja projektsioonilampide puudumist (!) ja kütmata rahvamaju, tunnistati 1948. aasta jaanuari plaani täitmine puudulikuks⁷⁶¹ – riiklikus kinovõrgus saadi plaanis ette nähtud külastajatest kinno vaid 67,4% ja brutotulust laekus 67,1%.⁷⁶²

Kolleegium leidis: töö koheseks parandamiseks oli igal juhtival töötajal vajalik analüüsida ja korrigeerida oma tööd; töö parandamise peamiseks *teguriks* pidi saama laitmatu, eeskujulik kinoprojektsioon; reklaami alal polnud ikka veel kasutatud kõiki võimalusi – esmajoones tuli taastada neonreklaam suuremates kinodes, s.t õhtuses tänavapildis tuli nähtavaks teha kino nimetus, Tallinna kinodele said kohustuslikuks valgus- ja fassaadireklaam. *Glavkinoprokat* pidi edaspidi koostama ja kooskõlastama KV-ga iga uudisfilmi repertuaarkava (*nimet. tsirkulatsioonikava*).⁷⁶³

Kolleegiumi otsuseid *ellu viivas* ministri käskkirjas „Kinovõrgu plaanitäitmise parandamisest“ andis Lauristin käsud: kõigil kinotöötajail, eriti juhtivail, võtta tarvitusele otsustavad abinõud kinokülastajate arvu tõstmiseks, KV-l kõrvaldada kinotöös esinevad puudused ja töö sihiks saagu Leningradi eesrindlike, patriootlike töötajate üleskutse „viisaastak nelja aastaga“.⁷⁶⁴

⁷⁵⁸ ENSV MN määruse projekti mustand, veebruar 1948. ERA.R.1.15.168, l 12.

⁷⁵⁹ ENSV KM vabariikliku kinoaktiivi 22.–23.03.1948 nõupidamise otsus. ERA.R.1946.1.82, l 1.

⁷⁶⁰ ENSV KM 1947. aasta kapitaalmahutiste aruandlus objektide kaupa. ERA.R.1946.1.98, l 14–15.

⁷⁶¹ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 2, 16.02.1948. ERA.R.1946.1.81, l 6.

⁷⁶² ENSV KM vabariikliku kinoaktiivi 22.–23.03.1948 nõupidamise otsus. ERA.R.1946.1.82, l 1.

⁷⁶³ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 2, 16.02.1948. ERA.R.1946.1.81, l 5–7.

⁷⁶⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 29, 25.02.1948. ERA.R.1946.1.79, l 18.

Samal ajal vähendati Moskvast ENSV kinofikatsioonile kinnitatud limiitseid kapitaalmahutusi 1 920 000 rublalt 890 000-ni. Lauristini sõnul ei jätkuvat järelejäanud summast isegi mitte plaanis ettenähtud kinoaparatuuride väljaostmiseks, ning „vahendite puudumisel“ pidid jääma realiseerimata ka kolm aastat oodatud ja 1948. aasta I kvartalis lubatud seleen-alaldid – neli tükki ja 48 000 rubla. Kõik Eestis tegutsevad kinod, mis paiknesid suuremas osas endistel äripindadel, ladudes ja elumajades, nõudsid laetalade vahetust; projektsiooniruumid, kus polnud ruumi isegi mitte ühele projektorile, tulnuks 1948. aasta jooksul tuletõrje ettekirjutuse järgi rekonstrueerida ehk laiendada sobilikuks kahele „postile“. NSVL rahandusministeerium vähendas aga mittelimiitseid vahendeid 3 284 500 rublalt 1 920 000-le, ja oli oht, et osa „tiitelnimekirja“ kinodest tuli 1948. aastal sulgeda.⁷⁶⁵

Märtsikuus 1948 toimunud vabariiklikul kinoaktiivi nõupidamisel andis Saari ülevaate juba kahe esimese kuu töötulemustest – nüüd oli selge, et kuigi plaanitäitmine on jätkuvalt „äärmiselt nõrk“, oli madalpunkt jäänud siiski jaanuarikuusse. Veebruaris võis näha tasast tõusu – vaatajaid 73,7 ja brutotulu 67,1%. Kirjapandud põhjustena on nimetatud jällegi filmide demonstreerimise madalat taset ja kinotöötajate halba tööd.⁷⁶⁶ Abinõude loetelu sai sedakorda pikem ja muutusi loov. Et „kohe kiirelt ja põhjalikult parandada oma senist nõrka tööd“, tuli KV-1 jaotada kinovõrk territoriaalseteks piirkondadeks, mis said n-ö hooldusalluvaiks kindlale KV dispetšerile, kellele pandi kohustus teostada kinotöö üle „tihedamat kontrolli ja tõhusat abistamist“.⁷⁶⁷ *Glavkinoprokatil* tuli välja selgitada „aktiivne ja passiivne filmifond ning asendada edutud ja aegunud filmid uute nimetustega või *aktiivsete* filmide koopiatega“. *Glavkinoprokati* poolt väljasaadetavate filmifondi nimestikest pidid KO juhatajad koos „hooldusdispetšeritega“ edaspidi tellima ainult „rahva poolt soovitud filme“. Kinokülastajate arvu tõstmiseks tuli kõigil lühendada seansside vältust ja vaheaegu – peafilmile pidi edaspidi Tallinna filmilaenuksest lisaks võtma ainult ühe 10-minutilise ringvaate või kultuurfilmi.⁷⁶⁸ Kolhoose tuli teenindada parimate Nõukogude filmidega, mis „käsitlevad kolhoosielu, viljasaakide tõstmist jne“. Kõik, kes olid süüdi seisupäevades ja avariides, tuli avastada, ning kõik, kes oma hoolimatuse või ükskõiksusega olid kahjustanud riigi varandust, tuli võtta viivitamatult kohtulikule vastutusele. Ja jutud, justkui olnuks pärast rahareformi „talumeestel uute rahamärkide puudus“⁷⁶⁹ või „maal töötaval rahval vähe raha“⁷⁷⁰ ehk „väga vajalik on

⁷⁶⁵ ENSV KM, nr 363, NL KM Kinofikatsiooni Peavalitsuse ülem Šaškovile, 16.02.1948. ERA.R.1946.1.98, 1 61.

⁷⁶⁶ ENSV KM vabariikliku kinoaktiivi 22.–23.03.1948 nõupidamise otsus. ERA.R.1946.1.82, 1 1–2.

⁷⁶⁷ Samas, 1 2.

⁷⁶⁸ Samas, 1 4.

⁷⁶⁹ Saaremaa KO aruanne KV-le, veebruar 1948. ERA.R.1946.1.91, 1 205p.

⁷⁷⁰ Harjumaa KO aruanne KV-le, jaanuar 1948. Samas, 1 227.

kinopiletite hindade alandamine⁷⁷¹ – „millega suurem osa KO-de juhatajaist püüdis plaani mittetäitmisest varjata“⁷⁷² – koheselt lõpetada!

Kuu hiljem, aprillis 1948, tuli kinoaktiiv uuesti kokku. Nüüd tegi Riis ülevaate ENSV elanikkonna kinoteeninndamise *parendamisest* ja kinotulude tõstmisest. Midagi polnud paranenud, „puudused kinovõrgus jätkusid“. 30. märtsil oli NSVL MN andnud määruse kinopiletite hindade alandamise kohta, mis olevat toonud märgatavat elavnemist kinotöös ja aitas tõsta ka kinokülastajate arvu, ent ENSVs ei osatud seda juhtida nii, et „oleks tekitatud otsustav, järsk ja suur paranemine plaanide täitmisel“. Aktiiv otsustas, et 1. aprillist kehtestatud uute piletihindade alusel tuleb 5. maiks lõpule viia ENSV kinovõrgu istekohtade hinnajaotus⁷⁷³, ja tihendada kontrolli 31. jaanuarist Lauristini käskkirjaga kehtestatud tasuta kinokülastamise keelu⁷⁷⁴ üle. Läänemaa KO juhataja Vassili Erohhini septembrikuu aruandes on aga kirjutatud, et „Wormsil polnud plaani võimalik täita, sest sõjaväe kino andis seal tasuta etendusi ka kohalikele inimestele“. „Sõjaväeosaga sai räägitud tasuta kino näitamise kohta, mida nemad aga pole senini täitnud ega midagi selleks ette võtnud.“⁷⁷⁵ Novembris on Erohhin kontrollinud Punalipulise Balti sõjamerelaevastiku kinoseadmeid Kärddlas ja avastanud, et seal „ei müüda standart pileteid, vaid on juhuseid, kus müüakse hoopis isesuguseid“.⁷⁷⁶

4. mail 1948 andis ENSV MN välja määruse „ENSV elanikkonna kinoteeninndamise parendamisest ja kinotulude tõstmisest“, mille „teatavaks tegemise“ käskkirjas 7. juulil „konstateeris ENSV KM“, et elanikkonna kinoteeninndamisel esineb jätkuvalt tõsiseid puudusi. Ei riiklik, ei ametiühingute ega asutuste kinovõrk töötanud „täie koormusega“. Probleemina tõstasid nüüd hulgalised väikesed asutuste kinod, mis said riigilt toetust aparatuuri ja filmifondi näol, teenindasid elanikkonda aga tasuta, millega „rikuti kinomajandamist ja tekitati kahju riigi eelarvele“. Selgus ka, et kohalikud nõukogud olid eemaldunud elanikkonna kinoteeninndamise juhtimisest ega teostanud vajalikku (*loe*: mitte mingisugust) kontrolli kinovõrgu töö üle. Sama käskkirjaga anti korraldus veelkordseks kinopääsmete hindade alandamiseks, määrati ära ka „äärised“ hinnad kõikidele kinoseadistele – viide järku liigitatud kinode vaatesaalid jaotati nn tsoonideks (I–V kohagrupp); kalleim pilet 6 rubla, odavaim 2; lasteetenduste hinnad 1–2 rubla; päevastele etendustele ning dokumentaal- ja

⁷⁷¹ Tartumaa KO aruanne KV-le, jaanuar 1948. ERA.R.1946.1.91, l 214.

⁷⁷² ENSV KM vabariikliku kinoaktiivi 22.–23.03.1948 nõupidamise otsus. ERA.R.1946.1.82, l 2.

⁷⁷³ ENSV KM Kinofikatsiooni töötajate ülevabariikliku nõupidamise otsused, Tallinnas, 22.04.1948. Samas, l 5.

⁷⁷⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 16, 31.01.1948. ERA.R.1946.1.79, l 9; NSVL kinematograafia ministri määrus nr 980, 30.03.1948. ERA.R.1946.1.111, l 44.

⁷⁷⁵ Läänemaa KO 1948. aasta septembrikuu aruanne. ERA.R.1946.1.91, l 67–68.

⁷⁷⁶ Läänemaa KO 1948. aasta novembrikuu aruanne. Samas, l 19.

populaarteaduslike filmide seanssidele hinnaalandus 30%. Riiklikku kinovõrku kohustati tõstma kinoteatrite külastatavust 69%-le ja ametiühingute kinodes 65%-le.⁷⁷⁷ 1. aprillist kehtestatud käibemaksu määrad laiendati kõikidele kinoseadistele, mis andsid tasulisi kinoetendusi. Ministeeriumite ja õppeasutuste kinoaparatuur tuli kahe kuu jooksul registreerida KM-is – „kõikide teiste asutuste kinoseadised likvideeritakse“. Kinoseadised ohvitseride majades, sõjaväe kõrgemates õppeasutustes, samuti ENSV siseministeeriumi ja ENSV Riikliku Julgeoleku ministeeriumi kinnistes klubides jäeti küll alles, ent siiski määrati ära, et neis „kinnistes klubides“ võetakse kinoetenduse maksu üldistel alustel ja nende kinode filmidega varustamine hakkab edaspidi toimuma Filmilaenu Peavalitsuse filmifondist.⁷⁷⁸ Kõikide teiste, s.t kontrollile alluvate kinode kuuaruanded ei näidanud aga mitte mingit muutust. Nii täitsid juunikuus linnakinod kõik üheskoos vaatajate plaanist vaid 72%, Viljandimaa paikkinnod külastajate plaanist 51,2% ja brutotulust 48,8%, ning lisatud sai, et – „maakinovõrgu täitmine oli veelgi halvem“.⁷⁷⁹

Lauristinilt tuli käsk „ellu rakendada kõik võimalused tulude tõstmiseks“: kõikides maakinodes, mis töötasid „plaanilise defitsiidiga“, tuli suvekuudeks koondada koosseise; eksploatatsiooni kulud tuli viia igal alal „viimse piirini“, k.a elektrivoolu ja materjalide kulutamine. „Hoiatada kõiki mitteplaaniliste kulutuste tegemise eest koos teatamisega, et süüdlased võetakse rangele vastutusele.“⁷⁸⁰

Mitteplaaniliseks kulutuseks arvati ka kirjanik Rudolf Sirge, kellega kinostudio oli *kontakti* loonud juba 1946. aastal. Mitmeid arutelusid ja ümberkirjutusi taluma pidanud stsenaarium „Uus elu“ ei vastanud 1948. aastalgi veel oma „ideelis-poliitilise ja kunstitaseme poolest Nõukogude kinematograafia nõuetele“.

„Seltsimehed, mul on tunne nagu mõnel kurjategijal, kes on teinud esimese roima ja ei tea, kuidas end kohtuniku ees ülal pidada. Kohtunike hulk on suur ja väärikas, mina ei oska end kaitsta,“⁷⁸¹ olid stsenaristina valusalt kõrvetada saanud kirjanik Sirge viimased sõnad.

Seoses „reaalse tootmisperspektiivi puudumisega“ tegi Lauristin kinostudios moodustatud spetsiaalse komisjoni ettepanekul⁷⁸² otsustuse – arvestades autori heasoovlikku

⁷⁷⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 114, 07.07.1948. ERA.R.1946.1.79, 1 84.

⁷⁷⁸ Samas, 1 85.

⁷⁷⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 120, 18.07.1948. Samas, 1 89.

⁷⁸⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 92, 03.06.1948. Samas, 1 64.

⁷⁸¹ Aruelu-koosolek R. Sirge kinostsenaariumi „Uus elu“ kohta ENSV Kirjanike Liidu ruumes, 19.11.1947. ERA.R.1946.1.49, 1 1.

⁷⁸² Erikomisjoni liikmed Kostabi, Pessegov ja peatoimetaja Nittim. Akt, 07.08.1948. ERA.R.1707.1.6, 1 40–40p.

suhtumist töösse, tunnistada Sirge stsenaarium praagiks ja makstud 15 000 rubla honorari lugeda kadudesse.⁷⁸³

„Käesolev akt on koostatud režissööri A. Juhkumi, dublaaži direktori K. Musta, helioperaatori H. Läänemetsa ja stuudio redaktori E. Nittimi poolt selles, et stuudio rahaliste raskuste tõttu ei olnud võimalik grupil Leningradi sõita filmi deschiffreerima ning helikirjutamiseks Leningradist helimonteerijat tuua. Olukorra lahendamiseks asus stuudio omale ehitama deschiffreerimis lauda, milline valmis ajutiseks kasutamiseks 10. veebruariks 1948. Mainitud põhjusil oli filmi „Marytë“ dublaažis tööseisak ajavahemikul 26. jaanuarist kuni 11. veebruarini 1948, kokku 14 päeva.“⁷⁸⁴ *Allkirjad.*

Juulist 1948 muudeti osaliselt 1946. aastast kehtinud määrust „Kinofilmide tootmiseks summade kulutamise üle tõhusama kontrolli teostamine“. Tallinna kinostuudios edaspidi toodetavate täispikkade kunstiliste, populaar-teaduslike ja dokumentaalfilmide eelarved ning tootmistähtjad said edaspidi kinnituse ENSV kinematograafia ministri poolt pärast kooskõlastamist NSVL KM-ga.⁷⁸⁵

Kulude vähendamiseks ehk ringvaadete maksumuse alandamiseks kehtestas Lauristin 1. aprillist kroonika- ja dokumentaalfilmidele ning ka dublaažidele uued – s.o vähendatud – tootmishinnad. Kinostuudio töötasufondi ehk personali arvu korrigeeriti 1948. aastal neli korda. „Seoses stuudio koosseisude vähendamisega“ tuli Kostabil mais–juunis teenistusest vabastada üheksa töötajat – sh valgustaja Nikolai Riis, grupidirektor Mihkel Vaarma, multiosakonna juhataja Elbert Tuganov, dublaažigrupi direktor J. Mullas jt. Üks neist, valgustaja M. Donets, viidi üle „koristaja kohale, pannes temale kohustuseks täita kaadrite ala asjaajaja ülesanded 16. juunist 1948“.⁷⁸⁶

Aprillis oli vahetunud montaažiosakonna juhataja – sellest ametist vabastati Vera Parvel, kes läks nüüd „loovale tööle III kategooria režissööri assistendiks“, ning uueks juhatajaks kinnitati helioperaatori assistent **Eugen Rozental**.⁷⁸⁷ Kinostuudio toodangu kvaliteedi tõstmiseks kohustati Konstantin Märskat „teostama tehnilist kontrolli kõigi laborist tulevate filmide kohta“.⁷⁸⁸

Stuudio heade töötulemuste eest 1948. aasta III kvartalis jättis Bolšakovi asetäitja N. Šitkin „suure hulga töötajate pidamiseks“ muutmata kinostuudiale 1948. aastaks kinnitatud

⁷⁸³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 148, 19.08.1948. ERA.R.1707.1.6, l 30.

⁷⁸⁴ Akt, 11.02.1948. Samas, l 361.

⁷⁸⁵ ENSV Teataja, 1948, 149.

⁷⁸⁶ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 144-a, 09.06.1948. ERA.R.1707.1.6, l 238; direktori käskkiri nr 111, 10.05.1948. Samas, l 273; direktori käskkiri nr 79, 16.04.1948. Samas, l 310.

⁷⁸⁷ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 91, 19.04.1948. Samas, l 293.

⁷⁸⁸ Tallinna Kinostuudio direktori käskkiri nr 86, 16.04.1948. Samas, l 303.

töötasufondi (koosseisulised, mittekoosseisulised, honorarid) 1,9 miljonit rubla.⁷⁸⁹ Direktori kohuseid täitnud Pessegovi esitatud nimekirja kinostuudio 47 koosseisulise töötajaga⁷⁹⁰ kinnitas Vladimir Tomberg, kes alates 4. augustist 1948 töötas ministri asetäitjana filmitoodangu alal.⁷⁹¹

Kuna ÜK(b)P KK otsus kirjanduse ja kunsti küsimustes – tähenduses kui *ajalooline* – pani kinostuudio töötajate ette ülesande tõsta väljalastava produktsiooni ideelist ja kunstilist taset, siis arutati ka Tallinna kinostuudio ringvaadete *Nõukogude Eesti* sisulisi puudujääke EK(b)P KK agitpropis. Selgus: nõrgalt oli kujutatud eestlaste „nõukogude inimeseks saamine“ ja vabariigi kultuurielu peegeldamine; ebahuvitav oli ringvaadete kunstiline vorm; filmiloojatel olid ka ebapiisavad teadmised vabariigi elust; puudused ilmnesisid ka muusikalises kujunduses, diktoritextides, tiitrites. Nüüd oli vaja „mehiselt kritiseerida vigu ja puudujääke töös, igapäevaselt kontrollida ja analüüsida oma tööd“.⁷⁹²

Tomberg oli andnud Kostabile korralduse teha ringvaatesse süžee mitšurinlasest Otto Kramerist – teema oli oluline, sest *kohe-kohe* oli saabumas „mitšurinliku suuna võit bioloogiategades ja Kramerit tööd tõestasid seda pidulikult“. Süžee aga jäi võtmata. „Stuudio direktioon ei aruta puudusi organisatsioonilises töös ja kunstiline juhtkond käitub kui administreerija.“⁷⁹³ Nende Lauristini käskkirja karmide sõnadega pidid tutvuma kõik kinostuudio töötajad, sest juhtunud oli seni kõige tõsisem *tööõnnetus*.

Täiesti vastutustundetult oli stuudio „lähenenud niisugusele tähtsale filmile nagu „Kolmas löök““. Dublaaži tõlketeksti ei kontrollitud ega saadetud ka ministeeriumisse kinnitamiseks, selle kinnitas stuudio direktor Kostabi. Kui see ükskord ekraanile jõudis, selgus (avastati), et kirjanduslik tekst oli äärmiselt halb, moonutades koguni eesti keelt ja oli seetõttu kohati sisult arusaamatu. Ning kuna kinostuudio oli agitpropilt ja ministeeriumi kolleegiumilt juba saanud korralduse kogu töö „juurteni ümberkorraldada“, siis vabastas minister Lauristin filmi „Kolmas löök“ ebakvaliteetse dublaaži ja *muu* tõttu ametist direktor Edgar Kostabi. Ning hoiatas direktori kohuseid täitma hakanud Pessegovit, dublaažirežissööre Arnold Juhkumit ja Salme Pillaud, et kontrollimatute stsenaariumite ning tõlketekstide eest kannavad nemad administratiivset ja materiaalselt vastutust. Ministeeriumi tootmisosakonna juhataja Aleksandr Mandrõkin, kes ei suutnud tagada küllaldast juhtimist, sai valju noomituse.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Šitkin Tombergile, 16.11.1948. ERA.R.1707.1.11, l 22.

⁷⁹⁰ Tallinna Kinostuudio töötajate nimekiri seisuga 01.10.1948. Samas, l 37–37p.

⁷⁹¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 135, 03.08.1948. ERA.R.1707.1.6, l 64.

⁷⁹² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 178, 30.09.1948. ERA.R.1707.1.5, l 19.

⁷⁹³ Samas.

⁷⁹⁴ Samas.

25. oktoobrist 1948 kinnitas Lauristin Tallinna kinostuudio direktori kohale⁷⁹⁵ endise Tallinna Keskrajooni II sekretäri, 1946. aastast EK(b)P KK j.a parteikooli 2-aastaste kursuste kuulaja **Nikolai Danilovitši** (Lisa 2).⁷⁹⁶

4.1.3. Filmirepertuaar ja -laenutus Eesti NSVs

27. juulil 1948 kogunesid Eesti kinotöötajad Olevimäele koosolekule. Päevakorras: 30. juunil *Kultura i Žizn* 'is avaldatud artikkel „Nõukogude kino uus tõus“ ja Bolšakovi käsk artikkel läbi arutada. Loeti ette nii artikkel kui ka Bolšakovi kiri. Kolm põhilist nõuet olid: kinovõrgu laiendamine, kinode väljanägemise ja filmide demonstreerimise parandamine ning abinõud kinokülastatavuse suurendamiseks.⁷⁹⁷

Alustuseks juhtis KV juhataja Riis kohalolijate tähelepanu ENSV kinematograafia raskele olukorrale: ei täideta plaani ja riigi poolt pandud ülesandeid, „olemaolevaid võimalusi ei kasutata täielikult“. Tema ettepanekuks oli välja töötada konkreetseid abinõud ning teavitada neist Bolšakovi.⁷⁹⁸

Riisi asetäitja Maanu Saari asus analüüsima üksikuid punkte: külastatavust piirab oluliselt eestikeelse tõlke puudumine – nõutud ju oli, et kõikidele rändkinoseadistele saavad alloskoobid SSORi 30. aastapäevaks, käes on juuli ja need saabusid alles praegu, ning täiesti alasti, ilma igasuguse pakendusega. Külastatavuse tõstmiseks on vajalik eelreklaam, aga Moskvast valmistatud reklaamplakatid jätavad vähe ruumi eestikeelsele tekstile, seepärast ei saa neid kasutada. Reklaam on rahuldav ainult Tallinnas, maakohdades (perifeerias) seda polegi. Kolmandaks: kinofilmide populariseerimine. Seda peaks tegema tihedas kontaktis ametiühingute ja parteiorganisaatoritega, saated raadiosõlmedes peavad olema kooskõlastatud poliit-toimetajatega.⁷⁹⁹

Filmide populariseerimine on nõrk, kinnitab sm Gussov: kino ei ole meelelahutus, vaid kasvatusvahend. *Kõrgetele* ideelistele filmidele peab ligi tõmbama suurema hulga vaatajaskonnast. „Reklaam peab olema läbimõeldud ja tõsine.“⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 190, 09.10.1948. ERA.R.1707.1.6, 1 l.

⁷⁹⁶ Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии №№ 200–206, 208–210 05.11.1946–09.12.1946. ERAF.1.4.340, 1 l 178; Vabriiklik Kaheaastane Parteikool. Diplom kiitusega [Nr. ...], 20.11.1948. ERA.R.1.2k.53, 1 l 9.

⁷⁹⁷ Kinotöötajate koosoleku protokoll, 26.07.1948. ERA.R.1946.1.81, 1 l 48.

⁷⁹⁸ Samas, 1 l 48.

⁷⁹⁹ Samas, 1 l 51.

⁸⁰⁰ Samas, 1 l 50.

Glavkinoprokati Faivi Kljutšik teab öelda, et filme reklaamida on väga raske, kuna Moskvast jõudvat fotomaterjalid kohale tavaliselt alles siis, kui film on juba ekraanidele lastud. Suur osa 80-st sõjaeelsest ja -aegsest filmist on hoopis ilma reklaamita. Lisaks on fotode kunstiline vormistus pigem peletav kui ligitõmbav. Rändkinodel puudub reklaami vastu igasugune huvi – *Glavkinoprokatilt* on reklaamplakateid (hind 1.75–3.00 rbl/tk) tellinud vaid mõned üksikud kinoseadmed. *Glavkinoprokat*, nagu selgitab juhataja Ed. Nõu, ei suuda anda rändkinodele tasuta reklaamplakateid, rändkinod aga ei suuda neid omandada isegi väikese raha eest.⁸⁰¹

Riis lisab, et ka kinoteatrite reklaamisummad on tühised ja soovitab teha afišid odavast materjalist – tihti pekstakse kuulutusvitriinide aknad puruks ja kahjustatakse foto-reklaami. Eriti soovitav oleks kokkupandavaid stende muretseda tööstusrajoonidele.⁸⁰²

Roman Minjajev, *Glavkinoprokati* vanem-tehnik, teeb ettekande, milles toob välja filmilevi nn kolm faasi: a. film, b. reklaam, c. filmi esitus kinos. Juba esimeses punktis ütleb Minjajev ära kõik, mis tal öelda on: Bolšakov oma kirjas osundab, et edaspidi väljalastava toodangu arv väheneb kvaliteedi arvel. See on õige otsus, ent ei ole *heasoovlik* Eesti filmilaenu kontori suhtes, kus oleks vaja suuremat arvu uusi filme. „Kinod nõuavad uusi filme, keegi ei taha kordusfilme, mis ei anna kassat. Eesti kontorile on vaja nii palju uusi filme, kui mitu nädalat on aastas.“⁸⁰³

„Puudusi lahendatakse liiga aeglaselt,“ lõpetab Riis.

14. augustist 1948 kuni *korralduseni* keelati seoses lastehalvatuse puhanguga sanitaar-inspektsiooni ja epidemioloogia jaama ühise telefonogrammiga nr 63 kõik rahvakogunemised ja etendused.⁸⁰⁴ Pärnumaal olid kõik koolimajad suletud veel detsembriski.⁸⁰⁵ Hoolimata aga millestki – „ENSV kinovõrgu madalas plaanitäitmises peab tulema otsustav pööre paremusele juba juulis–augustis“, nagu nõudis ministri kt Riis oma käskkirjas, vastasel korral pidi kerkima küsimus „tööjõudude ümberasendamisest“.⁸⁰⁶

Sellest, et „kinovõrku juhtima määratud juhatajad olid kaotanud vastutustunde“, kõneles otsesõnu ka Leedu NSV kinematograafia ministri asetäitja A. Krapivini kokkuvõtte temale alluvast maakinovõrgust, mis augustis 1948 „näitas paranemist“: seansse oli korraldatud 96% plaanist, vaatajaid saadi 47,3% ja brutotulu 43,9%. Kinoteenindamise poliitilisest tähendusest maarahva seas, eriti „sotsialistlikus sektoris“ – kolhoosides, sovhoosides ja MTJ-

⁸⁰¹ ERA.R.1946.1.81, 1 49.

⁸⁰² Samas, 1 50.

⁸⁰³ Samas.

⁸⁰⁴ Viljandimaa KO aruanne, august 1948. ERA.R.1946.1.91, 1 89.

⁸⁰⁵ Pärnumaa KO aruanne, detsember 1948. Samas, 1 14.

⁸⁰⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 120, 18.07.1948. ERA.R.1946.1.79, 1 90.

des, – polnud Leedu NSVs kohtadele määratud KO juhid mitte midagi aru saanud ning „saboteerisid kangekaelselt“, mis viiski selleni, et augustis 1948 seiskus Leedu NSV-s töö 19-s ränd- ja 12-s maapaikkinos. Selle põhjuseks olid jällegi „valele teele asunud“ töökogemuseta noored kinomehaanikud, kes, kohtudes suurte raskustega (küüdi mittesaamine ja kinoseansside iseseisev organiseerimine), lahkusid kinofikatsiooni süsteemist.⁸⁰⁷

26. juulil 1948 kinnitas Riis, nimetatud kui ministri ajutine kohusetäitja, „**Maakondliku kinofikatsiooni osakonna põhimääruse**“. Selle järgi oli maakondlik KO ENSV KM organ, mis täielikult iseseisva majandusüksusena „teostas maakonna kinofikatsiooni juhtimist“ – vastavalt KM käskkirjadele, korraldustele, instruksioonidele ja plaanidele; KO pidi „tagama maakonna elanikkonna kinoteenindamise küsimusis Partei ja Valitsuse otsuste täitmist“ ning vastavalt määratud korrale võis KO omada temale alluvat isemajandavat kinoremontpunkti,⁸⁰⁸ mis oli võitluses rändkinode avariidest tekkivate seisupäevadega hädavajalik. Oktoobris 1948 jäi Harjumaa kinovõrgus ära 14 rändkino etendust – „nendest üheksa küllastajate puudumisel, kolm aparatuuri rikke tõttu ja ainult üks kaaluvatel põhjustel“. Siin-seal loodeti ikka veel *isevoolule*.⁸⁰⁹

Veebruarikuist kinoaktiivi otsust, et KV ja *Glavkinoprokat* peaksid koostama igale uudisfilmile repertuaarkava ja kinodele linastusjärjekorra, tuli Riisi käsul alates 1. augustist ka täitma asuda.⁸¹⁰ Oktoobris, kui korraldati järjekordne Tallinna kinotöötajate üldkoosolek, millel osales 79 inimest ja protokollijaks oli ministeeriumi repertuaari inspektor Melania Lepik, tuli aga jällegi jutuks, et näiteks *Lembitu* kinol jäi septembris plaan täitmata, sest ei saadud lubatud uut filmi. *Forum* mängis „Rigolettot“ ja „Boheemi“ – need läksid aga halvasti, publik soovivat „kerget filmi“. *Partisani* kino plaanitäitmisele aidanud kaasa aga just „paremad filmid“. Kevadisel aktiivil otsustati, et *Victoria* saab uued filmid üheaegselt *Oktoobriga* – seda aga polnud senini veel juhtunud. Ka kino *Koppel*, kus oli raskusi mööbliga („publik lõhub kõik toolid“), oli halvasti plaani täitnud – tõsi aga olevat ka see, et sinna oli sageli antud korduvaid filme. Filmide demonstreerimise *paremustamise* asjus tegi *Pioneeri* kinomehaanik Charles Jankovski käigult ühe ratsionaliseerimise ettepaneku: kirjad on pimedad, sest pole saada kumerat peeglit. Kui võtaks autopeegli? Hea mõte. Insener I. Rozent tehnikaosakonnast: „Autopeeglid sobiksid küll, kuid neid ei ole kino jaoks müügil.“ Sellega lõpetatigi, enne aga selgus, et kinoteatrite ruumid ei vasta määrustikus esitatud normidele ning otsustati – nagu pani

⁸⁰⁷ Leedu NSV kinematograafia ministri käskkiri nr 72, 11.09.1948. ERA.R.1946.1.75, 1 14.

⁸⁰⁸ Lisa ENSV kinematograafia ministri käskkirjale nr 126, 26.07.1948. ERA.R.1946.1.79, 1 93–95.

⁸⁰⁹ ENSV KM kinoaktiivi nõupidamine, dateerimata [oktoober 1948]. ERA.R.1946.1.82, 1 25.

⁸¹⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 120, 18.07.1948, ENSV MN määruse nr 452 „Eesti NSV elanikkonna kinoteenindamise parendamisest ja kinotulude tõstmisest“ täitmise kohta, 04.05.1948. ERA.R.1946.1.79, 1 90.

ette KM tehnikaosakonna juhataja **Enn Parve** –, et kinodirektorid peavad jaanuariks omandama kohustuslikus korras abimehaaniku kutse.⁸¹¹

Märtsis 1949 töötasid *rentaablilt* ainult Tallinna kinod, ja neistki peamiselt need, mis asusid südalinnas.⁸¹² Sealjuures jaanuarist suveni ei toimunud seoses lastehaiguste leviku ja sanitaar-inspektsiooni jätkuva keeluga ühtki lasteseanssi.⁸¹³

Glavkinoprokat, kelle jaoks seati *tasapisi* ja *aegamööda* töökorda läbivaatussaal Olevimäel, toimetas edasi NSVL KM alluvuses – s.t tegi iseseisvaid otsustusi kooskõlas EK(b)P KK agitpropiga. Filmibaas (s.o asi oma õige nimega – *filmilaod*), oli aga sedavõrd armetus olukorras, ajutiselt kohandatud hoonetes ja puumajade vahetus naabruses, mistõttu oli see ka siseministeeriumi tuletõrjevalitsuse pideva järelvalve all ehk siis täpsemalt – pideva kohese sulgemise äärel.⁸¹⁴ Selleks ajaks oli juba neli aastat räägitud filmibaasi ehitusest Tallinnasse ja vaatamata NSVL MN määrusele nr 2925 17. augustist 1947, mis kohustas vabariikide MN-sid andma filmilaenutuskontoreile tuletõrje eeskirjale vastavaid ruume jne, oli Eduard Nõu selles küsimuses jäetud üksi – pöördumised ENSV MNi poole polevat andnud mitte vähimatki *resultaati*.⁸¹⁵ Kodumaa kaardile vaadates polnud Eesti *Glavkinoprokat* aga sugugi mitte erandlik ja Nõu hoopiski mitte üksi.

1948. aasta jooksul tuli üleliidulise filmihoidla⁸¹⁶ direktoril V. Privatol lõpetada täielik inventuur filminegatiivide fondis, kuna koos korraldusega välja lasta varasemate aastate Nõukogude mängufilmide kordustiraažid selgus ootamatusena, et suur osa negatiivide fondist oli „amortiseerunud“. Lisaks puudusid fondist 70 helimängufilmi ja 1106 täismetraažilise tummfilmi negatiivid. Tuli vägagi karm käsk Privatole ja NIKFI direktorile Kozlovile ette näha tootmisvõimsus kogu allesoleva negatiivide fondi restaureerimiseks, ning kordusfilmidele, mis vajasisid uuesti helindamist, tuli teha uus helide kokkusalvestus (!). Teadusinstituudil tuli koheselt asuda välja töötama teaduslikke-tehnilisi normatiive filminegatiivide pikaajaliseks säilitamiseks. *Giprokino* sai projekteerimisülesande üleliidulise filmifondi nn teise järgu ehituseks.⁸¹⁷

Eesti *Glavkinoprokat* sai *suveperioodi* alustuseks aga ikka ja jälle siseministeeriumilt otsuseid pitseerida filmibaas Aia 5b. Seda pikendati vahel 30 päeva, vahel tänu Karotamme

⁸¹¹ Tallinna kinoteatri töötajate üldkoosoleku protokoll, käsikirjaline, 19.10.1948. ERA.R.1946.1.82, l 28–32.

⁸¹² ENSV KM, nr 549, EK(b)P KK sekretär Karotamm ja ENSV MN esimees Veimer, 12.03.1948. ERA.R.1.15.168, l 28.

⁸¹³ Kino *Oktoober* 1949. aasta I kvartali ning aprilli- ja maikuu aruanne. ERA.R.1946.1.147, l 98.

⁸¹⁴ *Glavkinoprokat*, nr 665, 19.06.1949. ERA.R.1.15.168, l 51.

⁸¹⁵ Samas.

⁸¹⁶ *Gosfilmofond*.

⁸¹⁷ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 321/m, 22.12.1947. ERA.R.1946.1.40, l 68–70.

sekkumisele kolm kuud – iga kord lubadustega, et „filmibaasi ehituse küsimus lahendatakse neil päevil“.⁸¹⁸ Möödus aasta ja teinegi, Nõu otsis aga ikka omal käel linna mööda hoonet, mis olnuks tuletõrjenõuetele vastav ja filmibaasile kohane. Suurtüki 28, kus asus ühiselamu 36 inimesele ning vajanuks vaid vähest remonti, sai ENSV MN esimehe asetäitja Boitsovilt *resolutsiooni*: keelduda! Ja ehkki Boitsov, tulenevalt oma ametist, pidi isiklikult pöörduma tagala ülema poole, et mahutada *Glavkinoprokat* ajutiselt Aafrika 43, kuhu oli ladustatud sõjaväe filmibaas, saadi Leningradi ringkonna juhtkonnalt vastuseks, et sõjaväe filmiladu võtab enda alla kogu hoone. Ja asi lõppes jälle sellega, et Käbin kirjutas: „Vaarandi, palun sind vahele segada ja see küsimus lahendada.“⁸¹⁹

Märtsi lõpuks 1949 oli ENSV KM KV lõpetanud aastaaruande: riiklikus kinovõrgus töötas nüüd juba 131 kinoseadet (Lisa 3) ja 1. jaanuari seisuga 1949 oli avastatud piletite *kadu* kokku 93 000 rubla eest ja kuritarvitusi piletitega summas 14 000 rubla. Vastavalt NSVL kinematograafia ministri käskkirjale oli 1. aprilliks ette valmistatud ka *abinõud* 1949. aastaplaani kindlustamiseks,⁸²⁰ mis algasid sellest, et „tööga mittetoimetuleku tõttu“ vahetus märtsis/aprillis kaks maaosakondade juhatajat, kellest üks oli ministri käskkirjaga saanud tunnustuse ja tänu osaliseks alles naistepäeval.⁸²¹

1949. aasta I kvartalis ületas riiklik kinovõrk plaani kõigi numbriliselt väljenduvate näitajate osas – tööpäevi 122,3%, seansse 145% (12 644 asemel 18 456), vaatajaid 108,5% (1 900 000 asemel 2 063 000), brutotulu 104,5% (6 090 000 rbl asemel 6 366 000), kümnest maaosakonnast täitsid plaani kuus.⁸²² Sellise tulemusega saavutas ENSV sotsialistlikult võistlevate vabariikide seas III koha.⁸²³ Kinovõrgu edukale tööle olevat kaasa aidanud *Glavkinoprokat*i intensiivne tegevus, kes „varustas kinovõrku vajalikul määral uute filmide ja reklaammaterjalidega“.⁸²⁴ Mis tähendab, et siinkohal oleks vajalik teha tagasivaade, mis selgitaks nii *üht* kui *teist*.

1947. aasta maikuuni valminud ja kinolevile mõeldud filmide nimistus, mis on saadetud Moskvast Eesti *Glavkinoprokat*ile ja peetud sobilikuks kõikidele kinoseadistele NSVLs, on 140 mängufilmist 52-le lisatud hariliku pliiatsiga eestikeelsed pealkirjad, mis võiks tähendada, et just nii palju neid filme selleks ajaks Eesti kinode ja rändkinode vahel jagada ka oli; 36-st

⁸¹⁸ *Glavkinoprokat* Karotammele, 16.03.1948. ERA.R.1.15.168, l 30.

⁸¹⁹ *Glavkinoprokat*, nr 665, 19.06.1949. Samas, l 51.

⁸²⁰ Lauristini ettekanne Bolšakovile, 01.04.1949. ERA.R.1946.1.116, l 17.

⁸²¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 14, 05.03.1949 ja käskkiri nr 30, 02.04.1949. ERA.R.1707.1.14, l 314, 301.

⁸²² ENSV KM, Vabariikliku Filmilaenukontori ja a/ü kinovõrgu aktiivi vabariiklik nõupidamine, 30. ja 31. mai 1949. ERA.R.1946.1.116, l 24, 30.

⁸²³ ENSV KM raporteerib teile plaani täitmisest, 30.04.1949. Samas, l 26.

⁸²⁴ Samas, l 30.

dokumentaalfilmist on märgistuse ja tõlkepealkirja saanud kolm; nimistus olevaid populaarteaduslikke filme Eesti filmilaenutuskontor arvatavasti veel saanud polnud.⁸²⁵

Koopiaid, mida kinopunktide vahel jagada, oli 1. jaanuariks 1947 kokku 347⁸²⁶ ning et 1. juuliks 1947 oli ENSV kinovõrgus täpselt 100 kinoseadet, neist 42 linna- ja kaheksa maapaikkino ning üks linna- ja 49 maarändkino, siis – hoolimata sellest, et „KV ja *Glavkinoprokat* olid loonud tiheda sideme filmide operatiivseks manööverdamiseks“ – polnud võimalik hoida kordusfilmide vahet mitte rohkem kui kuus kuud.⁸²⁷

Glavkinoprokati naised – filmimonteerijad ja -praakijad ning kontrolörid⁸²⁸ – selgitasid Bolšakovi ametnike poolt kehtestatud normide alusel⁸²⁹ välja, et Eestis ringleva filmifondi tehniline sobilikkus ehk kõlblikkus oli 1948. aasta 1. juuni seisuga 72%.⁸³⁰ 1949. aasta 1. juuniks oli vabariigis 136 kinoseadet ning filmifondi suurus 4,6 koopiat ühe kinoseadme kohta.⁸³¹ 1950. aastal trükkis avaldatud EVK *Glavkinoprokati* „Filmide nimestikus“ oli KO juhatajaile valikuks antud 231 kunstilist ehk mängufilmi (sh „Laulev rahvas“), 20 populaarteaduslikku ja õppefilmi ning 62 dokumentaalfilmi.⁸³² Arusaadavalt olid selles raamatukeses kirjas üksnes ja ainult Nõukogude Liidus valminud filmid.

Trofee-filmid, mida kohalikus ametlikus kirjavahetuses nimetatigi kui *välisfilmid*, jõudsid Eestisse väikese viivisega. Nii on Lepik alles 1948. aasta juunis fikseerinud esimese suurema eksimuse – välisfilmi „Boheem“ reklaamis oli viga. Ja nimelt: kinos *Forum* oli reklaamkasti asetatud „nelja saksa näitleja fotod, keda populariseerida poleks vaja olnud“.⁸³³ Mida sügise poole, seda enam hakkab ekraanidele jõudma välismaiseid filme ja seda enam hakkab Lepikule silma kõrvalekaldumisi *Glavkinoprokati* Peavalitsuse poolt välja antud juhendist. Nii esineb septembris 1948 juhuseid, kui värviline fassaadireklaam on kinoteatrites üles pandud ainult välismaa filmi kohta (kinoteater *Lembitu* – „Nahkhiir“ ja „Päästetud lipud“) – juhendi järgi peaks see olema aga kõrvuti samal ajal näidatava Nõukogude filmi reklaamiga. „Kõikides Tallinna kinodes reklameeritakse välismaiseid kinonäitlejaid kuulutustel teksti ja

⁸²⁵ Põhiline repertuaar kinoseadistele filmidest, mis on välja lastud 1947. a maikuuni. ERA.R.1946.1.40, 1 100–103.

⁸²⁶ Ettekanne Kinofikatsiooni Peavalitsusele ENSV kinovõrgu tööst 1946. aastal, 10.02.1947. ERA.R.1946.1.20, 1 11.

⁸²⁷ ENSVs plaani täitmiseks ettevõetud sammud, vastus teie kirjale nr 26/04-748 (29.03.1947). Samas, 1 19.

⁸²⁸ *Glavkinoprokati* töötajate nõupidamise protokoll, 25.11.1949. ERAF.1.85.2, 1 70.

⁸²⁹ 1947. aastaplaani kindlustamisest. ERA.R.1707.1.6, 1 326.

⁸³⁰ ENSV KM kolleegiumi otsus, 27.05.1948. ERA.R.1946.1.81, 1 28.

⁸³¹ ENSV KM, Vabariikliku Filmilaenutuskontori ja a/ü kinovõrgu aktiivi vabariiklik nõupidamine, 30. ja 31. mai 1949. ERA.R.1946.1.116, 1 31–32.

⁸³² Filmide nimestik. Filmilaenutuse peavalitsuse Eesti vabariiklik kontor, 1950.

⁸³³ Seletuskiri õiendi nr 10 juurde, 01.05.–30.06.1948. ERA.R.1946.1.55, 1 109.

fotodega,“ paneb kirja repertuaari kontrolli inspektor ja palub minister Lauristinilt korraldust, et antud juhendit täidetaks täpselt.⁸³⁴

ENSV KM ringkirjaga nr 2895 kehtestati 26. novembrist 1948 välisfilmide reklaamimiseks ENSVs kindel kord. Korrates üle eelnevaid keelde, keelati aprillis 1949 välisfilmide reklaamimine ka ajakirjanduses ja raadios üleüldse.⁸³⁵

1949. aasta alguskuudel vahetati ministeeriumis ametikohti – loovutades oma ameti ja vastutuse senisele *hooldusdispetšer* **Boris Mölderile**, sai kinorepertuaari kontrolli inspektorist Melania Lepikust ministeeriumi asjaajaja-dispetšer. Märtsis andis inspektor Mölder linastusloa asja valminud dublaažidele – kaks seeriat „Noort kaardiväge“ (1948) ja „Lenin oktoobris“ (1939),⁸³⁶ mille kohta on aprillis Kohila kinost saadetud ka tagasiside: „„Leniniga“ antud kolm kinoseansi, kokku külalisi 22.“⁸³⁷

12. aprillil 1949, enne veel kui Lauristin raporteeris Karotammele, Veimerile ja ametiühingute nõukogu esimehele Illissonile 1949. aasta I kvartali uskumatust tulemusest (vt lk 138), saatis Bolšakov laiali ühe dokumendi. Erandlikuna eesti keelde tõlgitud käskkirja „Korra jaluleseadmise kohta kinoteatrite repertuaaris“ sissejuhatusest saame teada, et üleliidulise filmihoidla direktor Privato sai 1948. aastal lõpetatud inventuuri oma filminegatiivide fondis, misjärel algas varasematel aastatel toodetud kunstiliste filmide tiražeerimine – 1948 augustist kuni 25. märtsini 1949 lasti ekraanile 54 Nõukogude kordusfilmi.⁸³⁸ Samal ajal saadeti *Glavkinoprokati* kontoritesse ka rida uusi Nõukogude filme: „Noor kaardivägi“, „Jutustus tõelisest inimesest“, „Kauge pruut“, „Mitsurin“, „Akadeemik Ivan Pavlov“, „Aukohus“ ja „Kohtumine Elbel“. „Nõukogude kunstilised filmid omavad *Glavkinoprokati* repertuaaris põhilise ja juhtiva osa,“ kinnitas Bolšakov. Lugeses sellega asja selgitatuks, läks minister üle päevateemale – „Nõukogude ja välisfilmide ekraanile laskmisel on vahekord rikutud“. Kirjas on, et välisfilmid olid 1949. aasta alguskuudel repertuaariplaanides valdavas ülekaalus Rostovi, Stavropoli ja Gorki oblastites ning – ainsana vabariikidest nimeliselt välja tooduna – Eesti NSVs. Järgnes loetelu 18-st linnast, sh Moskva, Leningrad, Kiiev, Riia, Vilnius, Tallinn jt, kus uute Nõukogude kunstiliste filmide ekraanile laskmist ja ekraanilt mahavõtmist hakkasid edaspidi teostama „kohalikud kontorid ainult *Glavkinoprokati* Peavalitsuse näpunäitel (korraldusel)“.

⁸³⁴ Lepik Lauristinile, 30.09.1948. ERA.R.1946.1.55, l 143.

⁸³⁵ ENSV kinematograafia ministri käskkirj nr 34/M, 08.04.1949. ERA.R.1707.1.14, l 310.

⁸³⁶ ENSV KM kinorepertuaari inspektori kokkuvõte 01.03.–30.04.1949. ERA.R.1946.1.119, l 8.

⁸³⁷ Harjumaa KO aruanne, aprill 1949. ERA.R.1946.1.147, l 80.

⁸³⁸ NSVL kinematograafia ministri käskkirj nr 118/M, 18.04.1949. ERA.R.1946.1.126, l 12.

Teine käsk oli planeerida Nõukogude kordusfilme kinoseadistesse võrdselt uute filmidega.⁸³⁹ Ning et kõik vana osutus justkui uueks, siis vajas see ka reklaamimist ja seinale kleepimist.

Kinoteatri *Koppel* aprilli tegevusaruandest on kadunud vähimgi lootus: „Aprillikuu plaan täitmata – 73,6%. Põhjus: kütmata vaatesaal, nõrk reklaam ja korduvad filmid.“⁸⁴⁰ Kohilas jooksevad „Noor kaardivägi“, „Glinka“ ja lätlaste „Tagasitulek võiduga“. „Saalides haigutab tühjus, etendused jäävad ära kinokülastajate puudusel.“⁸⁴¹ *Oktoobris* jookseb aprillis–mais „Madam Bovary“: 7 päeva, 37 seanssi, 19 137 külastajat ja 73 987 rubla.⁸⁴²

9. juunil 1949 saab Lauristin telegrammiküsimuse Bolšakovi asetäitjalt V. Rjazanovilt. Vastuses annab minister teada, et „peamiseks põhjuseks vaatajaskonna languses aprillis ja mais on filmilaenuhalduse halvenemine nii nimetuste koguselt kui ka kvaliteedilt. [...] Kui jaanuaris ja veebruaris saime kuus nimetust kunstilisi filme, siis aprillis ja mais ainult neli“. *Lisaks* mõjub negatiivselt ka kinofilmide dublaažide tase – „Mustlasparun“ sai dubleeritud täiesti ebarahuldavalt. Ja nüüd alles läks Lauristin teema juurde: negatiivselt (*неблагоприятно*) mõjus plaani täitmisele ka aprillis–mais ENSVs läbiviidud „maa-majapidamiste kollektiviseerimine“. „Noored kolhoosid, võisteldes kevadkülv plaani täitmises ja ületamises, ei oma piisavalt organisatsioonilisi oskusi, ning põllutööd lõpevad hilja õhtul, mistõttu algavad seansid alles kell 11,“ – seetõttu on ka vaatajaid vähem. *Lisaks veel*: „Noored kolhoosnikud, kes pole omandanud kolhoosikorra *ökonoomikat*, kus sissetulek (*доходы*) makstakse välja alles pärast saagikoristuse lõppu sügisel, viitavad rahalistele raskustele.“⁸⁴³

Kinofikatsiooni Peavalitsuse ülema asetäitjale Avdenisele teatab Lauristin, et „ENSV KM tegeleb praegu kolhooside kinoteenindamise parandamisega“ – s.t „tööst väsinud inimesed, tulles kinno kl 11 õhtul, nõuavad kergemat temaatikat ja kolhoosielu filme. Me ei anna neile sõja ja ajaloolis-revolutsioonilisi filme“. Aga mure seisnes selles, et igast taolisest filmist oli vabariigis 6–8 koopiat, kergematest žanridest ainult 1–3 koopiat. „Plaanitäitmise parandamiseks maainovõrgus on hädavajalik suurendada selliste filmide koopiade arvu, mida vaatajad nõuavad. Mis puudutab linna kinovõrku, siis siin lähevad asjad samuti halvasti, esmajoones tänu kehvale repertuaarile,“⁸⁴⁴ kirjutab Lauristin.

Juulikuist ettekannet Karotammele „Kuidas kino teenindab küla ja mida oleme filminud senini kolhoosidest“ alustab Lauristin numbritega: maaelanikkonna teenindamiseks töötab 89

⁸³⁹ ERA.R.1946.1.126, l 12.

⁸⁴⁰ Kinoteatri *Koppel* tegevusaruanne, aprill 1949. ERA.R.1946.1.147, l 47.

⁸⁴¹ Harjumaa KO aruanne, aprill 1949. Samas, l 80.

⁸⁴² Samas, l 101.

⁸⁴³ ENSV KM, nr 1749, 20.06.1949. ERA.R.1946.1.116, l 39.

⁸⁴⁴ ENSV KM, nr 1664, Lauristin Avdenisele, 14.06.1949. Samas, l 42.

rändkino ja 13 maa-paikkino, plaani kohaselt peavad nad üheskoos andma 28 424 etendust ja teenindama 1,7 miljonit maainimest. Rändkino etenduspunkte oli 906 ning nende vahemaa oli 3–5 km, kino käis igas punktis vähemalt 2 korda kuus; 1949 I poolaastal oli antud 17 099 seanssi ja teenindatud oli 874 600. Kuna vabariigis oli ainult 260 rahvamaja, siis oli kasutusele võetud kõik võimalikud katusealused: koolimajad, suuremad taluhooned, küünid, sovhoosides laudad ning hagerikud MTJ-des, metsavarumis- ja turbatööstuse punktides.⁸⁴⁵

Kuna ettekanne oli vastuseks NSVL MN ja ÜK(b)P KK määrusele „Kolhooside ja sovhooside produktiivse ühisloomakasvatuse arendamise kolme aasta plaani täitmise kindlustamiseks korraldatava loomakasvatuse vabariikliku hoogtöökuu läbiviimise plaan“,⁸⁴⁶ annab Lauristin Karotammele järgnevalt teada, et kõik olemasolevad filmid loomakasvatusest ja agrotehnikast on suunatud maakinovõrku – seda ühes korraldusega enne filmi näitamist läbi viia vestlus loomakasvatuse kolme aasta plaani kohta. Seda on aga lektorite puudumisel korralikult täidetud ainult Võru- ja Pärnumaal. Rändkinod olid hakanud näitama ka valla parteisekretäride koostatud valguslehti „etenduspunkti juurde kinnitatud kolhooside saavutustest, eesrindlastest ja „loodritest“, kui neid kusagil olemas“. Aga ikkagi, kõvendada oleks tarvis kohtadel partei- ja komsomoliorganisatsioonide koostööd kinoga – määrata kolhoosidesse kinovolinikud, leida lektorid, läbi viia lühiloenguid, vestlusi enne filme. „Arvan, et poliitkasvatustööd sarnaste filmidega peaks juhtima ja kontrollima maakonnakomiteed,“ kirjutab Lauristin, ning et selliste filmide nagu „Lenin oktoobris“ ja „Lenin 1918. aastal“ külastajate arv oli juunikuus paljudes etenduspaiades 3–10 inimest, siis peaksid just need nimetatud komiteed vaevaks võtma ja inimesi ise kinno *organiseerima*.⁸⁴⁷

Kinoaktiivi vabariiklikul nõupidamisel oli mais otsustatud, et vabariigi kinovõrgul on kõik võimalused 1949. aasta ekspluatatsiooniplaani ennetähtaegseks täitmiseks. Ent maakondade KO-de juhatajad, märkis *aktiiv*, polnud arvestanud põllumajanduses toimuvate *ümberruudatustega* – üleminekul üksiktalupidamiselt kollektiivsele talupidamisele olid tekkinud „lüngad meie noorte kolhooside töötajate kinoga teenindamisel“. ⁸⁴⁸ Muuhulgas ja peale selle, et KO juhatajatel tuli isiklikult läbi käia vallad, anda juhtnööre kinomehaanikutele, korraldada igas kuus poliitõppus, leida sobivaid isikuid kohalike aktivistide hulgast jne – tuli

⁸⁴⁵ Lauristini ettekanne Karotammele, 21.07.1949. ERA.R.1946.1.116, l 47.

⁸⁴⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 82/M, 13.06.1949. ERA.R.1707.1.14, l 292.

⁸⁴⁷ Lauristini ettekanne Karotammele, 21.07.1949. ERA.R.1946.1.116, l 47.

⁸⁴⁸ ENSV KM, Vabariikliku Filmilaenukontori ja a/ü kinovõrgu aktiivi vabariikliku nõupidamise otsus, 31.05.1949. Samas, l 31.

mehaanikute õõbimise ja küüdi korraldamiseks sõlmida maakonna täitevkomiteede kaasabil kolhoosidega vastavad lepingud.⁸⁴⁹

28. märtsil 1949 ENSV MN määrusega kehtestatud hobuveokite tariifide asjus saatis Lauristin Veimerile ja Veiderpassile omapoolse, s.t parandusettepanekuga määruse projekti – alandada rändkinode kahehobuveokite küüti 50%.⁸⁵⁰

Ühele rändkinole oli üleliiduliste normidega lubatud ekspluatatsioonikuludeks aastas 28 000 rubla, palk sealhulgas. Kui eelarves oli ette nähtud/lubatud transpordile 1900 rubla, siis nimetatud märtsikuise määrusega nr 190 kehtestatud tariifide kohaselt tuli rändkinol maksta kahehobu-küüdi eest ca 9000 rubla. Lahendamaks olukorda, kus rändkinod olid sunnitud küüdi eest maksma summadest, mis pidid laekuma kinoseadmemaksuks ja filmiüürideks, leidis Lauristin oma selgituskirjas MN kultuur-haridusgrupile, et rändkinode küüti on võimalik vähendada 50% võrra, kui arvestada seda, et kehtivatesse tariifidesse oli sisse arvestatud ka tasu peale- ja mahalaadimistööde eest – kinomehed tegid selle töö ju ise. „Teiseks toimub kinoküüt kolhoosnike endi kinoteenindamise huvides ja seetõttu ei peaks ta kolhoosi sissetuleku allikaks olema,“⁸⁵¹ oli Lauristini arvamine.

18. juulil 1949 tegi ENSV MN, kuulanud ära minister Lauristini teemal „kinoteeninduse olukorrast ja kinofikatsiooni plaani täitmisest“, oma otsuse. ENSV MN, NSVL MN ja NSVL KM määruste ellurakendamisest saatis Lauristin oma järjekordse ettekande oktoobris ka Bolšakovile. Vastavalt kõikide ja sh Bolšakovi korraldustele oli läbi „viidud hulk tegevusi, mille tulemusel täideti III kvartali plaan“. 1949. aasta üheksa kuuga oli kino näidatud 1,3 miljonile inimesele rohkem kui 1948. aastal samaks ajaks, ehk siis kasv 28%, mis tähendas ka, et brutotulu oli saadud 3,7 miljonit rubla enam kui 1948. aastal. Seisupäevi oli juulis 2% ekraanipäevadest (50 päeva) ja augustis 3% (93). Seisakuid transpordi puudumise tõttu enam peaaegu ei olnud.⁸⁵²

Nii tuldigi 1949. aasta III kvartalis üleliidulises sotsialistlikus võistluses 3. kohale. ENSV KM KV valitsusele määras Bolšakov preemiaks 25 000 rubla, millest valitsuse juhataja Riis pidi saama premeeritud poole kuu töötasu ulatuses, pearaamatupidaja Ernst Valk ja plaaniosakonna juhataja Valter Urb said kumbki 1/3 palgast. EVK *Glavkinoprokat* sai preemiaks 50 000 rubla, millest kontori ülemale Ed. Nõule määrati preemiaks samuti poole kuu

⁸⁴⁹ ERA.R.1946.1.116, 133.

⁸⁵⁰ ENSV kinovõrgu arendamise ja elanikkonna kinoteenindamise plaanide täitmise kindlustamise abinõude kohta 1949. a. ENSV MN määruse projekt, esitanud Lauristin, 11.06.1949. ERA.R.1.15.203, 1 105.

⁸⁵¹ ENSV KM, nr 1639, ENSV MN Kultuur-haridusgrupile, 13.06.1949. Samas, 1 108.

⁸⁵² Lauristini ettekanne Bolšakovile NSVL MN 25.05.1949 määruse nr 2135, NSVL kinematograafia ministri 06.07.1949 käskkirja nr 199/M ning ENSV MN 18.07.1949 otsuse nr 529 „Abinõudest kinoteeninduse plaani täitmisest elanikkonnas seas 1949. aastal“ asjus, 10.10.1949. ERA.R.1946.1.116, 1 59–60.

töötasu, pearaamatupidajale A. Eskole 1/3 palgast.⁸⁵³ „Märkimisväärsete tulemuste“ preemiasummast jaotas Riis 70% KV eesrindlike kinotöötajate vahel.⁸⁵⁴

4.1.4. Kuulake kinokülastaja häält

Uue töövormina juurdus aegamööda ka ENSVs Moskva keskajalehtede juhtkirjade kohustuslik, kollektiivne ja üksmeelne *läbirääkimine*. Nii kogunes 1949. aasta septembris taas ENSV KM kolleegium, et läbi arutada augustis *Literaturnaja Gazetas* ilmunud I. Koltunovi artikkel *Kuulake kinokülastaja häält*⁸⁵⁵ ning Bolšakovi vastust sellele. Kolleegiumil kinnitati, et varasemate aastate Nõukogude filmide populariseerimine oli olnud ilmselgelt loid ning see olevatki põhjustanud pahameele ühiskondlikes organisatsioonides ja ajakirjanduses. Üheski Eesti ajalehes polnud senini avaldatud retsensioone isegi sellistele filmidele nagu „Lenin oktoobris“ ja „Lenin 1918. aastal“. Seega peeti kriitikat õigeks – Nõukogude filmide reklaam, eriti kordusfilmidele, pidi edaspidi paranema.

Jah, Eesti NSV pealinnas pole tänini kordusfilmide kino ja kinos *Pioneer* näidatakse tõesti kõrvuti kordusfilmidega ka välismaa filme; *Pioneer* ei praktiseeri kordusfilmide kollektiivseid kinokülastusi; kinotöötajate kohtumisi külastajatega ei korraldata. Aga ... Alates kolleegiumi protokoll viiendast lausest kaldub arutelu artiklis tõstatatud teemast järsult kõrvale. Aga – filmide massidesse viimisel on piduriks hoopiski see, et paik- ja rändkinod ei vasta helifilmide näitamise tehnilistele nõuetele. Valesti planeeritakse uute Nõukogude filmide dublaaže – need jõuavad Eestis ekraanidele alles aasta-poolteist pärast venekeelsete koopiade linastamist. Ja kuna kinoruumide akustika ja filmide helikvaliteet eelpool nimetatud põhjustel on talumatult halb, siis eelistavad vaatajad venekeelseid filme eestikeelsete subtiitritega. Aga eesti kirjade valmistamine ja nende näitamine ei toimu vajalikul tasemel – sagedased on juhtumid, kui teksti tõlge pole kas täpne või pole kirjad näitamise ajal „paigas“ – ilmuvad kas varem või hiljem. Kolleegium pidas suurimaks puuduseks ja tööd erakordselt segavaks aga kinoteatreid, mis „olid jäänud päranduseks väikestest kodanlikest majapidamistest (äridest)“ – pärast sõda pole ENSVs ehitatud mitte ainustki uut kino! *Estonia filiaal*, parimas korras kinoteater *Gloria-Palace*, anti KK büroo otsusega 1. juulist 1948 Vene teatrile⁸⁵⁶ ja NSVL KM vähendab süstemaatiliselt vahendeid ehitusteks. Suuremal osal Eesti kinodest purustati sõjas

⁸⁵³ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 343/M, 31.10.1949. ERA.R.1946.1.109, l 149.

⁸⁵⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 97, 19.11.1949. ERA.R.1946.1.115, l 81.

⁸⁵⁵ И. Колтунов. Прислушайтесь к голосу кино-зрителя. *Литературная газета*, № 67, 20.08.1949.

⁸⁵⁶ ENSV Riikliku Vene Draamateatri asutamisest. ERAF.1.4.549, l 58.

fuajeed – kuhu panna need mugavad lugemisenurgad või *Buffetid*, kus korraldada kohtumisi-esinemisi? *Summeerituna* – vaatajate kulturse teenindamise abinõud töötagu Riis, kes nimetatud artiklis kriitika osaline oli, kuu aja jooksul välja ja esitagu need kolleegiumile. Ja kolleegium pöörab Bolšakovi, EK(b)P KK ja ENSV MN tähelepanu kinode äärmiselt kehvale olukorrale ENSVs võrreldes teiste vennasvabariikidega ja palub leida vahendid nende rekonstrueerimiseks või remondiks – ja võetagu ühiselt eesmärk ehitada vähemalt kaks kaasaegset kinohoonet. Ning kolleegium määras: KM kõigil allasutustel ja ka *Glavkinoprokatil* parandada Nõukogude filmide, eriti kordusfilmide reklaami; *Glavkinoprokatil* suurendada kontrolli filmikoopiate kuluvuse üle, kõrvaldada sobimatud koopiad filmilevist; luua tihe side ajalehtede toimetuste ja agitaatoritega; rändkinomehaanikute poliitilise taseme tõstmiseks organiseerida maakondade parteikomiteede abil õppusi poliitkooli programmi raames; *Pioneeri* töö üle vaadata ja teha sellest kordus-, populaarteaduslike ja kroonikafilmi kino.⁸⁵⁷

EVK *Glavkinoprokatis* koguneti töötajate nõupidamisele 25. novembril 1949 – päevakorras kuu varem *Sovetskaja Estonijas* avaldatud artikkel *Kino – masside kommunistliku kasvatamise võimsaim kasvatusvahend*⁸⁵⁸ ning seesama augustis *Literaturnaja Gazetas* ilmunud I. Koltunovi artikkel. Sissejuhatava ettekande tegi kontori juhataja Eduard Nõu ning ta alustas sõnadega: „Artiklites pole küll osundatud konkreetset filmilaenutuskontorile, ent on siiski vajalik tunnistada, et kontori töös on ebakohti, mille likvideerimine annab võimaluse kinoteenindust parandada.“⁸⁵⁹

Selleks ajaks oli üle kontrollitud, nagu kolleegium käskinud, varasemate aastate filmide fond – kinomehaanikute hooletuse tõttu kanti maha 15 filmiosa. Eestikeelsete dublaažide „liikumise“ asjus selgitati välja, et senini polnud mitte kõik KO-d saanud eestikeelseid dublaaže – ka neid, mis hakkasid kinolevis ringlema juba 1947–1948.⁸⁶⁰ Nõu juhtis kõigi kogunenute tähelepanu sellele, et artiklile *Kuulake kinokülastaja häält* vastanud Bolšakov kinofikatsiooni mitte „ei meenutanudki“, ehkki – nagu kõik teavad – oli tegelikult *süüdlaseks* ju ministri asetäitja Riis. Siit tulenevalt, ütles Nõu, on selge, „millise koha peab võtma *Glavkinoprokat* repertuaaripoliitika elluviimisel“. Et mitte minna ENSV KM töötajate kiiluvette ning täita EK(b)P KK ja *Glavkinoprokati* Peavalitsuse juhiseid, peab EVK *Glavkinoprokat* selles võitluses ise pingutama. Sest nagu näha – „KVs mitte keegi mitte mingitele signaalidele ei reageeri.“⁸⁶¹

⁸⁵⁷ ENSV KM kolleegiumi määrus, 06.09.1949. ERA.R.1946.1.115a, l 25–29.

⁸⁵⁸ Могучее орудие коммунистического воспитания. *Советская Эстония*, 27.10.1949.

⁸⁵⁹ EVK *Glavkinoprokati* töötajate nõupidamine, 25.11.1949. ERAF.1.85.2, l 67.

⁸⁶⁰ Samas, l 66.

⁸⁶¹ Samas, l 67.

Kuna filmilaenuuskontor, *reeglina*, ei saanud KO-dele „välja kirjutada“ välisfilme rohkem kui Nõukogude filme, olid sügiseks 1949 maakonna KO-de juhatajad välja töötanud uue taktika ja strateegia plaani täitmiseks ja ületamiseks ehk – täpsemalt öeldes – kuidas suurendada välisfilmide näitamise päevade arvu. Nii kandis Saaremaa maakonnakomitee agitpropi juhataja Nõule ette, et filmi „Zoja“ demonstreeriti Saaremaal ainult üks päev. Värviline joonisfilm „Miki-Aristokraat“ võttis kogu ekraaniaja „Zoja“ eest ära, sest KO juhataja oelnud rajoonikomiteele, et Tallinn seadis „Zojale“ tähtaja – tuli tagasi saata! Või: kasutades argumendina, et raudtee ei toonud pagasit mitte iga päev, näidati saamisest ärasaatmiseni välisfilme lisapäevadel. Või: Pärnu- Saare-, Võrumaa jt KO-d olid välja mõelnud veelgi lihtsama võtte – vaatamata sellele, et välisfilmide demonstreerimise tähtaeg oli ammu juba möödas, filme nad Tallinnasse tagasi ei saatnud.⁸⁶²

Algasid sõnavõttud. Roman Minjajev, vanem-tehnik ehk *termineerija*, tuli välja arvamusega, et Moskvast tulev reklaam pole ikka veel rahuldav. Kinofilmi „Leidlaps“ („Подкидыш“) reklaamiti kui uut kunstilist filmi – film tuli välja aga 1937. aastal ja oli ammu vaatajatele tuttav.⁸⁶³ „Maakonna KO-de juhatajad ja kinodirektorid pole plaanide koostamisel nõus võtma vanu filme, vaid nõuavad uusi, s.t antud juhul – välismaiseid.“ Moskva Peavalitsus soovitas laiendada kordusfilmide nimistut ning Eesti *Glavkinoprokat* lülitas neid pidevalt repertuaari, kuid KV juhtkonna initsiatiivil vahetati neid sageli välisfilmide vastu. Eriti raske olevat Minjajevil repertuaariplaani koostada Pärnumaa KO juhataja, ministriumide endise insener-inspektori Elsa Suiga, kes olevat mitmeid kordi pöördunud otse Olevimäele kaebusega, et *Glavkinoprokat* sunnib rändkinosid näitama dublaaže ja vanu filme (s.t filme, mis on poliitiliselt aktuaalsed!). Sui nõudvat rändkinodele lõbusaid filme ja paikkinodele välismaa filme!⁸⁶⁴ „Tuleb tarvitusele võtta otsustavad võitlusvahendid KO-de juhatajate ja kinoteatrite direktoritega!“

Ja sõna võttis **Faivi Kljutšik**: „Ehkki ministriumil võib olla liialt kommertslik vaatepunkt repertuaarile, aga kordusfilmidega – on neil siis see reklaam või neil seda pole – plaani keegi ju ei täida.“⁸⁶⁵

Seepeale otsustati edaspidi mitte enam kannatada olukorda, kus kinoseadised demonstreerivad omavoliliselt, s.t filmikontori teadmata, filme enne või pärast lubatud tähtaegu ning vähendavad Nõukogude filmide ekraaniloleku aega välisfilmide arvel. „Lõpetada liberaalne suhtumine seadistesse, kes õigeaegselt filme ei tagasta.“ Nõu tegi kogu pikast

---

⁸⁶² ERAF.1.85.2, l 67.

⁸⁶³ Samas, l 68.

⁸⁶⁴ Samas, l 69.

⁸⁶⁵ Samas.

ennelõunast kokkuvõtte: „Olgem nõudlikud iseenda ja ka kinofikatsiooni töötajate vastu! Järgides õiget ja täpset repertuaaripoliitikat, võime kindlustada kinoteeninduse kõrge kvaliteedi.“⁸⁶⁶ Kõik said käsu parandada eelreklaami Nõukogude filmidele.⁸⁶⁷

ELKNÜ KK sekretäri Lembit Rimmelgase ettepanek anda *Sirbis ja Vasaras* „perioodiliselt ülevaade Lääne kinematograafia olukorrast“⁸⁶⁸ pidi aga olema kõike muud kui reklaam.

„Kõigi meie arvamuse“ kodanlikust moraalist ja välisfilmidest ehk ühe *Komsomolskaja Pravda* trampivaist stiilinäidetest pani oma lehte ka *Noorte Hääl*, avaldades 1949. aasta septembris Paul Kilgase artikli *Ärgu mürgitatagu meie noori*. Noor lugeja tundis toimetaja ilmselgel kaasabil

„kõikjal ja igal kunstialal, kuidas on avaldanud oma viljastavat mõju ÜK(b)P KK ajaloolised otsused *Zvezda* ja *Leningradi*, filmi „Suur elu“ ja Muradeli ooperi „Suur sõprus“ kohta. Me jälgisime rahuldustundega teatrikriitikute-antipatriootide rühma paljastamist partei poolt, elasime sellele kaasa [...] Kogu meie vabariigis on toimunud suurima tähtsusega murrang – kollektiviseerimine, kogu maa on rakendunud esimese lõikuse koristamiseks ühispõllult, saavutanud üha uusi töö- ja tootmisvõite – ja keset seda pingelist tööd demonstreeritakse meie tublidele noortele mingisugust võigast ameerika gangsterifilmi.“⁸⁶⁹

[...]

Kogu järgnev tekst sai sedavõrd soerdlik, et minister Lauristin ei tahtnud oma vastuses *Noorte Häälele* teatada muud, kui et artiklis „avaldatud seisukohad, nagu demonstreeritakse meie kinodes „võikaid gangster-filme“, „sopafilme“ jne, mis demoraliseerivad vaatajat, ei vasta tõele“.⁸⁷⁰

„Kõik meie kinodes demonstreeritavad filmid on läbivaadatud ja kahjutuks tunnistatud palju kompetentsemate asutuste poolt kui ENSV Filmilaenutuskontor ja ENSV KM, ja kahtlemata palju kompetentsemate isikute poolt kui Teie poolt meile saadetud artikli autor.“⁸⁷¹

Lauristin palus lehe toimetusel „välismaa filmide sihiliku mahategemise asemel võtta ühtlasi teadmiseks, et ENSV KM ega ka ENSV filmilaenutuskontori kompetentsi ei kuulu

---

⁸⁶⁶ ERAF.1.85.2, 1 71.

⁸⁶⁷ Samas, 1 72 .

⁸⁶⁸ ELKNÜ KK sekretär Rimmelgas. Ettepanekud elanikkonna kinoteenindamise parandamiseks, dateerimata [1949]. ERAF.31.16a.188, 1 32.

⁸⁶⁹ P. Kilgas. Ärgu mürgitatagu meie noori. Ärakiri. ERAF.31.16a.188, 1 7.

⁸⁷⁰ ENSV KM, nr 2737, 17.09.1949, *Noorte Hääle* kultuuriosakonna juhatajale. Samas, 1 6.

⁸⁷¹ Samas.

küsimuse otsustamine, missuguseid välismaa filme meie ekraanidel demonstreerida, või kas neid üldse demonstreerida“.⁸⁷²

„Sm Rettelgas, siin sm Lauristini kiri. Meie arvates (kult-osak.) ei sobi niimoodi kriitikale vastata. Sm Lauristin peaks need noorte signaalid (neid on olnud juba terve rida) siiski arvesse võtma ja sellest Moskvas rääkima. Olukord kino alal on meil tõesti lubamatu: kino on muutunud mingiks äri-ettevõtteks. Tervitades Ita Schmuul.“⁸⁷³

Parima ja tõepoolest piltliku ülevaate välis- ja Nõukogude filmide linastamisest saame aga ELKNÜ KK agitatsiooni ja propaganda osakonna *nõudmisel* juulist oktoobrini (*incl.*) 1949 ELKNÜ maakonnakomiteedes koostöös KO-dega kokku pandud aruannetest. Rettelgasele (*tellijale*) adresseeritud ja mappi köidetud kaheksa maakonna KO-de (puuduvad Valga- ja Viljandimaa) andmed nelja kuu jooksul linastatud filmidest ja seansside arvust (Saare-, Viru- ja Pärnumaal on lisatud ka külastajate arv)⁸⁷⁴ saatis Rettelgas – nagu tellitud – Moskvasse. ÜLKNÜ KK sekretäri N. Mihhailovi ettekandest ÜK(b)P KK sekretärile A. Kuznetsovile ja M. Suslovile selgus, et ajakirjanduses toodud faktid („neid on olnud juba terve rida“) välisfilmide laastavast mõjust nõukogulikule repertuaaripoliitikale *vastasidki tegelikkusele* – juulist oktoobrini 1949 oli NSVL-s ekraanidele lastud ainult viis Nõukogude uut mängufilmi ja kümme välismaist – mis ju tähendaski, et „repertuaaris on kaks korda rohkem välismaiseid kui uusi Nõukogude filme“.⁸⁷⁵ Ja agitprop jätkas *avalikkuse* protestikirjade produtseerimist, nende poetamist partei kõrgemale juhtkonnale ja ajalehtedele. ÜK(b)P KK sekretariaat ja Poliitbüroo aga jagasid samal ajal jätkuvalt kärke Bolšakovile uute välisfilmide väljalaskmiseks.⁸⁷⁶

---

⁸⁷² ERAF.31.16a.188, l 6.

⁸⁷³ *Noorte Hää*l Rettelgasele, käsikirjaline, 19.09.1949. Samas, l 5.

⁸⁷⁴ Juulis, augustis, septembris ja oktoobris 1949 näidatud filmide nimekirjad. Samas, l 12–29.

⁸⁷⁵ История киноотрасли в России, с. 937.

⁸⁷⁶ Samas, с. 941.

4.2. ENSV rajoneerimine ja muudatused kinovõrgus 1950–1951

4.2.1. Aasta 1950: töö kaadritega

1949. aasta lõppes ministeeriumile kahe komisjoni moodustamisega: üks, 10-liikmeline komisjon, määrati Nõukogude kinematograafia 30. aastapäeva pühitsemise ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks⁸⁷⁷ ja teine, 9-liikmeline ja enam-vähem sama koosseisuga, sai nimetuseks Eesti NSV 10. aastapäeva juubelikomisjon. Maakondade *juubelikomisjonidel* tuli *kohtadel* välja töötada üksikasjalik plaan aastapäeva tähistamiseks ja esitada see kinnitamiseks parteikomiteedele, üks eksemplar tuli saata ministrile.⁸⁷⁸

Bolšakovi esitatud ja NSVL MN poolt kinnitatud NSVL kinematograafia arendamise riiklik plaan 1950. aastaks nägi ette ekraanidele lasta 28 täispikka kunstilist filmi (vt lk 124), 159 lühifilmi, sh 100 dokumentaal-, 49 populaarteaduslikku ning 10 multifilmi. Tuli avada 6000 uut kinoseadet, et 1950nda lõpuks saaks nende koguarvuks 43 500, millest riiklikus kinovõrgus töötanuks 36 250.⁸⁷⁹ „NSVL KM nõukogu on kindel, et mitmetuhandeline Nõukogude Liidu kinematograafia tööliste armee saab meie Partei juhtimisel edukalt toime ülesannetega, mis on plaanis 1950. aastal!“⁸⁸⁰

Eesti NSV KMs aga oli töö kaadritega „ebarahuldav“ – eri- ja kaadriosakonnal polnud loodud mingit reservi, nii et mitmel pool töötasid ikka veel kutsetunnistusega kinomehaanikud. Detsembriks 1949 olid komplekteerimata ka ENSV ÜN Presiidiumi 25. veebruari määrusega moodustatud Jõhvima kinofikatsiooni osakonna juhataja ja raamatupidaja kohad.⁸⁸¹ Valikuid polnud, aga 1. jaanuarist 1950 tuli moodustada vastavalt uuele vabariigi haldusjaotusele kolme uue maakonna – Jõhvi-, Jõgeva- ja Hiiumaa – kinofikatsiooni osakonnad.⁸⁸² Nii vahetuski 1. jaanuarist ministeeriumi eri- ja kaadriosakonna juhataja. 1948. aastal Zoja Indre kohale asunud ning 29. jaanuarist 1949 „abiellumise tõttu“ Mölder perekonnanime saanud⁸⁸³ **Laine Õunapuu** asemele määrati nüüd *kaadreid valima* **Simon Joffe**,⁸⁸⁴ kes varemalt töötas sotsiaalkindlustuse ministeeriumis inspektorina. Laine Mölderist sai kinorepertuaari kontrolli inspektor.⁸⁸⁵

⁸⁷⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 158/M, 13.10.1949. ERA.R.1707.1.14, l 256.

⁸⁷⁸ Samas, l 260.

⁸⁷⁹ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 400/M, 31.12.1949. ERA.R.1946.1.109, l 173.

⁸⁸⁰ NSVL KM nõukogu määrus „Kinematograafia arendamise 1950. aasta plaanist“, 28.10.1949. Samas, l 193.

⁸⁸¹ Kinoaktiivi nõupidamine 12. ja 13. detsembril 1949. ERA.R.1707.1.14, l 222.

⁸⁸² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 200/M, 28.12.1949. ERA.R.1946.1.115, l 19.

⁸⁸³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 8, 01.02.1949. ERA.R.1707.1.14, l 318.

⁸⁸⁴ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 3, 05.05.1950. ERA.R.1946.1.157, l 24.

⁸⁸⁵ ENSV KM ja KV töötajate nimekiri, veebruar 1950. ERAF.1.85.8, l 2.

1950. aasta algas ministri käskkirjast, milles kino *Oktoober* direktori ja ministeeriumi juubelikomisjoni liikme **Herbert Vaindorfi** tähelepanu juhiti „täiesti lubamatule korralagedusele ja distsipliinipuudusele kinoteater *Oktoober* aparaadiruumis“ – KV vaneminseneri Enn Parve kontroll-käigul 24. detsembril 1949 oli „filmi „Vaikiv barrikaad“ demonstreerimisel heli vaevalt kuuldav“. ⁸⁸⁶ Samal ajal asus ka Aira Kaal läbi kolme *Loomingu* numברי analüüsima sisu ja vormi seoseid. Kõigepealt lõi ta põhimõttelise, *teoreetilise selguse* sisu ja vormi vahekorras (s.t „sisu primaat vormi suhtes“), seejärel otsis, leidis ja lämmatas ta kõik „formalismi idealistlikud juured“. ⁸⁸⁷

Nii jõudiski kätte 1950. aasta märts, ning ENSV Riigikontrolli ministeeriumile KMi esitatud kokkuvõttest sai selgeks, et 1949. aasta plaanilise kasumi 534 000 rubla asemel lõpetas kinovõrk 275 000 rublaga kahjumis. KV-le planeeritud brutosissetulekust olid 1949. aastal laekunud 95% (24 264 000 asemel 23 061 000 rubla). Kinovõrgu eksploatatsiooni ülekulu *tulenes* 159 kinoseadmega korraldatud seansside plaani ületamisest 42% võrra (plaanis 52 559, täitmine 74 098), ⁸⁸⁸ ja kuivõrd rändkinod töötasid üle plaani 5709 päeva (!), siis tekkis ka filmiüüri (s.o 30–40% kinoseansi puhaskasust ⁸⁸⁹) ülekulu 161 000 rubla. 555 seisupäeva lahtikirjutusest on näha, et 115 päeval tehti plaanivälist remonti, 88 päeval polnud ruume, 68 päeva puudus kinomehaanik, 49 päeval elekter, 49 päeval vaatajaskond, 26 päeval polnud kohale saadetud filme jne (Lisa 3). ⁸⁹⁰

Veebruaris oli Lauristin koos Armeenia NSV kinoministri Šaginjani ja Ukraina ministri Kuznetsovigaga kutsutud Moskvasse, kus nad esitlesid NSVL KM nõukogule oma ettekandeid „1950. aastaplaani kindlustamiseks ettenähtud abinõud“. Selle kohtumise vihikuks köidetud tulemused justkui kinnitavad, et tehtud oli väga palju, edusammud olid näha, ent kaugeltki kõik võimalused polnud veel ära kasutatud: arendada sai sotsialistlikku võistlust, et täita 1950. aasta plaanid; eksploatatsiooni tuli viia 1950. aastaplaanis ettenähtud arv kinoseadeid; paranema pidi ka elanikkonna kinoga teenindamine jms. Otsustati, et olulisemaks ülesandeks neis vabariikides saagu kinovõrgu juhtimise organisatoorse taseme tõstmine ja eesmärgistatud abinõude õigeaegne täitmine, ning „kinovõrgu iga lüli tugevdamine õigete kaadritega“. ⁸⁹¹

Selles NSVL KM nõukogu ümarasõnalises määruses oli kirjutatud, et väljakutsutud ja nimetatud vabariikides oli „jaanuaris märgata tugevat tagasiminekut“. Milles ja kui palju, mis põhjusel? Enam-vähem siit alates hakkab ka Bolšakovi suures ametkonnas *vorm* kammitsema

⁸⁸⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 04/M, 04.01.1950. ERA.R.1707.1.14, l 2.

⁸⁸⁷ A. Kaal. Formalismi idealistlikud juured. *Looming*, 1950, nr 2, lk 245–253; nr 3, lk 352–373; nr 4, lk 464–479.

⁸⁸⁸ ENSV KM seletuskiri õiendile, 23.03.1950. ERA.R.941.2.1231, l 3.

⁸⁸⁹ Filmide nimestik, lk 52.

⁸⁹⁰ Kokkuvõte ENSV KM riigieelarve täitmisest 1949. aastal. ERA.R.941.2.1231, l 66–67.

⁸⁹¹ NSVL KM nõukogu määrus, 17.02.1950. ERA.R.1.15.253, l 26p.

sisu. Aina rohkem üleüldist juttu, aina rohkem tühje käske ja väsinud kordusi teemaotsinguil. Ja aina vähem *riisilikult* lihtsaid numbreid. Kõike, mida mõõta sai, hakkas Moskva oma suunistes väljendama suhtarvudes ehk protsentides. Märgitud „tugev tagasimine“ võis tähendada seda, et kui jaanuaris 1949 täideti ja ületati ENSVs külastajate plaan 110,1%-liselt, siis 1950. aasta jaanuaris jäi see täitmata – 78,5%.⁸⁹² Aga kas ja kuidas need numbrid pidanuks suhestuma samasse määruksesse tuubitud teadmisega, et jaanuaris 1950 „teenindati elanikkonda“ Aserbaidžani NSVs 64,7%, Gruusias 66,9%, Valgevenes 68,8% ja Leedus 69%,⁸⁹³ jääbki selgusetuks.

Organisatoorse taseme tõstmiseks tuli Olevimäel, vastavalt Moskva nõudmisele ja Lauristini käskkirjale, „viivitamatult luua kõigil töötajatel puhtus ja kord oma töölaual ja kappides“. Kaadrite asjus tuli kaadriosakonna juhatajal Joffel aga „pidevalt kontrollida teenistujate tööle tuleku ja töölt lahkumise registreerimise raamatut“.⁸⁹⁴

Siitpeale „tugineti EK(b)P KK VIII pleenumi otsustele“, ja et *kaadrid otsustasid kõik*, saatis Lauristin 4. aprillil 1950 NSVL KM kinorepertuaari osakonna juhatajale V. Vassilevskile loetelu filmikaadritest ja ringvaadetest, mis tuli Eesti kroonikapaladest eemaldada või kinolevist kõrvaldada.⁸⁹⁵

1950. aasta maikuu alguseks oli KM kolleegiumi päevakorrapunktiks aga juba tõsisem informatsioon „reast puudustest kaadrite valikul“. Selgunud oli, et ÜK(b)P liikmed L. ja T., kes olid kinnitatud – üks Jõhvi- ja teine Jõgevamaa – KO juhatajaks, ei vastanud oma ametikohale, kuna „polnud ära teeninud poliitilist usaldust“. „Eri- ja kaadriosakonna juhataja Joffe poolt olid need inimesed vähe kontrollitud,“ täpsustas end ministri asetäitja Vladimir Tomberg, s.o „suurte teenetega eesti rahvusliku kinokunsti arendaja“, kellest EK(b)P KK büroo tegi seoses NSVL kinematograafia 30. aastapäevaga 1949. aastal esimese kineastist ENSV teenelise kunstitegelase⁸⁹⁶ ning kes Vladimir Riisi õpingute ajaks ÜK(b)P KK juures asuvatel partei- ja valitsuse liikmete täienduskursustel⁸⁹⁷ sai jaanuarist 1950 Lauristini uue tööjaotuse järgi enda alluvusse lisaks filmitootmisele ka kinotehnikakooli ning ministeeriumi majandus- ja kaadriosakonna.⁸⁹⁸

⁸⁹² KV jaanuarikuu 1950 plaani täitmine. ERA.R.1946.1.186, 1 l.

⁸⁹³ NSVL KM nõukogu määrus, 17.02.1950. ERA.R.1.15.253, 1 27.

⁸⁹⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 40/M, 04.03.1950. ERA.R.1707.1.14, 1 176.

⁸⁹⁵ Летопись ..., с. 151.

⁸⁹⁶ Seadlus Vladimir Tombergile Eesti NSV teenelise kunstitegelase aunimetuse andmise kohta. Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б) Эстонии №№ 58–65 07.10.1949–23.11.1949. ERAF.1.4.833, 1 317; ENSV Teataja, 1950, 3, 3.

⁸⁹⁷ Vladimir Riisi isiklik toimik. ERA.R.1.2k.473, 1 4p; Lauristini iseloomustus VI. Riisi kohta, dateerimata [jaanuar 1950]. ERA.R.1946.1.188, 1 54–54p.

⁸⁹⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 19/M, 19.01.1950. ERA.R.1707.1.14, 1 2.

Joffe asjus oli Lauristini aga lausuda oluliselt viisakam, inimesepärasem seletus: jaanuarist tööle asunud Joffel polnud veel piisavalt kogemusi, mistõttu ta „liialt usaldas inimeste öeldut, ei kontrollinud esitatud dokumente, ei kooskõlastanud esitatud kandidaate Jõhvima parteikomiteega ja Tartu kino *Ateen* direktori puhul EK(b)P Tartu linnakomiteega“, ja tulemuseks olidki – „tõsised vead kaadrite valikul“. Kolleegium otsustas „vabastada Joffe kaadriosakonna juhataja ametist ja viia ta üle teisele tööle“. Sealsamas arvati sellele ametikohale sobilikuks kandidaadiks, vastavalt „läbivaadatud dokumentidele ja isiklikule vestlusele“, **L. Grabe**.⁸⁹⁹

Kuna 1950. aasta pidi tulema kõigiti *pidulik*, sai see eriti töörohke enneõike just Grabele. Seoses NSVL kinematograafia 30. ja ENSV 10. aastapäevaga tuli tal ÜN presiidiumi aukirjale ja valitsuse aumärkidele esitatud kümnetest ja kümnetest kinotöötajatest kokku kirjutada kaustatais iseloomustusi, teenistuskirju, elulookirjeldusi ja muidugi ka kontrollida või koostada isiklikke ankeete.⁹⁰⁰

Kuna Nõukogude Eesti preemia määramise komisjon, nagu tagantjärele selgus, polnud arutanudki KMi esildist,⁹⁰¹ ja „Eesti Nõukogude filmikunst oli 10. aasta juubelipäeval ilma jäetud Valitsuse ja Partei tunnustusest“, leidis Lauristin „kinematograafia saavutuste ignoreerimise põhjendamata olema“ ja palus „komisjonil määrata ENSV juubeli aastal preemiad ka kino loovtöötajale vastavalt meie esildusele“.⁹⁰²

Lauristini isiklik palve anda Tööpunalipu orden Vladimir Riisile, kes oli kinofikatsiooni süsteemis töötanud üle viieteistkümne aasta ning kelle juhtimisel toimuski ENSV kinovõrgu taastamine ja arendamine,⁹⁰³ jäi aga rahuldamata – NSVL ÜN Presiidium vääristas selle tunnustusega nii Lauristini⁹⁰⁴ kui ka kinostuudio režissööri Arnold Juhkumit.⁹⁰⁵ Riis, Nõu, Tomberg, Školnikov ja Lauristin said seoses „ENSV moodustamise kümnenda aastapäevaga ning saavutatud edu eest tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti taastamisel ja arendamisel“ autasustatud alles septembris ordeniga „Austusemärk“.⁹⁰⁶

⁸⁹⁹ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 3, 05.05.1950. ERA.R.1946.1.157, l 24.

⁹⁰⁰ Valitsusele autasustamiseks esitatud töötajate nimestikud ja iseloomustused, 01.01.1950–31.12.1950. ERA.R.1946.1.188.

⁹⁰¹ ENSV KM, nr 1287, kirjanduse ja kunsti riiklike preemiate määramise komisjonile, koopia, 03.04.1950. Samas, l 38.

⁹⁰² Lauristin Veimerile, 20.07.1950. Samas, l 37; Nimekiri ENSV ÜN Presiidiumi aukirjadega autasustatute kohta, 20.07.1950. Samas, l 35.

⁹⁰³ Lauristini iseloomustus VI. Riisi kohta, dateerimata [jaanuar 1950]. Samas, l 54–54p.

⁹⁰⁴ ENSV MN asjadevalitsuse kaadriosakond, toimik nr 366. Olga Lauristin. ERA.R.1.2k.260, l 6.

⁹⁰⁵ Valitsusele autasustamiseks esitatud töötajate nimestikud. ERA.R.1946.1.188, l 5.

⁹⁰⁶ Samas; Vladimir Riisi isiklik toimik. ERA.R.1.2k.473, l 7.

„Meie esildusele“ – kõigile autasustamiseks esitatud 24 kinostuudio ja kinofikatsiooni töötajale – volitas ENSV ÜN presiidiumi esimees August Jakobson Lauristini „edasi ja kätte andma ENSV ÜN presiidiumi aukirjad“,⁹⁰⁷ mida 5. novembril 1950 Lauristin ka tegi.⁹⁰⁸

Detsembris 1950 sai Tallinna kinostuudios valmis ka värviline juubelifilm „Nõukogude Eesti“. „Film [on] kõrgel ideelis-kunstilisel tasemel, avab õiglaselt ja sügavalt vabariigi saavutused kümne aasta jooksul, [filmis] on soojalt ja veenvalt näidatud, mida andis eesti rahvale nõukogude võim, bolševike partei juhtimine ja Suur Stalin“, ning „Nõukogude Eesti“ tegijad pandi kandideerima 1951. aasta Stalini preemia.⁹⁰⁹ Detsembris sai stsenaarist Ilja Batšelis ENSV teeneliseks kirjanikuks, Vladimir Parvel ja 1948. aasta juulist Moskva Keskstuudiost Tallinna kinostuudiosse üle toodud Semjon Školnikov⁹¹⁰ ENSV teenelisteks kunstitegelasteks, autorikollektiivile anti ka Eesti NSV ÜN presiidiumi aukiri.⁹¹¹

14. märtsil 1951 omistatigi Stalini II järgu preemia režissööridele Vladimir Tombergile ja Jossif Gindinile, heliloojale Villem Reimanile, Semjon Školnikovile ja Vladimir Parvelile.⁹¹² Školnikovile ja Tombergile oli see nüüd juba kolmas kõrge tunnustus, Parvelile esimene.

Aga enne veel, kui auhindade saajad välja kuulutati, teatas NSVL saadik Prantsusmaal, et „Prantsuse progressiivsete kunstitegelaste survele“ muudeti 8. märtsil 1951 Cannes'i rahvusvahelisel festivalil osalemise tingimusi, sest et – Bolšakov oli sunnitud Cannes'i programmi koostajaile seadma läbi NSVL välisministeeriumi omapoolseks tingimuseks, et osaletakse ainult siis, kui Nõukogude filme on festivalikavas võrdne arv USA, Inglismaa või Prantsusmaa filmidega – s.o 3–4 kunstilist ja dokumentaalfilmi.⁹¹³ Ja nii toimuski aprillis 1951 Cannes'i IV rahvusvaheline filmifestival, millel esindasid Nõukogude Liitu Grigori Rošali mängufilm „Mussorgski“ ning kõrge kunstiväärtuse eest žürii eripreemia saanud „Õitsev Ukraina“, „Nõukogude Läti“, „Nõukogude Aserbaidžaan“ ja „Nõukogude Eesti“.⁹¹⁴

Kui auhinnatud „Nõukogude Eesti“ ükskord NSV Liidus ekraanidele jõuab, saab ta NSVL kultuuriministeeriumi kinofikatsiooni ja kinolaenutuse peavalitsuse kinorepertuaari osakonna Vassilevskilt 1953. aastal korralduse nr 1 ja linastusloa pärast seda, kui „Tallinna Kinostuudio 1950. aasta tootes, kinofilmis „Nõukogude Eesti“, sh kõikides nimetatud filmi variantides, on tehtud järgmised parandused“:

⁹⁰⁷ ENSV ÜN presiidiumi esimees, nr 3182, 03.11.1950. ERA.R.1946.1.188, l 30.

⁹⁰⁸ Protokoll ENSV ÜN Presiidiumi Aukirjade kätteandmise kohta autasustatuile, Tallinn, 01.11.1950. Samas, l 33–34.

⁹⁰⁹ ENSV KM kolleegiumi määrus, 13.12.1950. ERA.R.1946.1.157, l 97.

⁹¹⁰ S. S. Školnikovi iseloomustus, 06.02.1950. ERA.R.1946.1.188, l 70.

⁹¹¹ ENSV KM kolleegiumi määrus, 13.12.1950. ERA.R.1946.1.157, l 99.

⁹¹² Летопись ..., с. 176; ENSV KM kolleegiumi otsus, 13.12.1950. ERA.R.1946.1.157, l 98.

⁹¹³ Летопись ..., с. 174.

⁹¹⁴ Samas, с. 178.

„5. osa plaan nr 487 – panoraam raamatutest „Elu tsitadellis“, „Valgus Koordis“ jne – alates 139. kaadrist eemaldada plaan lõpuni! Kõrvaldada diktori tekst: „Своими произведениями они вывели быстро развивающуюся Эстонскую литературу на Всесоюзный смотр“; plaanid nr 497 ja 498 eemaldada täielikult; plaanid nr 515 ja 516 – tütarlapsed tribüünile lilli ulatamas – välja! Koos tütarlastega tekst „Председатель Совета министров и т. д.“ kuni fraasi lõpuni – välja!“⁹¹⁵

Juunis 1953 kõrvaldatakse „Nõukogude Eesti“ must-valge variant Nõukogude Liidu ekraanidelt hoopiski.⁹¹⁶

Tartust alanud põhimõtteline *selguse* toomine *sisu* ja *vormi* suhetes koristas sel 1950. aasta suvel tänavapildist ning tasahaaval ka mälust linnakinode endisaegsed nimetused: Tartu *Ateenist* sai *Saluut*, Rakvere *Unionist* *Lembitu*, Pärnu *Ate-Palace*’ist *Kiir*, Rakvere *Skalast Sæde*, Kuressaare *Skalast Bolševik*, Võru *Marsist* *Avangard*, Viljandi *Gloriast* *Edasi* ning „arvates 7. novembrist 1947“ *Victoriaks* nimetatust saigi *Võit* (vt lk 108), Kopli *Koppelist* sai *Edasi* ja Türi *Ehast Oktoobri Võit*.⁹¹⁷

Pärast seda, kui olid vabastatud Tallinna *Lembitu* ja *Pioneeri* hoonetes asunud kaupluseruumid,⁹¹⁸ said need kinod rekonstrueerimise käigus omale ooteruumid, ja *Pioneer*, mis nüüd töötas peamiselt Nõukogude kordusfilmidega, ülendati II järgu kinoks.⁹¹⁹

Novembris 1949, pärast pikemaajalisi tööseisakuid ja Veimeri mitmeid korraldusi kiirendada ehituse käiku, võeti komisjoni poolt vastu Tallinna kinostudio elumaja Harju 31.⁹²⁰ Tootmisjõude oli stuudiol 1949. aastaks 51, nende seas 13 töölist, 27 insener-tehnilist töötajat, kellest omakorda „15 kunstilis-tootlikku üksust“.⁹²¹

Jaanuarist 1950 koliti lõpuks oma majja **Harju 31/33**.⁹²² Kuna esialgses projektis „diktoritekti ja väikeste ansamblite helisalvestuseks“ mõeldud kinostudio helipaviljon sai aastaid veninud ehituse käigus Bolšakovi tahtmisel ja rahalisel toel suurendatud 125 m²-ni,⁹²³ kasvas studiohoone ehituse eelarve helisaali akustiliseks viimistluseks mõeldud 94 500 rubla

⁹¹⁵ NSVL kultuuriministeeriumi kinorepertuaari osakonna korraldus nr 1, 08.05.1953. ERA.R.1946.1.295, l 4–5.

⁹¹⁶ Kinorepertuaari osakonna korraldus nr 9, 09.06.1953. Samas, l 17.

⁹¹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkirjad 1950, nr 50, 78, 115/M, 124/M, 125/M, 130/M, 250/M, 303/M, 304/M. ERA.R.1946.1.154, l 128, 132, 133, 139; ERA.R.1946.1.115, l 18; ERA.R.1946.1.155, l 7, 77; ERA.R.1946.1.156, l 40–41.

⁹¹⁸ ENSV KM määruse projekt, juuni 1949. ERA.R.1.15.203, l 104.

⁹¹⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 204/M, 31.12.1949. ERA.R.1946.1.115, l 125.

⁹²⁰ Tallinna Kinostudio direktori käskkiri nr 877, 03.11.1949. ERA.R.1707.1.14, l 213.

⁹²¹ Tallinna Kinostudio aastaaruanne 1949, 04.05.1949. ERA.R.1.15.253, l 154.

⁹²² Tallinna Kinostudio direktori käskkiri nr 28, 24.01.1950. ERA.R.1707.1.20, l 344. Ümbernumereeritult sai kinostudio aadressiks Harju 9. K.K.

⁹²³ ENSV KM Boitsoville, nr 2232, 15.09.1948. ERA.R.1946.1.63, l 38.

võrra.⁹²⁴ Selles „suures saalis“ korraldati edaspidi vabariiklikke aktiivipäevi, koosolekuid ja muid rahvarohkeid kogunemisi.

Ministeeriumi Olevimäe majal varises aga samal ajal osaliselt sisse lagi, ja kuna linnal muid ruume anda polnud, alustati majas kapitaalremonti.⁹²⁵ Lammutustolmu, tellingute, krohvimattide ja mördiämbrite vahele surutud ministeeriumi asjaajamist kitsendas mõneti ka Lauristini kevadine keeld töötada Tallinna kinode raamatupidajatel kodus ning „hoida erakorterites kinoteatrite jooksvat ja alalist arhiivi“. Kuna enamikul kinodest puudus raamatupidajaile eraldi ruum (nagu üldse igasugune *ruum*), siis korraldas Lauristin Tallinna kinode raamatupidajatele ühise töötoa ministeeriumi peamaja esimesele korrusele, sinna mahutati ka arhiiv.⁹²⁶

Joffe-aegse, veebruaris 1950 EK(b)P KK agitpropile esitatud nimekirja järgi töötas ministeeriumis ja kinofikatsiooni valitsuses ühtekokku 33 inimest, kellest kaheksa olid ÜK(b)P liikmed ja üks liikmekandidaat.⁹²⁷ Kui pidusuvi otsa sai, oli see nimekiri KK poolt *läbi töötatud*.

EK(b)P KK 17. augusti 1950 määrusega⁹²⁸ tuli sellel ministeeriumi seltskonnal koheselt lõpp teha „muretusele ja enesega rahulolule, asuda võitlusse kodanlike ilmingute ja tendentsidega, mis olid haaranud mõningaid töötajaid“. Ministeeriumi juhtkonda mõjutavat „mahajäänud elemendid“, ministeeriumi töötajate seas puuduvat igapäevane poliit-kasvatustöö, sotsialistlikku võistlust pole keegi veel organiseerimagi asunud. Minister on „eemaldunud aktiivist, ei suhtle kinoseadiste töötajatega, kinomehaanikute aruandeid kolleegiumile ei ole esitanud, valdades ja kinopunktides pole ta käinud“, [...] maakonnakomiteedele ja täitevkomiteedele pretensioone ja nõudmisi kinoteenindamise parandamiseks pole ta ka esitanud. Seega tuli KK büroo otsusel kõigil ja kõikjal hukka mõista Lauristini kabinetlik-bürokraatlik stiil, ennekõike kinovõrgu juhtimisel. Lisaks pealiskaudsusele polevat Lauristin süvenenud ka maakondade KO-de töösse, polevat õpetanud alluvaid, tal puuduvat ka bolševistlik kriitika ja enesekriitika – minister ise ei taluvat kriitikat! Seetõttu polnud ka „olulised Nõukogude filmid nagu „Elu tsitadellis“, „Mitšurin“, „Aukohus“ jpt maale veel jõudnudki“. KV väiksemad *kruvid* olevat „nakatunud kodanlik-natsionalistlikest meeleoludest ja püüdvat laiendada välismaa filmide näitamist“. Näide: Kohtla-Järvel näitas kinomehaanik omavoliliselt filmi „Uus Albaania“ asemel viis päeva jutti keelatud filmi „Inimesed, loomad ja

⁹²⁴ ENSV MN määrus Tallinna Kinostuudio hoone Harju 31/33 eelarve suurendamise kohta. Projekt, juuli 1949, esitaja Lauristin. ERA.R.1946.1.133, 1 68.

⁹²⁵ Ministeeriumi üleandmise ja vastuvõtmise aktid, 1951. ERA.R.1946.1.202, 1 7.

⁹²⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 67/M, 04.04.1950. ERA.R.1946.1.154, 1 78.

⁹²⁷ ENSV KM ja KV töötajate nimekiri, veebruar 1950. ERAF.1.85.8, 1 2–5.

⁹²⁸ EK(b)P KK büroo määrus nr 120, §17, salajane, 17.08.1950. ERAF.1.7.4196, 1 15–22.

sensatsioonid“. Ning KK büroo määraski: seoses eelseisva ENSV rajoneerimisega kindlustada ministeeriumil kaadrite valik ning rajooniosakondade juhatajate ja kinodirektorite ettevalmistamine; 1951–1955 forsseerida kinode ehitust põlevkivibasseinis, Tallinnas, Narvas, Tartus, Pärnus ja uutes rajoonikeskustes, kus kino veel pole; filmilaenutuskontoril parandada Nõukogude filmide propagandat ja reklaami, parandada selle poliitilist sisu; lapsed-pioneerid; kõik ajalehetoimetused võtavad edaspidi valguslehtede väljalaskmise enda peale ning sisu ehk ainese annavad neile kohalikud TK-d ja kolhoosid jne. Määruse täitmise kontroll pandi EK(b)P KK agitpropi osakonnale. Kogu selle eelneva jutu argumendiks olid 1950. aasta esimese poolaasta kinovõrgu *töötulemused* – ikka võrreldes 1949. aasta sama ajaga: 1950ndal I poolaastal 485 00 vaatajat vähem plaanist ja 160 600 vähem kui 1949ndal.⁹²⁹

Juubeliaasta lõpetas aga üks tubli töösaavutus. Detsembris 1950 tulid ekraanile esimesed filmikoopiad, millele oli sisse „põletatud“ eestikeelsed subtiitrid. Lauristin alustas sel teemal juba juunis 1949 kirjavahetus Bolšakoviga. Kirjeldusest ENSVs kasutusel olevast iseleiutatud/kohandatud aparaadist (alloskoop), millega näidati tiitreid diafilmilt kinolinast eraldiseisvale ekraanile (vastavalt võimalustele, kas pildi kohal või selle all), tuleb välja, et 1949. aastal polnud mitte kõikides kinodes koosseisulist kirjanäitajat ja seda tööd pidid tegema ikkagi kinomehaanikud, kes aga ei jõudnud „õigeaegselt tegeleda ekraanile jõudva pildiga“. See kõik „segas tugevasti näitamise kvaliteeti ja kutsus esile vaatajate õiglase pahameele“. „See puudus oleks lihtsasti kõrvaldatav,“ kirjutab Lauristin Bolšakovile, „kui subtiitrid saaksid paigutatud filmikoopiale.“ Lätis olevatki juba „spetsiaalse masinaga“ koopiatele subtiitreid pandud ja Riis, kes käis seda masinat seal oma silmaga vaatamas, rääkis, et üleminek uuele subtitreerimise meetodile mitte ainult ei tõsta oluliselt filminäitamise kvaliteeti, vaid ka alandab selle töö maksumust võrreldes diafilmiga, mis Eestis ja Lätis kasutusel on. „Selliste masinate tootmine võiks olla organiseeritud NSVL ministeeriumi kinomehaanika-tööstuse ettevõtetes,“ tegi Lauristin Bolšakovile ettepaneku ja palus ministri korraldust *Glavkinoprokati* peavalitsusele taolise masina valmistamiseks ENSV-le arvestusega, et alates juba jaanuarist 1950 saaks hakata „trükkima“ **subtiitreid filmikoopiatele**.⁹³⁰

Oktoobris andiski Bolšakov oma käskkirjaga *Glavkinoprokati* peavalitsusele eesmärgi võtta 1950. aasta teadus-uuringute plaani uue teemana „subtiitrite mehaanilise trükkimise masina näidise väljatöötamine ja valmistamine“.⁹³¹

⁹²⁹ ERAF.1.7.4196, I 15–22.

⁹³⁰ ENSV KM, nr 1913, Lauristin Bolšakovile, 30.06.1949. ERA.R.1946.1.116, I 45–46.

⁹³¹ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 304, 21.10.1949. ERA.R.1946.1.111, I 125.

Moskva masinavärki ära ootamata, pani Lauristin asjad ise liikuma. Juba augustis 1949 andis ta Tallinna kinoremondi töökoja inseneridele-isemõtlejale loa ning võimalused alustada eeltöid sellise masina *leiutamiseks* ja kokkupanekuks. 24. mail 1950 kinnitati juba subtitreerimise tsehhi koosseisud ning augustis 1950 anti esimene subtitreerimismasin EVK *Glavkinoprokatile* üle.⁹³² Samasugune masin valmistati suvel ka Leedu NSV-le.⁹³³ Ent novembrini, mil kolleegium tuli kokku küsima Ed. Nõu käest, miks seisab meie masin „külmutatud olekus“, polnud see Eesti kaadervärk teinud muud kui praaki. Nõu oli olnud ametiasjus pikalt Moskvast ja subtitreerimistsehhi töölepanek oli jäetud Johannes Tamrele, kes oli olnud Kinovarustuse direktoriks, ent „ministeeriumi süsteemist kõrvaldatud“ kui „mittetoimetulija“.⁹³⁴ Lauristin ei arvanud, et oleks õige komplekteerida *Glavkinoprokati* koosseisud „meie endistest“. Ja ei jätnud ta veel kord ütlemata, et *Glavkinoprokati* toimetaja pole piisavalt haritud, nagu ka kõik tõlkijad. Ministeeriumi *hooldusalluval* – *Glavkinoprokatil* – tuleks üle vaadata kogu oma inimvara, see tähendab „komplekteerida koosseis tuginedes EK(b)P KK VIII pleenumi otsustele, ja koheselt asuda masina õige eksploatatsiooni juurde“.⁹³⁵

4.2.2. Muudatused ministeeriumis ja kinovõrgus seoses rajoneerimisega

Eesti NSV haldusjaotuse muutusteks hakkas Grabe valmistuma juba kevadel. „Planeeritavate rajoonide kaadrite reservi“ kohta koostatud tabelis oli uuele Eesti kaardile ette nähtud „tabuleerida“ 41 rajooni, millele tuli leida tulevane juhataja ja 0,5 kohaga vanemraamatupidaja, ning luua neist n-ö reserv. Kuna kõik ministeeriumid, kõik ametkonnad, osakonnad, jaoskonnad jne üle Eesti pidid rajoneerimise käigus enam-vähem kogu rahva panema riiki juhtima, sai Grabe kevadine tabel oma „kaadrite reservist“ tühjavõitu: 8 ÜK(b)P liiget; 24 *vakantsi* rajoonide kinofikatsiooni osakonna juhatajaiks ja 13 kandidaati raamatupidajaiks, kusjuures valdav enamus senistest KO arveametnikest tulnuks mingil põhjusel asendada uutega. 13-st senisest maakonna KO juhatajaist usaldanuks Grabe rajooni juhtimise 12-le,⁹³⁶ kellest üks, nagu hiljem selgus, vallandati veel enne rajooniosakondade töölesaamist – 1. jaanuaril moodustatud Jõgeva KO võlg riigile ja *Glavkinoprokatile* oli

⁹³² ENSV KM kolleegium, 29.11.1950. ERA.R.1946.1.157, l 75.

⁹³³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 159/M, 19.07.1950. ERA.R.1707.1.14, l 63.

⁹³⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 196, 19.10.1948. ERA.R.1946.1.81, l 92; Ettekanne kinovõrgu 1949. aasta arendamise ja eksploatatsiooni kindlustamisest ENSV KM-s, 01.04.1949. ERA.R.1946.1.116, l 17.

⁹³⁵ ENSV KM kolleegium, 29.11.1950. ERA.R.1946.1.157, l 75.

⁹³⁶ ENSV KM planeeritavate rajoonide kaadrite reserv. ERAF.1.85.8, l 14–16.

oktoobriks kasvanud sedavõrd suureks, et ministeerium pidi andma osakonnale 30 000 rubla tsentraliseeritud korras dotatsiooni.⁹³⁷

Septembriks oli 41-st rajoonist alles jäänud 40, ja kui 17. oktoobril pidi Grabe tegema KM kolleegiumil ettekande uute KO juhatajate kinnitamiseks, oli tal nimekirjas vaid 19 usalduse ja kontrolli läbinud ning *elulooga* inimest.⁹³⁸ Kinnitatud rajooni KO juhatajaile ja kinodirektoritele korraldati oktoobris ka 4-päevane seminar ametialase kvalifikatsiooni tõstmiseks – *välja olid kutsutud* ka kõik endiste maakondade KO juhatajad.⁹³⁹

Samal ajal jaotati ümber nii uute rajoonide ekspluatatsiooniplaanid kui ka 44 autot, 9 remontpunkti ning 167 kinoseadet.⁹⁴⁰ Novembriks–detsembriks kinnitati juba uued ekspluatatsiooniplaanid, mis olid jaotatud rajoonide viisi.⁹⁴¹

Vastavalt ENSV MN korraldusele 25. oktoobrist 1950 nr 1120-k „ENSV territooriumi rajoniseerimine ja maakondliku jaotuse likvideerimisest“ rakendus nüüd ka ENSV-le NSVL MN korraldus 23. septembrist 1946 (vt lk 90–91), mille alusel sai moodustada KO koos juhataja ja 0,5 kohaga raamatupidajaga vaid neis rajoonides, kus oli rohkem kui viis kinoseadet.⁹⁴² See tähendas, et ENSVs oli vastavalt „aktiivsete kinokülastajate arvule“⁹⁴³ ja kinoaparatuuride jaotuskavale selliseid rajoone 18. Vähem kui viis kinoseadet oli 17-s rajoonis ja neis hakkasid moodustatud KO-sid juhtima rajooni kinoteatri direktorid. Viiest rajoonist, kus esialgu KO-sid ei moodustatud, tegi Lauristin oma käskkirjaga ajutised *hooldusalluvad* (kuni iseseisvate rajooniosakondade moodustamiseni): Kose rajooni hakkas juhtima Harju rajooni KO, Antsla ja Vastseliina rajooni kinovõrku Võru rajooni KO, Tõrva rajooni Valga rajooni KO ja Pärnu-Jaagupi rajooni Pärnu rajooni KO.⁹⁴⁴

Kui vaadata kinoseadmete jaotuskava, siis nähtub, et kõige rohkem – seitse –, tulenevalt siis KK büroo murest põlevkivibasseini pärast, sai Jõhvi rajoon; Kiviõli, Rakvere, Viljandi, Tartu ja Elva rajoonidele igäühele kuus ja 12-s rajoonis oli täpselt 5 kinoseadet ehk õigustus moodustada KO. Remondipunktid seati sisse Haapsalu (5 kinoseadet), Pärnu (5), Viljandi (6), Paide (5), Rakvere (6), Valga (5), Jõgeva (5), Tartu (6), Hiiu-Kärdla (3) rajoonides.⁹⁴⁵

Oktoobri alguses palus Lauristin MN-l võtta oktoobrikuu tööplaani veel kord rändkinode küüditariifide ja rahvamajades kinonäitamiseks kasutatavate ruumide üürinormide

⁹³⁷ ENSV KM kolleegium, 17.11.1950. ERA.R.1946.1.157, l 81.

⁹³⁸ ENSV KM kolleegiumi istungi protokoll, 17.10.1950. Samas, l 71–74.

⁹³⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 243/M, 14.10.1950. ERA.R.1946.1.155, l 73.

⁹⁴⁰ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 9. Lisa nr 1, 29.09.1950. ERA.R.1946.1.157, l 52.

⁹⁴¹ Samas, l 50.

⁹⁴² ENSV Rahandusministeerium, nr 5-3/46, 28.10.1946. ERA.R.1.15.91, l 44.

⁹⁴³ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 9, 29.09.1950. ERA.R.1946.1.157, l 50.

⁹⁴⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 256-a, 27.10.1950. ERA.R.1946.1.155, l 91.

⁹⁴⁵ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 9. Lisa 1, 29.09.1950. ERA.R.1946.1.157, l 52–53.

ülevaatamine, samuti ka uutes rajoonides, kus oli kinnitamisel 2–4 kinoseadet, kinode koosseisude suurendamine.⁹⁴⁶

31. oktoobrist pandi kehtima ENSV KM kinofikatsiooni valitsuse **rajooniosakonna põhimäärus**⁹⁴⁷ ning alates 1. novembrist 1950 pandi vastutus rajoonide kinovõrgu eksploateerimise eest rajooni osakondade juhatajatele ja rajooni kinoteatrite direktoritele, ministri käskkiri kohustas neid „isiklikult kandma vastutust kinoseadmete plaani täitmise eest“.⁹⁴⁸

Antud tähtjast möödus vaid mõni nädal, kui Lauristin andis kõikidele ministeeriumi juhtivatele töötajatele ja endistele maakondade KO juhatajatele korralduse osutada „uutele rajooni KO-de juhtidele alalist operatiivset abi“. 2–7-päevaste lähetuste ajal tuli rajooni uue KO juhataja, partei ja nõukogude organite osavõtul välja töötada konkreetne plaan ja „organiseerida kõikide asustatud punktide korrapärane kinoga teenindamine valimiseelses kampaanias“. Komandeeritud 13 inimest tehti jällegi „isiklikult vastutavaks kinovõrgu riikliku plaanitäitmise eest neile kinnistatud rajoonides“.⁹⁴⁹ Tagasiulatuvalt nimetas Lauristin alates 1. novembrist ametisse ka kohakaasluse alusel vanemraamatupidajate ajutised kohusetäitjad raamatupidajata või hätta jäänud rajoonide KO-desse ja kinodesse. ENSV Hariduse- ja Kunsttöölise Ametiühingu vabariikliku komitee nõusolekul anti kaheksale raamatupidajale luba täita neile pandud ülesandeid põhitöökoha juures. Lauristini ainsaks palveks oli, et raamatupidamise dokumentatsioon laekuks ministeeriumi raamatupidamisse õigeaegselt.⁹⁵⁰

Johannes Käbin kirjutas 1951. aasta sissejuhatuseks *spravka*, milles teatas, et Lauristinil ja ta alluvatel puudus jätkuvalt bolševistlik kriitika, ministeeriumi aparaadis ja allasutustes pesitses endistviisi mingi „võõras element“, ja minister polevat aru saanud ei oma kohustustest ega tööülesannetest, mistõttu suhtunudki Lauristin kaadri valikul ja jaotamisel *ebaparteilikult* ning KM kaadrivaliku valede otsustuste eest mõisteti süüdi minister Olga Lauristin. Lõpulause punktiks pani Käbin julgeolekuorganid, detsembri 1950 – ja KK büroo määruse, mille kohaselt vabastati Olga Lauristin ENSV kinematograafia ministri kohalt päevapealt.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ ENSV KM, nr 3618, 03.10.1950. ERA.R.1.15.239, l 123.

⁹⁴⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 257/M, 31.10.1950. ERA.R.1946.1.155, l 147.

⁹⁴⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 256-a, 27.10.1950. Samas, l 91.

⁹⁴⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 277/M, 10.11.1950. ERA.R.1946.1.156, l 9–10.

⁹⁵⁰ Samas, l 12.

⁹⁵¹ I. Käbin. *Spravka* Lauristini vabastamise kohta ENSV kinematograafia ministri kohustest. Koopia, dateerimata [jaanuar 1951]. ERAF.1.7.4196, l 24.

5. jaanuar 1951, ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 1:

„Vastavalt ENSV MN korraldusele 03.01.1951 nr 5-k olen tänasest kuupäevast vastu võtnud endiselt ENSV kinematograafia ministrilt sm O. Lauristinilt ministeeriumi asjaajamise ning asunud ENSV kinematograafia ministri ajutiste kohuste täitmisele.

ENSV Kinematograafia ministri ajutine kohusetäitja V. Riis.⁹⁵²

Samal päeval tehti Olga Lauristiniga ka lõpparve⁹⁵³ ning Lauristin andis üle ja ministri ajutine kohusetäitja Riis „võttis vastu ministeeriumi“, seda oli Olevimäele tõendama saadetud MN esindaja Usatenko.⁹⁵⁴

Koostatud aktidest saame teada, et ENSV KMi allasutustes ja osakondades võeti seoses rajoneerimisega tööle ca 75% uusi töötajaid osakondade juhatajate, kinode direktorite ja raamatupidajate kohtadele, kes ei tundnud kinovõrgu tööd ning keda tulnuks edaspidi pidevalt kontrollida, juhtida, suunata. Ministeeriumi süsteemi 149st nomenklatuuri kuuluvast töötajast oli ÜK(b)P liikmeid ja kandidaate 33 inimest, ÜLKNÜ liikmeid 16. „Rööbiti VIII pleenumi otsuse täitmisega teostati ümberpaigutamisi“ ning nomenklatuuri vakantsed kohad täideti suuremalt osalt kommunistide ja komnoortega.⁹⁵⁵

17. jaanuaril algas 1950. aasta töötulemuste põhjal juhtiv-, insener-tehniliste ja loominguliste töötajate atesteerimine Riisi koostatud ning kinnitatud nimekirja ja ajakava järgi.⁹⁵⁶

Vastavalt NSVL MN 31. detsembri 1950 otsusele ja Bolšakovi sellekohasele telegrammile tuli Riisil 16. jaanuaril asuda koosseisude koondamisele. Ministeeriumist kaotati kinorepertuaari kontrolöri ametikoht (kuupalgaga 830 rbl), KV-st inseneri (790 rbl) ja Tallinna kinostuudiost üks koristaja koht (235 rbl), kokku siis kolm kohta ja igakuiseks kokkuhoiuks saadi 1855 rubla.⁹⁵⁷

Kuna iga süsteemi sisseelanud spetsialist oli kuldaväärt, viis Riis kinorepertuaari kontroll-inspektori **Iia Kolzakovi** *ajutiselt* üle KV vaneminseneri kohale, pannes talle ühtlasi ka kinorepertuaari kontrolöri kohustused, palgaks 880 rubla kuus.⁹⁵⁸

Grabe esitas märtsis Riisile paberi „Vajadus kaadritest“: *vakantseid* kohti rajooniosakondade juhataja kohale oli selleks ajaks veel neli; „kaadrid, millised tuleks

⁹⁵² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 1, 05.01.1951. ERA.R.1946.1.195, l 4.

⁹⁵³ ENSV KM raamatupidaja L. Tombergi tõend, 12.02.1951. ERA.R.1.2k.260, l 29.

⁹⁵⁴ Ministeeriumi üleandmise ja vastuvõtmise aktid, 1951. ERA.R.1946.1.202, l 1.

⁹⁵⁵ Samas, l 6

⁹⁵⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 12/M, 17.01.1951. ERA.R.1946.1.195, l 12.

⁹⁵⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 18/M, 23.01.1951. Samas, l 16.

⁹⁵⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 19/M, 24.01.1951. Samas, l 17.

vahetada“ seitse ning kuue juhataja kohale oli Grabe teinud märkuse „Kohe tarvis“.⁹⁵⁹ Ajavahemikus detsembrist 1950 kuni aprillini 1951 oli vallandatud kümme raamatupidajat. „Vaatomata raskustele kinovõrgu raamatupidajate kohtade täitmisel (palgad ca 300 rbl), pannakse suurt rõhku parema tööjõu saamiseks,“ kinnitas KV pearaamatupidaja **Ernst Valk**, kellel polnud „üles anda süüdlasi 1950. aastaaruande esitamise viivituses“.⁹⁶⁰ Aruande esitamine rahandusministeeriumile oli hilinenud 20 päeva, ja seda hoolimata sellest, et kõik olemasolevad raamatupidajad olid alates veebruarist tööle rakendatud ka öö- ja ületöötundideks.⁹⁶¹

Aruande hilinemise peapõhjusena nimetas Valk 1950. aasta lõpuks kujunenud „eriolukorda“, ja nimelt – kinovõrgu ümberkorraldamisel seoses rajoneerimisega suurenes bilansiüksuste arv 21-lt 47-le. Suurem osa raamatupidajate kohti olid „pikemat aega“ väikese palga tõttu täitmata, puudusid tööruumid, vilunudad raamatupidajad tegelesid oma põhitöökohal aastaaruannete koostamisega ning pealootus – seniste maakondade KO raamatupidajad – olid koormatud varade ja materjalide, tulude ja kulude jne üleandmise vormistamisega uutele rajooniosakondade kinoteatritele, lisaks tegid nad aastainventuuri, koostasid kuuplaane jms. Šefluse korras saadeti pealinnast rajoonidesse revidente ja kokkuvõtete tegemiseks rakendati tööle kõikide Tallinna kinode raamatupidajad – sellele vaatamata saabusid aruandematerjalid hilinemisega ja oluliste puudustega. Aruannete ümbertegemine oli aga raskendatud, kuna enamusel rajooni KO-del ja kinodel puudus telefoniseid.⁹⁶² Ja kui bilansiüksuste arv suurenes alates 1. novembrist 1950 23 võrra, jäi „KV keskaparaadis raamatupidajate arv ikka samaks“.⁹⁶³

Mis aga sellest KV koondbilansist ja ministeeriumi aastaaruandest numbritundjaile vastu vaatas, vajas nii Valgu kui ka 19. märtsil 1951 ENSV kinematograafia ministriks nimetatud Vladimir Riisi⁹⁶⁴ pikemaid selgitusi.

Kuni novembrini 1950 oli ENSV kinovõrgus **13 maakonna KO-d**, pärast rajoneerimist organiseeriti **18 rajooniosakonda ja 21 rajooni kinoteatrit**, mille korraldada jäi kohalik kinovõrk. „Alalise režiimiga“ töötavaid linnakinosid, millel oli oma hoone, oli 19, ja neis kokku 6466 istekohta. Uued kinod asusid rajoonikeskustes ajutistel pindadel, mis olid renditud rahvamajadelt ja teistelt vaba pinda omavailt asutustelt (kohti neis 5316), maakinode tarbeks

⁹⁵⁹ L. Grabe. Vajadus kaadritest. ERAF.31.21.511, l 40.

⁹⁶⁰ E. Valk. Seletus ENSV kinovõrgu 1950. a koondaruande koostamise käigu ja aruande mittetähtaegselt esitamise põhjuste kohta. ERA.R.1946.1.200, l 32.

⁹⁶¹ Raamatupidamise aruande olukorrast. ERA.R.1946.1.187, l 56.

⁹⁶² Seletus ENSV kinovõrgu 1950. a. koondaruande ... ERA.R.1946.1.200, l 31–32.

⁹⁶³ Raamatupidamise aruande olukorrast. ERA.R.1946.1.187, l 56.

⁹⁶⁴ ENSV ÜN Presiidiumi seadlus, 19.03.1951. ERA.R.1707.1.30, l 297.

renditud pindadel oli kohti 1234.⁹⁶⁵ 1950. aastal lisandus kaheksa linnakino, kaks (*Ülikooli kino* Tartus ja *Kultuurklubi* Tallinnas) suleti ning kuus kino anti üle ametiühingute kinovõrgule. 1950 oli alustatud kinode ehitust Narvas, Valgas ja Piritas (*Suveteater*), ja ainus, mis valmis ehitati, oli Valga kino.

Kinovõrgu eksploatatsiooni asjus oli lisatud, et seansse anti 118,4% plaanist, vaatajaid oli 84,3% ja brutotulu saadi 83,0%.⁹⁶⁶ Riis ja Valk pidasid vajalikuks ära märkida ka ENSV kinovõrgu eksploatatsiooni *eripära*: kinovõrgu varustamine uute filmidega oli olnud ebapiisav; et vähendada linna- ja maakinovõrgus filmide näitamise lõputuks lõheks veninud aega, oluaks „nõudluse rahuldamiseks“ vaja vähemalt seitset koopiat – reeglina saadeti Eestisse aga endistviisi neli must-valget ja värvifilmidest kogu vabariigi peale vaid kaks koopiat vajaliku nelja asemel.⁹⁶⁷

Eestile lubatud *võimalusi* pidas Lauristin juba 1948. aastal täiesti *hukkamõistetavaks*: suure tööga valminud dublaažidest saadi *Lenfilmilt* ainult üks (1) koopia (nt „Esimene kinnas“, „Ristleja *Varjaag*“, „Naisõpetaja“, „Marytë“,), üks koopia oli ka „eriti tähtsatest“ filmidest „Tunnete kasvatamine“ ja „Rahvaste kohus“;⁹⁶⁸ 1947. aasta lõpuks oli eesti keelde dubleeritud juba 11 kunstilist filmi ja filmifondis oli nende koopiaid kokku 47;⁹⁶⁹ kinostudio ringvaadetest valmistati samuti vaid neli (4) koopiat;⁹⁷⁰ Eesti esimese kunstilise filmi „Elu tsitadellis“ viis (5) koopiat „ei rahuldanud rahva nõudmist“ – märtsiks 1948 oli seda filmi näinud ainult 10% maarahvastikust.⁹⁷¹ Seesama „Elu tsitadellis“ jooksis nn esimese ekraani kinos *Oktoober* järjest 18 päeva,⁹⁷² ja kui tavaliselt oligi uus film *esimesel ekraanil* kaks nädalat, siis pidid teised kinod üht ja sama filmi näitama õige sageli.⁹⁷³

1950. aastal kohustas Lauristin *Glavkinoprokat* Peavalitsuse ülema asetäitjat Vassilevskit suurendama iga Eestisse saadetava filmi koopiate arvu 7–8-ni, et „saaks filmi näidata üheaegselt nii linnas kui maal“.⁹⁷⁴ 15. oktoobriks 1951 sai EVK *Glavkinoprokat* KM kolleegiumilt nimekirja varasemate aastate filmidest, mis puudusid tegevfondist selleks ajaks hoopiski või mida oli ainult üks koopia, sh „Jutustus Siberimaast“, „Lõbusad semud“, „Volga-

⁹⁶⁵ Kinoremonttöökoda, dateerimata [jaanuar 1951]. ERA.R.1946.1.36, l 236.

⁹⁶⁶ Ettekanne ENSV KM kolleegiumile, dateerimata [aprill 1951]. ERA.R.1946.1.200, l 15.

⁹⁶⁷ Aruanne (seletuskiri) ENSV KM KV 1950. aasta töötulemustest. ERA.R.1946.1.187, l 35–38.

⁹⁶⁸ ENSV KM vabariikliku kinoaktiivi 22.–23.03.1948 nõupidamise otsus. ERA.R.1946.1.82, l 2; ENSV KM, nr 852, *Lenfilm* direktorile, 17.04.1948. ERA.R.1946.1.89, l 19.

⁹⁶⁹ Lauristini ettekanne EK(b)P KK agitpropile ENSV KM-i tööst, 18.11.1947. ERA.R.1946.1.20, l 41.

⁹⁷⁰ ERA.R.1946.1.82, l 3.

⁹⁷¹ Samas, l 2.

⁹⁷² Arutelu I. Koltunovi artikli *Kuulake kinoküllastaja häält* asjus KM-s, 06.09.1949. ERA.R.1946.1.115a, l 26.

⁹⁷³ Ettekanne Kinofikatsiooni Peavalitsusele ENSV kinovõrgu tööst 1946. aastal, 10.02.1947. ERA.R.1946.1.20, l 11.

⁹⁷⁴ ENSV KM, nr 794, Lauristin *Glavkinoprokat*i ülema asetäitja Vassilevskile, 17.02.1950. ERA.R.1946.1.153, l 16.

Volga“, „Kell 6 pärast sõda“, „Tšapajev“ jpt.⁹⁷⁵ Põhjusi selgitamata seisab aga Riigikontrolli 1951. aasta esimese üheksa kuu aruandes kuiva faktina, et filmi „Suur kodanik“ („Великий гражданин“, 1937) I seeriat, mis saabus filmilaenutuse kontoris 1946. aastal, polnud 1. oktoobriks 1951 kordagi veel näidatud vabariigi 11 rajooni rändkinovõrgus; sama filmi II seeriat (1939) oli nähtud 17 rajoonis. *Glavkinoprokati* nn „riiulifilmide“ seast olevat leitud ka kinopildid „Parteipilet“, „Jakov Sverdlov“, „Tšapajev“, „Rajoonikomitee sekretär“ jt.⁹⁷⁶

Teise Eesti eripärana tõid Riis ja Valk oma 1950. aasta kokkuvõttes välja *Glavkinoprokati* filmibaaside ja osakondade puudumise rajoonides, mis oluliselt piiras nende niigi väheste koopiate kasutusintensiivsust – kuu jooksul sai üht koopiat kasutada vaid kolm kinoseadet kestvusega 10–18 päeva, ülejäänud päevadel läbis film *transpordi operatsioone*, kontrolli jms.⁹⁷⁷ Sedasi võis „Eesti eripära“ selgitada 1951. aasta riigieelarvet arutanud rahvasaadikutele ja ka kolleegiumi liikmetele, ent nagu hilisem riigikontrolli koostatud numbrijada näitas, olid ENSVs varasemate aastate Nõukogude filmide koopiad üheksa kuu jooksul keskmiselt 1,22 päeva ekraanil, 1,83 päeva *teel* ja 26,95 päeva Tallinna filmibaasis.⁹⁷⁸

ENSV ÜN I istungjärgul 1951. aasta riigieelarve arutelul tõi Aleksei Müürisep välja ka selle, et ENSV KMi poolt jäi 1950. aasta riigieelarvesse laekumata 851 000 rubla – peapõhjuseks olevat olnud see, et „mõned ettevõtted ei pidanud vajalikku võitlust tootmiskulude vähendamise eest ja ei vältinud suurte kadude ebatootlike kulude tekkimist“ (?). Ka eelarve komisjoni esimees Visk nimetas ühe suurima eelarve võlglasena KMit – eelarvesse oli jäänud laekumata 3 miljonit rubla etendusmaksu, selle põhjuseks jällegi „töötajate ebarahuldav kinoga teenindamine ja nõutava kontrolli puudumine kinovõrgu tegevuse üle“.⁹⁷⁹ Suurusjärgude võrdlusena võiks lisada, et 1949–1950 jäi VNFSV-l etendusmaksu andmata 343,9 miljonit ja Ukraina NSV-l 112,1 miljonit rubla.⁹⁸⁰

ENSV KMi aruannetest selgub, et 1950. aasta finantsplaan nägi ette anda kasumit 1051 000 rubla – tegelik kahjum oli aga 845 500, ning kinovõrgu ekspluatatsiooni arvele jäi sellest 778 000 rubla. Teenindati 6 952 000 vaatajat ja saamata jäi 4 351 000 rubla brutotulu (plaan 25 694 000 rubla – tegelik täitmine 21 343 000) (Lisa 3). Kinoremonttöökoja 33-st

⁹⁷⁵ ENSV KM kolleegium, 16.10.1951. ERA.R.1946.1.200, l 140.

⁹⁷⁶ ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, l 142.

⁹⁷⁷ Aruanne (seletuskiri) ENSV KM KV 1950. aasta töötulemustest. ERA.R.1946.1.187, l 38.

⁹⁷⁸ ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, l 142; История киноотрасли в России, с. 931.

⁹⁷⁹ Ettekanne ENSV KM kolleegiumile, dateerimata [aprill 1951]. ERA.R.1946.1.200, l 15.

⁹⁸⁰ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 220/M, 14.07.1951. ERA.R.1946.1.192, l 47.

ratsionaliseerimise ettepanekust realiseeriti 30 – aastane *ökonoomia* 35 000 rubla.⁹⁸¹ KM tootmisettevõtete kasum ühtekokku oli 438 000 rubla.⁹⁸²

1. jaanuaril 1951 oli vabariigis kinoseadmeid 173 ning kogu kinematograafia ministeeriumi süsteemis töötas 969 inimest, nendest 238 kinomehaanikut ja 119 motoristi.⁹⁸³ 1950. aastal välja antud ENSV MN määruses kehtestatud uue kinomehaanikute premeerimissüsteemi efektiivsus oli aga nn *ebaoluline* – kuivõrd 1950. aastaplaani täitmine oli *nõrk*, said preemiat vaid üksikud ja parimad.⁹⁸⁴ Siinkohal meenutati Lauristini motivatsioonimeetmeid kinomehaanikutele. Et maksta sotsialistliku võistluse parimatele igas kvartalis ühekordset preemiat 2500 rubla ulatuses, palus Lauristin NSVL kinematograafia ministri asetäitjalt N. Šitkinilt luba kasutada sel eesmärgil 10 000 rubla Tallinna kinostuudio poolt 1950. aasta I poolaastal teenitud 152 000-rublasest üleplaanilisest tulust.⁹⁸⁵

1950ndaks oli kinostuudio juba rangelt graafikus – iga 10 päeva järelt läks ekraanile uus ja „heal ideelis-kunstilisel tasemel kinoringvaade *Nõukogude Eesti*; enne tähtaega valmis värviline „Nõukogude Eesti“, mis pälvis tähelepanu keskajakirjanduses; dubleeritud oli üheksa filmi ja aastaplaan oli täidetud 106,5%-liselt, ja riigile antud üleplaanilist tulu 343 200, ja kinostuudiolt riigile tulu kokku 444 900 rubla“ – sellise tähelepanuväärse tulemusega lõpetas Tallinna kinostuudio 1950. aasta ja nii tuldigi IV kvartalis üleliidulises arvestuses teisele kohale.⁹⁸⁶

4.2.3. Kaksikjuhtimine. Ministeeriumi aruanne Riigikontrollile

NSVL ÜN presiidiumi 24. juuli 1951 seadlusega arvati vajalikuks lülitada rajoonide KO-d TSN TK-de osakondade nimistusse ühes korraldusega, et üleandmine oleks lõpetatud 1. oktoobriks 1951.⁹⁸⁷ Vastavalt ENSV ÜN presiidiumi 1. oktoobri määrusele lisatigi KO-d rajoonide täitevkomiteede nomenklatuuri. Sama kuupäevaga määras MN, et ENSV KM KV-se otsesesse alluvusse jäävad vabariikliku alluvusega linnades asuvad 13 linnakinoteatrit ja üks rändkino (Narva ümbruse külanõukogudes).⁹⁸⁸ Mis tähendas, et linnakinod Tartus, Pärnus,

⁹⁸¹ ERA.R.1946.1.36, l 236; ERA.R.1946.1.187, l 52.

⁹⁸² ENSV KM kolleegiumi otsus, aprill 1951. ERA.R.1946.1.200, l 11.

⁹⁸³ Töö ja töötasu. ERA.R.1946.1.187, l 43.

⁹⁸⁴ Kaadrid. Samas, l 49.

⁹⁸⁵ Lauristin Šitkinile, 28.08.1950. ERA.R.1946.1.153, l 40.

⁹⁸⁶ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 26/m, 08.02.1951. ERA.R.1707.1.30, l 3.

⁹⁸⁷ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 01/20/-133, 30.08.1951. ERA.R.1946.1.192, l 113.

⁹⁸⁸ ERA.R.1.15.293, l 97.

Narvas, Kohtla-Järvel ja Narva-Jõesuus eraldati 1. oktoobrist 1951 rajoonide kinovõrgust ja jäid sarnaselt Tallinna kaheksale kinole alluma otse KM KV-le.⁹⁸⁹

Ja jälle alustas kinovõrk „üleandmise vormistamist“ – *tunavusele* üleandmisele lisandus nüüd ka KM Töökoja bilansis olevate remondipunktide sisustus koos töömeestega.⁹⁹⁰ Kuna see kõik pidi „tingimata avaldama rikastavat mõju kinoteenindamise majanduslikule ja organisatsioonilisele tegevusele“, saadeti KMi esindajad igasse rajooni, et korraldada järjekordset üleandmist, s.t taas „osutama praktilist abi rajooni kinovõrgule“. ⁹⁹¹

5. oktoobril kinnitati ja 8. oktoobril kehtestati ENSV KM süsteemile kohandatud „**Rajooni TSN TK Kinofikatsiooni osakonna põhimäärus**“, ⁹⁹² mille üldmääruste § 1 ütleb: „Rajooni TSN TK KO teostab kinofikatsiooni juhtimist rajoonis ja allub oma tegevuses nii rajooni TSN TK-le kui ka ENSV kinematograafia ministriumile.“ ⁹⁹³

Enne kinovõrgu *kaksikjuhtimisele* andmist kogunes KM kolleegium, et teha kokkuvõtteid eksploatatsiooniplaani täitmise üheksast kuust. KM KV uue juhataja Nikolai Sergejevi ees olid numbrid, mis kinnitasid, et 1951. aasta üheksa kuud olid tulemuslikumad kui möödunud aastal: seansse oli korraldatud 106% plaanist, vaatajaid oli 99,5% ja brutotulu laekumine 99,4%. Sealjuures oli maal vaatajaid puudu veel vaid vähesed 5,3%, seda selgitati „rajooni KO juhatajate ebarahuldava tööga“. Suur aga oli seisupäevade arv – 9 kuuga juba 646 päeva, mis tähendab, et „pole võideldud külastatavuse suurendamise eest maa kinovõrgus“, ja maa kinovõrk on selle üheksa kuuga jätnud andmata 204 000 rubla brutotulu. ⁹⁹⁴ **Eduard Nõu**, kes oli 21. juunist 1951 määratud ministri asetäitjaks ⁹⁹⁵ ja kes vastavalt Riisi poolt jaotatud tööülesannetele tegeles nüüdsest ministriumi varustuskontori, tehnikaosakonna, kinoremont-töökoja ja KV-ga, pidi kolleegiumile vastama ikka veel *Glavkinoprokati* ülemana, miks oli 88 päeval kinoseadistele saatmata jäänud filmid. ⁹⁹⁶

Ed. Nõu vabastamiseks *Glavkinoprokati* ülema kohalt kirjutas Riis pikema palvekirja keskkomitee Leonid Lentsmanile, milles palus kinnitada uueks ülemaks alates 1949. aastast KV-s Riisi asetäitjana töötanud Nikolai Sergejevi, kelle kandidatuuri Riis toetavat, kuna tegemist on mehega, kes „tunneb kinovõrgu tööd peensusteni“. Kooskõlastamisel tekkis aga ootamatus. Bolšakovi üks paljudest asetäitjatest V. Pereslavitsev, „olles tutvunud

⁹⁸⁹ ENSV KM kolleegiumi otsus, 16.10.1951. ERA.R.1946.1.200, l 121.

⁹⁹⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 181-m, 02.10.1951. ERA.R.1946.1.197, l 42.

⁹⁹¹ Riikliku kinovõrgu areng (1951. aasta III kvartali ja 9 kuu kohta). ERA.R.1946.1.200, l 130.

⁹⁹² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 186-m, 08.10.1951. ERA.R.1946.1.197, l 48.

⁹⁹³ Rajooni TSN TK Kinofikatsiooni osakonna tüüp-põhimäärus. Samas, l 49.

⁹⁹⁴ ENSV KM kolleegiumi protokoll, 16.10.1951. ERA.R.1946.1.200, l 135.

⁹⁹⁵ ENSV Teataja, 1951, 11, 105, lk 232.

⁹⁹⁶ ENSV KM kolleegiumi protokoll, 16.10.1951. ERA.R.1946.1.200, l 140.

materjalidega“, pidas kirjas Käbinile EK(b)P KK soovitatud Sergejevi määramist EVK *Glavkinoprokati* ülemaks – „enneaegseks ja mõttetuks“. Järgneb pikem selgitus 1944. aasta sõjasündmustest ja ÜK(b)P KK otsusest mitte kinnitada Krimmi oblastikomitee palvet Sergejevi määramiseks sealse oblasti KV juhatajaks. Seega siis, Pereslavitsev palub Käbinil „arutada sm Sergejevi kandidatuuri“. ⁹⁹⁷ Riisi kirjast tuleb aga välja, et just selle sama Pereslavitsevi ettekande alusel jäigi Sergejev 1948. aastal kinnitamata, ja „seitsme aasta tagused sündmused ei saa olla piisavaks põhjuseks, et teda mitte kinnitada EVK *Glavkinoprokati* juhataja kohale“. 12. novembril 1951 kirjutab E. Jaanimägi Riisi kirjale resolutsiooni: „Uueks *Glavkinoprokati* juhatajaks kinnitati sm **Vlassov**“. ⁹⁹⁸ Nii kinnitaski Riis **Nikolai Sergejevi** samal ajal KM KV uueks juhatajaks.

1951. aastaaruandes, mis seekord jõuti esitada tähtajaliselt, kajastus 18 rajooni KO, 170 kinoseadise ja kinoremonttöökoja aruanded. Vaatajate osas jäi plaan küll täitmata, nagu ka 1950ndal, kuid nüüd jäi puudu vaid 128 000 vaatajat – 98,2% ehk 7 600 000 külastajat; brutotulu jäi saamata 1,7% ehk 401 000 rubla (plaan 23 709 000 – täitmine 23 308 000 rubla). ⁹⁹⁹ Tulemus paistnuks veelgi parem, kui polnuks Riigikontrolli, kes juba novembris 1951 leidis, et 26. detsembril 1950 uueks aastaks kinnitatud ekspluatatsiooni ja rahalises plaanis jätsid minister Riis ning plaani- ja rahandusosakonna juhataja Valter Urb arvesse võtmata juulist novembrini 1951 avatava nelja rändkino ja nelja kinoteatri tulud ning nüüd siis oli tulemus käes – ebaseaduslikud reservid plaani täitmisel! Seega oli „maast leitud“ 121 300 vaatajat ja 301 300 rubla brutotulu. ¹⁰⁰⁰

Ränk süüdistus vajas Riisi selgitust. Kõik 1951. aasta plaanid, nagu kõigile asjaosalistele teada oli, kinnitati NSVL rahandusministeeriumi poolt septembris 1950 – enne administratiivset rajoneerimist – ning said sellistena kinnitatud ka ENSV ÜN poolt. Ja nagu väitis minister Riis oma vastuses riigikontrolli ministeeriumile, ei tohtivat kellelgi olla nõudeid kinovõrgu laienemisele pärast rajoneerimist, sest pärast 15. detsembrit 1950 ei saanudki KM enam sisse viia muudatusi rahalises ja kinovõrgu arengu plaanis. ¹⁰⁰¹

Arutluses kinosaalide täituvuse üle, mis juba 1948. aasta NSVL MN 30. märtsi määruse järgi pidanuks olema 69%, selgub riigikontrolli vaatlustest, et 1949 oli see linnakinodes 49,4%, 1950 – 46,8%, 1951. aasta üheksa kuuga 50,3%. Lisaks olid Riisi plaanides linnakinode brutotulude plaan aastast aastasse langenud. Ühe näitena paljudest tõi I järgu riigikontrolör P.

⁹⁹⁷ Pereslavitsev Käbinile, 01.09.1951, salajane. ERAF.1.72.21, l 12.

⁹⁹⁸ Riis Lentsmanile, november 1951. ERAF.1.85.7, l 23.

⁹⁹⁹ Aastaaruanne ENSV kinofikatsiooni valitsuse 1951. aasta tulemustest. ERA.R.1946.1.36, l 362.

¹⁰⁰⁰ ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, l 140–139.

¹⁰⁰¹ Riis ENSV Riigikontrolli ministeeriumile, 06.11.1951. Samas, l 107.

Väljataga Tartu kino *Saluut*: 1949 plaaniline tulu oli 2 190 000, 1950. aastal 2 139 000 ja 1951 ainult 1829 000.¹⁰⁰²

Mis aga piletimajandusse ning külakinode järkudesse-tsoonidesse jagamise ja sellest tulenevalt piletihindadesse puutus, siis siin leidis riigikontroll valikuliselt nii üle- kui alalaekumisi¹⁰⁰³ – ja Riis vastas. Kuna Eestis polnud ainsatki I järgu kino, siis käsitles KM kinode järkudesse määramise 1950. aasta komisjon (Sergejev, Nõu ja rahandusministeeriumi esindajaist kas Gerda Leet või Julius Thalbach¹⁰⁰⁴) Tallinna *Oktoobri* ja *Võidu* pehmete istmetega loožikohti (kahe peale kokku 48 kohta) kui erilisi mugavusi, mistõttu määrati neile ka I järgu hinnad – 6 rubla; väheste II järku arvatud kinode piletihinnad olid vastavalt tsoonile 2.00 kuni 5.00 rubla. 29 kino, tulenevalt seisukorrast ja tehnilisest varustatusest, oli komisjoni otsusel klassitatud III-sse järku (hind 2.00 kuni 4.50 rbl). Sellesse järku määrati ka 12 KV paikkino, mis asusid töölisasulates ja rajoonikeskustes rendipindadel, ning ka kõik teised „kinopunktid“, kus seansse korraldati regulaarselt, s.t 8–15 korda kuus. Muudes kinoks „kohandatud saalides“, kus „polnud võimalik eristada üht rida teisest“, kehtis ühine hind kogu saalile (3.00 või 3.50 rbl). „Nagu teada,“ vastas Riis „sellistel kinoseadistel ei ole tüüpkoosseisudes ette nähtud teenindavat personali (piletikontrolli). See ei luba ka pidada kontrolli istekohtade üle, kui on ostetud erineva hinnaga pileteid.“ Samuti ei saanud neid *kinolaadseid* arvata IV järku, sest filmi laenutusmaks, mida tuli maksta *Glavkinoprokatile*, saadi pileтите läbimüügi brutotulu protsendist. Edasi seletas Riis: „Müües seal pileteid madalaima lubatud hinnaga 2.50 rubla, toob see riigile kahju ja paneb kinoseaded mittetasuvusse.“¹⁰⁰⁵ Piletid lasteetendustele nii maal kui linnas maksid 1951. aastal kas 1.00 või 2.00 rubla.¹⁰⁰⁶

1951. aastast hakati võrdlema juba aastatetaguseid tulemusi ja saadi öelda, et kinovõrk oli võrreldes 1947. aastaga kasvanud 58,9% ehk sellest ajast 1951. aasta lõpuni oli lisandunud 63 kinopunkti. Ning seoses liitmiste-lahutamiste ja üleandmistega oli võrreldes 1950. aastaga kadu 1,7% ehk kolm kinoseadist.¹⁰⁰⁷ Sellega ametkondlik numbrimäng selleks korraks ka lõppes.

Kinovõrgust – selle liikuvast ja kantavast varast – püüdis tõest pilti anda juba NSVL kinematograafia ministri asetäitja Kuzjajevi 1951. aasta septembrikuine ettekanne. Kui 1950.

¹⁰⁰² ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, l 138.

¹⁰⁰³ Samas, l 139.

¹⁰⁰⁴ Kinode gruppidesse jagamise ja pileтите hindade määramise komisjoni protokollid, 18.10.1944–30.12.1952. 1950. aasta. ERA.R.4.9.136, l 111–122.

¹⁰⁰⁵ ERA.R.941.2.1533, l 104.

¹⁰⁰⁶ ERA.R.4.9.136, l 111–122.

¹⁰⁰⁷ Aastaaruanne ENSV kinofikatsiooni valitsuse 1951. aasta tulemustest. ERA.R.1946.1.36, l 360.

aasta I poolaastal oli ENSV kinovõrgus seisupäevi 532¹⁰⁰⁸ ning kui aastaaruande järgi oli 1950. aastal üleplaanelisi tööpäevi 7905 ja seisupäevi kokku 653,¹⁰⁰⁹ siis 1951. aastal oli aasta jooksul üle plaani 5393 tööpäeva ja päevapikkusi seisakuid – 1359.¹⁰¹⁰ Ka Riigikontrolli inspektorid lõid numbreid kokku: üle NSV Liidu oli 1951. aasta I poolaastal 304 549 seisupäeva, neist 47,4% põhjuseks kas plaaniline või plaaniväline remont.¹⁰¹¹

Tegelik, see õige number Eesti kohta näitab samuti, et aasta jooksul tehti tehnikale juba 478 päeval plaanilist remonti. 253 päeval jäi kino näitamata, sest „ehitus oli õigeaegselt lõpetamata“¹⁰¹² – siitki saamata tulu 197 800 rubla.¹⁰¹³

Kaks suve hiljem planeeritust avati Pirital 21. juulil 1951, ENSV 11. aastapäeva auks, 280-kohaline kino, mis hakkas tööle kuus päeva nädalas ja andma plaanilist tulu 15–19 000 rubla kuus. Pärast rekonstrueerimist avati Kuressaare kino *Bolševik* (198 kohta, 7 päeva nädalas ja plaaniline tulu 39 500 rbl kuus), Rakvere *Lembitu* (210 kohta, 7 päeva ja 39 500 rbl). Septembris–oktoobris valmis ka Antsla kino, lõppes kapitaalremont Pärnu *Kiires*, Rakvere *Saluudis*, Nõmme *Võidus*, Viljandi *Tähes*, Tallinna *Partisanis*. Aruandluse järgi loodi neis „silmnähtavad mugavused“.¹⁰¹⁴

Ministri asetäitja Vladimir Tombergi kirjutatud ja Riikliku kirjastuse vanemtoimetaja Olga Lauristini toimetatud brošüüris „Kinematograafia arengust Eesti NSVs“, mis ilmus trükist 1952. aastal, väideti, et suurem osa vabariigi kinoteatritest oligi selleks ajaks juba rekonstrueeritud, kõikide kinode projektsiooniruumid olevat ümber ehitatud ja „varustatud kahe projektoriga, mis võimaldas nüüd filme näidata katkestamatult“. Vanu oli taastatud, ümber ehitatud ja uusi oli juurde ehitatud. Loetelu kokkuvõtteks räägiti ühe lausega ka veidi tulevikust: „Alustamisel on suure kahe saaliga kinoteatri ehitamine Tallinnas.“ Kogu seda 1951–1955 viisaastaku perspektiivkava ümberjutustust illustreerib foto Kohtla-Järvel 1949. aastal eksploatatsiooni antud hiiglaslikuna tunduvast kinost *Pobeda*.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁸ Kuzjajevi kiri nr III-4/1027, 20.06.1951. ERA.R.1946.1.192, l 126.

¹⁰⁰⁹ Aruanne ENSV kinofikatsiooni valitsuse 1950. aasta tulemustest. ERA.R.1946.1.187, l 35.

¹⁰¹⁰ Aastaaruanne ENSV kinofikatsiooni valitsuse 1951. aasta tulemustest. ERA.R.1946.1.36, l 360.

¹⁰¹¹ История киноотрасли в России, с. 930.

¹⁰¹² ERA.R.1946.1.36, l 334.

¹⁰¹³ ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, l 139.

¹⁰¹⁴ ERA.R.1946.1.200, l 129.

¹⁰¹⁵ Vl. Tomberg. Kinematograafia arengust Eesti NSVs. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk 35.

4.3. Repertuaaripoliitika 1951–1953

4.3.1. Filmipropaganda ja preemiaraha plaanitäitmise abinõuna

Kinoaktiividel, nõupidamistel ja muudel koosviibimistel räägiti kinomehaanikute hooletusest ja madalast kvalifikatsioonist, sest teati rääkida juhtumeist, kus film pärast 3–5 näitamist oli muutunud kõlbmatuks.¹⁰¹⁶ Tuli ette ka filmiosade süttimist, mis lõppesid – erinevalt 1949. aasta suurõnnetusest Kiievi oblasti Borodjanski rajoonis – inimohvriteta, kuid töid kaasa materiaalseid kahjusid, niigi väheste filmirullide mahakandmise. Mehaanikutele korraldati täiendõppeks seminare – iga kord räägiti projektorite tulekaitse automaatklappide vajalikkusest ehk siis jälle keelust neid omavoliliselt kõrvaldada, ja keelust suitsetada filmide demonstreerimise ajal, ja keelust lahkuda töötava projektori juurest jms. Kutsetunnistusega mehaanikute töölevõtmise keelas Lauristin „kategoriliselt“.¹⁰¹⁷ Aga ikka juhtus, et mehaanikud täitsid *Glavkinoprokat*i filmide passe ja saatelehti „avansina“, mistõttu tehti maakondade parteikomiteedele kohustuseks kogu seda majandamist kontrollida ning märkida saatelehele täpselt kuupäevad, esitluskordade arv ja kinoseadme nimetus *oma käega*.¹⁰¹⁸ *Glavkinoprokat* pidi väga pingutama, et olemasolev filmifond ringluses püsiks, sest Moskvast tilkus uusi filme juhuslikult ja koopiaid loetud arvul.

Bolšakovi asetäitja M. Hripunovi 5. juuli 1947 kirjas toodi välja paljude ministeeriumite pöördumises esitatud palve anda rahvuskeeltesse dubleeritud filmide paljundamine *Glavkopirfilmi* kopeerimisvabrikutele – eesmärgiga suurendada väljalastavate koopiate arvu. Seoses sellega kordas Hripunov üle ministri 1946. aasta 5. septembri käskkirjas nr 147 juba öeldut, et paljundada saab neid filme ainult sellisel hulgal, mille on kehtestanud *Glavkinoprokat*i Peavalitsuse ülem; ning lisaks ka, et paljundada koopiaid dubleeritud filmidest (v. a ukraina ja valgevene keelde) tohib ainult dublaaži tootnud stuudios ja ainult erandjuhtudel kusagil mujal, vastavalt Kunstiliste filmide tootmise peavalitsuse juhisteile.¹⁰¹⁹ Samasisulised palved ja tehnoloogilised võimalused suurendada filmkoopiate arvu jäid aastateks aga muutumatuks.

Aga jällegi – arvestades võimalustega, saadeti 1950. aasta jaanuaris „Berliini langemise“ II seeria, s.o „rahvakunstnik Mihhail Tšaureli ja Nõukogude kinematograafia silmapaistev teos“, Eesti ekraanidele ühe värvilise (linastati Tallinnas, Viljandis ja Valgas) ja

¹⁰¹⁶ Arutelu I. Koltunovi artikli „Kuulake kinokülastaja häält“ asjus KM-s, 06.09.1949. ERA.R.1946.1.115a, l 25.

¹⁰¹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 167/M. „Tulekaitse ohutustehnika tugevdamise abinõudest“, 01.12.1949. ERA.R.1946.1.115, l 88.

¹⁰¹⁸ *Glavkinoprokat*i töötajate nõupidamise protokoll, 25.11.1949. ERAF.1.85.2, l 69.

¹⁰¹⁹ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 7/60-50, 15.07.1947. ERA.R.1946.1.48, l 42.

kolme must-valge koopiaga (kaheksas kinos üle Eesti). Lisatud küll oli, et kui saabuvad veel „kaks nõutud koopiat, saavad seda näha ka teised maakonnad“. Kõik partei- ja kinofikatsioonitöötajad said kõige kõrgemalt kohustuse suhtuda selle filmi linastamisse „vastutustundlikult“ – selle sisu ja tähendus tuli viia kogu eesti rahvani, iga Nõukogude kodanikuna. Lentsman lisas omalt poolt ka 3-punktilise abinõudeplaani, millest kokkuvõtvaime oli – „Ei tohi olla ühtki ettevõtet ja asutist, ühtki linnakvartalit, kus sellest filmist midagi ei teata.“ Filmile tuli korraldada kõige laialdasem propaganda ajakirjanduses, agiit-kollektiivides; selle vaatamine tuli siduda eelnevate ja järgnevate loengute-vestlustega. Tuli püsti panna näitusi Stalini osast *võidu sepiitsemisel*. Muuseumid, parteiharidusmajad, raamatukogud – kõik said korraldusi „võtta isiklik vastutus“ ja rääkida „lihtsate Nõukogude inimeste elust, sõjaeelsest ülesehitustööst, hitlerlaste sõnamurdlikust kallaletungist ja progressiivse inimkonna suurest juhust Stalinist“. Kinoaktiivil oli käsk korraldada kollektiivkülastusi ja võtta, mis üldse võtta sai – maksimaalne külastatavus.¹⁰²⁰

Glavkinoprokati paberites-tabelites läbimängitud *termineerimise* graafikusse viieks päevaks kinoteatrisse *Pobeda* pandud „Berliini langemine“ oli aga pühapäeval 29. jaanuaril „tegevuseta“, kuna samal päeval oli kino antud Kohtla-Järve Linnakomitee korraldusel linna komsomolikonverentsiks – rahas mõõdetud kahju 3000 rubla. Samal päeval ja samal ajal jäi ära plaaniline kinoetendus ka Tartu *Kalevis* – seal toimus tantsuõhtu; ära jäi see ka Kingissepa-nimelises klubis Tallinnas, kuna parteisekretär Koppel, kooskõlas jällegi linna parteikomiteega, korraldas oma agitaatoritele instruktaaži.¹⁰²¹ „Isiklikku vastutust“ ei võtnud mitte keegi.

Nõukogude filmide populariseerimise ja *laialdase reklameerimise* üheks arvatavalt hõlvavamaks ja kulukamaks vormiks said kinofestivalid, seda kõrvuti ajakirjanduse, raadio, lendlehtede, kutsete, afišside, müürikuulutuste ning jätkuvalt *formaalset iseloomu* kandnud agitatsiooni ja ühiskondlike kinoorganisaatoritega, kes tuli määrata igasse kolhoosi, MTJ ja sovhoosi, kus oli komsomoliorganisatsioon¹⁰²² ning kellele trükiti Tallinnas *meelespäid-instruktsioone*.

Üleliidulist stalinlikku raudteelaste päeva tähistati 1948. aastal festivaliga,¹⁰²³ Nõukogude riigi rajaja Lenini 25. surma-aastapäeva puhul demonstreeriti Valgamaa kinodes „revolutsioonilisi filme“,¹⁰²⁴ ja ENSV 10. aastapäeval viidi juubelpäeval läbi Nõukogude

¹⁰²⁰ Lentsman. Kõikidele EK(b)P maakonna ja linnakomiteedele, jaanuar 1950. ERAF.1.85.2, l 12.

¹⁰²¹ ENSV KM, nr 511, 06.02.1950. ERAF.1.85.2, l 17.

¹⁰²² ELKNÜ Võru rajoonikomitee ELKNÜ KK-le, 15.05.1951. ERAF.31.21.511, l 22.

¹⁰²³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 119, 17.07.1948. ERA.R.1946.1.79, l 88.

¹⁰²⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 105, 12.01.1948. ERAF.14.10.30, l 1.

filmide festival,¹⁰²⁵ ja vastavalt NSVL MN määrusele toimus 1951 Hiina RV filmide festival¹⁰²⁶ ja Tšehhoslovakkia filmide festival¹⁰²⁷ ja nii edasi.

Jaauaris 1951 jäi Tartu kinos *Kalev* ära KO poolt organiseeritud ning ELKNÜ Tartu Linnakomitee ja TRÜ komsomoliorganisatsiooni soovitud festival, kuna „mainitud organisatsioonid üliõpilasi ei mobiliseerinud“.¹⁰²⁸ Sama asi – tudengifilmide festival – ja samal ajal Tallinnas näitas, et „komsomoli linnakomitee viis festivali läbi valesti“. Kinno *Pioneer*, milles oli 174 istekohta, saadi „Reameest Aleksandr Matrossovit“ organiseeritult vaatama vaid 58 tudengit, „Külakooliõpetajat“ 10, „Noori kommunismi ehitajaid“ 9. Kuna kogu festival olevalt läinud „omavooluteed“, andis ELKNÜ KK agitatsiooni ja propaganda osakond 1951. aastal välja juhtnöörid, selgitamaks, kuidas „praktiseerida kinofestivalide organiseerimist“. Selles on öeldud, et „reeglina pühendatakse festival teatud poliitilisele või majanduslikule kampaaniale“, vastavalt sellele valitakse repertuaar ja töötatakse välja poliit-massiliste ürituste temaatika – ehk kõik see, mis toimus kinonäitamise ümber. Edasi on kirjutatud: ruumid, kus festival toimub, korrastatakse ja kaunistatakse, avatakse kioskid kirjanduse jms müügiks. Jagatakse abonemente ja see kõik rikastab kinotöötajaid kogemusega töötada vaatajatega, „loob ja kinnistab sidet partei, nõukogude ja komsomoliorganisatsioonidega, tõstab kinotöötajate nõudlikkust enda vastu [...], kindlustab kinovõrgu eksploatatsiooniplaanide täitmist ja ületamist“.¹⁰²⁹

Ehkki „täita ja ületada“ oli eelkõige kinovõrgu kohustus riigi ees, võis hästi organiseeritud ühiskülastusest saada ka *tulu*, mis polnud mõõdetav rahas. Nii oli filmi „Noored kommunismi ehitajad“ häbistatud vaatajaskond pidanud juba 1949. aasta sügisel ELKNÜ KK büroo otsusel saama osaks „maksimaalsest vaatajaskonnast“.¹⁰³⁰ Ilmekaima filmipropaganda näitena Eesti komsomoli ajalukku pidanuks jääma ka 1947. aasta detsembris ELKNÜ KK sekretäri Arnold Meri koostatud „ürituste plaan filmi „Tunnete kasvatamine“ läbivaatamiseks“. Tegemist on teadaolevalt esimese näidiskavaga, kuidas haarata „vaatajaskonna maksimumi“ ehk kuidas kohustada filmi vaatama kõiki komsomolitöötajaid, vanempioneerijuhte, komnoori, noort intelligentsi, õpetajaid ja koguni kõiki õpilasi – maal, linnas, pedagoogilistes õppeasutustes, tehnikumides, suuremates keskkoolides.¹⁰³¹

¹⁰²⁵ Lauristin Buratšenkole, 10.06.1950. ERAF.1.85.2, 1 22.

¹⁰²⁶ Ringkirjaliselt, KM saadud 10.09.1951. ERA.R.1946.1.194, 1 24.

¹⁰²⁷ Informatsioon Tšehhoslovakkia filmide festivali kohta. ERAF.1.85.7, 1 15.

¹⁰²⁸ Tartumaa KO, nr 70. Akt, mis on koostatud ärajäänud kinofestivali kohta, veebruar 1951. ERAF.31.21.511, 1 34.

¹⁰²⁹ Kinofestivali küsimusest. Samas, 1 26.

¹⁰³⁰ ELKNÜ KK büroo otsus nr 59, salajane. Dokumentaalse kinofilmil „Noored kommunismi ehitajad“ propagandast, 15.09.1949. ERAF.31.16a.188, 1 4.

¹⁰³¹ ELKNÜ KK, nr 1716. Ürituste plaan filmi „Tunnete kasvatamine“ läbivaatamiseks, 04.12.1947.

1951. aasta aprillikuise KM kolleegiumi otsuse kõrvaldada kõik „kinovõrgus esinevad puudused“ ja haarata „maksimaalne vaatajaskond“ võttis 13. juunil üle NSVL MN määrus „**Kinost saadava tulude suurendamisest**“.¹⁰³² Selle järgi kohustati NSVL riiklikku kinovõrku võtma täiendavaks kohustuseks saada kinoteeninduselt 400 miljonit rubla üleplaanilist tulu.¹⁰³³ ENSV sai oma numbrid 21. juulil – suurendada aasta lõpuks tulude laekumist 845 000 rubla enam kui plaanitud ehk siis linnades 752 000 ja maal 93 000 rubla üle plaani.¹⁰³⁴

Lauristini algatus kinomehaanikute premeerimiseks jõudis Moskvast ringiga tagasi 14. juuliks 1951 Bolšakovi käskkirja punktis, mis rääkis hoopiski organisatsioonide ja kodanike materiaalsest huvitatusest: üleplaanilisest tulust pidi nüüdsest 10% minema NSVL KM süsteemi, 40% kolhoosidele, sovhoosidele ja muudele abistajaile, 45% kinodele ja rändkinodele, sellest omakorda 35% kinomehaanikutele ja 10% autojuhtidele.¹⁰³⁵

Uut preemiasüsteemi arutatigi tootmisnõupidamistel, tõlgiti eesti keelde ja jagati kõigile kinovõrgu töötajaile; kokku kutsuti kinoorganisaatorite vabariiklik aktiiv, *vahetati kogemusi* maakinovõrgu tööst. Rändkinode marsruutgraafikuid hakati koostama KV-s ja kinnitama kolleegiumil, ning läksid siis omakorda tunnustamiseks rajoonikomiteede agitpropi osakondadele.¹⁰³⁶ Kuna *Glavkinoprokatil* polnud ikka veel organiseeritud rajoonidevahelist filmibaasi Tartusse ega Jõhvi (nagu seda nõuti ENSV MN määruses nr 125, 22. veebruarist 1951¹⁰³⁷), andsid kinomehaanikud uue kehtestatud korra järgi filme nn käest kätte, hoides kokku transpordikulusid ja olles ise endale *Glavkinoprokatil* „tehniliseks inspeksiooniks“.¹⁰³⁸

NSVL kinematograafia ministri asetäitja Kuzjajevi 1951. aasta septembrikuine kiri tegi kokkuvõtteid alles I-st ja II-st kvartalist, ning see näitas, et olulisi muutusi ENSV kinovõrgus polnud toimunud: I kvartalis oli maakinovõrk brutotulu plaanist täitnud 98%, II kvartalis ainult 90%. Ja kuna rahalugemis-süsteem hakkas ennast häälestama veel ühele uuele *näitajagrupile* – keskmine külastatavus ühel seansil –, siis saamegi teada, et linnas oli see langenud II kvartalis võrreldes I-sega 167 külastajalt 145-le, maal 69-lt 39-le, rändkinodes 43-lt 37-le. Ja kokkuvõttes: I poolaastal 1951 andis ENSV kinovõrk kahjumi 35 000 rubla, samas kui aastaplaanis oli ette nähtud 373 000 rubla tulu. 1. juuliks 1951 oli ENSVs KM süsteemis avastatud riigivahendite omastamist ja vargusi summas 122 000 rubla.¹⁰³⁹

ERAF.31.12.180, 1 193.

¹⁰³² NSVL MN määrus nr 216, 13.06.1951. ERA.R.1946.1.36, 1 336.

¹⁰³³ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 220/M, 14.07.1951. ERA.R.1946.1.192, 1 147.

¹⁰³⁴ Riikliku kinovõrgu areng (1951. aasta III kvartali ja 9 kuu kohta). ERA.R.1946.1.200, 1 127.

¹⁰³⁵ NSVL kinematograafia ministri käskkiri nr 220/M, 14.07.1951. ERA.R.1946.1.192, 1 148.

¹⁰³⁶ ERA.R.1946.1.36, 1 336.

¹⁰³⁷ ENSV Riigikontrolli minister, nr 1241, 27.11.1951. ERA.R.941.2.1533, 1 136.

¹⁰³⁸ ERA.R.1946.1.200, 1 140.

¹⁰³⁹ Kuzjajevi kiri nr III-4/1027, 20.06.1951. ERA.R.1946.1.192, 1 126.

Septembris oligi kolleegiumil arutlusel „piletimajanduse seisukorra parandamine ja kuritarvituste vastu võitluse tugevdamine“. KV juhataja kohusetäitja Nikolai Sergejev pidas piletimajandust Tallinnas rahuldavaks, kuid olukord rajoonides oli teadmata. Puudusid ruumid, puudusid raudkapid ning seetõttu hoidsidki KO juhatajad pileтираamatuid enamasti kodus. Polnud koostatud ühtki akti, mis kinnitanuks, et mõni rajooni KO juhataja oleks oma ametkonnas teostanud pileтите üle kontrolli, polnud kontrollitud ka kinomehaanikute aruandeid, enne kui need jõudsid raamatupidajateni. Rahandusosakonnad, kus pidi pileteid tembeldatama, nõudsid appi kinotöötajaid – see aga oli kategooriliselt keelatud! Ootamatuid kontrolle olevat raske korraldada, sest polnud teada täpseid marsruudiplaane. Jne. Riis leidis, et „asi pole küll katastroofiline“, ent teadis siiski, et „viimasel ajal leidvat aset raharaiskamised kinomehaanikute poolt“, ka kinovõrgu juhid ja raamatupidajad polevat süüta, ja üldse – „ollakse liiga liberaalsed kuritarvituste suhtes kinopiletite müügi alal“. Kuna aga revidentidel ei olnud „vastavaid liiklusvahendeid“, siis kaugematesse kohtadesse maal, kus oli karta kõige rohkem kuritarvitusi, keegi ei pääsenud. Abinõuna tuli KM Varustuskontori piletimajanduse juhatajal Paisol kõvendada vähemasti järelvalvet pileтите trükkimise üle ENSV MN Asjadevalitsuse trükikojas ja kontrollida, et ei müüdaks rahandusosakondades registreerimata pileteid; ja et oleksid ära rebitud kõik „pileтите kontrollmargid“, ja et poleks piletiteta külastajaid. Kus seda polnud võimalik vältida, seal tuli organiseerida mehaanikutele abi *kohapeal* „komsomolide, kinoorganisaatorite, külanõukogude ja rahvamajade juhatajate näol“. Kaadriosakonnal tuli aga jätkuvalt panna rõhku kaadrite valikule, et ei satuks tööle isikud, kes „ei vääri usaldust riiklike vahendite hoidmisel ja arvestamisel“.¹⁰⁴⁰

4.3.2. Aasta 1952: „tugevdatud repertuaar“

Vastavalt NSVL MN 14. märtsi 1952. aasta määrusele käskis ENSV valitsuse „Skeem KAKSTEIST“ „võtta viivitamatult korrastamisele vajalikul määral ruumid, kus demonstreeriti kinofilmi“. Tulemustest tuli ette kanda ENSV MN-le 12. aprilliks 1952.¹⁰⁴¹ Päevakorda oli võetud jälle vana üleskutse – ruumid korda!

17. aprilliks oli Nõu ja MN saanud vastused 12 rajooni TK-lt – need olid aga sedavõrd „pealiskaudsed“, et esitatud näitajate põhjal polnud Eduard Nõul võimalik MN-le ja NSVL KM-le esitada „täit informatsiooni“. Nõu pöördus abipalvega Ansbergi poole, et MN

¹⁰⁴⁰ ENSV KM kolleegiumi otsus, 04.09.1951. ERA.R.1946.1.200, 166.

¹⁰⁴¹ Valitsuse skeem KAKSTEIST – „EST“, aprill 1952. ERA.R.1.15.330, 197.

aseesimees ise võtaks ühendust TK-de esimeestega ja nõuaks ise neilt, et andmed kinopunktide kohta esitatakse „vastavalt valitsuse määrusele“.¹⁰⁴² Ansbergi arvates aga „peegeldus selles soov, et ENSV MN asuks ENSV KM ülesannetesse“ ja teatas, et KM „peab vajalikud andmed saama rajoonide KO-delt, kes vastavalt NSVL ÜN 24. juuli 1951 seadlusele on lülitatud rajoonide TSN TK-de osakondade hulka, ning olles nii ministeeriumi kui ka TK alluvuses, peavad Teid informeerima nimetatud määruse täitmise käigust, kooskõlastades Teile esitatud andmed TSN TK esimehega.“¹⁰⁴³ Tähendab – ajage see asi korda. Teistkordsele pöördumisele, kus olevat rõhutatud, et tegemist on valitsuse korraldusega, saadi täiendatud ja täpsustatud andmeid „puhtuse, koristustööde ja ehitiste heakorrastamise“ kohta 29 rajoonist.¹⁰⁴⁴ Nõu hakkas koostama „informatsiooni“.

Viljandi „ülevaates“ oli linna kinoteatrite kohta öeldud: alates 15. märtsist 1952 tehakse „kõikides kinodes pidevalt profülaktilist desinfitsiooni kloorlubjaga, vastavalt san-epidemioloogia jaama poolt antud juhistele“.¹⁰⁴⁵ Veebruarikuisest Otepää rajooni TSN TK ja KO seletuskirjast oli Tallinn juba teada saanud, et Otepääl oli „linna elektrijaam katkestanud voolu andmise kinole vaate- ja ootesaali elektrijuhtmetiku mittekorrasoleku pärast“ ning et tarvilik oluks „ümberehitada pumbamaja mootor, sest senini on vajalik vesi kantud naabermaja kaevust“.¹⁰⁴⁶ Lihulast kanti ette, et kinofilme demonstreeritakse 31 punktis, neist on korras ja vastavad tuletõrje nõuetele 26, viis on korrastamisel.¹⁰⁴⁷ Kolhoos *Viisaastak* oli teinud Tapa rajooni *Kolu* kultuurimajast – lao, sama funktsioon oli ka Viljandi rajooni Loodi kolhoosi rahvamajal *Tulevik*.¹⁰⁴⁸ Need ja teisedki teated pani Riis 10. maiks kokku „koondinformatsiooniks“ kõikide nimetatud valitsuste ja valitsusasutuste määruste ja 1952. aasta tuluplaani täitmise kindlustamise abinõude kohta.

Ruumid korda! üleskutsele jäi vastus saamata 10st rajoonist ning saadud andmete järgi oli Eestis 1178 kinonäitamise punkti¹⁰⁴⁹ ning 781 kinonäitamiseks kohandatud hoonet/ruumi, millest 105 vajab kohest remonti. Samas selgus, et siingi oli reservi – Riis pidas võimalikuks avada 1952. aastal veel 25 uut kinopunkti, neist Hiiumaa ja Tõrva rajoonis neli, Kuressaare rajoonis suvisel ajal 12, Viljandi rajoonis metsavarumistööde ajaks kaks jne.¹⁰⁵⁰ NSVL MN ja

¹⁰⁴² ENSV KM, nr 1603, 17.04.1952. ERA.R.1.15.330, l 23.

¹⁰⁴³ ENSV MN aseesimees Ed. Nõule, aprill 1952. Samas, l 30.

¹⁰⁴⁴ Riisi informatsioon NSVL MN määruse nr 1321 kohta, 10.05.1952. Samas, l 138.

¹⁰⁴⁵ Viljandi TSN TK ENSV MN-le, nr 1130, 12.04.1952. Samas, l 123. 1952. aastal kehtestati suu- ja sõrataudi tõttu kinokeeld Elva rajoonis 341, Otepää rajoonis 63 päevaks. ERAF.1.89.29, l 23.

¹⁰⁴⁶ Seletuskiri Otepää rajooni TSN TK KO „Otepää“ kino kap-remondi vajaduse kohta. ERA.R.1.15.330, l 128.

¹⁰⁴⁷ Lihula TSN TK ENSV MN-le, 11.04.1952. Samas, l 122.

¹⁰⁴⁸ Riisi informatsioon ... Samas, l 138.

¹⁰⁴⁹ Ed. Nõu informatsioon NSVL MN määruse nr 1321 kohta, aprill 1952. Samas, l 89.

¹⁰⁵⁰ Samas, l 138.

ENSV MN määruste ning Bolšakovi käskkirja „1952. aasta kinost saadava tulu plaani täitmise abinõudest“ täitmiseks avati erilisi kulutusi tegemata veel 45 lisapunkti, mis olid „sobilikud suvistes tingimustes“. ¹⁰⁵¹

Juba maikuus komandeeriti ministeeriumi eksploatatsiooni osakonna töötajad rajoonide KO-desse, et osutada seal praktilist abi ¹⁰⁵² ehk et viia rajoonide KO-dele, kultuur-hariduse osakondadele ja ELKNÜ rajoonikomiteedele KM uus bülletään „Eesrindlike kinoorganisaatorite kogemusest“. Maikuus saadeti Ametiühingute Nõukogule kinnitamiseks ka „Vabariigi parima kinomehaaniku“ nimetuse eest peetava sotsialistliku võistluse uued tingimused. Kõik olid juba võtnud ka konkreetsed ülesanded ENSV 12. aastapäevaks. ¹⁰⁵³

Riisi informatsioon sisaldas hulgakese numbreid: I kvartalis läks neljas rajoonis kehtestatud suu- ja sõrataudi karantiini tõttu maa-kinovõrgule kirja juba 112 seisupäeva, ¹⁰⁵⁴ ent sellest hoolimata – riiklik kinovõrk oli andnud üleplaani tulu 137 000 rubla, 174 kinoseadmest täitis aprillis finants-eksploatatsiooniplaani 104. Otsest abi sellise tulemuse saavutamisel olevat osutanud Kinofiktsiooni peavalitsuse vaneminspektor T. S. Beljajev. Kõiki näitajaid oli ületatud: seansse 105%, vaatajaid 113,1% ja brutotulu 117,7% – ja seda ennekõike tänu linnakinodele. ¹⁰⁵⁵ Muutustest Eesti maakohtades rääkis juba otsesõnu ka 1952. aastaks kinnitatud plaan: seansse pidi linnas antama 42 322 ja maal 39 174, vaatajaid plaanis vastavalt siis 6 538 000 ja 1 786 000, loodetav brutotulu linnas 21 373 000 ning maal ligi kuus korda vähem ehk 3 767 000 rubla. ¹⁰⁵⁶

Veebruaris–märtsis 1952 saadeti kõikidele KO-dele *Glavkinoprokati* poolt eesti keelde tõlgitud teavik „Filmide laenutamise uue määrustiku rakendamisest“. „Uute reeglite täitmine garanteerib kinoseadmete katkematu töö, soodustab filmikoopiate intensiivsemat kasutust ja vähendab seisupäevi kinovõrgus, mis üheskoos võttes soodustab riigiplaani edukat täitmist brutotulu osas,“ ¹⁰⁵⁷ ütles Vlassov aprillikuisel kolleegiumil. Kvartali finants- ja eksploatatsiooniplaanid kuulusid nüüdsest kohustuslikule registreerimisele ka *Glavkinoprokatis*. ¹⁰⁵⁸ Rajoonide TSN KO-sid kohustati koostama koos haridusosakondade juhatajatega igakuiseid koolide kinoga teenindamise graafikuid ja valima *Glavkinoprokati* poolt väljaantavast „Filmide nimestikust“ just sellised, mis „tutvustaksid pioneeridele-

¹⁰⁵¹ ENSV KM maakinovõrgu tööst, 02.03.1953. ERAF.1.89.29, 1 30.

¹⁰⁵² 1952. aastal kontrollisid KM ametnikud rajooni KO-sid kokku 826 päeva. Samas, 1 24.

¹⁰⁵³ ERA.R.1.15.330, 1 138.

¹⁰⁵⁴ Ed. Nõu informatsioon ... Samas, 1 88.

¹⁰⁵⁵ Samas, 1 137.

¹⁰⁵⁶ KM kolleegiumi otsus, 12.01.1952. ERA.R.1946.1.239, 1 32.

¹⁰⁵⁷ KM kolleegiumi otsus „Filmide laenutamise uue määrustiku rakendamisest“, 29.04.1952. Samas, 1 216.

¹⁰⁵⁸ Samas.

koolilastele meie sotsialistlikku kodumaad, bolševike partei kangelaslikku ajalugu, [...] aitaksid õppe- ja populaarteaduslike filmide kaudu paremini omandada teadmisi, tõsta õppeedukust“.¹⁰⁵⁹

Viie kuu plaani täitsid ja ületasid 28 rajooni KO-d ning kõik vabariikliku alluvusega kinod. Vastavalt ENSV MN 24. detsembri 1951 määrusele olid selleks ajaks järkudesse ja istekoha võõnditesse jagatud ka renditud pindadel töötanud kinod. 105 etenduspunktis oli vastavalt valitsuse määrusele alustatud remonti. Detsembris 1951 kinnitatud maarändkinode marsruutidest kinnipidamist kontrollis KV nüüd juba pidevalt – „praktilise abi osutamiseks“ olid KV töötajad poole aastaga olnud lähetuses 256 päeva.¹⁰⁶⁰

II kvartalis saavutati juba märgatavaid edusamme – 515 000 külastajat ja 448 000 rubla rohkem kui 1951. aastal. 31 rajooni KO-d täitsid ja ületasid poolaasta plaani, sh 53 rändkino ning paikkinode töötasid paremini kui kunagi varem: 50 neist ületasid plaani. Pirita uue kino brutotulu näitajaks oli 144,1%, *Partisanil* 135,2%, *Pioneeril* 133,6% jne. Augustis täitis maakinovõrk brutotulu plaani juba 129,1%-liselt¹⁰⁶¹ ja Hiiumaa rajooni kinovõrk ennetähtaegselt ka finants-ekspluatatsiooni aastaplaani.¹⁰⁶² Vastavalt Bolšakovi käskkirjale maksti vabariigile määratud preemiast ehk 28 125 rublast 65% kinovõrgu tublimaille ja 35% pidi minema kinomehaanikute elamistingimuste ehk ühiselamute korrastamiseks.¹⁰⁶³

Kui 1952. aasta kokkuvõtete tegemiseks läks, siis selgus, et kui 1952. aastaks tegi valitsus ENSV riiklikule kinovõrgule ülesandeks teenida brutotulu 25 142 000 rubla ning teenindada 8 324 000 kinokülastajat,¹⁰⁶⁴ siis aasta lõpuks oli brutotulu laekunud 28 377 400 rubla ja kinos käinuid oli 9 078 900 – s.o 87 332 seansiga teenindati 1,5 miljonit inimest rohkem kui 1951. aastal.¹⁰⁶⁵ (Lisa 3). See aga polnud veel kõik – üleliiduliste näitajate mitmevõistluses oli Eesti NSV brutotulu laekumises saavutanud kõikide vabariikide ees 112,8%-ga esimese koha. Plaani täitsid ja ületasid ka Armeenia NSV (110,8%), Läti NSV (107,8%), Gruusia NSV (105,2%) ja Karjala-Soome NSV (101,5%). Kõikide sabas sörkis Valgevene maakinovõrk, teenides tol aastal vaid 59,7% ettekirjutatud brutotulust.¹⁰⁶⁶

„Rakendatud organisatsiooniliste abinõude ja tugevdatud repertuaari operatiivse suunamise tulemusena“¹⁰⁶⁷ oli ENSV riiklik kinovõrk kuust kuusse aina parandanud

¹⁰⁵⁹ ENSV KM kolleegiumi otsus, 28.02.1952. ERA.R.1946.1.239, l 134.

¹⁰⁶⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 27/M, 09.07.1952. ERA.R.1946.1.238, l 27.

¹⁰⁶¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 134-m, 20.09.1952. Samas, l 82.

¹⁰⁶² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 122-m, 30.08.1952. Samas, l 70.

¹⁰⁶³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 109-m, 22.08.1952. Samas, l 61.

¹⁰⁶⁴ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 28-a, 17.04.1952. ERA.R.1946.1.237, l 142.

¹⁰⁶⁵ Lühiinformatsioon riikliku kinovõrgu tööst 1952. aastal, dateerimata [1953]. ERA.R.1946.1.321, l 16.

¹⁰⁶⁶ NSVL KM nõukogu otsus, 19.01.1953. ERA.R.1946.1.283, l 44.

¹⁰⁶⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 77/M, 19.06.1952. ERA.R.1707.1.39, l 85.

„eeskujulikke töösaavutusi“. See kõik aga varjas Riisi sõnul jätkuvalt „organisatsioonilises juhtimises esinevaid puudusi“. Riisile ei meeldinud, et maakinovõrgu kinomehaanikud, kelle seas valitsesid nüüd „endaga rahulolu meeleolud“ ja kelle töös puudus igasugune „stabiilsus“, täitsid oma brutotulu plaani üksikute etenduspunktide arvel ning jätsid teenindamata kinnitatud marsruutidel väiksemad külakohad ja andmata plaanilised lasteetendused.¹⁰⁶⁸ Ka ei meeldunud Riisile see, et jätkuvalt nõrk oli nii rajooniosakondade juhatajate kui ka ministeeriumi ametnike kontroll kinomehaanikute ja nende *piletimajanduse* üle. Riisi suurimaks mureks aga oli, et temast sõltumatu „organisatsiooniline juhtimine“ oli 1952. aastal vähendanud kvalifitseeritud kinomehaanikute üldarvu enam kui 20% – 47 mees võeti sel aastal armeesse, ning lisaks vallandati „erinevatel põhjustel“ veel 38.¹⁰⁶⁹ Rajoonide KO-de juhatajatel keelas Riis kinomehaanikute vallandamise ilma KV loata.¹⁰⁷⁰ Kui 1952. aastal oli kinovõrgus 1406 seisupäeva, siis 165 just mehaaniku puudumisel.¹⁰⁷¹ 1. jaanuari 1953 seisuga töötas vabariigi kinovõrgus 201 kinomehaanikut, kellest 32 oli nn *isehakanud*.¹⁰⁷²

Rajoonide KO-de juhatajate kvalifikatsiooni tõstmiseks korraldati jaanuaris 6-päevane seminar, ent aasta jooksul vahetati neist välja 15 – kaheksa juhatajat vallandati *toimetulematuse* pärast, kusjuures kaks võeti kriminaalvastutusele.¹⁰⁷³ „Kes ei tule tööga toime, see tuleb asendada,“¹⁰⁷⁴ ütles Riis.

Suure-Jaani rajoonis vahetus juhataja 1952. aastal koguni kolm korda, ja kuna ministeeriumist saadeti osakondadele eestikeelseid käske-määrusi, siis uus juhataja, kes „ei rääkinud sõnagi eesti keelt“, ei saanud samuti teha nn organisatsioonilist tööd, sest oli „takerdunud paberitesse“. ¹⁰⁷⁵ Kohalikke olusid teadva A. Tereni 1953. aasta 5. märtsi kokkuvõttele, mille ta Suure-Jaani rajooni KO juhataja eest ise ära tegi ning EKP KK ilukirjanduse ja kunsti osakonnale saatis, oli lisatud ka ühe tavalise – kahe paikkino ja kolme rändkinoga töötanud rajooni KO koosseis. Suure-Jaani rajooni TSN TK KOs oli märtsis 1953 12 töötajat: viis mehaanikut (nende seas ka Võhma kino juhataja); kolm motoristi; Suure-Jaani kino kassapidaja; Võhma kino kütja-koristaja, kohanäitaja ja kassapidaja. Ühel „kutselt mehaanikul“ oli tööstaaži viis aastat, kõik teised olid oma töökohta pidanud viiest kuust kuni kahe ja poole aastani. Tereni arvates pidavat ka selles rajoonis „kaadri küsimus teravalt tunda

¹⁰⁶⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 134-m, 20.09.1952. ERA.R.1946.1.238, l 82.

¹⁰⁶⁹ ENSV KM maakinovõrgu tööst, 02.03.1953. ERAF.1.89.29, l 22–23.

¹⁰⁷⁰ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 28-a, 17.04.1952. ERA.R.1946.1.237, l 141.

¹⁰⁷¹ ERAF.1.89.29, l 22–23.

¹⁰⁷² Seletuskiri ENSV 1952. aasta riikliku kinovõrgu tööst. ERA.R.1.15.364, l 156.

¹⁰⁷³ ENSV KM maakinovõrgu tööst 1952. aastal, 02.03.1953. ERAF.1.89.29, l 34.

¹⁰⁷⁴ Riisi vastus küsimusele „Kes rajooni KO juhatajatest töötab halvasti ja ei sobi ametisse?“, dateerimata [märts 1953]. Samas, l 42.

¹⁰⁷⁵ A. Teren. Ettepanek töö parandamiseks [Suure-Jaani rajooni kinovõrgus], 05.03.1953. Samas, l 5.

andma“ – kõik kinotöötajad olid „noored ja tööala mittetundvad“, kõigi ankeetlehed olevat „nõrgalt ja puudulikult täidetud, mõningatel töötajatel (raamatupidaja) üldse puuduvad“. ¹⁰⁷⁶

Sovetlik mõistukõne plaani ületamisest, mis „sündis osaliselt filmifondi erilise suurenemise teel“ ¹⁰⁷⁷ või mis „sündis **tugevdatud repertuaari** operatiivse suunamise tulemusena“, ¹⁰⁷⁸ saab tõlke, kui „Filmide laenutamise uue määrustiku“ kõrvale sättida NSVL KM repertuaari osakonna poolt linastamiseks lubatud filmide nimestikud, kuhu hakkas juba 1950ndal lisanduma Gorki-nimelises kinostuudios vene keelde dubleeritud välisfilme, nagu näiteks „Sitsiilia taeva all“ („In nome della Legge“ ¹⁰⁷⁹), „Unistused teedel“ („Molti sogni per le strade“ ¹⁰⁸⁰) jt märkusega – „lubatud igasugusele auditooriumile“. ¹⁰⁸¹

Üks näide *Glavkinoprokati* „filmifondi erilisest suurendamisest“ ¹⁰⁸² ning Eesti maa- ja külakinos „tugevdatud repertuaarist“ on kirjas ka Tereni ettekandes. 1952. aastal näidati Suure-Jaani rajooni kinovõrgus kokku 90 nimetust kunstilisi filme, neist 48 olid välisfilmid; rändkinovõrgus samal aastal 35 filmi ja neist 15 olid välisfilmid; jaanuaris 1953 oli vahetork paikkinos 11 : 3, veebruaris 10 : 2 ning jaanuaris–veebruaris rändkinodes 14 : 5. ¹⁰⁸³

Eeldades, et 1952. aastaks *sissetöötatud* filmide käest kätte andmise „ringsüsteem“ koopiate liikumist tõesti kiirendas, ¹⁰⁸⁴ nagu kinnitas Riis, võiks arvata, et Tereni nimekirjas peaksid olema enam-vähem kõik filmid, mida Eesti maarajoonides tol aastal näidati. Siinkohal saagu hetk meenutusteks ja pisivalik välismaisest filmiajaloost: „Tarzani“ I ja II ja III ja IV seeria, „Sitsiilia taeva all“, „Unistused teedel“, „Pariisi hommikud“, „Ülestõus kõrves“, „Mehhiko neiu“, „Viini neidud“, „Metsik Bara“, „Katariina“, „Peeter“, „Transvaal tules“, „Pruun ämblikuvõrk“, „Lõks“, „Ohtlik sarnasus“ jpt. ¹⁰⁸⁵

Otepää rajooni paikkinos ja kahes rändkinos näidati 1953. aasta jaanuaris ja veebruaris kokku 21 filmi, millest kümnelt oli „eestikeelne kiri filmi sees“, sh üks välisfilm („Sitsiilia taeva all“); üheksal filmil oli kaasas dialint, mida näidati „kirjanäitamise seadeldise abil“ (välisfilme neli, sh ka „Tarzani seiklused New Yorgis“); üks film – „Kutsumata külalised“ –

¹⁰⁷⁶ Teren. Andmed Suure-Jaani rajooni kinofikatsiooni osakonna töö kohta, 05.03.1953. ERAF.1.89.29, 1 1–2.

¹⁰⁷⁷ ENSV KM kolleegiumi otsus, 14.06.1952. ERA.R.1946.1.239, 1 285.

¹⁰⁷⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 77/M, 19.06.1952. ERA.R.1707.1.39, 1 85.

¹⁰⁷⁹ „In nome della Legge“ (1948). *Lux-Film*, stsenaaristid M. Monicelli, F. Fellini, režissöör P. Germi. <http://www.youtube.com/watch?v=L7NzcRCOBFI>.

¹⁰⁸⁰ „Molti sogni per le strade“ (1948). *Lux-Film*, stsenaaristid P. Gelini, M. Camerini, režissöör M. Camerini, komposiitor N. Rota. <http://www.youtube.com/watch?v=3ghIF58hBcs>.

¹⁰⁸¹ NSVL KM repertuaari osakonna lubakiri nr 16, 16.09.–29.09.1951. ERA.R.1946.1.161, 1 39.

¹⁰⁸² ENSV KM kolleegiumi otsus, 14.06.1952. ERA.R.1946.1.239, 1 285.

¹⁰⁸³ Teren. Andmed Suure-Jaani rajooni ... ERAF.1.89.29, 1 1–2.

¹⁰⁸⁴ ENSV KM maakinovõrgu tööst, 02.03.1953. Samas, 1 21.

¹⁰⁸⁵ Teren. Andmed Suure-Jaani rajooni ... Samas, 1 5–6.

oli dubleeritud eesti keelde; kahel välisfilmil – „Kuninganna piraadid“ ja „Pajatsid“ – eestikeelne tõlge puudus.¹⁰⁸⁶

Otepää kino kapitaalremonti 1952. aasta plaani ei võetud. Vesi toodi ämbritega naabrite kaevust ja keskkütte remont lükkus edasi, kuna ministeeriumil olid plaanis „enamtähtsad objektid“.¹⁰⁸⁷

4.4. Kinematograafia ministeeriumi ja *Glavkinoprokati* ehitusplatsid 1952–1953

NSVL rahvamajanduse plaan nägi 1952. aastaks ENSV kinematograafia *arendamiseks* ette kapitaalremondiks 640 000 rubla, millest aasta lõpuks leidis rakendust 88% ehk 561 000 rubla – ehitusministeeriumi ehitusorganisatsioonid ei kindlustanud ikka veel kinomajade ehitust tööjõuga, esines suuri seisakuid, tööjõudlus oli madal.¹⁰⁸⁸

Kapitaalehitusteks andis riik 2 300 000 rubla, millest kinode ehitamiseks ja aparaadiruumide rekonstrueerimiseks rajoonide kultuurimajades tuli kulutada 1 500 000 ja kinotehnika soetamiseks 800 000 rubla. Tehnika muretsemisega saadi hakkama – 99%, ning ehitussummadest oli aasta lõpuks müüridesse laotud 79% ehk 1 184 900 rubla. Tõrva kino ehitusel jäi aga kasutamata 110 400, Keilas 40 800 rubla.¹⁰⁸⁹

Algus Raadiku ammune unistus ehitada Tallinna kesklinna uusehituste rajooni kolme saali ja kinotöötajate klubiga Kinopalee läiski lõpuks töösse, ehkki järgmisel viisaastakul ja veidi vähendatud kubatuuriga. Tallinna kahe saaliga kinoteatri ehituseks anti juba septembris 1951 projekteerimisinstituudile *Estonprojekt* (Eesti Projekt) tööjooniste koostamise ja läbivaatamise tähtajaks 5. oktoober¹⁰⁹⁰ ning 2045 m²-sele krundile Vana-Posti ja Müürivahe tänavate nurgal¹⁰⁹¹ kerkima hakkavale esinduskinole kinnitas valitsus esialgses aastaplaanis 570 000 rubla. Aga et üks alltöövõtja (Tallinna Ehitustrust) vahetati teisega (Elamuehituse ministeerium) ning objektile alustati *midagi* alles *millalgi*, siis – et antud vahendeid eelarveaastal ära kasutada – võeti Tallinna uue kino ehitussummadest „mingi osa“ Narva *Ilmarise* taastamiseks. *Ilmarisele* lubatud esialgset plaani (215 000 rubla) oli ENSV MN määrusega aprillis suurendatud 395 2000 võrra, sellele lisatigi Tallinna uue kino

¹⁰⁸⁶ Tartu oblasti TSN TK Kinofikatsiooni Valitsuse Otepää rajooni KO töö analüüs 01.01–28.02.1953. ERAF.1.89.29, 149.

¹⁰⁸⁷ Seletuskiri Otepää rajooni TSN TK KO „Otepää“ kinoteatri kap-remondi vajaduse kohta. ERA.R.1.15.330, 1128.

¹⁰⁸⁸ ENSV KM nr 2721, ENSV MN-le ja EK(b)P KK ilukirjanduse ja kunsti osakonnale, 1952. aasta kuue kuu konjunktuarne ülevaade kinoteatri ehitusest, 02.07.1952. ERAF.1.89.14, 133.

¹⁰⁸⁹ Lühiinformatsioon riikliku kinovõrgu arengust 1952. aastal. ERA.R.1946.1.321, 118.

¹⁰⁹⁰ ENSV KM ekspluatatsiooni osakonna aruanne, september 1951. ERA.R.1.15.293, 176.

¹⁰⁹¹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 59-m, 19.05.1952. ERA.R.1946.1.237, 1163.

ehitussummast veel 509 300 rubla – kõik vahendid kasutati ära ja kino alustas tööd 5. oktoobril 1952. Tallinna uue esinduskino ehitusrahast järele jäänud 172 000 rublast oli 1952. aasta lõpuks ehitusplatsil kulutatud ainult 21 000 rubla.¹⁰⁹²

1953. aastaks oli ENSV kinovõrgu kapitaalmahutuste plaan juba 3 350 000 rubla, ning valmima pidid kinod Keilas, Tõrvas, Jõhvis, Paldiskis. **Tallinna 2-saalilisele kinole** eraldati vahendeid 920 000 rubla¹⁰⁹³, millest I kvartali plaanis olnud 200 000 rublast kasutati ära 65 000 – tehti keldrisüvendi „kaevamistöid“ ja kulutati raha „isetühjendajate veomasinatega“ pinnase ära vedamiseks ning sellisteks abitöödeks nagu: „külmunud pinnasekihi kobestamine käsitsi, mehaaniliselt ja lõhkamise teel“; „vanade pinnases leiduvate kivi- ja raudbetoonkonstruktsioonide lammutamine ja kobestamine käsitsi ja mehaanisel teel“. Plaani täitmise madala protsendi tingis seega „erakordselt raske pinnas, tööde liialt nõrk mehhaniseerimine ja tööjõu vähesus“.¹⁰⁹⁴

Tallinna esinduskino *Sõprus* avati alles 15. mail 1955.¹⁰⁹⁵ Nüüd siis oli koht, kus korraldada Nõukogude filmiplakatite näitust, puhata jalga *Buffetis*, kohtuda filmiloojatega, ja ka avar välisfassaad, kuhu sai riputada hiiglaslikke plagusid filmireklaamiga.

Tartu **Centrali** ülesehitamiseks oli juba 1946. aastal kulutatud 30 000 rubla projekteerimisele ja 100 000 varemetemäe äraveoks. 1948 vahetati Tartu linna TK otsusel *Centrali* maatükk uue ehituskrundi vastu¹⁰⁹⁶ ning 1953 eraldas KM Tartu uue kino ehitamiseks 380 000 rubla.¹⁰⁹⁷ Kino, mille nimeks sai *Komsomol*, avati 1955. aastal.¹⁰⁹⁸ Tartu peaarhitekti Arnold Matteusi kavandi kohaselt täideti ja tasandati nii *Centrali* varemed kui kogu ümbruskond haljasalaks – kunagise *Centrali* „maamärgiks“ sai 1952. aastal püstitatud ausammas Nikolai Pirogovile.

ENSV MN esimehe asetäitja K. Boitsov oli andnud 1948. aasta märtsis Lauristinile aega 10 päeva, et alustada Tallinna kinostuudio võttepaviljonis **Kaupmehe 18** ehitustöid. Tähtaja möödumisel pidi Raadiku „leitud suurepärane hoone!“, endine baptisti koguduse kirik, antama kehakultuuri- ja spordikomiteele.¹⁰⁹⁹ Kuna aga „neil päevil“ pidi valmima Moskva *Giprokinos* paviljoni projekt, siis „arvestades rahvusliku kinokunsti arendamise tähtsust“, hoidsid EK(b)P KK ja ENSV MN kõik pretendendid linnaorganisatsioonidest eemal nii

¹⁰⁹² ENSV riikliku kinovõrgu tööst ja 1952. aasta aruanne. ERA.R.1.15.364, I 156.

¹⁰⁹³ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 12-m, 16.02.1953. ERA.R.1946.1.291, I 24.

¹⁰⁹⁴ J. Pärnik. ENSV KM 1953. aasta kapitaalehitusobjektide plaanitäitmine, I kvartal. ERA.R.1946.1.252, I 20.

¹⁰⁹⁵ ENSV kinovõrgu tööst 1955. aasta IV kvartalis. ERA.R.1797.3.245, I 197.

¹⁰⁹⁶ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 6, 12.05.1948. ERA.R.1946.1.81, I 20.

¹⁰⁹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 12-m, 16.02.1953. ERA.R.1946.1.291, I 24.

¹⁰⁹⁸ ERA.R.1946.1.397, I 65.

¹⁰⁹⁹ ENSV MN aseesimees Lauristinile, nr 350/132, 06.03.1948. ERA.R.1946.1.63, I 15.

hoonest kui ka kinostuudiale eraldatud krundist. Pärast Tallinna linna peaarhitekti Voldemar Tippeli korduvaid tagasilükkamisi sai 140 000 rubla maksma läinud projekt aastase hilinemisega valmis ning võttepaviljoni arvestuslikuks maksumuseks oli 1. juuli 1950 hindadega 2 015 000 rubla. 1950 eraldati 267 000 ja lõpetati juurdeehituse müüride ladumine. 1951. aastal NSVL KM paviljoni ehitamiseks raha ei eraldanud – vahendite puudumisel oli koheselt vaja see konserveerida, aga ka selleks puudus raha.¹¹⁰⁰ Ka 1952 objektile mingeid töid ei tehtud. Hoone peakorpus oli 1950ndal viidud katuseni, 1953ndal osutusid silikaattellistest seinad kõlbmatuks ja need lammutati. Septembris 1953 pöördus Riis ENSV elamuehituse ministri Generalovi poole ettepanekuga kasutada ära kõik selleks aastaks eraldatud assigneeringud summas 400 000 rubla.¹¹⁰¹ 1955. aastal valminud kunstilise filmi „Jahid merel“ stsenaariumgi nägi ette, et „kogu tegevus toimub *natuuris*, sisevõtted pole keerulised“.¹¹⁰²

Kui Kaupmehe (Pöögelmanni) tänava paviljon „Viini postmargi“ võtete ajal 1967. aasta jaanuaris seest tühjaks põles ja uus dekoratsioon ühte teise „leitud hoonesse!“ – *Eesti Telefilmile* võttepaviljoniks saanud Preesi tänava Peeteli kirikusse üles ehitati¹¹⁰³ –, võeti jälle käsile „Nõmme kinolinnak“.

Nõmme (Hiiu) paviljoni(de) ehitus lükati 1948. aastal järgmisse viisaastakusse. Samal aastal anti osa krundist kasutamiseks naabruses asunud sõjaväeosale. *Baltvoenmorstroi* kava teha sellest maatükist liivakarjäär ehk kaevandada sealt välja 200 000 m³ liiva oli Lauristinile „absoluutselt vastuvõtmatu“ – projekteerimistööd olemasolevat profiili arvestades olid selleks ajaks, tähendab, juba alanud.¹¹⁰⁴ Järgmisel viisaastakul tuli see projekt aga lõplikult kadudesse kanda, nagu seda tehti ka NSVL KM loal 1950ndal Bakuu kinostuudio paviljoni projektiga – veel enne sõda eraldatud maatükilt leidsid geoloogid naftat.¹¹⁰⁵

1970ndatel, kord aastas, leninlikul laupäevakul, kandsid *Tallinnfilmi* töötajad Hiiu paviljoni ehitusplatsil tellisehunniku ettenäidatud kohta, s.t sinna, kust see möödunud aastal ära sai veetud.¹¹⁰⁶ Nõnda, ikka punktide A ja B vahel jalajälgi tehes, see võttepaviljon lõpuks ka valmis sai. Ja nüüd, kui oli ruumi kasvõi *natuuri* ülesehitamiseks, selgus ootamatusena, et ööpäevaringselt möödasõitvatest rongidest tekitatud müra ning vibratsioon tegid heli- ja värvifilmi ajastul filmimise neis tingimustes võimatuks. Ja nagu kirjutatud on: „Paraku oli

¹¹⁰⁰ Riis Bolšakovile, kirja mustand, dateerimata [1951]. ERA.R.1.15.293, l 16.

¹¹⁰¹ ENSV kultuuriministeerium, nr 1476, 18.09.1953. ERA.R.1797.3.35, l 69.

¹¹⁰² NSVL kultuuriministri asetäitja Semjonovile, nr 368, august 1953. Samas, l 58.

¹¹⁰³ Intervjuu ETV filmide kontrollmeister Jüri Roosmanniga, oktoober–detsember 2013.

¹¹⁰⁴ ENSV KM, nr 1923, 13.08.1948. *Baltvoenmorstroi*’le. ERA.R.1946.1.62, l 9. Vt ka: KM Hiiu krundi skeemi, millel on märgitud planeeritava 6–8-hektarilise karjääri joonis, 10.08.1948. Samas, l 6.

¹¹⁰⁵ *Летопись ...*, c. 154.

¹¹⁰⁶ Intervjuu *Tallinnfilmi* filmimonteerija Marju Juhkumiga, märts 2014.

tegemist nõukogudeaegse ilmetu ehitusega, mis oma funktsiooni ei õigustanud ja on tänaseks lammutatud.¹¹⁰⁷

Viimase katse ENSV Riikliku Kultuurikomitee filmistuudiale *Tallinnfilm* kuulunud Hiiu-Suurtüki 4 krundile hoonet projekteerida tehti 1990. aastal – paberile objekt nimega „Joonisfilmi paviljon“ aga jäigi.¹¹⁰⁸

NSVL MN määrusega 14. märtsist 1952 kohustati 1952. aastal eksploatatsiooni viima NSVLs 15 filmibaasi.¹¹⁰⁹ NSVL kinematograafia ministri asetäitja Kuzjajevi 23. märtsi telegrammilise korralduse alusel pidi ka Tallinna filmibaas valmima 1952. aastal,¹¹¹⁰ selleks kohustati ENSV MN tsiviilehituse ministeeriumit suurendama ehitus- ja montaažitööde mahtu 335 000 rublani, et lõpetada jaanuaris 1952 alanud ja juba veebruaris katkestatud ehitustööd etteantud ajaks.¹¹¹¹ 24. märtsil saatis EVK *Glavkinoprokat*i ülem Vlassov Käbinile, Müürisepale ja *Glavkinoprokat*i Peavalitsuse ülemale Kalašnikovile ülevaate olukorrast, mis valitses Tallinna filmibaasis: siin puuduvat „igasugused võimalused tagada normaalset olukorda“, s.t „säilitada kallihinnalist vabariigi filmifondi“, ja lõpetada tööd augustis 1952. Kas seda ütles Vlassovi kogemus või mis, aga 1952. aasta viie kuuga oli ehitustrustile eraldatud ainult 93 000 rubla, mis oli aastaplaanist 7,8%. 1. juunil seiskus tegevus seal hoopiski, „määramatuks ajaks“. Nüüd siis hakkas kirjutama, kuhu vaja, siseminister Johan Lombak ise: olukord *Glavkinoprokatis* on ohtlik inimeste eludele ja Tallinna linna elamutele; kõik mõeldavad ebakohased ruumid on pilgeni täis kergestisüttivaid nitrofilme ja kuna filmifond süstemaatiliselt suureneb, siis „ENSV siseministeerium ei saa kauem lubada filmibaasi tegutsemist praegustes tingimustes ja filmiladu tuleb pitseerida, kui koheselt ei taastata ehitustöid uue baasi ehitusobjektile“; ning EK(b)P KK sekretär Lentsman leidku koheselt nii rahastus kui materjalid ja taastagu viivitamatult ehitustegevus ja filmibaas olgu käiku lastud 1952. aasta IV kvartalis.¹¹¹²

12. augustil 1952 toimus Müürisepa juures tsiviilehituse ja kommunaal-majanduse ministeeriumi, ehitusorganisatsioonide, Riisi ja Vlassovi nõupidamine. Seal selgitati välja, et „ehituse mahajäämus tulenes tööjõu vähesusest“ – ehitusorganisatsioonide põhijõud olid valitsuse otsusel suunatud koolide ehitusele. Müürisep tegi „ettepaneku koheselt tarvitusele võtta abinõud“ ning pani paika tähtajad. Kontroll tähtaegade ja ehituse käigu üle pandi ENSV

¹¹⁰⁷ Hiiu Lõvi pargi lugu. <http://hiiu.ee/hiiu-lovi-pargi-ajalugu/>, 06.03.2014.

¹¹⁰⁸ Hiiu-Suurtüki 4, objekt 28472. ERA.T.2.4.1.12542.

¹¹⁰⁹ *Glavkinoprokat*, nr 1614, 03.06.1952. ERAF.1.89.14, l 75.

¹¹¹⁰ Ansberg Riisile, nr 556/361, 23.03.1952. ERA.R.1.15.330, l 53.

¹¹¹¹ *Glavkinoprokat*, nr 1614, 03.06.1952. ERAF.1.89.14, l 75.

¹¹¹² ENSV Siseministeerium, nr 1/209, 11.06.1952. Samas, l 32.

MN ehitusgrupile, kes pidi Müürisepale tulemustest ette kandma 15. septembril 1952. Kui aga lubadustest kinni ei peeta, lubanud Müürisep viia küsimuse MN büroole.¹¹¹³

Septembris koostatud akti järgi selgub, et ehitusega oli jõutud nii kaugemale, et tööd ajutise filmihoidla nr 2 kallal olid alanud; ehitajatele pandi kohustuseks selle valmimisel maha võtta tara ja piirata see ajutiselt okastraadiga; miilitsal tuli välja selgitada inimesed, kes elavad ehitatava filmibaasi territooriumil ja nende ajutine ehitis tuli lammutada; hädavajaliku muudatusena tuli likvideerida projektis ettenähtud eluruum (korter). Kuni hoidla nr 1 valmimiseni (?) tuli mahutada 1800 koopiat hoidlasse nr 2; 600 koopia ladustamine Vene 14 keelati ja Leineri 28 hoidla, kvartali kaugusel lastehaigla tuberkuloosi osakonnast ja Kadrioru lossist, tuli kohandada 1000-le koopiale.

ENSVs oli 1953. aastaks juba 318 kinoseadet (neist riiklikus kinovõrgus 179) ja *Glavkinoprokatis* 3000 filmikoopiat, igas kuus läks Tallinna filmibaasist teele keskmiselt 1875 saadetist. Et uus ehitatav filmibaas oli arvestatud vaid 1200 filmikoopiale, siis oblastite organiseerimise perioodil esitas ENSV MN NSVL MN koosseisude komisjonile projekti, mis nägi ette eraldada koosseisud loodavate oblastite filmilaenu kontoreile Tartus ja Pärnus ning rajoonidevahelisse kontoris pölevkivirajoonis.¹¹¹⁴

Jaanuaris 1954 koliti lõpuks ka Leineri hoidla valminud uude majja **Narva maantee 63**. Majja, mis sai aastatega täis mälestusi ning mis kadus meie silme all aegade taha – kõigi oma fassaadisammaste, sepisaia ja viirpuudega – mõne tormise detsembripäevaga 2013. aastal.¹¹¹⁵

4.5. Kinematograafia ministeeriumi likvideerimine

1953. aasta I kvartali plaan jäi Eesti NSV kinovõrgul täitmata – ja jälle toodi põhjendusena „uute juhtivate kaadrite nõrk organisatsioonilis-majanduslik töö“, ning jälle korraldati vabariiklikke kinofikatsiooni ja filmilaenu töötajate nõupidamisi. ENSV ÜN presiidiumi 10. mai 1952 seadluse kohaselt oli vaja jälle kõik plaanid, liikuv ja mõtlev vara ümber jagada, sest Eesti tuli jaotada kolme oblasti vahel. Muutus ka kinofikatsiooni organisatsiooniline struktuur.¹¹¹⁶ Likvideeriti ministeeriumi kinofikatsiooni valitsus ja Riis andis septembris korralduse organiseerida alates 22. septembrist 1952 Tallinna, Tartu ja Pärnu oblastite

¹¹¹³ Riis Bolšakovile, 15.08.1952. ERA.R.1.15.330, l 186.

¹¹¹⁴ ENSV KM, nr 556/68, 13.01.1953. ERA.R.1.15.364, l 10.

¹¹¹⁵ Vt ka: Narva mnt 63 enne ja pärast lammutustöid detsembris 2013. <http://www.nordlin.ee/portfolio/58>; N. Niitra. Edukas kinnisvaratehing *Meediumi* varaga. *Postimees*, 07.06.1997.

¹¹¹⁶ Aruanne ENSV riikliku kinovõrgu tööst 1952. aastal. ERA.R.1.15.364, l 140.

kinofikatsiooni valitsused. See tähendas, et töö- ja elukorralduslikult tuli teha niigi vähese ametnikkonna ümberpaigutusi.

Tallinna oblasti KV ülema kohusetäitjaks määrati ministeeriumi keskaparaadist Edgar Kaabel, eksploatatsiooni-tehnilise osakonna juhataja kohusetäitjaks Boris Mölder ning KM plaaniosakonna ökonomist Maimu Inglit viidi üle Tallinna oblasti KV vanemökonomistiks.¹¹¹⁷ 23. septembrist kinnitati Tartu oblasti KV ülemaks senine Tartu rajooni KO juhataja Viktor Vanker¹¹¹⁸; samast kuupäevast vabastati Paide rajooni KO juhataja kohalt Paul Daniel ja määrati Pärnu oblasti KV ülema kohusetäitjaks.¹¹¹⁹ Neist organisatsiooni ülesehitamist alustanud kohusetäitjatest vallandati Kaabel 20. märtsil 1953¹¹²⁰ ja Danieli asemele määrati ülemaks ministeeriumi insener-dispetšer Inkberg, kes varasemalt jälgis, oli vastutav ja andis kolleegiumile aru kinovõrgus arendatavast sotsialistlikust võistlusest.¹¹²¹

Alates 1. jaanuarist 1953 lülitati ENSV KM senise kinofikatsiooni valitsuse funktsioonid ENSV KM kinofikatsiooni osakonna tegevusülesannete hulka ja kõik 15 ministeeriumi KV töötajat vabastati töölt,¹¹²² s.t et samast kuupäevast võeti – kooskõlas NSVL koosseisude komisjoniga – kõik likvideeritud KV vabastatud töötajad ametisse ministeeriumi juurde loodud kinofikatsiooni osakonda. Seda jäi endistviisi juhtima **Eduard Nõu**, tema asetäitjaks määrati **Rafail Beltšikov**.¹¹²³

ENSV MN korraldusega 12. jaanuarist 1953 läks kogu ENSV kinovõrk oblastite kinofikatsiooni valitsuste juhtimise alla, ministeeriumi alluvusse jäi kaheksa Tallinna kino, mida tuli käsitleda siitpeale kui ainsaid vabariikliku alluvusega linnakinosid.¹¹²⁴

1953. aasta algas sellest, et *Glavkinoprokatis* tekkis „ebapiisavus uutest filmidest“ ja nüüdsest tuli kinodes aina sagedamini näitama hakata uut filmiliiki – Moskva ja Leningradi teatrite lavastuste (*кинопьеса*) jäädvustusi filmilindil, nn filme „draamateatrite repertuaarist“. Bolšakovile antud käsk „Vähem, aga paremini“ asendus 1952. aastal uue majandamismudeliga „Ikka rohkem ja aina odavamalt“, sest et – NSV Liidus oli sündinud televisioon!

NSVL raadioinformatsiooni komitee esimees Aleksei Puzin hakkas eetritäiteks kinematograafia ministeeriumile andma tellimusi, millel „oleks suur kultuuriline tähtsus ja mis tooks märgatavat tulu“. Nii filmiti 1952. aastal üles esimesed kümme lavastust. Üle kahe tunni

¹¹¹⁷ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 136-m, 22.09.1952. ERA.R.1946.1.238, l 85.

¹¹¹⁸ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 66, 23.09.1952. Samas, l 90.

¹¹¹⁹ Samas, l 88.

¹¹²⁰ ENSV riikliku kinovõrgu tööst ja 1952. aasta aruanne. XI Kaadrite valik, kasvatamine, paigutus ja ettevalmistus. ERA.R.1.15.364, l 170.

¹¹²¹ ENSV KM kolleegiumi protokoll nr 10, 17.10.1950. ERA.R.1946.1.157, l 67.

¹¹²² ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 173-m, 26.12.1952. ERA.R.1946.1.238, l 179.

¹¹²³ ENSV riikliku kinovõrgu tööst ja 1952. aasta aruanne ... ERA.R.1.15.364, l 170.

¹¹²⁴ ENSV KM 1952. aastaaruanne, 20.04.1953. ERA.R.1946.1.279, l 11.

välendanud, 4-vaatuseline Aleksandr Ostrovski „Tõde on hea, õnn aga parem“ („Правда – хорошо, а счастье лучше“) võeti Moskva Väikese teatri laval üles 19 päeva ja 402 000 rublaga, samas kui ühe varasemate aastate kordusfilmiga *teeniti* aastas kinopublikult tagasi 7–8 miljonit rubla.¹¹²⁵ Nende televisioonile ja kultuuriloole tänuväärsete „ekraniseeringutega“ polnud aga võimalik kõige muuga harjutatud kinopublikut haarata ei Moskvast ega Tallinnast, maarahvast kõnelemata. Ehkki ENSV riiklik kinovõrk nende uute teostega 1953. aasta I kvartali plaani ei täitnud, oli üldine kasv siiski märgatav – 64 000 vaatajat ja 171 000 rubla enam kui 1952. aasta viimases kvartalis.¹¹²⁶

Riis oli just jõudnud kokku kirjutada aruande ENSV KM maakinovõrgu seni edukaimast, 1952. aastast¹¹²⁷, kui NSV Liidus algasid *leinapäevad* – ühtekokku seiskus ENSV kinovõrk 331 päevaks.¹¹²⁸

Kui kord jälle töö juurde asuti, seisid ees uued „organisatsioonilised“ ehk siis struktuursed muudatused. 28. aprilli 1953 ENSV MN korraldusega nr 517-k, s.t seoses oblastite likvideerimisega ENSVs, tuli asuda likvideerima Tallinna, Tartu, ja Pärnu oblastite TSN täitevkomiteede kinofikatsiooni valitsusi ning moodustada komisjonid, mille kehtivus tuli lugeda lõpetatuks 25. maiks 1953.¹¹²⁹

„Sm A. R. K.o palume tagastada ENSV Tallinna Oblasti TSN TK kinofikatsiooni valitsuse likvideerimise komisjonile Teie käes kasutamisel olnud põrandahari, mille väärtus rbl. 25.-, hiljemalt 20.05.1953.

Likvideerimis komisjoni esimees B. Mölder ja pearaamatupidaja H. Alliko.“¹¹³⁰

Vastavalt Eesti NSV ÜN Presiidiumi 27. aprilli 1953 seadlusele moodustati – jälle „*kooskõlas* NSVL 15. märtsi seadusega „NSV Liidu ministeeriumite ümberkujundamise kohta“ – liidulis-vabariiklik **Eesti NSV kultuuriministeerium**. ENSV kinematograafia ministeeriumist moodustati kultuuriministeeriumi koosseisus **kinematograafia peavalitsus**,¹¹³¹ mille ülemaks määrati 5. maist 1953 **Eduard Nõu**¹¹³² (Lisa 2). Rajoonides asusid ametisse rajooni kultuuriosakondade juhatajate asetäitjad kinovõrgu alal.

¹¹²⁵ История киноотрасли в России, с. 925–926.

¹¹²⁶ ENSV KM 1953. aasta I kvartali plaani täitmine, 11.04.1953. ERA.R.1.15.364, l 206.

¹¹²⁷ ENSV KM maakinovõrgu tööst, 02.03.1953. ERA.F.1.89.29, l 21–37.

¹¹²⁸ ERA.R.1.15.364, l 205.

¹¹²⁹ ENSV kinematograafia ministri käskkiri nr 11, 28.04.1953. ERA.R.1946.1.291, l 87.

¹¹³⁰ ENSV Tallinna Oblasti TSN TK KV likvideerimise komisjon, nr 45, 19.05.1953. ERA.R.1946.1.328, l 48.

¹¹³¹ ENSV Teataja, 1953, 6, 53, lk 114.

¹¹³² ENSV kultuuriministri käskkiri nr 2-M, 05.05.1953. ERA.R.1707.1.53, l 59.

Seoses KM likvideerimisega andis Nõu välja käskkirja, mille järgi nimetati alates 26. maist 1953 ENSV KM Töökoda ENSV kultuuriministeeriumi kinematograafia peavalitsuse töökojaks.¹¹³³

KM vara ja allasutused anti koos põhivahendite, väärtusliku ja väheväärtusliku inventariga kultuuriministeeriumile. Üle anti ka kinoteatrite plaanitaitmise tahvel, kaks arvemasinat *Felix*, käsiraamatud „Kinovõrk“, „Kolhoosi arvepidamine lihtsüsteemis“ ja „Töötasu korraldamise alused“; ning Viru tänava ***Bi-Ba-Bo*** varemed (hind 25 000 rbl, kuluvus 0).¹¹³⁴ 1947. aastast tarvitusel olnud „põhivahend“ (inventar nr 3) ekraan (1 tk), mis oli „tarvitusel vabaõhuetendustel ja oli muutunud kõlbmatuks“, kanti maha.¹¹³⁵

Tallinna kinostuudio, mille koosseis oli 1953. aasta märtsiks kasvanud juba 81-ni (neist 65 töölised),¹¹³⁶ nimetati 1954. aastal **Kunstiliste ja Kroonikafilme Tallinna Kinostuudioks** ning alates 1963. aastast kandis see nimetust ***Tallinnfilm***.¹¹³⁷

1957. aastal andis NSVL kultuuriministeerium vabariiklikud filmilaenutuse kontorid üle vabariikidele ning 1. veebruarist 1957 allutati EVK *Glavkinoprokat* ENSV kultuuriministeeriumi kinematograafia peavalitsusele.¹¹³⁸

Vladimir Riis vabastati kinematograafia ministri kohustest 30. aprillil 1953.¹¹³⁹ 22. juunist nimetati ta ENSV kultuuriministri Aleksander Ansbergi asetäitjaks ja ENSV kultuuriministeeriumi kolleegiumi liikmeks.¹¹⁴⁰ Ministri asetäitja Riisi juhtimise alla jäid vabariigi kinovõrk, kinostuudio, Filmilaenutuse Peavalitsus ja kapitaalehitus.¹¹⁴¹ Seoses ministri asetäitjate arvu vähendamisega avaldas Riis 1959. aastal soovi minna pensionile ning Ansberg kavatses kokkuleppel Riisiga teda ära kasutada ENSV kultuuriministeeriumi süsteemis.¹¹⁴²

¹¹³³ Kinematograafia Peavalitsuse juhataja käskkiri nr 49, 05.06.1953. ERA.R.1946.1.292, l 34.

¹¹³⁴ Põhivahendid endise ENSV KM kinofikatsiooni valitsuse bilansi järgi. ERA.R.1946.1.328a, l 110.

¹¹³⁵ Akt. Ettepanek, 15.05.1953. Samas, l 119.

¹¹³⁶ ENSV KM, nr 2/17, Riiklikule plaanikomisjonile, 24.03.1953. ERA.R.1946.1.321, l 20.

¹¹³⁷ *Tallinnfilm*. <http://www.efis.ee/et/filmitegijad/asutus/id/258>.

¹¹³⁸ ENSV kultuuriministri käskkiri nr 31, 29.01.1957. ERA.R.1797.3.481, l 60.

¹¹³⁹ ENSV Teataja, 1953, 6, 55, lk 115.

¹¹⁴⁰ ENSV MN määrus nr 409, 22.06.1953. ERA.R.1.2k.473, l 30.

¹¹⁴¹ ENSV kultuuriministri käskkiri nr 468, 17.12.1954. ERA.R.1665.1.217, l 11.

¹¹⁴² ENSV kultuuriministri käskkiri nr 1655, 02.07.1959. ERA.R.1.2k.473, l 31.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö uurimisvaldkonnaks on ühe Nõukogude riigiparaadile toeks loodud institutsiooni – Eesti NSV kinematograafia ministeeriumi – moodustamine, selle ülesehituse põhimõtted, töökorraldus ja sellega kaasaskäinud nõukogulik asjaajamine.

Eesti Vabariigis, kus filmiinspektor Artur Adson – esimene, viimane ja ainus selles ametis – pidas võitlust publiku maitset labastanud välismaiste luksushimu ja kergemeelsust või lodevaid eluviise edendavate operettide ja draamade ning saksakeelsete ja -meelsete *banaliteetidega*, reguleerisid filmiasjandust ja kinomajandust mitmeid kordi ajakohastatud Kinoseadus (1935 ja 1938) ja Kinomäärus (1935 ja 1937). Filmide kontrollimise ning Eestisse sissetoodavate filmide registreerimise maksudest pidanuks kogunema filmikapital omamaise filmitööstuse arendamiseks. Lisaraha sellele *kapitalile* pidi laekuma ka kinopidajaile kohustuslikus korras pealesurutud kodumaiste kroonikafilmi linastamise eest sissekasseeritud nn *sundkroonika* maksust. Adsoni arvamise kohaselt oli nimetatud majandusala aga liiga väike selleks, et üldse võinuks rääkida mingisugusest erakaubandusest, ja seepärast, kuna riigivõim filmiinspektori näol sai, siis ta ka püüdis reguleerida kinodena tegutsevate asutuste arvu ning kodumaa ekraanidele lubatavate filmide hulka. Turgu reguleerisid aga omad seadused ning varasemalt omandatud *ärikogemused*. Seetõttu oli ka filmikapital visa kogunema. Puudus polnud mitte üksnes rahast, mille eest riiklikuks ettevõtteks reorganiseeritud *Eesti Kultuurfilmile* saanuks muretseda ülikallist võtteaparatuuri, millega hakata tootma kodumaist *sundkroonikat*. Puudus oli ka „värskusest ja väärakusest“. Kinoseadusega aukohale tõstetud Eesti kroonikafilmid, mis pidid teenima „temale etteantavaid propagandalisi sihte“, tundusid *tellijale* lihtsalt igavaina.

Vanade aegade lammutamise võttis 1940. aastal oma kätte uus võim. Natsionaliseeriti kinod ja filmikontorid, korraldati ümber nii kinokroonika tootmine kui ka filmi- ja kinomajanduse juhtimine. Mitmete allasutuste ja erisugustele riigivõimu kontrollimehhanismidele allutatud ENSV RKN juurde moodustatud Kinofikatsiooni valitsusele anti ülesandeks panna rändkinod NSV Liidust abi korras saadud autodele ja viia 1941. aastaks kino kaugeimassegi kolkakülla. Sovetiseerimise eeskava nägi ette korraldada sel aastal üle Eesti 16 700 seanssi 5 miljonile vaatajale uuendatud, s.t nõukoguliku repertuaariga, mida keegi tänu Adsoni tsensorikäärile siinmail veel näinud polnud. Esimese katse plaanimajanduses etteantud aastakohustusi „täita ja ületada“ katkestas alanud sõda.

1944. aastal koos sakslaste minekuga jõudsid tagalast Eestisse sõjapäevade kinooperatiivgrupi liikmed, kellest moodustati nüüd jälle ENSV RKN juures asuv Kinofikatsiooni valitsus. Sõjapurustustest kokkuvõtteid tehes saadi Eesti kinomajanduse ja filmistuudio sõjakahjude kogusummaks 34 täiesti purustatud hoonet ja 13 978 641 rubla. Kinovõrgu ülesehitamist alustati sõna otseses mõttes jälle vundamendist.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel oli kinovõrgu taastamisel puudust kõigest – ennekõike bensiinist, küüdihobustest, kontoriruumidest, ehitusmaterjalidest, töömeestest, kinomehaanikuist, kinoaparatuurist, puudus oli aga ka kinofilmidest. Et Eesti publikut kinno vene-, s.t võõrkeelseid filmide vaatama saada, tuli Nõukogude sõjaeelsetele ja -aegsetele filmidele teha tõlked, paigutada need subtiitritena diafilmidele ja muretseda igale kinoseadisele lisaks ka alloskoobid eestikeelsete kirjade näitamiseks. Eesti Vabariigi viimastel aastatel Adsoni-poolne mõõndus kehtinud keeleseaduse asjus lubas filmikontoritellida tootjafirmalt filmikoopiaid, millele olid eesti kirjad nn sisse trükitud. Selline võimalus Nõukogude filmilaenutuskontori *Glavkinoprokati* Eesti osakonnal aga puudus – ainus subtiitri-pink asus Moskvast. Subtiitritega diafilmide kasutamine oli rändkinodes esitlemiseks aga tülikas – need nõudsid lisaekraani, sest diakirjade šrift muutus kinoekraanil kunstilise filmiga kokkupuutel loetamatuks. Teiseks oli kinofikatsiooni valitsuse töökojal, millele anti kohustus valmistada „põlve otsas“ igale kinoseadisele alloskoop, puudus nii treipinkidest kui ka varasematel aegadel kõige tavapärasemaks peetud tööriistadest ja materjalidest. Kuna aga käes oli helifilmiajastu, pidi parimaks lahenduseks saada Nõukogude kinotööstuses toodetavate „paraadsete kinofreskode“ dubleerimine rahvuskeeltesse. Sellest sai Eesti noore filmiloojate kaadri taimelava, samas andis filmide *häälistamine* ehk dubleerimine tööd, leiba ja tunnustust paljudele Eesti näitlejatele. Eesti keelde dubleeritud suurtest Nõukogude filmidest pole tänaseks kahjuks enam ainustki koopiat. Neist dubleeritud filmidest valmistati – tulenevalt Moskvast ette kirjutatud „vajadusest“ – loetud arvul filmikoopiaid. Mis liigub, see kulub, ja nii saigi sellest omalaadsest ning ajastut iseloomustanud kunstiliigist kaduv kunst.

Kinomehe teekond maarahva sekka oli vaevaline – puudus transport, öömaja, toit, puudus veel ka kolhoosikord. Puudusid ka kolhoosinoortest kinoaktivistid, -volinikud, kinoreklaam ja kinonäitamise kohad. Kinofikatsiooni valitsuse juhatajale Vladimir Riisile oli aga EK(b)P Keskkomiteest 1945. aastal antud käsk, et rändkino peab igas vallas käima vähemalt kaks korda kuus.

Ent maarahvas võõristas mitte ainult võõrkeelseid ja arusaamatuid film-loosungeid, vaid ka kino kui tööinimesele tundmatut nn vaba aja veetmise kohta üleüldse. Nõukogude korra võimalustega, mis tihtipeale tundusid siiski pigem üle jõu käiva pingutusena, muretseti

ENSV maakinovõrgule märkimisväärselt lühikese ajaga *kogu maa kinofitseerimiseks* vajalik rändkinoaparatuur. Ajavahemikul 1945 kuni 1953 kasvas maarändkinode seadiste arv 22-lt 120-ni. Maakohtades kohandati kino näitamiseks kõikmõeldavad ruumid – sovhooside laudad, suuremad taluhooned, kevad-suvisel ajal küünid, MTJ-de varjualused jms. Kinonäitamist kooli- ja rahvamajades piirasid mõneti küll tuletõrje poolt kehtestatud nõuded, ent sagedamini jäi plaanides ja marsruutidel ettenähtud kinoõhtu ära aga seetõttu, et rahvast tulvil rahvamajas andis etendust kas mõni rändnäitetrupp või pillimehed, laulukoorid, rahvatantsijad – seda rahvas ootas, sellest sai rahvas aru. Ehk nagu üks rahvamaja juhataja olla öelnud: „Kui see rändkino siin ei käiks, oleks meil päris rahulik elu.“

Rändkino kui „sõnumitooja“ kõigi oma tehnikavidinate ja valguslehtedega kaasati aga aastast aastasse aina enam valimiseelsesse agitatsiooni ja arvututesse põllumajanduslikesse kampaaniasse. Loengud välispoliitikast ja mitsurinliku suuna kohe-kohe saabuvast võidust bioloogiateaduses, põllumajanduslikud õppefilmid mesilaste elust, vasikate jootmisest, hanekasvatusest, heinaniitmisest, traktorite hooldusest jms enne õhtust kunstilist filmi pidid Tallinna õppinud propagandistide arvates edendma nii külviplaani täitmist kui ka viljasaagikust. Keegi lektoritest ei teadnud aga, millal tulevad kooperatiivis müügile naelad või miks Venemaalt, kus on kolhoosikord, kõik rahvas Eestisse tuleb; vastuseta jäi ka küsimus – kui meil tulevad kolhoosid, kuhu siis meie läheme? Aeg andis vastuse.

1949. aastal oli rändkino etenduspunkte 906 ning nende vahemaa 3–5 km, kino käiski igas punktis vähemalt kaks korda kuus. 1952. aastal oli selliseid etenduspunkte juba 1178, neis numbrites aga on ütle mata jäetud, et suurem osa selliseid kinokohti töötasid suvisel ajal ja vabas õhus. 1953. aastaks oli rändkinosid juba kaks korda enam kui linnades paikkinosid, seansse korraldati maal sel aastal 42 356 ja linnas 46 756; maarahva kinoteenindusest saadi brutotulu 4 137 000, linnadest aga 25 450 000 rubla. Need viimased numbrid, võiks arvata, näitavad aga juba suuremaid muutusi Eesti külas ehk koos kolhoosikorruga saabunud *rahvastikurännet*.

1946. aastal, pärast seda, kui ENSV riiklik kinovõrk ja Tallinna kinostuudio olid nende ette pandud plaane juba korduvalt ületanud ja üleliiduliselt „äramärgitud“ ehk teisisõnu oli kinofikatsioonisüsteem ja kodumaine filmitootmine käima lükatud, reorganiseeriti RKN-d ministeeriumiteks ning NSVL ÜN *ukaasiga* moodustati NSVL kinematograafia ministeerium. Samal aastal ühendati ENSV RKN j.a kinofikatsiooni valitsus ning kõik selle allasutused omaette ENSV kinematograafia ministeeriumiks, mis hõlmas nüüdsest ka olematu Eesti kinokunsti ja ikka veel kodutu kinostuudio, milles „loomingulisi jõude“ oli 1947. aastalgi vähem kui 15. See polnud aga meeltemööda ei Kunstide Valitsuse kirjanikele-

luuletajatele, ei teatriinimestele, kunstnikele, *filharmoonikutele* – senistele „pailastele“, nagu neid nimetas esimene ENSV kinematograafia minister Albus Raadik, kes pidas nii ennast kui kogu *kinondust* „wõeraslapseks“ kõigi teiste tähtsate, vanade ja ideeliste kunstide seas.

Albus Raadikul oli kindel tahtmine realiseerida ministrina kõik Nõukogude kinoasjanduse tundja Valentin Vaheri poolt aprillis 1946 Eduard Pälli ja Arnold Veimeri jaoks paberile pandud kavapunktid üles ehitamaks Eesti oma *Hollywoodi* – kinolinnakut Nõmmel. Senini kiratsenud kinostuudiole, mis 1946. aastal sai nimetuseks Tallinna kroonika- ja dokumentaalfilmide stuudio ja 1947 Tallinna Kinostuudio, tuli viisaastaku jooksul ehitada Tallinna linnalt saadud 40-hektarilisele maatükile võttepaviljonid, tsehhid, laod, kortermajad rahvuslikele kinokaadritele, mida tuli kasvatama hakata Tallinna Teatriinstituudis. Lisaülesandena oli kavapunktide seas ka Moskvast saadud korraldus ehitada Eestisse üks NSV Liidu mõistes *tavaline* filmivabrik. Läksid aastad, vahetusid ministrid, viisaastakud, plaanid, ja mida polnud, see oli kinostuudiole hädavajalikud hooned, tööinimesele vääriline tehnika ja labori sisseseaded. Rahvuslike kaadrite, s.o „kinonäitlejate kollektiivi“ ettevalmistus Põldroosi koolis soikus üsna varsti; hädavajalikke filmispetsialiste ja oskustöölisi kasvatati sel perioodil aga filmivõtetel ja montaažis – s.o otse *lahinguväljal*. Nii see filmirahvas ise kasvaski – kui 1945. aastal oli studios tööl 42 inimest, siis 1953ndaks oli neid juba 90. Mis aga ise ei kasvanud, need oli raha ja see tööjõud, kes ladunuks selle vähesegi raha müüridesse. Lõputuna näiv ehitustegevus kinostuudio objektidel ikka algas ja seiskus, nii direktor Vladimir Parveli kui ka Edgar Kostabi ajal. 1948. aastal määrati kinostuudio direktoriks Nikolai Danilovitši, kes tuli, et jääda. Tema alustada ja lõpetada jäid nii Harju 31/33 stuudiomaja kui ka kinostuudio *ajutine* Kaupmehe (Pöögelmanni) tänava paviljon koos laboratooriumiga. 1970ndate lõpus ehitati *Tallinnfilmiks* ümbernimetatud kinostuudiole lõpuks ka kauaoodatud võttepaviljon, nüüd nimetatud kui Hiiu paviljon. Raadiku plaanidest sai see veidi väiksem, veidi odavam ja – sobinuks kinotööks vaid tummfilmi ajastul. Tänapäevaks on seegi maja lammutatud.

1947. aastal, pärast Raadiku ministeeriumi struktuuri, koosseisude, põhimääruse, palganumbrite jms eest peetud võitlusi, määrati ministriks Olga Lauristin. Tema ametisse asumisel juulis 1947 oli Eestis kokku täpselt 100 kinoseadet, neist peaaegu pooled rändkinod. Rändkinode marsruute koostasid maakondade kinofikatsiooni osakonnad koostöös kohalike täitevkomiteedega ning saatsid need kinnitamiseks Vladimir Riisile, kelle juhatada oli endistviisi ministeeriumi kinofikatsiooni valitsus. Kinodele repertuaariplaan koostas Riis aga koostöös *Glavkinoprokati* Eesti kontoriga.

Moskva agitpropi algatusel oli 1947. aastal alanud Nõukogude kinomajanduse ja filmikunsti ümberprofileerimine. Tulenevalt plaanimajanduslikust mõtteviisist, võeti kasutusele *abinõud*, et suurendada kinost saadavat tulu, samal ajal vähendades sellele tehtavaid kulutusi. Filmide tootmiseks pidi nüüdsest kulutatama veelgi vähem raha, isemajandav *kinofikatsioon* aga pidi edaspidi teenima nii enda ülalpidamise kui ka Nõukogude linateoste tootmiseks vajaliku raha. *Abinõuna* – lisaks varasemate aastate filmide kordustiraažidele – võeti kasutusele reparatsioonivara ehk lasti Nõukogudemaa ekraanidele nn *trofee*-filmid, s.o ametlikumas kõnepruugis *välisfilmid*. Seesugused filmid jõudsid Eesti ekraanidele 1948. aastaks. Nende filmide ekraanile laskmisega kaasnes aga agitpropi algatusel võitlus Nõukogude kinoekraanide „puhtuse eest“. Küsimusele – miks lubatakse ekraanidele kinopilte, milles laiutab kodanlik moraal – pidi vastama minister. Lauristin pidi vastama samas asjas ka NSVL kinominister Bolšakovile. Kõigile pidanuks selge olema, et selleks ajaks juba mitmeid kordi läbimängitud kvartali-, poolaasta- ja aastaplaanide „täitmine ja ületamine“ ei sündinud mitte Eesti kinovõrgu arendamiseks antud rahast ega selle eest muretsetud kinoaparatuuridest. *Kogu maa kinofitseerimist* sai toetada üksnes uuenenud repertuaaripoliitika, ametlikult nimetatud ka kui „tugevdatud repertuaar“. Kino kui „masside kasvatusvahend“ pandi teenima uue inimese kujundamise asemel hoopiski „brutotulu“, mille laekumist sai võrrelda kas eelmiste aastatega või mida sai planeerida järgmisteks aastateks aina rohkem ja rohkem. 1953. aastal pidid Eesti NSV kinod plaanide kohaselt teenima brutotulu 29 587 000 rubla.

1949. aastal kinnitas Lauristin Nikolai Karotammele, et „reeglina välisfilme rändkinodele ei anta“. Samas aga sai öeldud, et meie „noortele kolhoosnikele“ ei saavat pakkuda ka mitte sõja- ja revolutsioonilisi filme – et nad pärast rasket päevatööd üldse kinno tuleksid, pidi neile näidatama „kergemaid ja lõbusamaid filme“, ikka selliseid, mida „rahvas näha tahab“. Mis nüüd puutus Lauristini arvates „poliitkasvatustöösse“, siis sellega võinuksid tegeleda hoopiski maakonnakomiteed, ja üldse mitte kinomees. Kuna välisfilmide reklaamimine oli tulenevalt *Glavkinoprokati* ettekirjutustest ja Lauristini antud käskkirjadest väga täpselt reglementeeritud, siis pidid need ise endale reklaami tegema. Moskvast saadetud Nõukogude filmide reklaammaterjalid aga olid siinsete reklaamispetsialistide meelest pigem „peletavad kui ligitõmbavad“. Nõukogude filmipropagandaga käisid kaasas filmifestivalid, filmipäevad, temaatilised filmiõhtud jms. Selliste ürituste organiseerimiseks kirjutasid instruktsioone ja kinoagitaatoritele meelepäid ELKNÜ KK ja EK(b)P KK agitprop.

1950. aasta rajoneerimine suurendas kinematograafia ministeeriumi kinofikatsiooni valitsusele allunud maaosakondade arvu 13-lt 39-le. Nende osakondade koosseisud tuli komplekteerida „tuginedes EK(b)P KK VIII pleenumi otsustele“. Sama jutt käis ka ministeeriumi aparaadi kohta, kelle seas *pesitsenud* KK sekretäri Johannes Kābini väitel mingi „võõras element“ ning kus puuduvad ka bolševistlik kriitika. VIII pleenumi otsused ei jätanud puudutamata ka ministrit. Olga Lauristin vabastati 1951. aasta 5. jaanuaril päevapealt ja tema asemele määrati märtsis Vladimir Riis.

1951. aasta juulikuust lülitati rajoonide kinofikatsiooni osakonnad TSN täitevkomiteede nimistusse, mis aga tähendas, et nüüdsest allusid need osakonnad oma tegevuses nii kinematograafia ministeeriumi kinofikatsiooni valitsusele kui ka oma rajooni täitevkomiteele. Kokkuvõtteid, rändkinode marsruudiplaane ja aruandlusi tuli esitada nüüdsest kahel aadressil. Esitatud pabereid kontrolliti nüüd topelt. Kinematograafia ministeeriumitki kontrolliti pidevalt ja erinevate riigi võimu esindavate asutuste poolt. Nii kontrollis ja kinnitas agitprop Riisi koostatud külvikampaania loosungeid maakinoteatritele ja rändkinodele ning riigikontroll ministeeriumi piletimajandust.

Vaevalt said kinovõrgu rajoonide osakonnad aga harjuda kaksikjuhtimisega, kui Eesti NSV jaotati oblastiteks – 22. septembrist 1952 moodustati Tallinna, Tartu ja Pärnu oblastite kinofikatsiooni valitsused. Ministeeriumi kinofikatsiooni valitsus reorganiseeriti ministeeriumi osakonnaks, mida asus juhtima Eduard Nõu. 12. jaanuarist 1953 läks kogu Eesti NSV kinovõrk oblastite kinofikatsiooni valitsuste juhtimise alla, ministeeriumi valitseda jäi kaheksa Tallinna kino, mida nüüdsest nimetati „vabariikliku alluvusega linnakinodeks“.

1953. aastal, pärast „leinapäevi“, mil kogu kinovõrk seiskus ühtekokku 331 päevaks, läks kogu senine ülesehitustöö veel kord parandamisele – nüüd tuli asuda oblastite ja oblastite kinofikatsiooni valitsuste likvideerimisele. Selleks tuli moodustada oblastite TSN täitevkomiteede juurde likvideerimiskomisjonid, võtta jälle arvele, kirjutada üles, kinnitada, mõõta ja jagada. Töö pidi olema lõpetatud 25. maiks 1953. Enne veel aga moodustati liidulis-vabariiklik Eesti NSV kultuuriministeerium, millesse arvati kõik kunste loovad, tootvad ja neid juhtivad ametkonnad – sealhulgas ka kinematograafia ministeerium, mida siitpeale nimetati kui ENSV kultuuriministeeriumi kinematograafia peavalitsus. Selle juhatajaks määrati Eduard Nõu. Riisist sai kultuuriminister Aleksander Ansbergi asetäitja.

Eesti Vabariigi lõpuaastate kino- ja filmiasjandust sundisid korrastama ja korraldama ühiskonnas toimunud muutused. Kibe tõde, et „pole olemas ideetut kunsti“, kehtis nii enne kui pärast pöördelist 1940. aastat. Me teame, kuidas „ideeline kunst“, mis pidi saama sovetiseerimise käepäraseks tööriistaks, saadeti kogu maad katvasse tihedasse kinovõrku ja

kuidas see seal omakorda helendavaile ekraanidele suunati. Teame ka, mitmele külastajale mitu seanssi korraldati ja mis see kõik rublades riigile tagasi tõi või palju see riigile maksma läks. Seda sai siis ja saab nüüdki väljendada numbrites. See on kõik mõõdetav. Kuidas aga mõõta kinopublikule suunatud propaganda tulemuslikkust, kuidas ette kujutada uue maailmavaate kujundamisprotsessi „ideeliste kunstiteosega“, mis tulid rändkinodes kordamisele igal kahe kuu tagant? Kinode repertuaariga tegelenud *Glavkinoprokat*i ametnik tuli 1949. aastal samale tulemusele kui Adson juba 1935ndal – Eesti vajab niisama palju filme, kui mitu nädalat on aastas. Kui Adsoni filmipoliitiline taktika nägi ette anda vaatajaile „head maitset ja õigeid väärtusi edendavaid filme“, siis *Glavkinoprokat*i termineeriija Roman Minjajev rääkis sovetlikust plaanitaitmisest. Temagi rääkis rahast.

Nõukogude filmide jõudmine Eesti NSV ekraanidele pidi olema „agitatsiooni võimsaks relvaks, sellel pidi olema sügavalt poliitiline tähendus“. Paraku leiti need suured sõnad alles aastakümneid hiljem propagandasekretäri Eduard Pälli „kinoasjanduse mapist“. Kinematograafia ministeeriumi argipäevades polnud antud pikalt ei mõelda ega sõnu sättida – selle plaanidesse oli kirjutatud „täita ja ületada“.

Aastatel 1946–1953 Eesti NSV-le antud eelis juhtida riigi raha eest filmiasjandust ühest keskusest – oma ministeeriumist – andiski, tundub nii, tulemuse, mida tagantjärele saame mõõta üksnes rahas. See aga oleks häiriv lihtsustus. Et mitte taandada paljude inimeste loov töö ja ehk elumõttegi rublanumbritesse, tuleks endale anda võimalus ning luba tunda ja mäletada neid inimesi, neid kadunud maju ja aegu. Ja need kirja panna.

The Ministry of Cinematography of the Estonian SSR 1946-1953: background, main directions of action and dissolution.

Summary

This study is based on the Estonian State Archive records. The purpose of this study is to give an overview of changes that took place in the cinema and film politics and also in the institutional changes of the film industry during 1935–1953. The most important change in the institution of cinema took place in 1946, when the Estonian SSR Ministry of Cinematography was formed.

The Ministry of Cinematography was, during 1946–1953, the organising body of the cinema economy of the Estonian SSR. It was also the administrative body responsible for carrying out the repertoire policy of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks). The Ministry was responsible for the development of the state cinema network, as well as its exploitation. The count departments of cinematography were given quotas to be filled due to the Soviet planned economy. The profits acquired by the state and the self-sufficient cinema network were dependent on filling these quotas. The Ministry comprised of 112 sub-organs. The Ministry controlled the production of movies in the Tallinn movie studio, as well as was responsible for the approval of film scripts and their budgets and ultimately decided which movies were released. The Ministry coordinating with the Soviet film rental office decided which films would be shown in cinemas.

The party-policies of the Soviet state significantly undermined the development of the post World War 2 film industry. The quantity of films produced lessened by the year – in 1952 only seven movies were finished in the USSR.

The state cinema network was given plans including the number of guests, sessions and the gross income to be earned for every month, quarter and year. Due to the lack of new films, the question was raised as to how to attract more viewers. The situation was to be resolved by the re-showing of pre-war and wartime Soviet movies as well as the showing of movies selected by the Agiprop from the list of movies acquired from reparations – the so called trophy-movies.

The following work is divided into four chapters.

The first chapter, “The development of the Estonian cinema network 1940–1945”, gives a brief introduction to the cinema economy and film politics of the Republic of Estonia during 1935–1940.

After the establishment of the Soviet regime in 1940, different Soviet changes were made in the Estonian cinema economy. As a result of these changes, a state cinema centre was established which foresaw the nationalisation of cinemas and film offices. The state cinema centre began developing the new Estonian cinema network. It was important for the new regime that the cinema would reach the rural areas. A travelling cinema was set up in every county. The film repertoire and film production was subject to strict monitoring.

Of the cinema workers, evacuated from the front lines, a cinema operative group was formed under the state in 1943. Its purpose was to set up scenes of Estonians on the front lines as well as in the rear. For the rebuilding of the post-war Estonian SSRs cinema network, the Moscow Cinema Committee ordered different cinema equipment. The possibility had to be taken into account that after the German retreat, no cinema equipment would be left in Estonia.

The second chapter, “The rebuilding of the Estonian SSR cinema network 1944–1945”, gives an overview of the war damages suffered by the 1944 state cinema network, Tallinn film studio and film rental offices. The chapter also focuses on the rebuilding of the cinemas and the cinema network which were destroyed during the war.

The third chapter, “The establishment of the Estonian SSRs cinematography ministry during 1946–1947”, gives an in depth overview of the establishment of the cinematography ministries of the USSR as well as the Estonian SSR in 1946. In this chapter is an overview of the complexity of the coordination and approval of the Soviet ministries’ structures, statutes and memberships. Also a close insight will be given into the cinema minister Algu Raadik’s intention to build a *cinemacity* in Tallinn – Estonian own Hollywood. Sets, film-factories and other essential buildings for the film industry were planned to be built in this *cinemacity*. Raadik also began the preparation of national film frames for Estonia.

In 1950 in the Estonian SSR, 13 counties were replaced by 39 raions (districts). In 1952, the Estonian SSR was divided into 3 oblasts (province). The changes in the Ministry of Cinematography in connection with the administrative reform are discussed in **the fourth and final chapter** – “The Estonian SSR Ministry of Cinematography 1948–1953”. In 1953 the ministries of cinematography of the USSR as well as its socialist republics were dissolved and were merged with the Ministry of Culture. The cinema economy was now directed by the Ministry of Culture’s cinematography head department.

The establishment of the Cinematography Ministry of the Estonian SSR was of great importance to the rebuilding of Estonia’s cinema life. With the funding of the state, cinemas

and necessary buildings for the film studios were built and renovated. New equipment for cinemas and studios were acquired.

During the years 1944–1953, the number of cinema apparatuses rose from 34 to 179. Of those, 120 were travelling cinemas. When in 1945, the total cinema visitors numbered 4 391 800, then in 1953 it had reached 9 463 400 visitors. In 1952 there were in total 1178 venues to show film in cities as well as in rural areas.

In *Tallinnfilm* studio, the number of so called “national frames” rose from 42 to 90. In 1950, three new cinema roundviews were released every month containing invaluable cinema chronics.

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Riigiarhiiv (ERA)

ERA.R.1.	Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu
ERA.R.3.	Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Esimehe Kantselei
ERA.R.4.	Eesti Vabariigi Rahandusministeerium
ERA.R.10.	Eesti Vabariigi Riiklik Statistikaamet
ERA.R.364.	ENSV Vabariiklik Komisjon Saksa fašistlike sissetungijate ja nende kaasosaliste roimade ja nende poolt tekitatud kahjude uurimiseks
ERA.R.941.	ENSV Riigikontrolli Ministeerium
ERA.R.967.	Viljandi Maakonna TSN Täitevkomitee
ERA.R.1946.	ENSV Riiklik Kinematograafia Komitee
ERA.R.1603.	Lembit Rajala – näitleja
ERA.R.1707.	Filmistuudio <i>Tallinnfilm</i>
ERA.R.1797.	ENSV Kultuuriministeerium
ERA.R.1911.	Algus Raadik – teadlane, ühiskonnategelane
ERA.R.1992.	Eesti Vabariigi Ehitusministeerium
ERA.14.	Eesti Vabariigi siseministeerium
ERA.36.2.20599	Valentin Vaher
ERA.1093.	Informatsiooni Keskus
ERA.T.2.	Aktsiaselts Kommunaalprojekt
ERA.R.1.2k.53.	Nikolai Danilovitš
ERA.R.1.2k.260.	Olga Lauristin
ERA.R.1.2k.473.	Vladimir Riis
ERA.R.1.2k.482.	Paul Rummo
ERA.R.1.2k.609.	Vladimir Tomberg
ERA.R.16.3k.508.	Valentin Vaher
ERA R.16.3k.958.	Arnold Juhkum

Riigiarhiiv (ERAF)

ERAF.1.	Eestimaa Kommunistiliku Partei Keskkomitee
ERAF.1.6.2875	Радик Альгус Коставич
ERAF.1.6.4638	Рийс Владимир Антонович
ERAF.5.	EKP Tallinna Linnakomitee
ERAF.5.2.67	Бригаднов П. Г.
ERAF.15.	EKP Läänemaa Komitee
ERAF.19.	EKP Viljandimaa Komitee
ERAF.31.	ELKNÜ Keskkomitee
ERAF.79.	249. Eesti Laskurdiviis
ERAF.287.	EKP Tallinna Linna Lenini Rajoonikomitee
ERAF.287.2.140	Parvel, Vladimir Juliuse p

Filmiarhiiv (EFA)

EFA.203.	Tallinna kinostuudio (Tallinnfilm)
----------	------------------------------------

Publitseeritud allikad, teatmikud ja kirjandus

Adson, A., Siuru-raamat. Tallinn: Tänapäev, 2007.

Adson, A., Eesti mängufilm. *Uus Eesti*, 29.03.1936.

Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories. Edited by Michael Rouland, Gulnara Abikeyeva, Birgit Beumer. I. B. Tauris, 2013.

Eesti NSV Kultuuriasutuste ajaloo teatmik. II osa. Kinoasutused. Tallinn, 1983.

Eesti NSV Teataja.

EKP KK büroo istungite regeetid, I : 1940–1954. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006.

Filmide nimestik. Filmilaenu Peavalitsuse Eesti vabariikliku kontor, 1950.

Filmidokumentide annoteeritud kataloog, II osa, 1. vihik. 1940–1970. ENSV MN j.a Arhiivide Peavalitsus ja ENSV Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklik Keskariiv. Tallinn, 1988.

Kaal, A., Formalismi idealistlikud juured. *Looming*, 1950, nr 2–4.

Karotamm, N., Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest. *Looming*, 1946, nr 9.

Karotamm, N., Kõne J. Varese matusetalitusel 3.XII 1946. a. „Estonia“ kontserdisaalis, *Looming*, 1946, nr 12.

Mertelsmann, O., „Sovetiseerimise“ mõistest. Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22). Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007.

Orav, Õ., *Tallinnfilmi* filminäitlejate õppestuudio. Tallinn: Eesti Teatriliit, 2012.

Paas, V., Ajahetked. Eesti dokumentaalfilm 1920–1940. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

Pärnpuu, G., Film propaganda teenistuses. *Teater. Muusika. Kino*, 1989, nr 6.

Raadik, A., Kinokaadreid Nõukogude Eestile. *Talurahvaleht*, 03.08.1946.

Raadik, A., Nõukogude Eesti kinematograafia arengust viisaastakul. Kinokaadrite ettevalmistuse ülesandeid. *Rahva Hää*, 21.08.1946.

Riigi Teataja.

Ruus, J., Eesti filmi täheatlas. Tallinn: Hea Lugu, 2013.

Saueauk, M., Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946. *Tuna*, 2008, nr 3.

Säde, E., Filmilugu Mihklist ja tema *Fordist*. *Sirp*, 21.01.2010.

Tomberg, V., Kinematograafia arengust Eesti NSVs. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952.

Vaan, L., Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu, 2005.

Вальтер, Л., С помощью всего коллектива. *Кадр*, 04.10.1947.

Летопись Российского кино, 1946–1965. Москва: Канон+, 2010.

Ждан, В., Эстетика фильма. Москва: Искусство, 1982.

Perioodika

1930–1940

Film ja Elu, 1935

Kaja, 1935

Postimees, 1930, 1936, 1938

Päevaleht, 1940

Uus Eesti, 1936, 1937, 1939

Vaba Maa, 1935, 1937

1940–1953

Looming, 1946

Noorte Hää, 1946

Punane Täht, 1941

Rahva Hääl, 1940, 1941, 1946, 1947

Rahvaleht, 1940

Sirp ja Vasar, 1941, 1947

Talurahvaleht, 1946

Tööraha Elu, 1941

Õhtuleht, 1947

Кадр, 1947

Советская Эстония, 1941, 1949

Internetiallikad

Eesti Filmi Andmebaas. <https://www.efis.ee>.

Ernst Hallop. <http://www.virumaa.ee/2002/03/ve-hallop-ernst-maalikunstnik/>, 22.03.2014.

Hiiu Lõvi pargi lugu. <http://hiiu.ee/hiiu-lovi-pargi-ajalugu/>, 06.03.2014.

Visnapuu, H., Vaimse eneseteostuse poole.

koit.pri.ee/wp-content/uploads/.../Vaimse-eneseteostuse-poole-35.doc, 20.05.2013.

Püüa, E., Fakke Saaremaa kinodest.

<http://www.saartehaal.ee/2008/08/16/fakke-kuressaare-kinodest/>, 23.03.2014.

Большаков, И., Разгромить буржуазный космополитизм в киноискусстве. *Правда*,

03.03.1949. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69557>, 08.08.2013.

История киноотрасли в России: управление, кинопроизводство, прокат.

http://www.mkrf.ru/upload/mkrf/mkdocs2013/21_01_2013_2.pdf, 18.05.2013.

Петрова, Н., Кремль и „Дело ЕАК”. Антифашистские комитеты в СССР: 1941–1945 гг.

1999. <http://www.pseudology.org/evrei/ЕАК2.htm>, 23.05.2009.

Заводчиков, В., Деятельность Куйбышевской студии кинохроники по экранизации
трудового подвига народа в годы Великой Отечественной войны (1942 г.).

http://vestnik.ssu.samara.ru/articles/527/85_19.pdf, 23.03.2014.

Intervjuud

Marju Juhkum, filmimonteerija *Tallinnfilmis* 1969–1994 (märts 2014).

Jüri Roosmann, rändkinomehaanik 1955–1957; filmide kontrollmeister Eesti Televisioonis
(1965–2010) (september–detsember 2013).

Kasutatud lühendid

agitprop	ÜK(b)P/EK(b)P KK agitatsiooni ja propaganda osakond
<i>Baltvoenmorstroj</i>	Punalipulise Balti Sõjamerelaevastiku ehitusvalitsus (<i>Балтвоенморстрой</i>)
EKF	<i>Eesti Kulturfilm</i>
EVK <i>Glavkinoprokat</i>	NSV Liidu Filmide Paljundamise ja Üürimise Peakontori Eesti vabariiklik kontor
<i>Giprokino</i>	NSVL kinematograafia ministeeriumi projekteerimisinstituut (<i>Государственный Проектный Институт (Гипрокино)</i>)
<i>Glavneftesnab</i>	Naftabaas
GlavPURKKA	Punaarmee Poliitvalitsus (<i>Политуправление Красной Армии (ПУРККА)</i>)
<i>Gosfilmofond</i>	NSV Liidu Riiklik Filmifond (<i>Государственный фонд кинофильмов (Госфильмофонд)</i>)
Kinostudio	Kinokroonika Tallinna Studio, Tallinna Kinostudio
KKK	Kaubanduse Korraldamise Komitee
KM	kinematograafia ministeerium
KO	maakonna/rajooni kinofikatsiooni osakond
KV	ENSV MN j.a kinofikatsiooni valitsus/ENSV KM kinofikatsiooni valitsus
LIKI	Leningradi Riiklik Kinoinseneride Instituut (<i>Ленинградский институт киноинженеров (ЛИКИ)</i>)
RK	rahvakomissariaat
RKN	Rahvakomissaride Nõukogu
SaRK	siseasjade rahvakomissariaat
<i>spravka</i>	tõend, õiend
TSN TK	maakonna/rajooni Tööraha saadikute nõukogu täitevkomitee
VGIK	Üleliiduline Riiklik Kinematograafia Instituut (<i>Всесоюзный Государственный Институт Кинематографии (ВГИК)</i>)
VOKS	Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Ühing (<i>Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (ВОКС)</i>)
UPP	Punaarmee poliitilise propaganda valitsus (<i>Управление политической пропаганды Красной армии (УПП)</i>).
ÜKT	ÜK(b)P/NLKP KK j.a ühiskonnateaduste akadeemia

Lisad

Lisa 1. Eesti kinoametkondade juhid 1935–1953

1935–1940	Artur Adson (1889–1977), siseministeeriumi filmiinspektor
1940–1941	Paul Rummo (1909–1981), ENSV hariduse RK Filmikeskuse juhataja; Riikliku Kinokeskuse direktor
1941–1942	Vladimir Riis (1897–1977), ENSV kinofikatsiooni valitsuse juhataja
1943–1945	Ernst Hallop (1908–1980), ENSV RKN j.a filmiasjanduse operatiivgrupi ülem
1945–1946	Vladimir Riis, ENSV RKN j.a kinofikatsiooni valitsuse juhataja
1946–1947	Algus Raadik [Radik] (1906–1964), ENSV kinematograafia minister
1947 märts–juuni	Vladimir Riis, ENSV kinematograafia ministri ajutine kohusetäitja
1947 juuni–1951 jaanuar	Olga Lauristin (1903–2005), ENSV kinematograafia minister
1951 jaanuar–märts	Vladimir Riis, ENSV kinematograafia ministri ajutine kohusetäitja
1951 märts–1953 mai	Vladimir Riis, ENSV kinematograafia minister
1953–1959	Vladimir Riis, ENSV kultuuriministri asetäitja
1953– ...	Eduard Nõu (1897–1985), ENSV kultuuriministeeriumi kinematograafia peavalitsuse ülem

Lisa 2. Kinokroonika Tallinna Stúdio (1944–1947)/Tallinna Kinostuudio (1947–1954) direktorid

1945–1947	Vladimir Parvel (1897–1971)
1947–1948	Edgar Kostabi (1905–1977)
1948 oktoober	Arkadi Pessegov (1911–1983), direktori ajutine kohusetäitja
1948–1976	Nikolai Danilovitš (1912–1977)

Lisa 3. ENSV riikliku kinovõrgu areng ja KM töötajaskond 1940–1953

Näitajad	1940	31.12.1940	1941	26.10.- 31.12.1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Kinoseadmeid kokku	101	52	61	34	54	79	107	136	159	173	170	176	179
Linna paikknodes	17 ***	42	51	21	25	39	43	44	45	52	51	51	52
Maa paikknodes				3	6	4	8	13	13	10	7	8	6
Linna rändkinodes	0			1	1	1	1	1	1	2	1	1	1
Maa rändkinodes	0	10	10	9	22	35	55	78	100	109	111	116	120
Kohti paikknodes	27 295		16 700	7 236	9 200	11 000		13 366	13 426	13 016	12 350		
Linna paikknodes			6179 ***	6 504	1725 ***				11 548	11 782	11790		
Maa paikknodes				732					1 878	1 234	763		
Seansse kokku			33 516 *	656 **	23 800	31 747	41 581	54 400	74 098	76 322	79 538	87 332	88 932
Linna paikknodes					21 200	23 101			39 056	40 519		46 229	46 576
Rändkinodes				180	2 600	8 646			35 042	35 803		41 103	42 356
Külastajaid kokku			5 116 000 *	514 759	4 391 800	5 286 600	6 070 000	6 432 800	7 428 000	6 952 000	7 600 000	9 078 900	9 463 400
Linna paikknodes				327 241 ***	4 108 200	4 416 800			5 694 000	5 445 400		7 189 000	7 543 100
Rändkinodes				63	283 600	869 800			1 734 000	1 506 900		1 889 900	1 920 300
Brutotulu (rbl)				99 424 **					23 061 000	21 343 200	23 308 000	28 377 400	29 587 000
Linna paikknodes									19 211 000	17 933 400		24 245 500	25 450 000
Rändkinodes									3 850 000	3 405 800		4 141 900	4 137 000
Tööpäevi kinovõrgus					10 800	15 338		30 046	38 604				1 010
Linna paikknodes					8 200	8 302		14 282	15 790				
Rändkinodes					2 600	1 635		17 425	22 814				
Seisupäevi									555	653	1 359	1 406	
Üle plaani tööpäevi									5 709	7 905	5 393		
KM töötajaid kokku							699,5			969			1 010
Linna paikknodes						411	411			498,5	519		
Rändkinodes						131	100			224	223		
KV/Ministeeriumis				7	29	21	19	20	20	33			27
Tallinna kinostuudios				42		42	42	47	51	74	73		90

* 1941. aasta plaani kohaselt.

** Andmed kõikide kinoseadiste (riiklikud, ametkondlikud, sõjaväeosad, haiglad jm) kohta 26. oktoobrist 15. novembrini 1944.

*** Andmed Tallinna kinode kohta.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Kadri Kanter** (sünnikuupäev: 15.04.1962)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö „Eesti NSV kinematograafia ministeerium 1946–1953: eellugu, tegevuse põhisuunad ja likvideerimine“,

mille juhendaja on prof Tõnu Tannberg,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10.05.2014

(allkiri)